

Bitlis Eren Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2022 - Cilt: 11 - Sayı: 2

Bitlis Eren University

Social Science Journal

Year: 2022 -Volume: 11 - Number: 2

Yazışma Adresi:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez,
Bitlis/ TÜRKİYE

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Yıl: 2022 - Cilt: 11 - Sayı: 2

Bitlis Eren University Social Science Journal
Year: 2022 - Volume: 11 - Number: 2

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis-TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101

Mail: lens@beu.edu.tr

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Yayın Tarihi / Published Date	:	30 Aralık 2022 / 30 December 2022
Yayın Sezonu / Season	:	Aralık 2022 / December 2022
Cilt / Volume	:	11
Sayı / Number	:	2
İlk Yayın Tarihi / First Publication Date	:	2012
Yayın Türü / Publication Type	:	Yılda iki kez yayınlanan hakemli, uluslararası, akademik elektronik dergidir. / A peer-reviewed, electronic academic journal published twice a year.
Yayın Yeri / Place	:	Bitlis
Yayın Dili / Publication Language	:	Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. / The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published.
Adres / Address	:	Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis - TÜRKİYE
e-posta / mail	:	lens@beu.edu.tr
Web / URL	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos
Tel / Phone	:	0 (434) 222 0072
Fax	:	0 (434) 222 0101
Dergi Sekreteri / Journal Secretary	:	Nihat ÇORAK

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

BEU SBD
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
Yıl/Year: 2022 - Cilt/Volume: 11 - Sayı/Number: 2

Kişiler ve Kurullar / Authorities and Boards

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ (Rektör, Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Editör(ler) / Editor(s)

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Kıvanç DEMİRCİ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Arş. Gör. Dr. Yunus SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)-(İngilizce/ English)

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Mersin Üniversitesi-TÜRKİYE)-(Arapça/ Arabic)

Editör (Yayın) Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi-TÜRKİYE)

Prof. Dr. Esra KARABACAK (Yakın Doğu Üniversitesi-KKTC)

Prof. Dr. Géza DÁVID (Loránd Eötvöz University-MACARİSTAN)

Prof. Dr. İftikhar MALİK (Bath Spa University- İNGİLTERE)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet TOPLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. Selma BAŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR (Ankara Üniversitesi- TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bülent AKOT (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Adnan ALKAN (Siirt Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Canser KARDAŞ (Muş Alparslan Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Celal İNCE (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT(Manisa Celal Bayar Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Davut OKÇU (Batman Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Deniz AŞKIN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Emrah DOĞAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. Fatih GENCER (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Funda MASDAR KARA (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. İbrahim ARAP (Dokuz Eylül Üniversitesi- TÜRKİYE)

Doç. Dr. İbrahim BARCA (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ramazan TARİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehibe ŞAHBAZ (Çukurova Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Metin İŞİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-TÜRKİYE)

BEU SBD

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

Yıl/Year: 2022 - Cilt/Volume: 11 - Sayı/Number: 2

Doç. Dr. Yusuf ÇINAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zeki UÇAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Adem ARSLAN (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi- TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi İrem KAPTANGİL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Anna Irena SZYMAŃSKA (Krakow University of Economics-POLONYA)
Dr. Dragana AMEDOSKI (The Institute of History Belgrade-SIRBİSTAN)
Dr. Monika PLAZIAK (Pedagogical University of Krakow-POLONYA)
Dr. Nistor STELIAN (University of Oradea-ROMANYA)
Dr. Vasile GRAMA (University of Oradea-ROMANYA)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV (Ortadoğu Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ (29 Mayıs Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ (İnönü Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT (Bilgi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Birol AKGÜN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çağlar KEYDER (Boğaziçi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU (Atatürk Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA (Marmara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İftikhar MALİK (Bath Spa University- İNGİLTERE)
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ (Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ (Sakarya Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM (Anadolu Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU (Çukurova Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI (Bilkent Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (Atatürk Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mesut ŞEN (Marmara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN (Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Müzeyyen Aytül KASAPOĞLU (Başkent Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Suat GEZGİN (İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Vecdi BİLGİN (Uludağ Üniversitesi-TÜRKİYE)

BEU SBD
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
Yıl/Year: 2022 - Cilt/Volume: 11 - Sayı/Number: 2

Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ (Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Dr. Öğr. Üyesi Kıvanç DEMİRCİ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Arş. Gör. Dr. Yunus SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Redaksiyon / Redaction

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Sekreteryaya / Secretariat

Nihat ÇORAK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

BEU SBD
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
Yıl/Year: 2022 - Cilt/Volume: 11 - Sayı/Number: 2

Amaç ve Kapsam

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmalarını yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Haziran ve Aralık) yayınlanan uluslararası akademik hakemli bir dergidir. Dergimizde, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Tarih, Edebiyat, İlahiyat, Güzel Sanatlar ve diğer sosyal bilimler alanına giren özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştiri, kongre-sempozyum haberleri yayımlanır. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilimsellik ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerin telif hakkı Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Yayımların başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır. Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır. Dergimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Aim and Scope

Bitlis Eren University Social Science Journal is an international academic refereed journal published semi-annually (June and December) to publish qualified studies prepared with a strong scientific approach. In journal, original research-analysis articles, translations, essays, book reviews, congress-symposium news, which are in the fields of Economics, Business Administration, Political Science, History, Literature, Theology, Fine Arts and other social sciences, are published. All responsibility for language, scientific and legal aspects of the articles published in the of Bitlis Eren University Social Science Journal belongs to the authors. The copyright of the published articles belongs to the Bitlis Eren University Social Science Journal. Published articles cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of Bitlis Eren University Social Science Journal. The Editorial Board may decide whether to publish the articles submitted to the journal. Even if the publication decision is made, the articles that are determined to be published elsewhere are removed from the publication list. The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published. The Turkish Language Institution Spelling Guide is taken as a basis for the writing of Turkish articles. All articles published in our journal are open access and freely available online. All articles published in our journal are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır.

Bitlis Eren University Social Science Journal Indexed and Abstracted In.

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

BEU SBD
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
Yıl/Year: 2022 - Cilt/Volume: 11 - Sayı/Number: 2

Araştırma Makaleleri / Research Articles

İçindekiler / Contents

Ayşegül KOCAÇINAR & Samet GÜVEN

The Psychological Effects of Parental Guidance in Edward Bond's The Children (2000) 177-189

Edward Bond'un The Children (2000) Adlı Oyununda Ebeveyn Rehberliğinin Psikolojik Etkileri

---

Hamit ŞAFAKCI

II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Şehinşah'ın Hayatı

190-209

The Life of Prince Sehinsah, the Son of Bayezid II

Hatice DÖNMEZ

Küreselleşmenin Rus Jeopolitik Düşüncesine Etkisi

210-232

The Effect of Globalization on Russian Geopolitical Thought

Rahşan TOPTAŞ

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi

233-253

The Teachers' Training School For Boys of Bitlis

İrfan YILDIRIM

Cizre'de Bajari Olmak: Üstünlük mü? Farklılık mı?

254-276

Being a Bajari in Cizre: Superiority? Is It Difference?

Aykut ŞİMŞEK & Seher ÇELİK YEŞİL

Examining Traditional Winter Preparations: The Case of Bitlis Cuisine

277-288

Geleneksel Kış Hazırlıklarının İncelenmesi: Bitlis Mutfağı Örneği

---

Gökhan TENİKLER & Galip AKDAŞ

**Disasters and Evaluation of Tenants not Included in Vulnerable Population Groups
in Türkiye Based on Housing-Oriented Real Estate Phenomenon**

289-307

*Afetler ve Türkiye'de Kırılgan Nüfus Gruplarına Dahil Edilmeyen Kiracıların Konut Odaklı
Emlak Olgusu Üzerinden Değerlendirilmesi*

Cemalettin Öcal FİDANBOY & Mahsa FİDANBOY

**İş Yaşamında Yalnız Bireyin Örgütsel Yaratıcılık Algısı: Ar-Ge Çalışanları
Kapsamında Bir Araştırma**

308-323

*Organizational Creativity Perception of Lonely Individual at Work Life: A Research
within the Scope of R&D Employees*

Kutay KARAKILIÇ & Sinan APAK

**Blokzincir Teknolojisi Alanında Yayımlanan Lisansüstü Tez Çalışmalarının
Bibliyometrik Analizi: Ulusal Tez Merkezi Örneği**

324-339

*Bibliometric Analysis of Graduate Thesis Studies Published in the Field of Blockchain Technology:
Example of National Thesis Center*

BEU SBD
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
Yıl/Year: 2022 - Cilt/Volume: 11 - Sayı/Number: 2

Ömer Okan FETTAHLIOĞLU & Necmettin GÜL

Çalışma Hayatında Bilinçli Farkındalık ve Empatik Öfkenin Demografik Değişkenler Açısından İrdelenmesi

340-351

Examination of Mindfulness and Empathic Angry in Work Life in Terms of Demographic Variables

---

Doğukan YANDIM

Covid-19 Kapsamında Kullanılan Dijital Veri Gözetimi Uygulamalarının Distopyalar Üzerinden Değerlendirilmesi

352-376

Assessment of Digital Data Surveillance Applications in the Covid-19 Scope Through Dystopias

---

Cemil KÜÇÜK

Mütevatir Kıraat İmamlarının Kıraat Öğretimindeki Usûlleri

377-393

Methods of Mutawatir Recitation Imams in Recitation Teaching

BEU SBD
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
Yıl/Year: 2022 - Cilt/Volume: 11 - Sayı/Number: 2

Editörden / Editorial

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin değerli okuyucuları, değerli meslektaşlarım;

Derginin, 2022 yılına ait 11. cildin 2. sayısını zengin bir içerikle sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayıda Edebiyat, Tarih, Uluslararası İlişkiler, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Gastronomi, Kamu Yönetimi, İşletme, İletişim ve İlahiyat gibi farklı alanlarda hazırlanmış bilime ve literatüre önemli katkı sağlayacağına inandığımız on iki araştırma makalesini araştırmacı ve okuyucularla buluşturuyoruz. Dergide yayımlanan makaleler, alanlarına göre tasnif edilmiştir. Aynı alandaki makaleler ise gönderim ve yayına kabul tarihine göre sıralanmıştır. Dergimizin bu sayısında üç adet İngilizce makale bulunmaktadır.

Birçok indekste taranan Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmalarını yayımlamayı kendisine temel amaç edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda öncelikli hedefimiz dergimizin Ulakbim/TR Dizinde taranmasını sağlamaktır. Nitelikten ve makalelerin yayına kabul süreçlerinden hiçbir şekilde taviz vermeyeceğimizden şüpheniz olmasın. Sizlerin de katkılarıyla tüm bilimsel ve akademik kriterleri yerine getirmek için çalışmaya devam edeceğiz.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi editör kuruluna, alan editörlerine, çalışmalarını bizlerle paylaşan yazarlara, büyük bir titizlikle makaleleri değerlendiren hakemlere ve dergimizi takip eden tüm araştırmacı ve okurlara teşekkür ederiz.

Sonraki sayılarımızda buluşmak temennisiyle keyifli okumalar dileriz.

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Baş Editör

Dear readers of Bitlis Eren University Social Science Journal and dear colleagues;

We are happy to present the 2nd issue of the 11th volume of the magazine for the year 2022 with a rich content. In this issue, we bring together twelve research articles prepared in different fields such as Literature, History, International Relations, Art History, Sociology, Gastronomy, Public Administration, Business, Communication and Theology which we believe will contribute significantly to the science and literature, with researchers and readers. The articles published in the journal are classified according to their fields. The articles in the same field are listed according to the date of submission and acceptance for publication. There are three English articles in this issue of our journal.

Bitlis Eren University Social Science Journal, which is cataloged in many indexes, aims to publish qualified studies prepared with a strong scientific approach in its field. In line with this purpose, our primary goal is to ensure that our journal is scanned in the Ulakbim/TR Index. Rest assured that we will never compromise on the quality and the acceptance processes of the articles. We will continue to work to fulfill all scientific and academic criteria with your contributions.

We would like to thank the editorial board of Bitlis Eren University Social Science Journal, the field editors, the authors who shared their work with us, the referees who evaluated the articles with great care, and all the researchers and readers who followed our journal.

We wish you a pleasant reading and hope to meet you in our next issues.

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Editor in Chief

The Psychological Effects of Parental Guidance in Edward Bond's *The Children* (2000)[†]

Edward Bond'un *The Children* (2000) Adlı Oyununda Ebeveyn Rehberliğinin Psikolojik Etkileri

Ayşegül KOÇAÇINAR*

Samet GÜVEN**

Abstract

The world has witnessed various economic, social, and political problems throughout history. People could not overcome the psychological disorders that stemmed from war. Individuals growing up under these conditions surely need parental guidance to find the correct path in puberty. Correspondingly, Freud emphasises the importance of parental protection and supervision. Psychosexual developmental stages, which are part of "Psychoanalysis", have served as a guide for parents to raise well-behaved children. In this respect, Edward Bond cleverly deals with the social problems in his plays. He touches upon the theme of violence and victimised children by exposing social issues to present solutions to the existing order for the sake of constructing a mentally healthy generation. Bond additionally believes that literary figures should shed light on the violence that people are exposed to in their early ages. For this purpose, he evidently challenges the problems that the society preferred to keep their ears deaf and eyes blind in *The Children* (2000). In other words, the purpose of this study is to show how Edward Bond successfully reveals the psychological problems of the younger generation by focusing on their main underlying reasons under the light of Freud's "Psychosexual Development Theory" in *The Children*.

Keywords: Edward Bond, Sigmund Freud, Psychosexual Development, Violence, Children.

Öz

Toplum tarihinde meydana gelen pek çok ekonomik, sosyal ve politik olaylar vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri geçmeden patlak veren İkinci Dünya Savaşı, insanlık tarihini derinden etkilemiştir. Şiddet dolu ortamların yarattığı yaraları sarmayan toplum bir kez daha psikolojik bir yıkıma uğramıştır. Bu toplumda yetişen bireyler de insanların, özellikle ebeveynlerin sorumluluğundadır. 1950'den sonra hayli önem kazanan birey yetiştirme ve yetiştirirken dikkat

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye, e-posta, aysegulkocacinar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5225-633X.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye, e-posta, sametguven@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6883-5109.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 09.05.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 02.12.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Kocaçınar, A. & Güven, S. (2022). The Psychological effects of parental guidance in Edward Bond's *The Children* (2000). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 177-189.

edilmesi gereken hususlar, Sigmund Freud tarafından aydınlatılmıştır. Psikanaliz teorisinin içerisinde yer almakta olan Psikoseksüel Gelişim evreleri bireyin gelişimi için ebeveynlere ve topluma bir kılavuz olmuştur. Bu doğrultuda topluma ayna tutmak isteyen bir diğer isim de Edward Bond olmuştur. Yazdığı sayısız tiyatro oyunları ile toplumun sorunlarını dile getirerek hem var olan düzene çözüm bulmak hem de gelecek nesillerin topluma yararlı bireyler olmaları için sahnelerinde şiddet ve çocukları çokça işlemiştir. Şiddet üzerine yazmaktan kaçınmanın ahlaksızlık olduğunu dile getiren Bond *The Children* (2000) adlı oyununda toplumun genç nesiller üzerindeki etkilerini açıkça belirtmiştir. Bu çalışmanın amacı Bond'un aynı isimli oyununda yer alan Joe ve 10-14 yaş aralığındaki genç karakterlerin gelişimlerine etki eden ebeveyn rehberliğinin Freud'un "Psikoseksüel Gelişim Teorisi" çerçevesinde incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Edward Bond, Sigmund Freud, Psikoseksüel Gelişim, Şiddet, Çocuk.

Introduction

"Violence shapes and obsesses our society, and if we do not stop being violent, we have no future" (Bond, 2000: 23). Along with centuries, drama has tried to convey social messages to society through the audience. Playwrights such as John Osborne, Bernard Shaw, Henrik Ibsen, and indeed Edward Bond try to change society's social, economic, and political defects through that society's members. That is why society's members face the reality of the century – the 20th century witnessed two world wars. After the First World War, all the states' balances in Europe and Asia are disrupted. Many new political regimes have emerged. The defeated states are forced to sign very heavy treaties. These events pave the way for World War II. After the devastating effects of World War II, the optimistic way of thinking about the condition that happens under any plight is uprooted and replaced by a pessimistic perspective. European society could not recover for a long time after the pain and depression it caused. They may experience psychological problems due to these wars, which have settled in the consciousness of humanity. As a result, violence starts to dominate society in the second half of the 20th century. After the wars, Europe is exposed to both physical and psychological violence. Leaving their hometowns, establishing new lives in places where they do not belong, and psychological problems have badly exterminated their peaceful (!) lives. Under these conditions, parents cannot bring up mentally healthy children because of violence and their psychological problems (Eltanamly et al., 2019: 2).

The existence of violence is revealed chiefly on stage. British dramatists and playwrights write to seek a solution to this problem and enlighten their society. British theatre turned to comedies to relieve the people's suffering in this period. The playwrights of the twentieth century, who lived through two world wars and much suffering, used the stage as a medium to express their anxieties. The new period is a revolt against the alienation of the working class and the order of the 20th century. The reason for the revolution in theatre is that the anger that started with John Osborne influenced other playwrights and started a new era in the Angry Young Man Movement. In the 20th century, theatre focused on the lives of ordinary people, and realism became the most prominent feature of this period. At that time, many playwrights dealt with social problems. In their plays, such as *Look Back in Anger* by Osborne, they wrote about marriage problems, socio-economic issues, justice, and the condition of society. This play is significant in terms of contributing to reordering the culture and the political system (Luckhurst, 2006: 164). The aim of touching upon these problems is to try to solve the structural problems in society through theatre. Modern society will inevitably experience psychological and destructive effects. Artaud states in his book titled *Theatre and Its Double* "[i]f theatre wants to find itself needed once more; it must present everything in love, crime, war, and madness" (2014:

60). At this point, Antonin Artaud created "Theatre of Cruelty" which shows the audience the absolute truths, like a mirror of society. Under the influence of Artaud, Bond creates his style. However, there is a difference between them. The difference is that Artaud has a pessimistic style about the future, whereas Bond always has hope for the future. The characters that Edward Bond creates exist as pure good at their core. In *The Children*, Bond creates Joe as a victimized member of society. Joe becomes a murderer because of both his mother and the society he lives. Indeed, he is just a young boy who cannot maintain enough attention from his parents during his psychosexual development stages.

Edward Bond focuses on children and how they are affected by violent society. One of the main reasons for this corruption is the capitalist system and values. The effects of the system create pressure and fear among the people. Thus, man turns into an aggressive being. Children in Bond's plays are sometimes salvation for society and sometimes a way out. However, these children often lose their lives or are exposed to psychological violence by parental guidance. Children who grow up with fear and pressure become violent and hysterical during the late-life stages. Hundreds of children have lost their mental balance owing to bullying and oppression. Therefore, they suffer from suppressed fears in their adolescence. However, they could not overcome their suppressed fears for the rest of their lives, so they experienced neurasthenia one after another. Pamela Thurschwell suggests: "Freud's psychoanalytic theory suggested new ways of understanding – amongst other things – love, hate, childhood, family relations, civilization, religion, sexuality, fantasy, and the conflicting emotions that make up our daily lives" (2000: 1). The basis of Freud's theory is to show people that they have strong sexual and aggressive urges. It also proves that they have an unconscious over which they are fighting for supremacy. These immature individuals also have sexual disorders and tend to enjoy pleasure outside their sexual zones. Moreover, the disorders found in patients reveal that they are systemically a result of early childhood experiences, especially parental education. In *Three Essays on Sexuality*, Freud illustrates that during the maturation process, libido energy is felt in different parts of the body (2016: 137). As a result, different sources of sexual pleasure emerge. The pleasure principle that starts with the mouth continues with the anal region, and finally, the genital area becomes the primary source of sexual satisfaction (2016: 199). In this period, deviations may occur due to inherent tendencies or an intense early frustration or satisfaction rate. In such cases, the libido moves away from these areas, and the excess libido returns to the previous phase. As a result, regression and personality problems occur. Freud claims that the sequence of development is substantial (as cited in Strachey, 1953: 315). The process should be completed correctly in the children's psychosexual developmental stages.

This study aims to analyze Bond's significant play, *The Children*. The play is essential in terms of the characters. In *The Children*, almost all the characters are aged between 10 and 14, except for Joe's mother and the old man. The reason why Joe has mental problems is a result of receiving poor guidance from his parents. Trying to satisfy his mother, he became a murderer by setting the house on fire.

Moreover, his mother dehumanized him for no reason. The mother had some mental problems, too, such as being alone to raise a child and having a poor income. Eventually, she reflected her troubles to Joe negatively. He was receiving poor guidance in his psychosexual

development stages. On the other hand, the other young characters are killed by an old man because of Joe. At the end of the play, Joe is alone in his surround. The difference between the play and Bond's other plays is that it brings the world of children to the stage in the eyes of children. Adults are the most liable cause of the children's personalities in this play. It can be easily deduced that parents and society are the only factors shaping children's development and future character.

The Psychological Effects of Parental Guidance in Edward Bond's *The Children* (2000)

Personality is shaped by society and parental attitudes toward children (Freud, 2016: 119). Various factors, such as the society they live in and the family order, greatly affect their character (Freud, 2016: 121). The effect of life determines the character type that a person becomes in adulthood. Assuredly, people perform their actions within the framework of their own choices; however, the root of the factors caused by the choices is always the traces of childhood traumas (Thurschwell, 2001: 22) and the care he experienced. Every individual has the right to have a good childhood, and as Bond wants to take on the role of an advocate for the society that affects the lives of children, he wrote *The Children* to create a healthier, more peaceful, and loving world for the youth. The play discusses society through children's eyes and its ravage on them. Bond presents the traumatic events he does not want to happen to the next generation in the play. Therefore, he wants to be a light to society and reveals this desire. Bond's other plays, such as *Early Morning* and *Saved*, contain one or two young characters; however, *The Children* comprises only two mature ones. The aim of having many children as a character in the play is to awaken the society of the next generation. People can end violence and help children have better lives in the future. Bond replaces Joe to convey his message on behalf of all the children from all over the world.

Parents may face many challenges in their relationships; however, their difficulties should not reflect on their children. Thurschwell also suggests that if the child is aware of the nuisance between his parents, he can blame himself, and the blaming can lead to neuroses (2001: 109). Inevitably, the problems created by each period in the development process come to light. The person experiences the neuroses in his adulthood or in the development process (Freud, 2016: 44). In parallel to this, Joe has severe responsibilities during his childhood. The play contains his thoughts about the children and how society does not create an area for children where they can live peacefully. The main argument of the play is the chain of events Joe passes through after he burns a house that he does not know the owner of. A child died because of the fire, indicating that Joe caused the death reluctantly. After the fire, Joe and his friends try to escape from the town. The sick and elderly man they took with them is the deceased child's father. Later, the old man kills all the children until only Joe is left. The genocidal act of the sick man resembles the attitudes of parents toward their children in society. Joe: "Do not cry. Should not have brought you with me today. Brought you because you cried. Now you are crying even more. Are you afraid? You do not like the dark. You will be all right for one night. Are you hungry? I will bring you some sweets in the morning. What sweets shall I bring you?" (Bond, 2000: 5)

The conversation between Joe and his puppet is about an "abandoned lot by a railway line" (Bond, 2000: 2). Joe's parents are divorced, so his father does not have a good relationship with his mother, who is a hysterical woman. His mother's inappropriate behaviour towards Joe and

her unsuitable lifestyle harms her son's character development. Bond compares the dialogue, or rather the monologue, between Joe and the puppet to a conversation between an adult and a child. Parlak claims in his article that Bond gives Joe the role of an adult to show that parents create a makeshift situation in troubled waters (2018: 307). Joe reflects on his mother's actions towards him. The words he says to his puppet are almost the same as his mother's attitudes in the later parts of the play. Children do not want to remember the positive or negative events they went through in their childhood. Freud firstly classified this behaviour as suppression defence mechanism in 1892. It is a child's unconscious behaviour following an event they want to forget, in which they pretend it never happened. "*Wegner et al. showed that people can indeed be partly successful at suppressing such thoughts, but then later these thoughts increase in frequency*" (as cited Baumeister et al., 1998: 1085). Children can develop defense mechanism without being aware of it, like Joe's behaviour toward his puppet. Joe is afraid of the dark and considers himself in a dirty state. Indeed, he treats his puppet as if it was Joe and tries to comfort him (!) as his mother does. Children with suppression can invent an event that reminds them of bad experiences. He thinks his mother will punish him, so he imitates his mother by shouting at the puppet. To put it another way, it expands on the introjection.

A child needs to grow up in an environment where they are loved and respected. Otherwise, his sexual development is interrupted. Sexual development stays in the fixation process, and the child experiences pathological problems. Joe is a child who thinks he is unloved because of his mother's psychological problems. Joe states the following lines: "*I am too old for you! You are nothing! A puppet stuffed with packing*" (Bond, 2000: 5). Joe's mother has to live in difficult living conditions and care for her son away from the father. As a consequence of being a child, Joe has compassion and innocence. Besides the affection, there is also anger and aggression in him. Due to the difficult living conditions between his mother and son, Joe has not been successful in any of his developmental stages. It is supposed to be that Joe is in his latent or genital stages. These stages are essential for his puberty; during that time, his character develops, and his ego-superego continues to evolve. He is both experiencing self-development and the process of gaining moral values. Divorced parents have an impact on their children. This situation is devastating, especially if the mother is not involved and the parents' lives are more of a priority. Consequently, the child feels alone, and the audience understands his loneliness and desperation from the dialogue with the puppet. His mother's words against him and the life he left alone led Joe to loneliness. A child who feels lonely during development will be obsessed with the former stage. Every individual dread loneliness because when one is alone, he pulls himself down, and this causes neurotic problems. Indeed, the mother is lonely and, because of her fears about life, she behaves like a child when the issue comes to Joe. Freud indicates: "*Conversely, an adult who has become neurotic due to unsatisfied libido will behave in anxiety like a child: that person will become fearful as soon as he or she is alone, that is to say, without someone of whose love he or she had felt assured and will seek to assuage this anxiety by the most childish of measures*" (2016: 120).

Undoubtedly, the role of the mother in child development is crucial. The anal period is completed with the mother, breast milk nourishes the baby, and the libido reaches satisfaction orally. (Freud, 2016: 118-9) However, it is not right to only care about the child. For a mother to bring a child into the world with moral and material satisfaction, she must first be in good

condition (Liberska and Deja, 2021: 2). The mother has to work to fulfil their basic needs, such as hunger and caring for a child. She must lead a life both for Joe and for herself. The responsibilities she took on in society and not being with her husband angered the mother. She takes the pain of his problems and difficulties of Joe. She takes the pain of his problems and difficulties of Joe. Her anger causes severe trauma to the child: “[a]nything goes wrong in our house, Mum hits me. Do not know why. Am I supposed to change the world”? (Bond, 2000: 6) Due to his parents’ being separated, Joe is a child who is divided into two. He does not have a warm family, and the mother takes her anger out on her child because she has to work. It is pretty traumatic for a mother to beat her son; no doubt, a child who is beaten in the developmental stage experiences severe problems. Children cannot change the world, and Joe’s experiences have already caused him to be more mature than his age. At this point, Joe creates a sentence on behalf of all the children. The ones who can change the world are not Joe and his peers but his parents and society, who are responsible for raising him. It is highly traumatic for a mother to beat her son, and there is no doubt that a child the mother beats during the developmental stage suffers greatly. Children cannot change the world, and Joe’s experiences have already made him wiser than his years. It is not typical for a child aged 10 to 14 to wonder if they will change the world. Joe composes a sentence on behalf of all the children. Not only Joe and his peers but also his parents and the society responsible for raising him to have the power to change the world. When he cannot control his rage, Joe imitates his mother once more: “No lies. I brought you here to get rid of you. You have to learn to be on your own. You cannot. You will never be able to look after yourself. That is why you cannot let me go” (Bond, 2000: 6). He combs his hair and puts it back in his pocket as he mulls over his anger. His mother’s stance influences Joe’s behaviour. A child in the developmental stage absorbs everything he sees in his vicinity. These attitudes of Joe are based on the information obtained from his family or society. During the latency period, between the ages of 4-6, the boys’ attention is focused on their mothers. It is no coincidence that Joe looks up to his mother as a role model.

Furthermore, Joe believes the proper way to treat a child is to punish and hit them. Like his mother, he treats his puppet like nothing, forcing him to be alone. Freud claims: “[t]he parents are likely to be the first (phantasmatic) objects of the libido” (2016: 67). Children experience the first satisfaction of pleasure thanks to their parents. The libido's basic needs are from the mother, such as breastfeeding, dearness, and showing her baby, which is vital for satisfaction. Thus, the child reaches satisfaction and can successively complete the psychosexual developmental stages. Joe does not have a mentally healthy mother but rather a warm home. It is incorrect in terms of development for a child of that age to be in such an environment and not even be able to control their anger.

The use of violence by children in their environment is why the tendency to violence descends to the age of children. Children, at this point, understand and employ violence. When Joe cannot control his anger, he wants to kill his puppet by crushing his head with a brick by saying: “I will have to kill you” (Bond, 2000: 6). This scene is like Bond’s *Saved*, where the baby is stoned to death. Joe’s mother does not kill him physically but psychologically. However, if Joe is thought to be imitating his mother, the puppet can also be considered Joe. By killing his puppet, he refers to the attempt to kill his childhood. If a child has lived

comfortably and happily in the phallic stage and has successfully passed to the next stage, they will be happy, healthy, loving, and creative. However, beginning with the anal stage, a forbidden and punished first three years for education and social adaptation pushes its weight around the Oedipal stage (Freud, 2016: 1-2). Many complexes emerge and settle in the future due to the feeling of guilt and the fear of punishment that follows this feeling. Joe's unending tolerance for his mother stems from a phase he is going through. There is a fondness for his childlike love for his mother at the stage of the Oedipus complex. He accepts whatever her mother says. Otherwise, his mother punishes him. The underlying reason for this punishment is Joe's fear of becoming more like his father.

It is imposed that acting like a father is a negative situation. In the phallic stage, when he has the Oedipus complex, he fears his father as much as he loves his mother. This is due to his perception of his father as a rival and his instinct to protect his mother. On the other hand, his fear of his father is a manageable situation. According to Freud, phallic children believe they will be punished by their opposite-sex parents, including the fear of castration (Thurschwell, 2007: 57). According to Freud, in *The Sexual Researches of Childhood*, phallic children believe they will be punished by their opposite-sex parents, including the fear of castration (2016: 95). This situation can have both positive and negative consequences for puberty. There will be no fear of castration because Joe has to grow up estranged from his father. For this reason, he inevitably hugs his mother more tightly. However, in such a case, he will have difficulty abstaining from character formation, alienation from sexuality, or adapting to social environments. Joe is blamed for everything he has done, and he loses the fag money his mother gave him, which terrifies him. When he returns home, he encounters a much bigger reaction than he expected: "*Mother: Go and switch the micro on. Have your meal. You make me weary [...]* Joe: Turns to go. /*Mother: You go when I say, not before.* / Joe: You just told me to switch the... /*Mother: Do not answer me back! Save your lip for outside where it is appreciated. I am upset because I do not know which way to turn*" (Bond, 2000: 9).

According to his mother, Joe's resemblance to his father is at the root of such behavior. On the other hand, troubles and quarrels should not be reflected in a child during the psychosexual development phase. Thurschwell states, "*Freud postulated that one of the primary wishes of early childhood is to be the centre of attention and love from the parents*" (2001: 58). According to this viewpoint, a young boy aspires to be like his father because he sees him as the model mentioned. On the other hand, Joe constantly hears something about his father, such as he is not a good father or has no good character. These rumours about his father have an impact on Joe's mature personality. Joe will choose positive behaviour or vice versa to avoid resembling his father. A child of this age will be overwhelmed by pressure and fear due to their mother's violent reaction. The words from the mother reflect the parents' relationship problems with their innocent child. Bond claims that the problems in the family are not limited to men and women. Joe is directly affected by his mother and father's puzzles. He needs to hear encouraging words but is always met with threats and tense conversations.

Joe's mother has an interesting character. She scolds her son for his little mistakes and quickly changes her attitude. These quick changes demonstrate the psychological disorders that she has. She gets angry at Joe for losing money but soon changes her stance: "*O, you poor kid, you are hungry. I forget you are still a child. Put your arms around me. Give me a hug. I feel as if I*

have forced you. What I am asking is not for myself- it is for us" (Bond, 2000: 10). The mother's demeanour may appear erratic, but it is clear that she understands what her child desires. Her main goal is to manipulate the little child by showing her love to get him to do what she wants—manipulating the child as a mother result in a very negative neurosis in the child's development. Conforming to psychosexual theory, Joe will develop a dependent personality as an adult. Those with dependent personality disorder frequently feel powerless, submissive, or incapable of caring for themselves. This condition, caused by being dependent on the mother throughout the oral stage, also creates excessive anxiety and a fear of abandonment. Although there is no sign of these future problems in the play, a psychoanalytic analysis can draw this conclusion based on the mother's approach to Joe.

The tension, pressure, and dread instilled in a youngster by a mother's comments will have no good consequences in the child's life as an adult. She urges her child to burn down a house deliberately. While providing these directions, she does not forget emotional abuse because it is her most potent weapon: *"You know how to get your way with me. I have to admit it, you twist me round your little finger. You are all I have got in the world. I would not go on without you"* (Bond, 2000: 11). She takes advantage of her son's dependence on her for her gain. These behaviours against Joe turn into torture beyond oppression. Edward Bond intentionally featured so many dilemmas created by the mother in the play. He aims to demonstrate how damaging people with mental problems or unhealthy minds can be when it comes to parenting the next generation. A mother with dilemmas has changed her ideas about the blackmail to her son after he burns the house: *"Stop it! Stop it! Do not ever say that! I will wash your mouth out in disinfectant! Told you to burn a house? What mother would tell her children to do that. She would be a monster! No one would believe you"* (Bond, 2000: 22). Through the quotation, it is clear that the mother gaslights her son by repudiating her inner intention, which is to make Joe set the house on fire. Dr. Theresa J. Covert mentioned the theory of Gaslighting as a method of psychological manipulation and harassment in her book *Gaslighting* (2019: 4). It is a misdirection that forces the individual to question and examine their memory, perception, and mental health. As a form of manipulation, the gaslighted splits the truth through inconsistent statements and induces people to interrogate their memory and sanity. The mother wants to confuse her son's consciousness by pretending that nothing happened. Possibly, she thinks it is the ease of deceiving a small child. However, the effect of this deception on Joe will cause him to lose his mental balance.

A child dies in the fire caused by Joe's mother, so Joe becomes a murderer. Once again, by increasing the dose of tension and violent events in the play, Bond refers to how unexpected results can result from a seemingly simple event. Due to his guilt, Joe prefers to abscond with his friends. Thus, together with a group of children of their age, they embark on a journey for which they do not know where and how it will end. Through the escape, it is possible to deduce that not only Joe, but his other companions are unaware of their responsibilities, and they will sooner avoid difficulties than confront them. In addition to that, the children accompany the old and sick man. They are unaware that the old man is the father of the child who died in the fire. They must cope with a sick man while dealing with several other troubles.

On the other hand, no matter how many crimes they have committed, children's compassion invites attention. Every person has compassion that comes from their infancy,

regardless of the situation of the society they live in or the family structure. Some people do not display it or may not even know it exists. Children, unlike adults, do not hesitate to feel and express such pure feelings (Freud, 2016: 103). Bond claims that the ultimate limits of man are "*compassion, understanding, integrity*" (2001: 107). Based on this, it can be stated that compassion is always present in a person and will continue to exist.

Even if Joe has been abused by his mother and society to the point of murder, he does not have the heart to abandon an old man by saying: "*We cannot leave him now! There is no one else. He would die*" (Bond, 2000: 32). Joe does not demonstrate careless attitudes, one of the psychopathologies associated with toilet training during the anal stage when the anus is the pleasure point. No definite conclusions can be formed about toilet training based on Joe's background. However, based on his mother's actions toward Joe throughout the play, it is reasonable to assume that she would have given him the same punishing, uncaring, and rigorous instruction during the anal stage. Individuals with anal personality qualities may live in a bright and sophisticated world, usually alone. They are still determining how or what to share. They are unable to be happy or do not ascribe pleasure to themselves. The fear of losing control is vital; it exists only when the individuals around it follow their habits (Thurschwell, 2001: 92). Joe has a strong desire not to lose control. While Joe's companions prefer to leave the old man where they found him, Joe insists on taking him, and in the end, he gets what he wants.

After the children's journey with the old man begins, the play metamorphoses into reverse behaviour between adults and children, while adults behave like children and children behave like adults. To the old man, children perform the behaviours children should perform in their developmental stages. In the argument between Tasha and Adam, the old man sleeps and "*turns down his side and curls up like a baby*" (Bond, 2000: 36). It is ironic that during the fight in this scene, the old man sleeps like a baby, but he hears what happened. Children may also pretend to sleep during their parents' arguments, but they hear and feel everything. In addition, the violent sentences Adam said to Tasha are also sentences that should not come out of a child's mouth: "*You are mad! Say it once more- I will break your neck*" (Bond, 2000: 36). Violence is no longer just verbal; it has reached a physical dimension, and it has come down to the age of children. Freud illustrates: "*Quarrels between the parents themselves, or an unhappy marriage between them, form conditions for the most severe predisposition for disturbances of sexual development or neurotic illness among their children*" (2016: 122). A good marriage is necessary for good child-rearing. Children who grow up in happy households enrich their lives with the goodness they witness in their families. Joe has witnessed nothing good about the family structure and group of friends. He was living with a toxic mother, away from his father, in the environment where he lived before the fire. After Joe became a murderer, he remained in a group of friends who used violence against each other. Being in the middle of such intense violence signals Joe that he can also resort to violence in his adulthood.

Through the help of Freud's Psychosexual Development Theory, it is possible to hypothesize about adulthood. Nevertheless, it is quite pertinent to analyze the situation of Joe and his friends in the play. It is noteworthy that children, who look at the optimistic man like a baby, behave like adults; the children are trying to heal the man and attempt to walk him in the ninth scene. As Joe assists the old man is walking, the man struggles and suffers; however,

Joe's words are ripe for a child: *"You are afraid we will leave you when you can walk. You can stay as long as you like. It would be easier for us if you can walk"* (Bond, 2000: 41). It is suitable for Joe because he understands and empathizes with the old man's feelings and emotions. This is because, although no one can empathise with him, he is still not evil towards others. However, from another point of view, he may be attached to the man. He wants to keep the old man by his side because of his excessive optimism and dependence on people, which is one of the personality traits created by the oral period. Indeed, it is not surprising that Joe feels very close to the old man because he does not have a fatherly figure; furthermore, he does not know how to be loved by an older man. Already emotionally involved with his friends, Joe is afraid of the dark and loneliness, so he wants an adult to accompany them; hence, he feels safe in the dark.

As the weeks pass, the children's position gets increasingly bleak because it is difficult to find food and care for the old man. It is worth noting that none of the friends' families pursued or called their children. Children in such situations must express their rage against life in some way, and in the slightest instance, they display their anger by committing violence against one another. Due to the children's age, they are very close to the latency stage. For this reason, the development of logical thinking has begun. They have started to develop the attitudes required to participate in an adult-dominated society. Joe's taking care of the old man exemplifies this sense of responsibility. In addition, the ongoing conflicts in this period may have remained from previous periods. One of the children, aware of real life and difficulties, is Donna: *"I think the world is dying. There is no one anymore. No one looks for us. No one remembers us. I feel old. It must be like this. We have grown and do not understand it yet. Shall we split up?"* (Bond, 2000: 46) Donna and her friends are alone in the world and do not know what to do with a sick man for whom they are responsible. This is because children at that age still need parental care. Both their physical and mental development is not conducive to leading a solitary life. However, in this case, Donna thinks it is the end of the world because they must travel alone, and there is no one to accompany them. Another aspect to consider is the absence of adults who raise children and are accountable for their growth. A life without parents and care is defined as the end of the world in the world of children. There is a connection between Donna's thoughts and Bond's message, which is that humanity's future is in today's adults' hands. Raising lonely and uneducated children is a form of preparedness for the world's end. This preparation will take place because children raised in a violent society will eventually become violent individuals who inspire aggression in the people they encounter for the rest of their lives. *"Your mother was a whore. She worked for me. I kept the money. Bought the house. She wanted to move in with me. No! I moved in with my wife! Your mother wanted revenge! She burnt the house! They only knew- the ones I killed. You did it! You killed my son"* (Bond, 2000: 51).

Joe may find answers to all his unanswered questions in his mind, but none of them is appropriate for a child. It is heart-breaking to know how his mother supports him financially. Furthermore, Joe is negatively affected by being aware of the cause of the fire. Almost every character in the play blames Joe's mother for the fire. In contrast, the old man's words can be perplexing. Although the mother is the cause of the fire, it is ultimately Joe who ignited it.

People should not be judged as good or bad when they are born because this judgment requires life experience. The individual determines the person he will be after the

developmental stages. The personality that emerges is directly proportionate to the environment, society, and parents. Therefore, Joe's nature cannot be blamed for who he is. The responsible ones are society, his mother, who continually scolds him, and his father. Through the end of the play, Joe starts to have psychological disorders and daydream. This is a result of the psychology

The ghost he sees is the child who died in the fire. The sense of guilt causes to depression and neuroses as Freud suggests "the criminals from a sense of guilt" (Goldberg, 2003: 467). He adds that childhood depressions provide satisfaction with misbehaviour. In the scene through the end of the play, Joe seems to be talking to himself and his inner child: "*Stranger: I came to forgive you. / Joe: Forgive me? / Stranger: Yes, you did not mean to kill me. [...] and anyway, I was dead by then. Do not forget me. I wish we could be friends*" (Bond, 2000: 51). When a kid sustains even the slightest damage, he calls out for his mother and longs for an adult to be by his side in any negative situation. The rationale for this is to be able to relax and receive assistance while maintaining a mature demeanour in the face of danger. Children mature later in life as a result of observing adult attitudes. Joe is a child who has received no guidance in this regard. His demeanour in the face of adversity is juvenile. For example, he does not demonstrate a proper attitude by escaping after the fire and bringing numerous children with him, as well as their obligations. His psychology is damaged as a result of all of these behaviours and the guilt of the child who perished in the fire. Therefore, when there is no one around, Joe starts talking to himself and thinks that the imaginary stranger standing in front of him is the child who died. In a minor key, he wants someone to forgive him for what he has done. However, he has neither his mother nor a friend to call him. What he said in the closing scene of the play is proof that he had lost everyone around him: "*I have got everything. I am the last person in the world. I must find someone*" (Bond, 2000: 52).

Evidently, society is shaped by violence, and Joe has no guide to hold his hand in the society he lives in and show him the right path. After losing everyone, he is faced with the future. What Bond wants to emphasize is that Joe, who claims to have everything, has nothing. In fact, an uncertain, alone, and insecure future awaits him. As the characteristics of the play are considered as a whole, the reasons that prepared Joe for this end seem conspicuous; his mother's behaviour towards him, a broken family, and the murder he was forced into are his reasons. The main character of the play, Joe, confronts these issues as he is a member of a broken family; however, the issues that the mother endures are not her decisions but society's derogations. In other words, social structure complicates the mother's existence – it prevents her from properly raising her child during the developmental stages; thus, Joe has issues with the death of a child. All the considered causes are interconnected like a chain. The society that the individual lives in influences the mental state and impairs the psychology; therefore, the inner child of the individual cannot be better.

Consequently, an individual whose development is negatively influenced cannot be an adequate parent in the future, which culminates in the transmission through generations. In addition to the influence of external elements, such as parents and society, the internal element, that is, the individual's own choices, cannot be overlooked. The individual and character he wants to be, not the person he is forced to be, should be adopted. Throughout the play, Joe's mother appears to be culpable, yet the situation is not that superficial from a broader

perspective; as Joe commits arson on the house at his mother's inducement, he is the cause of it. Society influences the development of the individual and shapes the character of the person he will become, but at the end of the day, Joe's behaviour is his choice. *The Children* ends optimistically, and Joe begins to think of starting a new life for himself. In other words, he must overcome his inner conflict and rediscover his innocence in the face of the violence inflicted on him by society.

Conclusion

In conclusion, this study has scrutinised how the young individuals and child characters in Edward Bond's *The Children* goes through and undergoes developmental stages under the conditions of the period. People come into the world innocent. It is inappropriate to stereotype them as good or bad. Children form their characters with the influence of their society; that is, the social structure and the characters are directly proportional. The id, a part of consciousness, wants its desires to be satisfied, but aggression and violence are not hungering to be satisfied. Being aware of this situation and making children an essential subject of his plays, Bond gets to the root of the problems and brings social problems to the stage. These are issues that need clarification, even if they are uncomfortable to watch or read. Children with psychopathological problems of children like Joe do not achieve adequate satisfaction and endanger future generations. One of the striking features of *The Children* is the lack of self-confidence that the young characters experience on the one hand. Because of his mother's insults, Joe is an insecure child. He fears the dark, never wants to be alone, and takes his puppet wherever he goes. The reason for all these behaviours is that he does not trust himself enough to be alone. He lives in a separated family and cannot find a parent to lean on. His mother also does not act to reassure him and even uses words that will break his existing trust. In his early development process, he receives poor parental guidance from his parents.

Furthermore, he has not any good father figures. As a result, Joe's personality comes up with neuroses. Being a problem for the future, Joe causes the fire and leaves death behind him. Any adult cares about the young generation in the play. In such a society, it is normal for a generation that grew up with violence from infancy and assimilated it to exhibit the same behaviour towards their children. The interactions between Joe and his puppet in *The Children* best illustrate this. He applies every behaviour he takes as an example and internalises from his mother to his puppet. Joe's mother projects her anger toward life onto her son. Children need love and attention, as shown throughout the entire study. In this respect, if Joe could obtain parental guidance in the psychosexual stages, he would have a wholesome personality. Children could improve their personalities for a healthy generation with love and guidance.

References

- Artaud, A. (2014). *The theatre and its double* (V. Corti, Trans.). Alma Classics.
- Baumeister, R.F., Dale, K. & Sommer, K. L. (1998), Freudian defense mechanisms and empirical findings in modern social psychology: Reaction formation, projection, displacement, undoing, isolation, sublimation, and denial. *Journal of Personality* 66, 1081-1124.
- Billingham P. (2014). *Edward Bond: A critical study*. Palgrave Macmillan.
- Bond, E. (2000). *The hidden plot: Notes on theatre and the State*. Methuen.

- Bond, E. (2000). *The Children; & have I none*. Methuen Drama.
- Bozer, D. (1987). An introduction to Edward Bond: His earlier plays and the controversial *Saved*. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 78-84.
- Covert, T. J. (2019). *Gaslighting: The narcissist's favorite tool of manipulation - how to avoid the gaslight effect and recovery from emotional and narcissistic abuse*. Independently Published.
- Çakırtaş, Ö. (2018). Vahşet tiyatrosu ve şiddetin politiği: Edward Bond örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1), 10-19.
- Arnold Goldberg (2003) Addendum to Freud's "criminals from a sense of guilt", *the Psychoanalytic Quarterly*, 72(2), 465-468.
- Eltanamly, H., Leijten, P., Jak, S., & Overbeek, G. (2019). Parenting in times of war: A meta-analysis and qualitative synthesis of war exposure, parenting, and child adjustment. *Trauma, Violence & Abuse*, 22(1), 147-160.
- Freud, S. (1913). The disposition to obsessional neurosis: A contribution to the problem of choice of neurosis. *Psychoanalytic Electronic Publishing*, 12(1), 311-326.
- Freud, S. (2016). Three essays on the theory of sexuality. *Verso*, 123-246.
- Kalecik, S. (2017). Ian Mcewan'ın Beton Bahçe romanının psikanalitik incelemesi. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 1(1), 45-63.
- Kocaçınar, A (2022). *Psychosexual development in Edward Bond's The Children, early morning, and narrow road to the deep north* [Unpublished Master's Thesis]. Karabük University.
- Liberska, H. & Deja, M. (2021). Satisfaction with life, emotions, and identity processes in Polish first-time mothers and fathers and their child's age. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2), 799.
- Luckhurst, M. (Ed.). (2006). *A companion to modern British and Irish drama: 1880-2005*. Blackwell.
- Parlak, E. (2018). Edward Bond, *The Children*, sevgi ve şiddet. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 305-312.
- Strachey, J. (1953) The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, *Psychoanalytic Electronic Publishing*, 7(1), 311-320.
- Thurschwell, P. (2000). *Sigmund Freud*. Routledge.

II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Şehinşah'ın Hayatı[†]

The Life of Prince Sehinsah, the Son of Bayezid II

Hamit ŞAFAKCI*

Öz

Şehzade Şehinşah, II. Bayezid ile Hüsnüşah Hatun'un oğludur. Literatürde babasına dair yeterince bilgi olduğundan ona değinilmemiştir. Ancak annesine dair görüşler değerlendirilmiştir. Hüsnüşah Hatun'un babası hakkında Karamanoğlu Nasuh Bey ve Abdülcelil isimleri verilir. II. Bayezid oğullarını Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine görevlendirmiştir. 1461 yılında dünyaya gelen Şehzade Şehinşah; Mentese, Manisa ve Konya'da sancaklarında görev yapmıştır. Bu süreçte Memluklerle olan ilişkiler, Karamanoğlu Mustafa İsyanı ve Şahkulu İsyanı gibi konular öne çıkmaktadır. Bu konulara şehzadenin durumu açısından değinilmiştir. Şehzade, 1511 yılında öl(dürül)müştür. Şehzadenin ölümü hakkındaki farklı görüşler ele alınmıştır. Şahkulu İsyanı sırasında ölümü, onun Kızılbaş olduğu iddialarını gündeme getirmiştir. Bu iddiaların, birlikte hareket ettiği düşünülen kişiler tarafından dile getirilmesi ve 1510 yılında ortaya çıkması şüpheleri artırmaktadır. Ancak bu dönemde şehzadeler arasında mücadeleler olduğu unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Şehinşah, II. Bayezid, Şahkulu, Kızılbaş, Karaman.

Abstract

Prince Sehinsah is the son of Bayezid II and Lady Husnusah. Since there is enough information about his father, he has not been mentioned much in the literature. However, opinions about his mother have been evaluated. The names of Karamanoğlu Nasuh Bey and Abdülcelil are mentioned as Hüsnüşah Hatun's father. Bayezid II assigned his sons to various provinces of Anatolia. Born in 1461, Prince Sehinsah served in the districts of Mentese, Manisa and Konya. Issues such as relations with Mameluks, Karamanid Mustafa Rebellion and Shahkulu Rebellion are significant in this period. These issues were mentioned in terms of the state of the prince. The prince was killed in 1511. Different opinions regarding the death of the prince were discussed. The fact that he died during the Shahkulu Rebellion brought up the claims that he was a Qizilbash. The fact that these allegations emerged in 1510 and were expressed by people who were thought to act together with him raises suspicions. But it must not be forgotten that there were struggles between princes in this period.

Keywords: Sehinsah, Bayezid II, Shahkulu, Qizilbash, Karaman.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin, Türkiye, e-posta, hamitsafakci@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1290-3392.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 07.11.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 23.12.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Şafakçı, H. (2022). II. Bayezid'in oğlu şehzade Şehinşah'ın hayatı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 190-209.

Giriş

İki muktedir hükümdar arasında padişah olan II. Bayezid'in görev yaptığı 1481-1512 yılları bir durgunluk dönemi gibi algılanır. Ancak bu yıllardaki Memlukler ve Safeviler ile sorunlar, Cem meselesi, Karamanoğlu Mustafa ve Şahkulu isyanları ile şehzadeler arasındaki çekişmeler göz ardı edilmemelidir. Bu olaylar yanında çok hızlı büyüyen bir devletin hâkimiyetinin yeni fethedilen yerlere yerleşmesi anlamında da dönem önemlidir. Zira seferden yorulan bir ordu devralan Bayezid, fethi aç bir ordu bırakmıştır. Dönem hakkında çeşitli değerlendirmeler yapabilmek için birçok konunun irdelenmesi gerekir. Bu çalışmada II. Bayezid'in oğlu Şehinşah'ın hayatı; arşiv belgeleri, kronikler ve modern çalışmalardan hareketle açıklanmaya çalışılmıştır.

II. Bayezid'in; Alemşah, Şehinşah, Ahmed, Abdullah, Korkut, Mahmud, Mehmed ve Selim adlı sekiz oğlundan (Kreutel, 1997: 23; Uluçay, 2014: 62; Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, 1997: 816-817) Şehenşah, Şehin veya Şahinşah olarak da anılan (Öztuna, 2005: 148; Danişmend, 2011: 427; Fisher, 2014: 129; Alderson, t.y.: 242) Şehinşah'ın doğum tarihi 865/1460-1461 (İdrisi Bitlisi, 2020: 536; Münecimbaşı Ahmed Dede, t.y.: 441; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, 1989: 368; Aşıkpaşazâde, 1332: 241; Hoca Sadettin Efendi, 1979: 110; Eravcı, 2015: 197), 869/1464-1465 (Mehmed Süreyya, 1996: 43; Kepecioğlu, 2010: 145; Göyünç, 1996: 132; Uzunçarşılı, 1998: 237) veya 1474 (Öztuna, 2005: 64) olarak verilir. Bayezid, 30 yıl kadar Amasya'da görev yaptığından (İbn Kemal, 1991: 26-28) Şehinşah'ın 1461 yılında burada doğduğu söylenebilir. 870/1461 yılını veren Uluçay, öldüğünde 51 yaşlarında olduğunu söylediğinden 1461 grubuna dâhil edilebilir (Uluçay, 1959: 116; Uluçay, 2014: 62).

Şehzade Şehinşah'ın Ailesi

Şehinşah'ın babası II. Bayezid üzerine yapılan çalışmalar olduğundan (Tansel, 1966; Uluçay, 1959; Kreutel, 1997) ona değinilmemiştir. Şehzadenin annesi konusunda kaynaklar ittifak etmektedir. Annesinin adı *Hüsn-i Şah Hatun* (Öztuna, 2005: 64), *Hüsnüşah Hatun* (Uluçay, 2012a: 46), *Hüsnü Şah Hatun* (Eravcı, 2015: 197), *Hüsnüşad* (Sakaoğlu, 2011: 139) ya da *Hüsnüşah* (Uzunçarşılı, 1998: 237; Emecen, 2013: 94) olarak zikredilirken 1497 tarihli vakfiyesinde *Hüsnüşaz Hatun* (*Hüsnüşad*, *Bahtışah*) olarak tanıtılır (Çam vd., 2020: 32-33). Ancak annesinin babası hakkında iki görüş vardır. İlk görüşe göre Hüsnüşah Hatun'un babası Konya'da cami, hamam, darulkurra, mektep yaptıran Karamanoğlu Nasuh Bey'dir. Hüsnüşah ile II. Bayezid'in evliliğinden Şehinşah ile bir kız çocuğu olmuştur (Öztuna, 2005: 64, 144). Uluçay da benzer bilgi vererek Şehinşah ve Sultanazade Hatun (Uluçay, 2012a: 46) isimlerini zikreder. Nitekim Şehinşah, kardeşi Sultanazade Hatun'a kendi salyanesinden günlük yüz akçe ulufe tayin etmiştir (Kepecioğlu, 2010b: 1424). Alderson, Uzunçarşılı, Cezar ve Eravcı da Hüsnüşah'ı, Karamanoğlu Nasuh kızı olarak gösterir (Alderson, t.y., 302; Uzunçarşılı, 1998: 237; Cezar, 2011: 697; Eravcı, 2015: 197). Hatta Cem'den sonra Karaman ahalisine hoş görünmek için Karaman prensesi *Hüsnüşah Hatun*'dan doğan Şehinşah tayin edilmiştir (Koman, 1940: 1797) şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. İkinci görüşe göre ise Karamanoğlu Nasuh Bey'in kızı gösterilmesi yanlıştır. Hüsnüşah binti Abdülcelil künyesi, cariyeye kökenli olduğunun kanıtıdır (Sakaoğlu, 2011: 140). Nitekim vakfiyesinde *Şehzade Şehinşah Vâlidisi Vâlîde Sultân Hüsnüşaz Hatun binti Abdülcelil* (Çam vd., 2020: 32-33) olarak zikredilir. Ancak Hüsnüşah Hatun, Pir Ahmed Bey Vakfiyesi'nde şöyle geçer: "li-ebeveyn kız karındaşım 'umdetü'l-muhadderât tâc-i mestûrât iklîlet-i 'aliyyeti'z-zât 'ismetlû Hüsnüşâh Hâtûn binti

merhûm Nasuh Beg vâlide-i şehzâde sultân Şehinşâh dâmet 'iffetühâ" (Konyalı, 1997: 466). Pir Ahmed, 1512 tarihli vakfiyesinde, okunacak Kur'an'ın sevabını babası Nasuh Bey ile kız kardeşi Hüsnüşah'a bağışlamıştır (Koman, 1940: 1795). Vakfiye kayıtları durumu karmaşık hale getirmekle birlikte belgeler de karışıklığı çözmeye yeterli olmamaktadır. Zira Hüsnüşah Hatun, Şehinşah'ın ölümünü bildirmek için yazdığı mektubunda (Uluçay, 2012b: 25; Peirce, 1996: 69) kendisini *min-muhibbi'l-mesânibi'l-hakîre vâlide-i Şehinşâh* ve mührün üzerindeki *vâlide-i Sultân Şehinşâh* (BOA, TSMA.e. 566/6, 3058/1) ifadeleriyle Şehinşah'ın annesi olarak tanıtmıştır. Yine ona gönderilen hediyelerde, *be-cihet-i vâlide-i hazret-i Şâhinşâh Beg* (Gök, 2014: 274) olarak anılmıştır.

Muhtemelen 1454'te doğan (Öztuna, 2005: 144) Hüsnüşah Hatun'un ölümüne dair 1511'den (Sakaoğlu, 2011: 139) veya 1513'ten sonra (Öztuna, 2005: 144) gibi genel ifadeler kullanılmasına rağmen 18 Mart 1522 tarihinde kendisine âdet-i boğça (Gök, 2014: 1449) verilmesi bu tarihte hayatta olduğunu gösterir. Hüsnüşah, oğlunun görevli olduğu yerlere onunla birlikte gitmiş, Şehinşah'ın ölümü üzerine cenazesini Bursa'ya götürmüştür. Kendisi de orada ölünce (Sakaoğlu, 2011: 140) Şehinşah'ın türbesinin kuzeyine gömülmüştür (Uluçay, 2012a: 46).

1500 yılında Turgud kazasında Reyhanlu Cemaati gelirleri, Hüsnüşah Hatun'un hassıydı (Hüseyniklioğlu, 2008: 388). Cemaatin ödediği vergi, 664 akçeydi (Karadeniz, 1995: 323). Eski-il kazasında Kuştımur Cemaati'nin Andı Kara köyünde bulunan on nefer için şehzade akrabaları oldukları için muaf oldukları belirtilmiştir. Söz konusu kişiler, annesi Karamanoğullarından olan Şehzade Şehinşah'ın akrabaları olmalıdır. 1522 yılında Yapalu Kabilesi içerisinde Valide-i Şehin Şah Bey adıyla bir cemaatin Hüsnüşah Hatun'un ailesinden olabileceği (Hüseyniklioğlu, 2008: 51-52, 262) dile getirilmiştir. Ancak cemaatlerden alınan verginin Hüsnüşah'a ait olduğu vurgulanmış olmalıdır. Zira Kanuni Sultan Süleyman devrinde: *Cemâ'at-i re'âyâ-yı vâlide-i Şehinşâh Bey* olarak 11 nefer kaydedilmiştir (BOA, AE.SSUL.I. 4-220, v. 15b).

Şehinşah, 1490 yılında, annesi *Hüsnüşat binti Abdülcelil* adına Manisa'da Hatuniye Camii, mektep, imaret ile Kurşunlu Han ve Serabat Hamamı'nı yaptırmıştır (Uluçay, 1941: 9). Şehinşah'ın camiye tamamlatmasından hareketle 1490'a kadar Manisa'da olduğu düşünölmektedir (Emecen, 2013: 30). Ancak 1483 yılından itibaren Konya sancakbeyi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla vakfın bu tarihte yapıldığını söylemek mümkündür. Şehzadelerin Manisa'da görevliken burada ölen kız ve erkek çocuklarının gömülmesi için *Şehzadeler Türbesi* ya da *Yirmi İki Sultanlar* adı verilen türbe de Şehinşah tarafından yaptırılmıştır. Burada sekiz şehzade ile 14 sultanın sandukası vardı (Uluçay, 1941: 23, 53-54).

Şehzade Şehinşah'ın eşi Mükrime Hatun (Öztuna, 2005: 148), Abdülhalık'ın kızıdır yani mühtedir (Kepecioğlu, 2010a: 255). Diğer görüşe göre Şehinşah'ın kayınpederi Karaman has nazırı Nasuh Çelebi'dir (Erdoğru, 2006: 88). Bursa'da Muradiye türbelerinin güneybatısında yer alan Mükrime Hatun Türbesi; kare planlı, taş ve tuğla dizileriyle örölüdür. 1515 yılında yapılan türbede 1517 yılında öldüğu söylenen Mükrime Hatun, Şehzade Alemşah'ın kızı Fatma Hatun ile Şehzade Korkut'a ait sandukaların yer aldığı (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 275) söylenir. Bir diğer görüşe göre Şehinşah'ın 1517'den önce yaptırdığı Mükrime Hatun Türbesi'nde Mükrime Hatun ile oğlu Mehmed'in mezarı vardır (Baykal, 1993: 41). Şehzadenin 1511'de öldüğu hatırlanırsa bu bilgilerin doğru olmadığı ortaya çıkar. Yine

Şehinşah'ın eşine gönderilen hediyelerde ismi, *be-cihet-i vâlide-i Mehmed Çelebi* şeklinde ifade edilmiştir. 18 Mart 1522 tarihinde Şehinşah'ın eşine âdet-i boğça (Gök, 2014: 274, 1449) verilmesi bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Ancak 25 Mayıs 1517 tarihinde 91.000 dirhemi yüzde on hesabıyla oğlu Mehmed'in mezarında cüz okunmasına şart etmesinden (Kepecioğlu, 2010a: 255) hareketle türbeye ilk olarak oğlunun gömüldüğü söylenebilir.

Şehzade Şehinşah ve Mükrim Hatun'un oğulları hakkında farklı bilgiler verilmektedir. Şehinşah'ın iki oğlundan Mehmed (ö. 1512) Bursa civarında, diğer oğlu Mahmud (ö. 1510) İstanbul'da vefat eylemiş ve Fatih civarına defnedilmiştir (Mehmed Süreyya, 1996: 21-22, 25; Öztuna, 2005: 148; Cezar, 2011: 697). Alderson ise Alaeddin (ö. 1512), Mahmud, Mehmed, Mustafa isimlerini verir (Alderson, t.y., 242). Bunlardan Alaeddin'in isminin mevacic defterinde geçtiği (Çıpa, 2013: 191) belirtilir. Ancak defterde geçen *Ahmed merdüm-i Sultân 'Ala'addîn* (BOA, TSMA.d. 2921, v. 14a) ifadesi onun oğlu olduğunu net olarak kanıtlamaz. Sadece şehzade olduğu anlaşılmaktadır. Fisher'a göre, Şehinşah'ın oğulları Orhan ve Mehmed'di (Fisher, 2014: 119). Mahmud'a dair verilen bilgiler sınırlı olmakla birlikte Mehmed hakkında yeterince bilgi vardır. 1501'de Niğde sancağı, Şehinşah'ın oğlu Mehmed'e 351.369 akçe has ile verilmiştir (BOA, MAD.d. 15287: 13). Öztuna'ya göre Beyşehir sancakbeyi (1502-1511) iken babasının ölümü üzerine Karaman valisi olan Mehmed, amcası Şehzade Abdullah'ın kızı Şahnisa Sultan ile evlidir (Öztuna, 2005: 148). Ancak Şehzade Abdullah'ın küçük kızıyla evlenmiştir. 1512 yılında Aynışah, duhter-i Küçük Sultan Abdullah zevce-i Mehmed Çelebi bin Sultan Şehinşah (BOA, TSMA.d. 9629, v. 9b) ifadesi Mehmed'in evlendiği kişinin Aynışah olduğunu ortaya koyar. Yine 2 Mayıs 1505 tarihli, *âdet-i boğça-i duhter-i kûçek-i Sultân Abdullah, zevce-i Mehmed Beg b. Şâhinşâh Beg* (Gök, 2014: 352) bilgisi bunu destekler. Aynışah, Bursa'da babaannesi Şirin Hatun Türbesi'nde metfundur (Uluçay, 1959: 109).

Varsakların hücumu esnasında gösterdiği yararlılıktan dolayı 6 Eylül 1503 tarihinde irsaliye gönderilmesinden (Gökbilgin, 2007: 473) hareketle Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in 1501'de Karaman'da çıkan isyanda önemli işler yaptığı söylenebilir. Yine Şahkulu, Konya'yı almaya çalıştığında şehri savunanlar arasındaydı (Fisher, 2014: 119). 1512'de Konya üzerine yürüyerek şehri teslim mecbur eden (Danişmend, 2011: 473) Şehzade Ahmed, bütün şehzadeleri ortadan kaldırma düşüncesinde olduğundan Mehmed kaçarak Sultan Selim'in hizmetine girdi (İdris-i Bidlisî, 2016: 147) ama Bursa'da öldürüldü (Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, 1997: 1071). Mehmed'in ölümü hakkında 16.12.1512 ile 05.01.1513 tarihleri verilir (Emecen, 2010: 79). Sicil kayıtlarına göre Mehmed, 27 Kasım 1512'de hayatta iken 24 Ocak 1513'te vefat etmiş görünmektedir (Uzunçarşılı, 2012a: 192-193). Öldüğünde 24, 21 veya yedi yaşında olduğu belirtilir (Öztuna, 2005: 148; Jorga, 2009: 266; Emecen, 2010: 79).

Şehzade Şehinşah'tan ulufe olarak kızına kitabet eden Hayreddin, şehzadenin ölümü ile timara çıkmıştır (Çiftçi, 2019: 107-108). Bu kayıt, ismi bilinmeyen bir kızının olduğunu ortaya koymaktadır.

Şehzade Şehinşah'ın Sancakbeyliği

Fatih Sultan Mehmed, 1480 yılında Şehinşah'ı sünnet ettirmiştir (İbn Kemal, 1991: 521; Uzunçarşılı, 2012a: 159; Öztuna, 2005: 148). İbn Kemal, sünnet olduktan sonra Şehzade Şehinşah'a Menteşe verildi (İbn Kemal, 1991: 523) derken Hoca Sadeddin sünnet düğünü yapıldığı tarihte Menteşe'de görevli olduğunu söyler (Hoca Sadettin Efendi, 1979a: 270).

Wittek ise ŞehiŇah'ın 1490 yılında Mentefe sancakbeyi olduğunu (Wittek, 1999: 106) belirtir. Bu verilere göre 1480'den 1481'e kadar Mentefe sancakbeyi olduğu söylenebilir. Şehzade Abdullah, Temmuz 1481'de Konya'ya gönderilince Şehzade ŞehiŇah, Manisa sancakbeyi olmuştur (Emecen, 2013: 29). Yine ŞehiŇah'ın 1498'de Konya valisi olduğu (Uluçay, 1959: 116) söylenir. Ancak bu bilgilere ihtiyatlı yaklaştırmak gerekir. Zira Abdullah'ın ölümü üzerine, 1483'te, Saruhan valisi ŞehiŇah, Konya'ya görevlendirilmiştir (İbn Kemâl, 1997: 52; Oruç bin dil, 2014: 119). O halde şehzadenin görev yerleri; Mentefe (1480-1481), Saruhan (1481-1483) ve Konya'dır (1483-1511).

ŞehiŇah, görevli olduğu yerde eski uygulamaları onaylamakla (Uzunçarşılı, 1984: 156) birlikte mütedeyyin ve namuslu kişileri, verdiği nişan ile avarızdan muaf tutmuştur (BOA, TT.d. 40: 15, 21, 31, 48, 65, 219; Eroğlu, 2004: 188-189; Eroğlu, 2006: 85). Yine "*acn-ı Ňecat ve Ňehmet ile mevsf Ňc'ın mmtzlarındandır*" diyerek timarın zeamet olarak verilmesi talebi kabul edilmiştir. Kötü hareketleri olanların, hain oldukları belirtilerek timarları alınmuştur (BOA, MAD.d. 15287: 6, 9). Kayseri Kalesi dizdarının timarının 10.000 akçeye tamamlanması için ŞehiŇah'a emir verilmişt ama 1498'de dizdar azlolunmuştur (BOA, MAD.d. 334: 58). Bölgedeki isyan hareketine karşı yoldaşlık edenlere timarlar verilmiştir. Boy beylerinin seçimiyle de ilgilenen şehzadenin, Dne-erl Cemaati'nin boy beyliğinin Dündar oğlu Ali Bey'e verilmesini isteyen talebi 6 Mart 1498 tarihinde kabul edilmiştir. Aynı yıl, Ali Bey'e kendi timarının üzerine diyarı terk eden kardeşi Koca Bey'in timarları birleştirelerek verilmiştir (BOA, MAD.d. 15287: 3, 11). ŞehiŇah'a nişancısını kendisinin seçmesi ve tayin etmesi yetkisi verilirken memnun olduğu lalasının değiştirilmemesi isteği de uygun grlmştir (Eroğlu, 2004: 164). Ancak şehzadenin her isteği, kabul edilmemiştir. Nitekim 12 Mayıs 1498 tarihinde, Şehzade ŞehiŇah, iki timarı birleştirep verince, merkezden gönderilen emirde "*iki timarı birikdirmek memn' olduğu sebebden ilhk olan timar verilmeyp*" birinin verilmesi istenmiştir. Şehzade başka timar için tezkire verdiğinde *defter-i cedde* uygun olmadığından kayıtlı olanlar için berat yazılmıştır (BOA, MAD.d. 15287: 4, 10). Yine 1502 yılında Mentefe-ili sancağından şahin yuvacıları isteğine, kendi eyaleti dışında olduğundan, hassa şahinlerinden her yıl on şahini adamının gelip alması yönünde cevap verilmiştir (Emecen & şahin, 2021: 301). Dönemin siyasi meseleleriyle de yakından ilgilenen ŞehiŇah, Aladdevele Bey'in kardeşi Abdürrezzak Bey ve yoldaşlarının sadakati bilindiğinden onlara mansıp verilmesi isteğinin uygun görülmesini arz etmiştir (BOA, TSMA.e. 756/80, 6355/1; Uzunçarşılı, 2012b: 226). ŞehiŇah, timarı istediği kişilere tevcih etmesine rağmen merkezin onayını almış ve ihtilaf çıktığında merkezden uyarılmıştır. Bu timar tevcihleriyle Konya ve çevresinden kapı halkı arasına katılanlar olmuştur.

Şehzadeler, görev yaptığı sancağın bütün gelirlerine sahipti (Eroğlu, 2004: 91). 1483 yılında, 587.070 akçelik *'an haymana-i vilyet-i Karaman*, Şehzade ŞehiŇah hassıydı (Yrk, 2006: 191; BOA, MAD.d. 567: 20). ŞehiŇah'ın malikne hissesi olan Sahra nahiyesine bağlı Yeniceköy, annesi tarafından hibe edilmiştir (BOA, TT.d. 40: 64). Venedik elçisi raporuna göre 1503'te II. Bayezid'in şehzadelerinden her birinin yıllık 1.200.000 akçelik has geliri vardı (Uzunçarşılı, 1988: 123). ŞehiŇah'ın dört milyon akçe geliri olduğu da belirtilir (Zinkeisen, 2011: 405). Şehzadeler, eyaletteki haslarının (BOA, TT.d. 40) gelirleri yetmezse ya gelirin arttırılmasını istiyor ya da borç alarak masraflarını karşılıyorlardı. Karaman'a tayin olunduğunda ŞehiŇah'a oradaki haslarından başka Bursa Mizanı Mukataası'ndan yılda

100.000 akçe ödenmekte iken 1491’de bu ödenek 750.000 akçe olmuştur. Şehzadenin kişisel sarrafı Bursa Hazinesi’nden her aya düşen miktarı Konya’ya yolluyordu (Akdağ, 1995: 290, dipnot 1; Eroğlu, 2004: 93). Zaman içerisinde buradan elde ettiği gelirin yükseldiği anlaşılmaktadır. 1485’te salyanesinin berat resmi olan 8.333 akçenin salyaneden alınarak İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir. 1487’de takdir olunan 100.000 akçe üzerine 100.000 akçe zam yapılmıştır (Kepecioğlu, 2010b: 145). 10 Mart 1489 tarihli Konya Hasları Yasaknamesi’ne göre; Şehzade Şehinşah’a gelir kaydedilen Konya hasları ortaklarından mahsul kaldırılmıştır. 10 Şubat 1489 tarihinden itibaren Bursa Mizanı’ndan verilen 300.000 akçe salyaneye üzerine, mahsul yerine 50.000 akçe eklenmiştir (Akgündüz, 1990: 272).

Karaman’da valiliği sırasında parasızlık çeken Şehzade Şehinşah, 1491’de bazı kalelerin onarımı ve kale erenlerinin ulufelerinin ödenmesi için yollanan akçeden 126.515’ini kendiişleri için harcadığından aylığına el konmuştur. Şehinşah, Bursa kadısına gönderdiği 4 Nisan 1501 tarihli mektubunda; padişahın ordusunun vilayetine gelmesi nedeniyle yapılan masraflardan dolayı paraya ihtiyaç duyduğunu belirterek Tüccar Hacı Muhiddin’den 125.000 akçe borç alıp göndermesini rica etmiştir. Borcunu Haziran ve Ağustos 1501 tarihinde hak edeceği salyaneden ödeyeceğini bildirmiştir (Akdağ, 1995: 290). Şehzadelerin diğer maddi olanağı gönderilen hediyelerdi. Padişahlar ve şehzadeler, II. Bayezid devrinden başlayarak cariyelerle evlenmeye başladılar. Harem için tedarik edilen cariyelerden sancaklarda bulunan şehzadelere de gönderiliyordu (Uluçay, 2001: 22). Nitekim Şehinşah’a gönderilen hediyeler yanında cariye ve köleler de vardı (BOA, TSMA.d. 10017, v. 1b; BOA, TSMA.d. 9670). Yine şehzade için Bursa’dan çeşitli kumaşlar aldırılmıştır (Kepecioğlu, 2010b: 146).

Şehzadelerin sancaklarındaki idari işler için yazdıkları tuğralı hükümlere *Tevkîl Hümayun* denilmekteydi. Elde edilen ilk şehzade tuğralı hüküm, Şehinşah’a aittir. Şehzade, maiyetindeki mehterlerin receb, şaban ve ramazan aylarının ücretleriyle çuka paralarının ödenmesi için (2.392 akçe) eyalet dâhilindeki İç-il sancakbeyi ile Silifke kadısı ve subaşısına 22-31 Ocak 1510 tarihli ferman göndermiştir. Vilayetin haslarını mukataaya tutan ummaldan havale edilecek paranın Mehter Arab’a eksiksiz teslim edilmesi ve bu hükmün amil elinde bırakılması emredilmiştir¹ (Uzunçarşılı, 1941: 126-127; Eroğlu, 2004: 163).

Şehzade Şehinşah’ın Adamları

Şehzade Şehinşah’ın maiyetinde odabaşı, miralem, ulufeci, silahdarbaşı, kethüda, başterzi, balabancıbaşı, başaşçı, dellak, mehterci, sercebeci, sipahi kethüdası, mütefferrika, çavuş, kapıcıbaşı, sipahioğlanlarağası ve kâtibî bulunuyordu. Bu kişiler sadece şehzadeye hizmet etmiyordu. Aynı zamanda kendilerine tahsis edilen timar ve zeamet bölgelerindeki vergi mükellefi köylülerin de yöneticileriydi (Erdoğan, 2006: 86; Eroğlu, 2004: 133; BOA, TT.d. 392). Lala, silahdar, kapıcıbaşı, miralem, mirahur, kapı ağası, solak, peyk gibi maiyeti hükümet tarafından seçilirdi. Şehzadelerin yanlarında hükümet memuru olarak nişancı, defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası da yer alırdı (Uzunçarşılı, 1988: 124). 1512 tarihli *mevâcib* defterinde Şehinşah ve oğlunun adamlarından 47 sipahi, 56 silahdar ve 78 ulufeciden

¹ Oğlunun da Bursa’dan tayin edilen gelir için yazdığı bir hüküm vardır. Şehinşah’ın oğlu Mehmed, Konya’dan gönderdiği *Mehmed bin Şehinşâh bin Bâyezid Han muzaffer dâimâ* yazan tuğrası ve mührünün bulunduğu 8-16 Mayıs 1512 tarihli hükümdede; Bursa salyanesinden tayin edilen yıllık 400.000 akçeden, 918 yılının ilk üç ayına ait 100.000 akçenin gönderdiği adamlara teslimini istemiştir (BOA, TSMA.e. 745/14, 5431/1; Uzunçarşılı, 1998, res. 17).

mürekkep 223 askerin Selim'in yanında bulunması, Şehinşah'ın maiyetinin Selim için önemli bir asker kaynağı olduğunu gösterir (Çıpa, 2013: 181, 189).

Şehzade Şehinşah'ın maiyetinde yer almış olan annesi Hüsnüşah Hatun, şehzadeye bağlı kişiler yeni görevlere tayin edilirken unutulmuş Mevlâna Pir Ahmed Çelebi için I. Selim ile mektuplaşmıştı. Şehinşah'ın adamlarına ulufe ve dirlik verilmesinde Hüsnüşah büyük rol oynamış (Peirce, 1996: 66; Uluçay, 2012b: 26), oğlunun adamlarını maiyetine katması isteği kabul edilmiştir. Şehzade Ahmed'in Şehzade Şehinşah'ın ölümündeki muhtemel rolü nedeniyle, efendilerinin intikamını almak amacıyla, I. Selim'e cülûsundan çok önce katılmaya karar vermiş olmaları da olasılık dâhilindedir. Yine 20 süvarinin *Karamâniyân* olarak tanımlanmış olmaları da Şehinşah ile ilişkileriyle açıklanabilir (Çıpa, 2013: 186).

Haftanın belirli günlerinde toplanan şehzade divanı, şehzadenin yetki sahası içindeki meseleleri çözüyordu. Merkezi divan teşkilatının küçük bir kopyası olan şehzade divanı üyeleri lala, defterdar ve nişancı idi. Kâtip ve sakanın da bulunduğu divana görevi ile ilgili konularda diğer kişiler de katılabilir (Eroğlu, 2019: 168). Şehzadenin yanında bulunanları tespit etmek amacıyla aşağıda görevliler verilmiştir.

Şehzadenin görev yaptığı sancağın veziriazamı derecesinde olan *lala*, devlet işleriyle ilgilendiği gibi uygunsuz durumları da merkeze bildirmekteydi. Şehzadenin *berş* kullanması nedeniyle ölüm tehlikesi geçirdiği lalası Murad ve defterdarı Hacı İvaz tarafından bildirilmiştir (Uzunçarşılı, 2012b: 223-224). Murad Paşa (Has), II. Bayezid'in lalalarındandı (Taş, 2014: 147). Uzunçarşılı'nın Şehinşah için verdiği bu bilgi II. Bayezid ile ilgili olmalıdır. Lala, uygunsuz iş yapanları engelleyerek işini doğru yapmalıdır. Yine gelir ve gider dengesini ayarlamalıdır (BOA, TSMA.e. 452/24, 1588/1). Lalaların uygunsuz hareketleri olursa şehzadeler uyarılmıştır. Şehinşah'a gönderilen emirde; haslarına dair hükümleri defterdarın yazacağı ve 24 akçe rüsumun defterdara ait olduğu hatırlatılarak *tarih akçesi* adıyla lalanın aldığı 12 akçenin bidat olduğundan aldırılmaması istenmiştir (Emecen & Şahin, 2021: 308-309).

1483'teki karışıklıklar üzerine Şehinşah'ın, beylerbeyi Karagöz Paşa'yı göndermesinden (İbn Kemâl, 1997: 52-53) hareketle lalası olduğu söylenebilir. Karaman beylerbeyi Karagöz Paşa'nın yakalanarak hapsedilmesi için 26 Nisan-4 Mayıs 1486 tarihinde emir gönderilmiştir (BOA, TSMA.e. 747/4, 5592/). Buradan hareketle 1483-1486 yıllarında Karagöz Mehmed Paşa'nın, Karaman beylerbeyi (Reindl, 2014: 201) ve lalası olduğu söylenebilir.

Şehzade Şehinşah'ın lalalarından biri Hadım Yakub Paşa'dır. Aydın-ili sancakbeyi iken Şehinşah'a lala olmuştur (Göyünç, 1996: 132). Şehzadenin lalalığı öncesinde kapıcıbaşılık, miralemlik ve Şehzade Ahmed'in lalalığını da yapmıştır (Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, 1997: 960-961). Yakub Paşa, Şehinşah'ın yanındaki görevinden sonra Bosna sancağına görevlendirilmiştir (Oruç bin Âdil, 2014: 136). 1486-1492 yıllarında Karaman beylerbeyi olduğu söylenir (Reindl, 2014: 258). Ondan sonra lalası Mustansiroğlu Mahmud Bey'dir. 13 Ocak 1489'da Hamid sancakbeyliğine atanmış, kendisine 451.735 akçelik has verilmiştir (Göyünç, 1996: 132; BOA, MAD.d. 17893: 256, 305). Karaman'da vali olan şehzadenin lalası iken azledilen bir şahıs arzında; altı aydır İstanbul'da perişan halde olduğunu ve kendisine yardım edilmesini istemiştir. Benden sonra gönderilen Saruca Paşa kulu Muslihiddin, Davud Paşa'ya gönderdiği üç mektupta beni buradan kurtarın derken bir yıl iki ay orada kaldığımda şehzade mektuplarında şükranlarını belirtirdi. Ben Karaman'a varınca şehzade ve

etrafındakiler, durumu sultana bildireyim diye gönderildiğimi düşündüklerinden hücum edemediler. Gelir, o yılın harcamasına hatta eski borca yetti. Şimdi Muslihiddin döneminde gider çok, gelir yok. Kimi ulufe, kimi yazlık kışlık ister. Muslihiddin, borç alsa bunun yarısını toplayamaz (BOA, TSMA.e. 452/24, 1588/1). 1496 yılına ait olduğu düşünülen arzda Davud Paşa adının geçmesi ve Karaman'da görev yapan şehzadeden bahsedilmesi, ismi bilinmeyen bir kişi ile Muslihiddin'in, Şehinşah'ın lalaları olduğuna işaret etmektedir.

Şehinşah'ın lalası Sinan Bey mektubunda, Karagöz'ün hisarda olanı iki katına sattığını bildirince azledilerek yerine İskender, 27 Haziran 1498 tarihinde, Niğde Kalesi dizdarı olarak atanmıştır. Anılan tarihte Şehinşah'ın lalasının Sinan Bey olduğu, idari ve ekonomik meselelerde lalanın etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. 12 Ocak 1501 tarihinde şehzadenin lalası Mustafa Bey iken bu tarihten önce ise Kemal Bey'di (BOA, MAD.d. 15287: 6, 12-13). Nisan 1504'te Şehinşah tarafından Bursa kadısına yazılan hükümde; Bursa Mizanı'ndan takdir olunan salyanesine emin olan Mustafa oğlu Cafer tarafından lalası Vezir Mustafa Paşa'nın oğluna iyi bir at bulup alması ve atın Hacı İskender ile gönderilmesi istenmiştir (Kepecioğlu, 2010b: 146). 909/1503-1504'te Şehinşah'ın eski lalası Mustafa Bey, Eğriboz mirlivası olmuştur (Gökbilgin, 2007: 471). Haziran 1504 tarihine kadar lalası olduğu söylenebilir. Şehinşah'ın lalası Ahmed'e gönderilen 5-14 Şubat 1505 tarihli hükümde; Atçeken taifesinden yurt yazılanlarla sipahi arasındaki anlaşmazlıkta deftere göre hareket edilmesinin emredilmesi (Emecen & Şahin, 2021: 324), Mustafa Bey'den sonra Ahmed'in görev yaptığını gösterir. 6 Aralık 1508 tarihinde de Şehinşah'ın lalası olan Ahmed Bey'den, 15 Mayıs 1509 tarihinde verilen inamda, *lala-yı köhne* ve Avlonya mirlivası (Gök, 2014: 872, 948) olarak bahsedilmesi, görevinin sona erdiğini göstermektedir. Şehinşah'ın lalası olan Haydar Bey ise Şahkulu isyanı sırasında şehit olmuştur (Hoca Sadettin Efendi, 1979b: 60-61). 1509'dan 1511'e kadar Haydar Bey, şehzadenin lalası olmalıdır.

Osman Çelebi, 17 Kasım 1488'de, Şehinşah maiyetinde *defterdar* olarak görev almıştır. Onun selefi ise Mustafa Çelebi'dir (Göyünc, 1996: 133; BOA, MAD.d. 567: 28-29). Verilen haslarla defterdarlık görevini yapacaktı. 18 Ekim 1488'de, Said-ili ve Akşehir köylerinden 40.296 akçe, Mustafa Bey tahvilinden Şehinşah'ın defterdarı Osman Çelebi'ye yazılmıştır (BOA, MAD.d. 17893: 181). "*İskender Bey veledi Feylesof defterdar-ı Sultan Şehinşah an tahvil-i İbrahim Çelebi veledi İshak Paşa*" ifadesinden anlaşıldığı üzere 11 Ekim 1497 tarihinde defterdarlık, İlgin zeametinden 56.296 akçelik timar ile görevi yürüten İbrahim Çelebi'den İskender Bey'e geçmiştir (BOA, MAD.d. 15287: 1). İskender'in timarı öncekilere göre az olduğundan ve geçimine yetmediğinden 25 Aralık 1498 tarihinde 8.000 akçe (BOA, MAD.d. 15287: 7) eklenmiştir. 1500'de, İskender Bey (Kepecioğlu, 2010b: 146) hâlâ görevdedir. 16. yüzyılın başlarında, Şehinşah'ın eski defterdarı olarak bahsedilen Hüseyin Bey, 1504'te Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in lalalığına tayin edilmiştir (Göyünc, 1996: 133; Gökbilgin, 2007: 472). Aynı tarihte İshak Paşa oğlu Şadi Bey, Şehzade Şehinşah'ın defterdarıdır (Gökbilgin, 2007: 472; Gök, 2014: 170; Reindl, 2014: 178-179). Şehinşah, 1508'de gönderdiği bir hükümde eski defterdarı Abdullah oğlu Hamza Ağa'ya olan borcunun 1507 salyanesinden ödenmesini istemiştir (Kepecioğlu, 2010b: 146) ki defterdarlarından birinin de Hamza Ağa olduğu anlaşılmaktadır. 19 Şubat 1508 tarihinde, İbrahim Çelebi bin Mevlâna Fenari ve 21 Haziran 1508 tarihinde ise Haydar Çelebi, Şehinşah'ın defterdarı (Gök, 2014: 738, 788) olarak anılmıştır.

Şehzade Şehinşah'ın *nişancısı*, 20 Ocak 1489 tarihinde, 21.515 akçe timar ile Hüsrev Çelebi tahvilinden Bali Bey'di (BOA, MAD.d. 17893: 264; Göyünç, 1996: 133). Bali Bey'den önceki nişancısı, Hüsrev Çelebi'ydi. 1 Ekim 1505 tarihinde kendisine hediye verilen Sinan Bey (Gök, 2014: 402) şehzadenin nişancısıdır. Nişancıların oğullarına da timar verilmiştir (Çiftçi, 2019: 129-130; BOA, TT.d. 58: 29, 60). Şehinşah'ın nişancılarından Hasan Bey'in oğlu Latif ile Sinan Bey'in oğlu Ebubekir bu minvaldendi (Erdoğru, 2006: 87; BOA, TT.d. 58: 60). Buradan hareketle nişancılarından biri, Hasan Bey'di. Bir diğer nişancısı Rüstem Bey oğlu Hızır Bey'di (Kepecioğlu, 2010b: 145-146). Şehinşah'ın nişancısı olan Timurtaş oğlu Davud Bey, şehzade vefat ettikten sonra bir hükümlle, 35.490 akçelik zeamete çıkmıştır (Erdoğru, 2006: 87; Çiftçi, 2019: 193). Şehzadenin ölümünden sonra, 1516 yılında, onun tevki olduğu belirtilen Hacı Sinan Bey'e 41.218 akçe zeamet verilmiştir (BOA, TT.d. 58: 208).

Kapıcıbaşı olarak Seydi Gazi veled-i Kara Hamza, Kasım, Hacı Sinan, Mehmed Ağa ve Hamza (Çiftçi, 2019: 124, 134, 144, 317) isimleri tespit edilmiştir. Hamza 20.430 ve Mehmed Ağa 20.221 akçe zeamet tasarruf etmiştir (BOA, TT.d. 58: 59, 209). Kapıcıbaşı olanlar zeamet tasarruf etmiştir. 1512 yılında Şehinşah'ın kapıcıbaşı olan İlyas Bey ve Bayezid Çelebi'ye günlük 40 akçe yazılmıştır (BOA, TSMA.d. 2921, v. 2b.).

Mirahur, saray hayvanlarına ve bunların takımlarıyla hayvan yetiştirmekle ilgilenirdi (Uzunçarşılı, 1988: 488). 5 Mayıs 1489 tarihinde, Şehzade Şehinşah'ın emir-i ahuru Musa Bey, Hamid sancağı Ağlasun nahiyesinden 21.194 akçe zeamet tasarruf etmekteydi (BOA, MAD.d. 17893: 371). 1516 yılında Şehinşah'ın mirahuru Kasım'a, Aladağ'a bağlı Pirlavganda'dan 37.120 akçe zeamet yazılmıştır (BOA, TT.d. 58: 28). 13 Kasım 1499 tarihinde, Sinan Bey 28.042 (BOA, MAD.d. 15287: 7) ve Hüseyin Bey 35.733 akçe zeametle şehzadenin *miralemidir* (BOA, TT.d. 392: 106; Çiftçi, 2019: 193). 1512 yılında, Hüseyin Bey'in günlük 40 akçe ücreti vardı (BOA, TSMA.d. 2921, v. 2b.).

Sipahi Oğlanlar Ağası olarak Piri (Erdoğru, 2006: 90; Uluçay, 2007: 98) şehzadenin yanındaki görevlilerdendi. Kethüda-i sipahiyandan Mahmud 7.220 akçe ve Kemal 7.840 akçe timar tasarruf etmişlerdi (BOA, TT.d. 58: 61, 98). Mahmud, Atmaca ve İbrahim, Şehinşah'ın sipahi oğlanlar kethüdası olduğundan timara çıkmıştır (Çiftçi, 2019: 179, 182, 184). Şehzadenin *silahdarbaşı* ve silahdar kethüdasına da timarlar verildi. Yunus Kethüda, şehzadenin silahdarbaşı ve Bostani Mustafa ile Yağmur Kethüda silahdar kethüdası idi (Erdoğru, 2006: 88; BOA, TT.d. 58: 101). Yine Ali silahdarlarından (Çiftçi, 2019: 237). Şehzade Şehinşah'ın *garip yiğitler ağası* olan Hacı Sinan 12.867 akçe ve 12.450 akçe olmak üzere zeamet tasarruf etmekteydi. Hacı Hayreddin de aynı görevi yapmıştır (BOA, TT.d. 58: 29, 236; Çiftçi, 2019: 129, 130, 170). Garipler kethüdası olan Sarraf'a günlük sekiz akçe yazılmıştır (BOA, TSMA.d. 2921, v. 13b.).

Şehzadenin ekmekçisi (*habbaz*) Ahmed'e Huğlu ve Aliköyü timar olarak verilmişti (Erdoğru, 2006: 87). Şehinşah'ın baş terzisi (*ser-hayyatin*) Mahmud 5.505; şehzadenin terzilerinden Yusuf 1.425, şehzadenin aşçıbaşı (*ser-tabbahin*) İlyas 6.035 ve 1.427; aşçılarından Seydi 2.025 akçe timara sahipti (BOA, TT.d. 58: 102, 105, 193, 284, 288). 1512 yılında Şehinşah'ın *saracı* olan Ferhad'a günlük 11 ve İlyas'a sekiz akçe yazılmıştır (BOA, TSMA.d. 2921, v. 4b, 13b). Has ahıra ait eğer, koşum takımlarını yapan hassa saraçları (Uzunçarşılı, 1988: 492-493) ile aynı işi yapmış olmalıdırlar. Şehzade Şehinşah'ın *mehter*lerinden Mustafa 5.208, Çerkes Hamza 2.704, Ergaib 2.549 ve Ali 3.350 akçe timar tasarruf etmiştir. Şehinşah'ın *sekbanbaşı* olup

zeametinin yarısı önceden elinde olan İlyas'a 13.836 akçe yazılmıştır (BOA, TT.d. 58: 30, 119, 126, 196, 201). Şehzadenin *çavuşbaşı* olarak görev yapan Mustafa ve Hüseyin de timara çıkmıştır (Çiftçi, 2019: 257; BOA, TT.d. 58: 358). Yine Bali ve Mustafa çavuşlarından idi (Çiftçi, 2019: 226, 227). Şehzadenin tespit edilen *gulamları* Hacı Ali 2.800, İskender 2.906, diğer İskender 2.772 ve Kasım 2.904 akçe timar tasarruf etmiştir (BOA, TT.d. 58: 34, 118, 120, 186). 1516 tarihli defterde, 5.510 akçelik timarı olan Hayreddin şehzadenin gulamıdır (Yörük, 2005: 231). Şehzadenin *ulufecilerinden* Ali Bali, Piri ve Ahmed Çelebi'nin de timarları vardı (BOA, TT.d. 58: 39, 129; Erdoğan, 2006: 89).

Dariüssaade ağası Hamza Ağa (Kepecioğlu, 2010b: 146) iken *cebecibaşısı* Levni idi. Şehinşah'ın *ser-zevvakini* Hüseyin 6.120, *ser-ağcaciyanı* Bali 3.543 ve *ser-balabanciyani* Ahmed yarısı önceden elinde olmakla birlikte 5.280 akçe timara sahipti (BOA, TT.d. 58: 130, 150, 163, 184, 215). Şehinşah'ın divanındaki *kâtipler* Katib Yahya ile Mehmed Kâtip'ti. Şehinşah'ın *mirabı* İskender, *müteferrikası* Laçın-oğlu Mahmud, *odabaşı* Süleyman (Çiftçi, 2019: 173, 203, 255; Erdoğan, 2006: 89-90), *arpa emini* Yusuf, *müteferrika* Mahmud, Solak Bahşi idi. Bunlar, Şehinşah ölünce oğlu Mehmed'le kalmışlardı (Uluçay, 2007: 98). Şehzade Şehinşah'ın *casusları* Meydanî, Celebverdi, Bekir ve İlyas'tı (Gök, 2014: 116, 633, 666, 923). 1512 yılına ait mevacic defterinde Şehinşah ve oğlunun adamları *cemâ'at-i merdümân-i Şehinşah Bey ve veledes* başlığıyla kaydedilmiştir². Şehinşah, 1501 ve 1511 isyanlarını merkezin desteği olmadan bastıramamıştır. Dolayısıyla şehzadelerin güçlerinin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu isyanları bastırarak gücü olsaydı, sancakbeyi ve beylerbeyi desteği olmadan, merkeze isyan edecek güçleri de olacağından çok fazla asker verilmemiş olmalıdır. Bu görevliler dışında şehzadenin yanında dikkat çeken kişiler de vardır. Eflak voyvodası ölünce yerine getirilen Kazıklı Voyvodoğlu, Şehzade Şehinşah hizmetinde bulunmuştur (İbn Kemâl, 1997: 263). Şehzade, Konya'da Mevlâna Mehmed Çelebi bin Sarı Sinan'dan ders almıştır (Kepecioğlu, 2010b: 145). Yine hocası olan Mevlâna Bedreddin bin Veysel'e 2.000 akçe ve cübbe, 23 Nisan 1504'te verilmiştir (Gök, 2014: 221).

Sancağa çıkan bütün şehzadelerin yanında benzer şekilde görevliler vardı. 1541 yılında Şehzade Mehmed'in birun halkının sayısını 552 olarak veren Kunt (1999: 37) bu rakamın olağan olduğunu, bu sayıya harem ve enderun halkını da eklemek gerektiğini belirtir.

² Yunus ser-silahdârân 25, Hacı İskender 26, Süleyman ser-'ulüfeciyân 21, Sinan ser-gurebâ 21, Mustafa ser-çavuşân 27, Fethî ser-zağraciyân 17, Ali ser-balabanciyân 13, Mahmud ser-hayyatın 11, Ayas kethüda-i sipahiyân 10, İsmail kethüdâ-i sipahiyân-ı diğer 11, Ali kethüda-i silahdarân 11, Musa kethüda-i çasnigirân 10, Ahmed bin Ali sipah-ı müteferrika 15, Mehmed Kadı 15, Şihabeddin bin Aşık Paşa 12, Sefer Şah birâdereş 10, Mahmud birader-i Şemseddin 10, Genç Arslan veledes 10, Hacı Sinan kethüda-i ahur 10, Sefer Şah bin Abdullah 10, Piri veled-i Hızır Bey 15, Mahmud biraderes 12, Yusuf kethüda-i zevvakın 10, Mustafa ağa-i müteferrika 10, Hasan ... 11, Sevindik bin Şah Kubad 11, Ferruh Çavuş 11, Hamza ser-bevvabın 16, Yusuf ser-bevvabın 16, Hacı emir-i ahur 16, Hüseyin ser-zevvakın 17, Hürrem ser-ebnâ-i sipahiyân 15, Himmet ser-silahdarân 15, Rüstem ser-'ulüfeciyân 12, Murad ser-çavuşân 13, Mahmud ser-solakân 11, Mustafa bin Sinan 17, Yahya veled-i defterdar 15, Korkmaz 11, Mehammed 12, Ahmed 12, Cafer divane 11, Emin bin Düzkara 11, Kara Ahmed 11, Kasım Çavuş 11, Veli biraderes 10, Yusuf 8. Yekûn 47 neferan. Fi yevm 641 kırk yedi nefer, altı yüz kırk bir akçe yevmiyeleri vardır (BOA, TSMA.d. 2921, v. 7b). Cemaat-i sipahiyân başlığı altında Şehinşah'ın 20 adamı yazılmıştır. Cafer, Musa, Hızır, Kasım, Hasan, Cafer, Mehmed, İne Bey ve İbrahim şehzadenin zevvakıydı. Hasan ise kethüdâ-i zevvakın idi. Günlük ücretleri ile bazılarının doğum yerleri yazılan 12 adamı daha vardır. 'an merdümân-ı Şehinşâh Bey ve veledes başlığında 54 nefere 440 akçe ve merdümân-ı Şehinşâh Bey ve veledes başlığında 78 nefere 441 akçe yevmiye kaydedilmiştir. *Karamâniyân* başlığında İbrahim merdüm-i Şehinşah Bey 6, İbrahim m Şehinşah Bey 8 ve *veledân-i kûl ve gayruhâ* İskender silahdar-ı Şehinşah Bey 8 isimleri vardır (BOA, TSMA.d. 2921, v. 5b-6b, 11b-17b). Bunlar dışında da şehzadenin adamları varken bazı isimler mükerrer yazılmıştır.

Buradan hareketle merkezden getirilenlerin sayısı hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Şehzadenin kapı halkı içerisine görev yaptığı yerdeki kişilerin katılımıyla bu rakamın biraz arttığı söylenebilir. Şehinşah'ın mücadeleye girmesi halinde en büyük destekçileri sayılan bu görevlilerdi. Zira Şehinşah, Bayezid'in hayatta kalan oğulları arasında en büyük oğlu olması dolayısıyla taht için güçlü isim olabilirdi. Bir veliaht (Ahmed), bir savaşı (Selim), bir şair (Korkut) ve yaşça büyük (Şehinşah) kardeşler arasında Şehinşah, geri planda kalmıştır. Şehinşah'ın mücadeleye katılmaması, kenarda bekleyerek duruma göre hareket etmek istediği şeklinde de değerlendirilebilir. Zira şehzade olması hasebiyle potansiyel aday olan Şehinşah, tahta gelemediği zaman başına gelecekleri biliyordu. Onun böyle bir talebi yoksa bile etrafında *mansib* bekleyen kişilerin aynı düşüncede olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu görevlileri etrafında toplayan birinin böyle bir düşüncesi olmadığı da söylenemez. Şehinşah ölünce adamlarının Selim'in tarafına geçmesi, ikbal ya da intikam isteğinin kanıtıdır. Yine Şehinşah adına bir kanun kitabının kaleme alınması, şehzadenin o dönemde taht adayı olarak algılandığını gösterebilir. Eserin yazarı, Şehzade Şehinşah üzerinden Osmanlı emperyal imajını idealize etmek ve Osmanlı padişahlarının Müslüman dünya liderliğini kanıtlamak istemişti (Genç, 2019: 243).

Şehinşah, hamî rolüyle yazarları da desteklemiştir. Matbaanın geniş kitlelere okuma imkânı verdiği, böylece edebî ve ilmî eserlerin, yazarına geçimi için yeterince gelir kaynağı sağladığı dönem gelinceye kadar, bilgin ve sanatkâr, hükümdarın ve seçkin sınıfın desteğine muhtaçtı. Patron için şöhretini ve mevkiini yüceltmek, kul için hayatta kalmak, ilerlemek için bu bağlılık esastı (İnalçık, 2015: 7, 14). Bu açıdan İdris-i Bidlîsî, hamî bulmak adına Şehinşah'a da eser takdim etmişti. İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh* adlı eserini Bayezid'in oğlu Şehinşah'a yazdığını şu satırlarla açıklar; "*Osmanlı hanedanının haleflerinin en büyüğüne yani cömert huylu padişah, kayserlik tahtının ırsî varisi, lütfu ve cömertliği dilden dile dolaşan, merhameti kalplerde iz bırakan, kimsesizlerin koruyucusuna [Şehzade Şehinşah] sena [takdim etmek] lazım geldi*". İnam kayıtlarına göre eser, 1508 ya da 1509 yılından birinde kaleme alınmıştır (Genç, 2019: 240, 242). Hem II. Bayezid'e hem de şehzadelere eserler sunan İdris-i Bidlîsî'ye patronaj ilişkileri ile dönemin şartları içerisinde bütün açılardan bakmak gerekir (Genç, 2019).

Şehzade Şehinşah'ın Faaliyetleri

Kasım Bey öldükten sonra ortaya çıkan Turgutlular, Karaman diyarında karışıklık çıkarınca Şehzade Şehinşah, beylerbeyi Karagöz Bey'i gönderdi ve Turgutoğlu mağlup edildi (İbn Kemâl, 1997: 52-53). 1485 yılındaki mücadelelerde yenilen Turgutoğlu Mahmud Bey, 1486'da Memluklerin desteğiyle yeniden faaliyete başladı. Turgutoğlu Mahmud Bey, etrafının sarılacağını anladığından Halep'e kaçtı. İsyancıların büyük kısmı öldürüldü (Tansel, 1966: 120-122). Şehzade Ahmed mektubunda; *İbn Turgud'*un geleceği haberinin Karaman diyarına sıkıntı verdiğini, gerekli tedbirlerin alındığını söyler (BOA, TSMA.e. 592/6, 3288/1). Veziriazam Davud Paşa arzında; Bulgardağı'ndaki kalelerin ihtiyaçlarının karşılandığını belirtmiştir. Ona göre Külek Kalesi, yol ağzında Tarsus'a ve Varsak'a yakın ve çetin bir yerdedir. Kalenin tamire ihtiyacı olduğundan adamlar konulmuştur. Turgutoğlu üzerine gidilerek üç taraftan kuşatılacak, Bulgar'dan aşağı Varsak'a sürüp ay sonuna kadar Konya'ya çıkılacaktı (BOA, TSMA.e. 756/98, 6370/1). 1488'de hudut hakkında istenen bilgilere karşılık Veziriazam Hadım Ali Paşa, kendisinin Karaman'da kaldığını ve Karagöz Paşa'yı o tarafların durumunu öğrenmek için Alaüddeve'ye gönderdiğini bildirmiştir. Ermenek üzerine gelerek

Süleyman Bey'i kuşatan Turgutoğlu, Süleyman Bey'i hapsedmiştir. Ona göre, uyarı üzerine serbest bırakılmasına rağmen ibret için buna bir ceza verilmelidir (BOA, TSMA.e. 752/20, 5972/1).

Karaman'da ortaya çıkan isyan hareketine karşı Şehinşah'ın oğlu Beyşehir sancakbeyi Mehmed, babasının askerleri ve hassa askeriyle isyana karşı gelen Şehzade Ahmed'e katıldı. Ordunun öncülüğüne getirildi (Hoca Sadettin Efendi, 1979a: 319). Mehmed, kapıkulu ile Larend'e yaklaştığında asiler Taş-ili'ne kaçtılar (Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, 1989: 421). Daha sonra Karamanoğlu Mustafa Bey isyanına karşı Mesih Paşa hareket ettiğinde Şehinşah da destek olmuş (Oruç bin Âdil, 2014: 178) ve isyan hakkında merkezi bilgilendirmiştir (Emecen & Şahin, 2021: 132). Osmanlı kaynaklarında olmamakla birlikte Venedik kaynaklarına göre 1500 yılında isyancıların üzerlerine gelen Şehinşah'ı yendikleri (Fisher, 2014: 112) söylenir. Şehinşah'a gönderilen 7 Mayıs 1502 tarihli hükümde Erdebiloğlu halifelerinden kim varsa yakalayıp; eşi, oğlu ve kızı dâhil hepsinin gönderilmesi istenmiştir (Emecen & Şahin, 2021: 258). Venediklilere ait mektuplara göre, 1507 yılında, Anadolu şehirlerinin güvenliğini sağlamak adına Aksaray'da Şehinşah kumandasında on bin kişilik bir kuvvet bulunmaktaydı (Fisher, 2014: 117). Sufi'den kuşkulanan Türkler 1507'de harekete geçti ama iki gün boyunca Sufi'nin ordusuna yanaşmadı. Donado de Lezze bu bilgileri 1509 yılında Şehinşah'ın iki elçisinden öğrendiğini söylemektedir (Angiolello, 2011: 244).

1511'de Anadolu'da sufilerin önderlik ettiği ve desteklediği büyük bir ayaklanma çıktı. Karamanlı önderlerin birçoğu da herhalde dinî inanışlarından çok siyasi nedenlerle buna katıldı. Daha önce de Şehinşah'ın Konya'da ölmesiyle bunlar ayaklanmış ama bir başarı kazanamamışlardı (Fisher, 2014: 119). Fisher, Şehinşah'ın isyandan önce öldüğünü söylemekle hata etmiştir. Veziriazam Hadım Ali Paşa, Şehinşah'ın oğlu Mehmed ve Şehzade Ahmed ile oğlu Osman bunları tenkile memur edildiler (Uzunçarşılı, 1998: 230-231). Şahkulu, hükümet kuvvetlerinin üzerine geldiğini işitince istikamet değiştirerek müttefiki Şehzade Şehinşah'ın hâkim olduğu Konya'yı almaya karar verdi (Uluçay, 2007: 53.). Fisher, Şahkulu Konya'yı almaya çalıştığında, Alemşah ve Şehinşah'ın oğulları Orhan ve Mehmed tarafından savunulduğunu söyleyerek farklı bilgi verir (Fisher, 2014: 119). Kızılkaya isimli yerde asiler savunmaya geçti. Bölgenin bir yanı olması hasebiyle korunma işi Şehinşah'ın lalası Haydar Bey'e bırakıldı (Hoca Sadettin Efendi, 1979b: 60). Kızılbaşların diğer tarafı da Şehzade Ahmed ve Ali Paşa kuvvetleriyle sarılmıştı. 38 gün süren kuşatma esnasında Kızılbaşlara hücum edilmemesi ilginçtir. Ali Paşa, kuşatıldıkları için teslim olmaktan başka çareleri olmadığını düşünmüş olabilir. Şehzade Ahmed'in de hükümdarlığını sağlamaktan başka işle meşgul olmadığı söylenebilir (Tansel, 1966: 254). Karaman yolunda bir gedik bulan isyancılar, Haydar Bey'i şehit ettikten sonra Kayseri üzerinden Sivas'a yöneldiler (Hoca Sadettin Efendi, 1979b: 61). Bu esnada asileri tenkil etmek yerine "saltanat bana verilmiştir" diyerek yeniçerilerden biat etmelerini isteyen Şehzade Ahmed, talebi reddedilince sancağına çekildi. Ali Paşa isyancılara yetişmesine rağmen Karaman sipahilerinin harpten çekilmesiyle zor durumda kaldı. Şahkulu bir ok isabetiyle ölürken kalan kuvvetleri İran'a yöneldiler. Emrindeki 500 süvariden 100 kişi kalan Ali Paşa, 2 Temmuz 1511 tarihinde şehit düştü. Onun maktul düştüğü gün Şehzade Şehinşah da Konya'da vefat etmiştir (Uzunçarşılı, 1998: 231; Uzunçarşılı, 2012a: 181). Şahkulu isyanı, Korkut'un sancağını terk etmesiyle ortaya çıkan, Ahmed'in yeniçerilerden itaat istemesiyle gözden düşmesine neden olan, isyanı bastırmaya gelen

veziriazamın öldüğü gün Şehinşah'ın öldürülmesine neden olan ve Selim'in önünü açan ve şehzadeler arasındaki taht kavgalarını alevlendiren bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla isyan, sultan dâhil bütün şehzadeleri etkileyen bir domino etkisi yaratmıştır.

Şehinşah'ın ölümü üzerine oğlu Mehmed'e babasının görevi verildi (Kreutel, 1997: 46; Fisher, 2014: 129). Mehmed'i kendisine tabi eylemek isteyen Şehzade Ahmed, padişahın reddetmesine rağmen dikkate almadı. Mehmed amcasının gelmesi üzerine dedesine nasıl hareket edeceğini sorduğunda, kaleye sığınıp itaat etmemesi ve mücadele etmesi istendi. Yardım edileceği söylenmesine rağmen birkaç gün dayanabilen şehzade anlaşmaya razı olmuştur. Bu durumdan huzursuz olan kapıkulları, olayı isyan olarak değerlendirdiler (Keskin, 1998: 131, 137-138). Konya'yı ele geçirince hükümdar gibi davranmaya başlayan Ahmed'in hareketleri onu gözden düşürdü (Tansel, 1966: 293).

Şehzadenin Ölümü

Şehzade Şehinşah'ın ölüm tarihi, annesinin 10 Rebiülahir 917/7 Temmuz 1511 tarihli mektubunda "*pâdişâhın hâlis ve muhlis bendesi oğlum Sultân Şehinşâh tâb-serâhu muhibbinizin rûhu pâkî-cû bülbül kafes hâkiden gülistân-ı rızvâna ve gülşen-i habbâna yâ eyyetühe'n-nefsü'l-mütme'inne hitâbıyla bu rebî'u'l-âhir ayunun beşinci gicesi intikâl-i âhiret idüp*" (BOA, TSMA.e. 566/6 (3058/1); Uluçay, 2012b: 25) ifadesiyle belirttiği üzere 5 Rebiülahir 917/2 Temmuz 1511 olarak kabul edilmektedir (Alderson, t.y., 64; Öztuna, 2005: 148; Uzunçarşılı, 1998: 238; Uluçay, 2012b: 25). Angiolello ve Jorga'nın Şehinşah'ın 1510'da öldüğü bilgisi, doğru değildir (Angiolello, 2011: 245; Jorga, 2009: 261). Taziye için gönderilenler de tarihi teyit etmektedir. 16 Temmuz 1511 ve Eylül 1511 tarihlerinde Şehinşah taziyesi için gönderilenler yanında annesine 4 Ekim 1511 tarihinde 50.000 akçe verilmiştir (Gök, 2014: 1300, 1322, 1341). Şehinşah'ın cenazesi Konya'dan kalabalık maiyeti ile Bursa'ya götürülerek defnedildi. Şehinşah'ın annesi mektubunda "*ziyâde hasret ve firâk buna sultân babasının mübârek cemâlin görüp andan intikâl-i ahiret itmedi ki murâd-ı a'lâ ve maksad-ı aksâsı idi bu cihândan nâ-murâd ve külli ümûdinden yâd gitdi*" diyerek ağlamaktan hallerinin harap olduğunu dile getirmiştir (BOA, TSMA.e. 566/6, 3058/1).

Şehzadenin ölüm nedenine dair farklı fikirler, meselenin hallini güçleştirmektedir. Haniwaldanus Anonimi'ne göre nikris olan Bayezid'e, oğulları itaatsizlik ederek isyana kalkıştılar. Oğullarının entrikalarını öğrenen Bayezid; Şehinşah ve Mehmed'i boğdurdu (Kreutel, 1997: 46). Alderson da asi oğulun öldürüldüğünü belirtir (Alderson, t.y., 64). Ancak buna dair kanıt yoktur. Bu görüşleri çürütmek kolaydır. Zira Şehinşah, hiç isyan etmemiştir. Mehmed'in ölüm tarihi de daha öncedir. Venedik raporlarına göre şehzadenin ölümü hakkında bilgi veren Fisher, kalan dört oğulun en büyüğü olup bacağı sakat olduğundan aday olarak düşünülmeyen Şehin, 1510'da kendini denize atarak intihar etti (Fisher, 2014: 129) demiştir. Ancak Şehzade 1511 yılında Konya'da öl(dürül)düğünden bu iddia kabul edilemez. İshak bin İbrahim, *müeddib-i kazâ ve kader* diyerek şehzadenin ölümünü, dünyanın oyun ve eğlence hayatı olduğunu, şehzadenin taç hevesinin ölümüyle bittiğini belirtir (Keskin, 1998: 90-91). Yine Şehinşah'ın eceliyle öldüğü rivayet edilir (Danışmend, 2011: 470).

Taht kavgası sırasında, çok sayıda askerî sınıf mensubu Kızılbaş hareketini politik amaçlarına ulaşmak için manivela olarak kullanmak istedi ve bu amaçla Kızılbaş halifeleri ile gizli veya açık ilişki kurdu. Bu süreçte muhtemelen bazıları da Kızılbaş ideolojisini gönülden benimsemişti. Ahmed'in oğlu Murad Tac-ı Haydari giyip Kızılbaş olmuştu (Yıldırım, 2021:

339). Şah İsmail, Bayezid'in ölümünden sonra Selim'in rakiplerine destek verdi. İlk başta hukuki veliaht Şehzade Ahmed'i, onun öldürülmesinden sonra oğlu Murad'ı teşvik etti; ama Murad etrafında beklenen kenetlenme olmayınca plandan vazgeçildi (Savory, 2021: 43). Murad'a dair kaynaklarda bu bilgi verilirken Şehinşah'a dair net bir şey söylemek zordur.

Şehinşah'ın Şah İsmail ve Şahkulu ile bağlantısı tarihçilerin üzerinde durduğu konulardandır. Uzunçarşılı, saltanat mücadelesine kalkışmayan Şehinşah'ın, Şah İsmail ile haberleştiğini ve Anadolu'da şahın en mutemet adamı (Uzunçarşılı, 1998: 238) olduğunu söyler. Bazı şehzadelerin cemiyetlerine adamlar yerleştiren Şah İsmail, onlarla mektuplaşmaya başlamıştı. Memluklerin Divriği naibi Mamay tarafından asılları Memluk sultanına ve suretleri Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'e yollanan mektupta: Şah İsmail'in iki adamı ile Şehinşah'ın adamında mektuplar ele geçirildiği belirtilmiştir³ (Uzunçarşılı, 1998: 254). Allouche de benzer şekilde 1510 yılında Şah İsmail'den ve Diyarbakır'ın Safevi valisi Han Muhammed Ustaclu'dan giden iki mesaja dikkat çekerek Şehinşah'ın Kızılbaş inancına olan sadakati, Haydar Paşa tarafından gönderilen bir mektupla da teyit edilmiştir (Allouche, 2001: 101) der. Şehzade ile Şah İsmail ve Ustacluğlu arasında haber getirip götürülen bu insanlar, ellerindeki mektuplar ile birlikte Hayır Bey'e gönderildi. O da mektuplar ile Şehinşah'ın habercisini Şehzade Ahmed vasıtasıyla padişaha yolladı (Tansel, 1966: 239). Şehinşah'ın taht için bir gayret sarf ettiği açık olarak bilinmemekle birlikte, Şahkulu ile iş birliği ettiğine dair delillerden biri lalası Haydar Paşa'nın padişaha sunduğu arizadır (Uluçay, 2014: 62). Haydar Paşa, acele yardım edilmesini isteyerek; "*memleket-i Karaman heman elden çıkmıştır. Bir an ve bir lâhza tevakkuf caiz değildir*" (BOA, TSMA.e. 747/2, 5590/1; Uluçay, 2007: 52) demiştir. Haydar Paşa mektubunda iddia şudur:

Fenayî ve Dellâk İbrahim dimekle ma'rûf mezhebsiz mülhidler ve müfsidler ve kâfirün-i eşeddler şehzâde hazretlerini bi'l-küllîye idlâl idüb tarîkden ve tabî'atden çıkardılar hatta bir derecedir ki 'an-karîbü'z-zaman mahzûlîn ve mel'ûnîn Kızılbaş cemâ'atinin hazelehümullâh-ı te'âlâ ve şehzâdenin ittifakları bunun üzerine olmuştur ki şehzâde anlara yahud anlar şehzâdeye mülâkât olalar (BOA, TSMA.e. 747/2, 5590/1).

Bunun üzerine Şehzade Ahmed ve Hadım Ali Paşa, Şahkulu'nu takip ettiklerinden şehir düşmemiş ancak Şehzade Ahmed Konya civarından ayrılmamıştır. Hadım Ali Paşa'nın şehit olduğu günün gecesinde Şehinşah da ölmüştür. Haydar Paşa'nın arzı ve sadrazamın ölümü düşünülünce eceliyle mi yoksa Şehzade Ahmed'in tertibiyle mi öldüğü şüphelidir (Uluçay, 1959: 116-117). Şehinşah'tan sonra paşanın ölüm haberinin geldiği belirtilir (Hoca Sadettin Efendi, 1979b: 69; Keskin, 1998: 91). Ancak genel olarak Ali Paşa'nın önce öldüğü kabul edilir. Aynı günde gerçekleşmesi, insanda bu ölümün normal olmadığı, zehirle veya başka bir şekilde öldürüldüğü kanaatini uyandırmaktadır (Uluçay, 2014: 62-63). Şehzade Şehinşah, Şahkulu'nun müttefiki (Uluçay, 2007: 53) ya da sempatizanı (Çıpa, 2013: 186) olarak anılmıştır. Şeytankulu üzerine gitmekte olan Sadrazam Ali Paşa mektubunda: Karaman'da olan şehzade, şimdilik bizim taraftadır. Ancak Şehzade Ahmed'in Eskişehir'e gelmesinden birtakım vehimlere düştüğü anlaşılıyor. Bu sebeple lalası Haydar Paşa'nın yanındaki kapı halkını

³ Bundan akdem Erdebil oğlunun ve Mehmed Ustaclu'nun iki nefer kâsıdları hazret-i şehzâde-i 'âlemyân Celâlü'd-devletü ve'd-dîn Şehinşâh Beg kâsıdıyla ellerinde mükâtebat ve merâsim olup Divriği vilâyetinden geçerken bu bende-i muhlis tutup habs idüp ba'zı mektûbları Haleb melikü'l-ümerâsına irsâl olundu öyle olsa zât-ı şerîfleri ile iktizâ etti ki mükâtebât-ı mezkûre sultân-ı Mısır nasrahullahu hizmetine techîz olunup sûretleri yazılıp bu bendenin ademişiyle hidmet-i şerîfe irsâl olundu (BOA, TSMA.e. 749/58, 5812/1; Uzunçarşılı, 1998: 254).

getirmekle birlikte bütün Karaman askerinin de yanına gönderilmesini emretmiştir. Onun kötü hayalleri Haydar Paşa'nın mektubundan anlaşılmaktadır. Şah İsmail'in ordusundan yakalanan iki esiri serbest bırakan Şehinşah'ın vaziyetini görmek üzere Haydar Paşa'yı yanındaki askerle Konya'ya gönderdiğini belirterek şehzade hakkında ne şekilde hareket olunacağına bildirilmesini istiyordu⁴ (Tansel, 1966: 238). Elde şehzadenin ittifak ettiğine dair üç belge vardır: Haydar Paşa, Ali Paşa ve Memluklerin suretlerini gönderdikleri mektup. Sonuncusu istenildiği gibi yazılacağı için delil olarak saymak doğru değildir. Zira Hayır Bey ile yapılacak bir anlaşma ile manipüle edilme ihtimali vardır. Şehzade Ahmed kanalıyla gönderilmesi de şüpheleri artırmaktadır. 1510 yılına kadar şehzadeye dair bu iddialar ortada yokken birden bunların ortaya çıkması ve şehzadeler arasındaki mücadelenin hız kazandığı zamanlarda olması şüpheyi pekiştirmektedir. Ali Paşa, açıktan Şehzade Ahmed yanlısıdır. Dolayısıyla onun sözlerine ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Yine Haydar Paşa'nın Ali Paşa ile hareket ettiği ve Şehinşah'ın da hiçbir harekette bulunmadığı hesaba katılırsa bunun bir komplo olabileceği ihtimali de değerlendirilmelidir. Zira veziriazam ile aynı gün öl(dürül)mesinin başka bir açıklaması da yoktur. İleride sorun çıkarması muhtemel şehzadenin Ahmed tarafından ortadan kaldırıldığı düşünülebilir. Zira en büyük destekçilerini kaybeden Ahmed hem onların intikamını almış hem de merkezle arasındaki bir engeli ortadan kaldırmıştır. Ayrıca bu oldubitti ile yaşça avantajlı rakibinden de kurtulmuştur. Ayrıca bütün bu hadiseler Şehzade Ahmed'in Konya'yı ele geçirebilmesi için gerekli koşulları oluşturmuştur. Eravcı'ya göre; taht mücadelelerinin hız kazandığı devirlerde şehzadeleri yıpratmaya dönük kirli bilgiler, propaganda aracı olarak kullanılabilmiştir. Kızılbaşların yayılma çabalarına bağlı olarak bunun üzerinden meşruiyet alanı oluşturmak isteyen Şehzade Ahmed ve taraftarlarının Konya'yı ele geçirmeye çalışmaları ihtimal dâhilindedir. Şehinşah, Ahmed'in bu alan genişletmeleriyle mücadele edecek ilk kişidir. Bu nedenle Ali Paşa, Şehzade Ahmed ve Haydar Bey'in bir komplo kurmaları ihtimal dâhilindedir (Eravcı, 2015: 197). Nitekim Şehinşah'ın oğlu Mehmed, Konya'da görevlendirildiğinde Ahmed, oraya saldırmıştır. Yine Şehinşah'ın ölümünden sonra görevlerinin oğlu Mehmed'e verilmesi, babası hakkındaki Kızılbaş iddiasının merkezde kabul görmediği şeklinde değerlendirilebilir. Zira sağlığında bölgede meydana gelen olayların tamamına oğlunu göndermiştir. Bir diğer husus Kızılbaş olduğuna dönük iddialar ortaya atıldığında ya da öldürüldüğünde merkezin ne yaptığına dair mevcut bilgiler yetersiz kalmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında Şehinşah'ın Kızılbaş olduğuna ya da olmadığına dair net bir şey söylemek zordur. Şehinşah, politik anlamda bir destek elde etmek ya da Kızılbaş öğretisini benimsemek isteyebilirdi. Bu görüşlerden Şah İsmail'den siyasi bir destek almak istemesi daha makul görünmektedir.

Genel olarak şehzadenin Konya'da vefat ettiği ve Bursa'ya nakledilerek Sultan Murad Türbesi'ne ya da civarına defnedildiği (Hoca Sadettin Efendi, 1979b: 110; Münecimbaş

⁴ Ali Paşa'ya göre durum şöyledir: "Şimdikihalde Karaman'da olan şehzâde hazretleri bu cânibden der-derya-yı hilâfet Sultan Ahmed tâle-bekâhû hazretleri gelmesiyle hayli muzdarib olub türlü türlü muhâlata-i evhâm itmekle evza'ı ve ahvâli mütegayyir olup mukaddemâ kendü kapusu halkını lalası Haydar Paşa yanından getürdüp kendü yanına almış sonra cümle Karaman 'askerin benüm huzûruma gönderesin ve illâ muhâlefet eyleyüp gelmezsen olan 'askeri varan kulum silahdârbaşına koşup gönderesin bu husûsda tekrâr hüküm varmalu olmaya deyü gönderdügü mektûbun sûretini Haydar Paşa kulunuz bu benzenize gönderdi ve bundan gayri kendünün zikr olan evhâmuna müte'allik ta'yir-i vaz' idüb nice fâsid hayaller itdügü husûsda dahi Haydar Paşa kulunuz bir mektûb göndermişdir zikr olan mektûblar 'aynıyla 'atebe-i devlete irsâl olundu. Kızılbaş-ı mahzûl 'askerinden Karaman'da olan şehzâde hazretlerine bir iki dil getirmişler anları dahi koyuvirmiş deyü tahayyün eylediler" (BOA, TSMA.e. 756/1, 6276/1).

Ahmed Dede, t.y.: 441; Mehmed Süreyya, 1996: 43; Cezar, 2011: 697) bilgisi yeterli değildir. Zira birçok türbenin bulunduğu bir yerden bahsedilmektedir. Şehzade Ahmed Türbesi, Yavuz Sultan Selim tarafından kardeşi adına yaptırılmıştır. 18 Mayıs 1513 tarihli fermenda Ahmed, Şehinşah, Şehinşah'ın oğlu Mehmed ve Şehzade Korkut kabirleri üzerine türbe yapılmasını Bursa kadısına bildirmiştir (Yılmaz, 2015: 16). Konya'dan gönderdiği mektubunda annesi "... ben câriyesin ve oğlunu ve bunca nüfûsu ahrân ve gamum ve musîbet-i 'umûmla mağbûn ve mahzûn kodu... müstakilce türbe emr oluna ve bu fakîre câriyeleriçün sakfına ve merhamet bâbın meftûh dutup sevâb dü cihânı hâsıl ola..." diyerek bir türbe yapılmasını istemiştir (BOA, TSMA.e. 566/6, 3058/1). Baykal'a göre Mustafa-yı Cedid Türbesi'nde Kanuni'nin oğlu Mustafa, annesi Mahidevran, diğer oğlu Orhan, Bayezid'in oğlu Ahmed vardır. Sicillere göre ise Yavuz Sultan Selim'in, kardeşleri (Ahmed, Korkut, Şehinşah ve Şehinşah'ın oğlu Mehmed) için yaptırdığı türbeye, Kanuni'nin oğlu Mustafa sonradan gömülmüştür (Baykal, 1993: 41). Mehmed'in eşi, Şirin Hatun Türbesi'ndedir. Bu türbede Şirin Hatun'dan başka Abdullah'ın eşi Ferahşah ve kızı Aynişah Sultan'a ait sandukalar vardır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 291; Baykal, 1993: 42). Nitekim 1582-1583 yıllarına ait hesaplarda " 'an cemâ'at-i eczahânân-ı türbe-i Sultân Ahmed ve Şehinşâh ve Sultân Ahmed neferan 15" (BOA, TSMA.d. 9407, v. 2a; BOA, TSMA.d. 7682, v. 2a) ifadesi aynı türbede olduklarına delil olarak gösterilebilir.

Şehzadenin ölümü üzerine mersiye yazan şairler olmuştur. Nitekim Hacı Ali, Şehdî ve Kâtibî mersiye (Gök, 2014: 1306, 1325, 1329) yazdıklarından dolayı hediye almışlardır. Bilinen diğer mersiyeler ise Lamii Çelebi ile Zatî'ye aittir. Lamii Çelebi, her bendinde altı beyit bulunan ve beş bentten oluşan mersiyede şu vasıta beytini kullanmıştır: "*Begler gelün figân idelüm şâhumuz kanı, Sultân-ı taht-ı Konya Şehinşâhumuz kanı*" (Hoca Sadettin Efendi, 1979b: 110; İsen, 1994: 265-266; Çelebioğlu, 1938: 989-990). Zâtî ise Şehinşah'ın ölümü üzerine beş bentten oluşan bir mersiye kaleme almıştır. 1543'te, bu mersiyeye bir bent daha ekleyerek Şehzade Mehmed için küçük değişiklikler yaparak yeniden yazmıştır (Sona, 2017: 260, 273). Mersiyede dikkati çeken nokta şehzadelerin baba isimlerinin verilmesidir.

Sonuç

II. Bayezid ile Hüsnüşah Hatun'un oğlu olan Şehinşah, 1461 yılında Amasya'da doğmuştur. Annesinin menşesine dair mevcut iki görüşü destekleyen deliller olduğundan net bir şey söylemek zordur. Şehinşah'ın eşi Mükrim Hatun'du. Çocuklarına dair farklı görüşler olmakla birlikte Mehmed adlı oğlu ile ismi bilinmeyen bir kızı vardı.

Menteşe, Manisa ve Konya'da sancakbeyliği yapan Şehinşah'ın geliri, eyaletindeki haslardı. Konya'da görev yaparken haslarla birlikte Bursa Mizanı Mukataası'ndan da şehzadeye yıllık bir gelir tayin edilmiştir. Şehinşah'ın yanında merkezdekilerle benzer işleri yapan geniş bir görevli grubu vardı. Genelde şehzadenin özel işleriyle devlet işlerini yerine getiren kişilerdi. Bu görevliler yanında bölgeden de kapı halkı arasına girenler olmuştur. Merkezden gelenler ve taşradan katılanlarla çekirdek kadrosunu oluşturan şehzade, Karamanoğlu Mustafa ve Şahkulu isyanlarına tek başına karşı koyamamıştır. Bu durum merkezi idarenin kontrolü, şehzadelere bırakmadığını göstermektedir. Zira her iki isyana karşı veziriazamlar görevlendirilmiştir. Ancak uzun süre taşrada görev yapan bir şehzade olması hasebiyle kendisine bağlı bir kapı halkı oluşturmuştur.

Şehzade Şehinşah 2 Temmuz 1511 tarihinde ölmüştür. Ölümüne dair farklı görüşler olmakla birlikte Ali Paşa ile aynı günde ölmeleri, kuşkuları artırmaktadır. Yine şehzadeler arasındaki çekişmelerin hat safhaya çıktığı bir dönem olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ölümünden sonra yerine oğlu görevlendirildiğinde, Şehzade Ahmed'in öncelikle onun üzerine gitmesi de bunu desteklemektedir. Mücadelede İstanbul ile aradaki engel, Konya'daki görevlidir. Yine Şehinşah'ın yaşça büyük olması da unutulmamalıdır.

Şehinşah hakkında; Mamay, Haydar Paşa ve Ali Paşa'nın mektuplarında Kızılbaşlığa temayülü olan bir şehzade profili çizilir. Modern tarihçiler de bu ifadeleri kullanarak bir hüküm vermişlerdir. Ancak bu ifadeleri şehzadeler arasındaki çekişmelere de yormak gerekir. Zira bu haberi merkeze bildiren kişilerin Ahmed taraftarı oldukları gözden kaçırılmamalıdır. Yine şehzadenin Şah İsmail ile mektuplaşması, onun Kızılbaşlığı yerine kendine siyasi destek sağlamak olarak yorumlanabilir. Nitekim Kanuni'nin oğlu Mustafa'ya ait olduğu iddia edilen mektup, şahtan siyasi destek alarak hükümdarlığı ele geçirmek istediğı şeklinde değerlendirilmiştir. Bazı verilere bakılarak bazı bilgilerin toptan kabul ya da ret edilemeyeceğı anlaşılmaktadır. Şehinşah ile ilgili ihtimaller, yeni bilgi ve belgelerle netleşecektir.

Kaynaklar

- Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi 1453-1559 II*. Cem Yayınevi.
- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri II*. Kitap Yayınevi.
- Allouche, A. (2001). *Osmanlı-Safevî ilişkileri kökenleri ve gelişimi* (A. E. Dağ, Çev.). Anka Yayınları.
- Angiolello, G. M. (2011). *Fatih'in içoğlanı anlatıyor Fatih Sultan Mehmed* (P. Gökpar, Çev.). Profil Yayınları.
- Alderson, A. D. (t.y.). *Bütün yönleriyle Osmanlı hanedanı* (Ş. Severcan, Çev.). İz Yayıncılık.
- Aşıkpaşazâde. (1332). *Tevârih-i Âl-i Osmân: Aşıkpaşazâde tarihi*. Matbaa-i Âmire.
- Baykal, K. (1993). *Bursa ve anıtları*. T.A.Ç Vakfı Yayınları.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Ali Emiri Tasnifi Sultan Süleyman I (AE.SSUL.I): 4-220.
- BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 334, 567, 15287, 17893.
- BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.): 40, 58, 392.
- BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.): 2921, 7682, 9407, 9629, 9670, 10017.
- BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.): 452/24 (1588/1), 566/6 (3058/1), 592/6 (3288/1), 745/14 (5431/1), 747/2 (5590/1), 747/4 (5592/1), 749/58 (5812/1), 752/20 (5972/1), 756/1 (6276/1), 756/80 (6355/1), 756/98 (6370/1).
- Cezar, M. (2011). *Mufassal Osmanlı tarihi: Resimli – haritalı II*. TTK Yayınları.
- Çam, M., Turhan, İ. & Akçatepe, R. E. (2020). *Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv rehberi*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çelebioğlu, C. (1938). Karaman eyaleti valisi Şehinşah. *Konya Dergisi*, (16-17), 987-990.

- Çıpa, H. E. (2013). *Yavuz'un kavgası - I. Selim'in saltanat mücadelesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Çiftçi, G. (2019). *XVI. yüzyılın başlarında Karaman eyaleti'nde tımar düzeni* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Danişmend, İ. H. (2011). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi 1*. Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Emecen, F. M. (2010). *Zamanın İskenderi, şarkın fatihi: Yavuz Sultan Selim*. Yitik Hazine Yayınları.
- Emecen, F. M. (2013). *XVI. asırda Manisa kazâsı*. TTK Yayınları.
- Emecen, F. M. & Şahin, İ. (2021). *II. Bayezid dönemi ahkâm defterleri*. TTK Yayınları.
- Eravcı, H. M. (2015). Şehzade Şehinşah. Konya Ansiklopedisi (Cilt. 8, ss. 197-198). Konya Kültür A.Ş. Yayınları.
- Erdoğan, M. A. (2006). *Osmanlı yönetiminde Beyşehir sancağı (1522-1584)*. IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Eroğlu, H. (2004). *Osmanlı devletinde şehzadelik kurumu*. Akçağ Yayınları.
- Eroğlu, H. (2019). *Padişahın oğulları*. Berikan Yayınevi.
- Fisher, N. (2014). *Sultan Bayezid Han; 1481-1512* (H. Yalın, Çev.). Kitap Yayınevi Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi. (1997). *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 no. lu nüshalara göre Kitâbü't-Târîh-i Kühnü'l-Ahbar I. Cilt II. Kısım* (A. Uğur, M. Çuhadar, A. Gül & İ. H. Çuhadar, Haz.). Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Genç, V. (2019). *Acem'den Rum'a bir bürokrat ve tarihçi İdris-i Bidlîsî (1457-1520)*. TTK Yayınları.
- Gök, İ. (2014). *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 numaralı 909-933/1503-1527 tarihli in'âmât defteri (transkripsiyon-değerlendirme)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV.-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livâsı, vakıflar-mülkler-mukataalar*. İşaret Yayınları.
- Göyünç, N. (1996). Tımar ruznamçe defterleri'nin biyografik kaynak olarak önemi. *Belleten*, LX(227), 127-138.
- Hoca Sadettin Efendi. (1979a). *Tacü't-tevarih*. III, (İ. Parmaksızoğlu, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hoca Sadettin Efendi. (1979b). *Tacü't-tevarih*. IV, (İ. Parmaksızoğlu, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hüseyinlioğlu, A. (2008). *Karaman beylerbeyliği'nde konar-göçer nüfus (1500-1522)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- İbn Kemal. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman VII. defter (tenkidli transkripsiyon)* (Ş. Turan, Haz.). TTK Yayınları.
- İbn Kemal. (1997). *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. defter (transkripsiyon)* (A. Uğur, Haz.). TTK Yayınları.
- İdris-i Bitlisi. (2020). *Heşt bihişt 3. cilt II. Mehmet ve II. Beyazid devri* (M. Karataş & Y. Baş, Haz.). İdeal Kültür Yayınları.

- İdris-i Bidlîsî (2016). *Selim şah-nâme* (H. Kırlandıç, Haz.). Hece Yayınları.
- İnalçık, H. (2015). *Şâir ve patron patrimonyal devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme*. Doğu Batı Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Acıyı bal eylemek Türk edebiyatında mersiye*. Akçağ Yayınları.
- Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi 2* (N. Epçeli, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Karadeniz, H. B. (1995). *Atçeken oymakları (1500-1642)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Kepecioğlu, K. (2010a). Mükrim Hatun. Bursa Kütüğü (Cilt. 3, ss. 255-256). Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kepecioğlu, K. (2010b). Şehinşah Çelebi. Bursa Kütüğü (Cilt. 4, ss. 145-146). Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Keskin, B. (1998). *Selîm-nâme (İshak b. İbrâhîm)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Koman, M. M. (1940). Karamanda Nasuh Bey Hamamı ve Canbaz Kazi Mektebi. *Konya Dergisi*, (32), 1795-1798.
- Konyalı, İ. H. (1997). *Âbideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi*. Burak Matbaası.
- Kreutel, R. F. (1997). *Haniwaldanus Anonimi'ne göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)* (N. Öztürk, Çev.). Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî 1* (N. Akbayar & S. A. Kahraman, Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. (t.y.). *Müneccimbaşı tarihi II* (İ. Erünsal, Haz.). Tercüman Yayınları.
- Oruç bin Âdil. (2014). *Oruç Beğ tarihi [Osmanlı tarihi (1288-1502)]* (N. Öztürk, Haz.). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve hânedanlar Türkiye (1074-1990)*. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Peirce, L. P. (1996). *Harem-i hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümlerlik ve kadınlar* (A. Berktaş, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Reindl, H. (2014). *II. Bayezid ve çevresi hükümdarın adamları* (A. S. Ürgüplü, Çev.). Arvana Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2011). *Bu mülkün kadın sultanları vâlide sultanlar, hârunlar, hasekiler, kadınefendiler, sultanevendiler*. Oğlak Yayıncılık.
- Savory, R. (2021). *Safevîler devrinde İran* (Ö. Kolçak, Çev.). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî. (1989). *Solak-zâde tarihi I* (V. Çabuk, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Sona, İ. (2017). Bir mersiye iki şehzade: Zâtî'nin Şehzade Şehinşah ya da Şehzade Mehmed mersiyesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (19), 255-274.
- Tansel, S. (1966). *Sultan II. Bâyezid'in siyasi hayatı*. MEB Yayınları.
- Taş, K. Z. (2014). *Osmanlılarda lalalık kurumu*. Berikan Yayınları.
- Uluçay, Ç. (1959). Bayazid II. in âilesi. *Tarih Dergisi*, X(14), 105-124.
- Uluçay, M. Ç. (2012a). *Padişahların kadınları ve kızları*. Ötüken Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (2012b). *Harem'den mektuplar*. Ötüken Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (2001). *Harem II*. TTK Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (2014). *Taht uğrunda baş veren sultanlar*. Ötüken Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (2007). Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu?. Koz, M. S. & Şahin, H. (Haz.). *Sancaktan saraya seçme yazılar* (ss. 39-100). Yapı Kredi Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1941). *Manisadaki Sarây-î Âmire ve Şehzadeler Türbesi "849 H-1296 H"*. Resimli Ay Matbaası.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2012a). II. Bayezid'in oğullarından Sultan Korkud. *Osmanlı hanedanı üstüne incelemeler - seçme makaleler II*. (ss. 157-214). Yapı Kredi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2012b). Sancağa çıkarılan Osmanlı şehzâdeleri. *Osmanlı hanedanı üstüne incelemeler - seçme makaleler II*. (ss. 215-266). Yapı Kredi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin saray teşkilâtı*. TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal*. TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı tarihi II*. TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1941). Tuğra ve pençeler ile ferman ve buyuruldulara dair. *Bellekten*, (17-18), 101-157.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (1983). *Türkiyede vakıf abideler ve eski eserler III (Bursa il merkezi)*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Witteck, P. (1999). *Menteşe Beyliği* (O. Ş. Gökyay, Çev.). TTK Yayınları.
- Yıldırım, R. (2021). *Aleviliğin doğuşu Kızılbaş sufiliğinin toplumsal ve siyasal temelleri (1300-1501)* (B. Yıldırım, Çev.). İletişim Yayınları.
- Yılmaz, S. (2015). Yaşayan Osmanlı ruhu: Muradiye. *Bursa'da Zaman*, (16), 4-35.
- Yörük, D. (2005). *XVI. Yüzyılda Aksaray sancağı (1500-1584)*. Tablet Yayınları.
- Yörük, D. (2006). Karaman eyâletinde Osmanlı timar düzeninin tesisi (1483). *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (40), 177-202.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi 1* (N. Epçeli, Çev.). Yeditepe Yayınları.

Küreselleşmenin Rus Jeopolitik Düşüncesine Etkisi[†] The Effect of Globalization on Russian Geopolitical Thought

Hatice DÖNMEZ*

Öz

Hayatın her alanında etkili olan küreselleşme süreci birçok kavramın da yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Bu kavramlardan biri olan “jeopolitik” kavramı da küreselleşme süreci ile dönüşüme uğramış ve yeniden tanımlanmıştır. Küreselleşmenin jeopolitik kavramında yol açtığı bu dönüşüm Rus jeopolitik düşüncesinde de etkili olmuştur ve Rus jeopolitik düşüncesi günümüze kadar geçen süre içerisinde bir takım dönüşümler geçirmiştir. Çarlık döneminden günümüze kadar geçen süre boyunca Rusya'nın dış politikasını dayandırdığı jeopolitik düşüncesini ve küreselleşmenin Rus jeopolitik düşüncesi üzerindeki etkisini konu edinen bu çalışma, Rusya dış politikası ile ilgili yapılacak olan çalışmalar için teorik bir altyapı sunması açısından literatüre katkı sunmaktadır. Çalışma ayrıca uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin daha kolay anlaşılması ve açıklanabilmesine katkı sağlaması açısından da önem taşımaktadır. Doküman analizi yöntemi ile elde edilen verilerin tarihsel analiz yöntemi ile değerlendirildiği çalışmada, Rus jeopolitik düşüncesinde her dönem “toprak” unsurunun belirleyici bir unsur olduğu ve Rus emperyal kimliğinin her dönem muhafaza edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Jeopolitik, Rus Jeopolitiği.

Abstract

The globalization process, which is effective in all areas of life, necessitated the redefinition of many concepts. The concept of “geopolitics”, one of these concepts, has also been transformed and redefined with the globalization process. This transformation caused by globalization in the concept of geopolitics has also been effective in Russian geopolitical thought and Russian geopolitical thought has undergone some transformations until today. This study, which deals with the geopolitical thought on which Russia bases its foreign policy from the Tsarist period to the present, and the effect of globalization on Russian geopolitical thought, contributes to the literature in terms of providing a theoretical infrastructure for the studies to be made on Russian foreign policy. The study is also important in terms of contributing to the easier understanding and explanation of the developments in the international system. In the study, in which the data obtained by the document analysis method were evaluated with the historical analysis method, it was concluded that the “land” element was a determining factor in the Russian geopolitical thought in every period and the Russian imperial identity was preserved in every period.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, e-posta, haticednmz02@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5005-4953.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 18.10.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 16.12.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Dönmez, H. (2022). Küreselleşmenin Rus jeopolitik düşüncesine etkisi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 210-232.

Keywords: Globalization, Geopolitics, Russian Geopolitics.

Giriş

İlk ortaya çıktıkları dönemden beri devletler, sürekli olarak sahip oldukları toprakları genişletmek veya korumak güdüsüyle hareket etmişler ve bunun mücadelesini vermişlerdir. Bunun sonucunda “alan” kavramı siyasette önemli bir yer edinmiştir. Nitekim Avrupa’da 17. yüzyıl itibarıyla ortaya çıkmaya başlayan modern devlet sisteminin en önemli aktörü olan ulus-devlet olabilmenin şartı, sınırları belirli bir toprak parçası (alan) üzerindeki hâkimiyettir (Palabıyık, 2009: i). Dolayısıyla temel hedefleri, sahip oldukları toprak parçası üzerindeki hâkimiyetlerini korumak ve sürdürmek olan devletlerin izlemiş oldukları politikalar da bu amaca yönelik olarak üretilmektedir. Bu kapsamda coğrafya ile siyaset arasındaki ilişkiyi açıklayan bir kavram olan “jeopolitik”, “devlet”i oluşturan en önemli unsurlar olan “toprak”, “güç” ve “kimlik” gibi kavramları bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda jeopolitik, bazen varlığını sürdürmeye çalışan devletlerin bu amaca yönelik izlemiş oldukları politikalarını belirleyen bir düşünce akımı iken, bazen de devletler tarafından, izlemiş oldukları politikalara meşruiyet sağlama aracı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla uluslararası sistemde yaşanan gelişmelere paralel olarak öncelik ve tercihleri de değişen devletlerin izlemiş oldukları politikaların değişmesiyle birlikte jeopolitik de değişime uğramaktadır. Bu durum jeopolitiğin dinamik bir doğaya sahip olduğunu göstermektedir.

Coğrafi keşifler ve sanayi devrimiyle birlikte artan hammadde ve pazar ihtiyacının neden olduğu sömürgeci faaliyetler sonucu özellikle iki dünya savaşı arası dönemde jeopolitik, devletlerin emperyal politikalarının bir aracı haline gelmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan jeopolitik teoriler, canlı bir organizma olarak kabul edilen devlete belirli bir “yaşam alanı” sunmakta ve devletin büyümesi için sınırlarının genişlemesi gerektiğine yönelik düşüncelere dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından başlayan Soğuk Savaş döneminde ise jeopolitik teoriler, iki büyük gücün mücadelesine yönelik olarak belirlenmiştir. Söz konusu mücadelenin iki ana eksenini oluşturan kapitalizm ve komünizm ideolojisi, bu dönemde devletlerin jeopolitik düşüncelerine de yansımıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılması ve komünizmin çökmesiyle iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi sonucunda, mevcut güç dengesinin değişmesine ve özellikle bu dönemde hızını artıran küreselleşme rüzgarının yol açtığı gelişmelere paralel olarak gücün yönü de değişmiştir. Güç dengesindeki ve gücün yönündeki değişme, devletlerin politikalarını belirleyen jeopolitik algılarında da değişime yol açmış ve yeni jeopolitik teoriler ortaya atılmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme süreciyle birlikte iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişme ve ilerleme sonucu sınırlar eski önemini kaybederken, uluslararası sisteme devlet dışı aktörler de dahil olmuştur. Ulus devletlerin sistem üzerindeki belirleyiciliğinin azaldığı bu dönemde coğrafya da eski önemini yitirmiş ve jeopolitiğin belirlenmesinde coğrafyanın yanı sıra, sosyal ve kültürel unsurlar da etkili olmuştur. Uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler Rusya’nın da jeopolitik düşüncesinde birtakım değişikliklere yol açmıştır. Bununla birlikte “toprak” unsuru ve emperyal kimlik, Rusya’nın her dönem jeopolitik düşüncesinde belirleyici bir unsur olmuştur.

Köklü bir devlet geleneğine sahip olan Rusya, tarihsel geçmişinde birçok kırılma noktasından geçerek, Moskova Knezliği’nden Rusya Federasyonu’na kadar birçok farklı devlet yapılanması süreçlerinden geçmiş, buna rağmen süper güç konumuyla her dönem

uluslararası sistemin belirleyici ve etkili bir aktörü olarak varlığını koruyup sürdürebilmeyi başarmış bir ülkedir. Çarlık döneminden günümüze kadar geçen süre boyunca Rusya'nın dış politikasını dayandırdığı jeopolitik düşüncesini ve küreselleşmenin Rus jeopolitik düşüncesi üzerindeki etkisini konu edinen bu çalışma, Rusya dış politikası ile ilgili yapılacak olan çalışmalar için teorik bir altyapı sunması açısından literatüre katkı sunmaktadır. Çalışma ayrıca uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin daha kolay anlaşılması ve açıklanabilmesine katkı sağlaması açısından da önemlidir. Çalışmada Rus jeopolitik düşüncesinde her dönem "toprak" unsurunun belirleyici bir unsur olduğu ve Rus emperyal kimliğinin her dönem korunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Doküman analizi yöntemiyle elde edilen verilerin tarihsel analiz yöntemi ile incelendiği çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinin yer aldığı ilk bölümünde küreselleşme ve jeopolitik kavramları ile küreselleşmenin jeopolitik üzerindeki etkisine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Rus jeopolitik düşüncesi, Çarlık Rusyası Dönemi, Sovyetler Birliği Dönemi ve Sovyet sonrası dönem olmak üzere üç ana döneme ayrılarak incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan analiz kısmında ise Rus jeopolitiğinin küresel süreçteki dönüşümü irdelenerek çalışma sonlandırılmıştır.

Küreselleşme ve Jeopolitiğe Kavramsal Bir Bakış

Çalışmanın bu kısmında küreselleşme ve jeopolitik kavramlarının tanımlarına ve gelişim süreçlerine yer verilmiş ve küreselleşmenin jeopolitik üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Küreselleşme Kavramı

Çok boyutlu bir kavram olmasından dolayı hakkında net ve ortak bir fikre dayalı tanımlama yapılması oldukça zor olan küreselleşmeye ilişkin olarak kavramın içeriğine göre ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik vb. anlamda birbirinden farklı çok sayıda tanım yapılmıştır. İçerdiği çeşitlilikten yola çıkılarak genel bir tanım yapılacak olursa küreselleşme, iktisadi ve ticari alanda genişleme, bilgi ve iletişimin yaygınlaşması veya dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayın tüm dünyayı etkilemesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda küreselleşme kavramı, toplumsal olayları yerellikten çıkararak uluslararası bir platforma taşımakta, böylece sorunlar ve çözüm yolları tek taraflılıktan çıkıp çok taraflı bir hal almaktadır (Yüksel, 2014: 131-132).

Küreselleşmenin, üzerinde uzlaşmış bir tanımı bulunmadığı gibi ne zaman başladığı hakkında da uzlaşmış bir zaman dilimi bulunmamaktadır. Küreselleşmenin başladığı döneme ilişkin üç görüş öne çıkmakta olup, bunların ilki küreselleşmenin başlangıcının, tarihin başlangıcına dayanmakta olduğunu ve daha sonraki süreçlerde de hız kazandığını savunmaktadır. Diğer bir görüşe göre ise küreselleşme süreci, modernleşme ve kapitalizmin gelişim süreciyle eşzamanlı olup sonraki süreçlerde hız kazanmıştır. Son olarak küreselleşmenin son yıllarda ortaya çıkan bir olgu olduğunu savunan görüş ise bunu sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum ve kapitalist sistemin çözülmesine dayandırmaktadır (Kutlu & Eşkinat, 2002: 233). Ne olduğu ve ne zaman başladığına ilişkin tartışmalar bir yana, küreselleşme kavramı McLuhan'ın (McLuhan, 2001: 34) ilk defa 1962 yılında yayınlanan "Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu" isimli eserinde "küresel köy" (global

village) ifadesini kullanarak yeni iletişim teknolojilerinin insan hayatındaki etkisine işaret etmesiyle bugünkü etkinliğini kazanmıştır. McLuhan'ın bu ifadesi, dünya ekonomisinin tek bir pazar haline geleceğinin sinyalinin vermiştir (Aktel, 2001: 195).

1980'li yıllara gelindiğinde daha sık kullanılmaya başlanan kavram, 1990'larda bilim adamları tarafından daha fazla önemsenmiştir (Bozkurt, 2005: 338). Nitekim Hobsbawm'ın (Hobsbawm, 1994: 5) ifadesiyle, dünya 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında bir dönemin kapanmasına şahit olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Batı'nın artan gücü, bilişim, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, tüketim alışkanlıklarındaki değişimler ve daha birçok unsur, küreselleşmenin önemli bir olgu olarak gündeme gelmesine neden olmuştur (Germeç Tanrıverdi, 2017: 21). Günümüze kadar gelen süreç içerisinde ulaşım alanında gelişen demiryolu ağları, buharlı gemiler ile bilgi ve iletişim alanında yaygınlaşan telefon, telgraf, radyo, televizyon, bilgisayar, internet ve sosyal medya kullanımı gibi teknolojik devrimler, bir taraftan zamanın akışını hızlandırırken, diğer taraftan da ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırmıştır (Germeç Tanrıverdi, 2017: 22-23). Özellikle dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen ekonomik, sosyal, siyasi vb. gelişmelerin kısa sürede bütün dünya tarafından öğrenilmesinin yolunu açan iletişimde yaşanan olağanüstü gelişmeler, küreselleşmenin altyapısını oluşturmaktadır (Çiçek, 2005: 38). Küreselleşmenin en önemli ayağını oluşturan iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, bilgiye ulaşımı kolaylaştırmıştır. "Bilgi çağı" olarak nitelendirilen günümüz dünyasında, gücün en önemli kaynağı olarak kabul edilen bilgiye erişimle, ülkeler daha da güçlü hale gelmişlerdir (Germeç Tanrıverdi, 2017: 29). Küreselleşme süreci ile yaşanan bu değişim ve dönüşümler bazı kavramların da yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Bu kavramlardan bir tanesi de siyaset ile coğrafya arasındaki ilişkiyi inceleyen jeopolitik kavramı olmuştur.

Jeopolitik Kavramı ve Gelişim Süreci

Kelime kökeni olarak jeopolitik, Türkçe'de yer, arz veya dünya anlamlarına gelen "geo" ile siyaset anlamına gelen "politika" terimlerinin birleşmesiyle meydana gelmiş bir kavram olup (Ulaş, 2011: 21), siyasi eylemler ile bu eylemlerin gerçekleştiği topraklar, bir başka deyişle siyaset ile coğrafya arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır (Parker, 1998: 1-2).

İlk defa İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen (1864-1922) tarafından 1899 yılında kullanılan jeopolitik kelimesi, Alman siyasi diline girmesiyle birlikte, yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış, tarihsel süreç boyunca da farklı anlam ve farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Jeopolitik terimi ilk önceleri emperyalist bir siyasetin, daha sonraları ise yaşam alanı adı altında yayılcı bir siyasetin aracı olarak görülmüştür. Dolayısıyla kavramın doğası, herkesin üzerinde uzlaştığı ortak bir tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Kimileri jeopolitiği coğrafi determinizm olarak kabul ederken, kimileri de saldırganlığın ve emperyalizmin temelini oluşturan düşünce sistemi olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte kavram, iki dünya savaşı arası yıllarda "Alman Devlet Yönetim Bilimi" ile aynı anlamda kullanılmıştır (Tezkan & Taşar, 2002: 14; Karabulut, 2005: 24).

Üzerinde uzlaşılmış bir tanımla bulunmayan jeopolitiği Rudolf Kjellen, "coğrafi organizmalar veya mekanda bir olgu olarak devletleri inceleyen bir bilim" şeklinde tanımlamaktadır (Braden & Shelley, 2000: 15). Devlete dair düşüncelerini Friedrich Ratzel'in görüşlerine dayandıran Kjellen, 1918 yılında ortaya atmış olduğu devlet teorisinde, devletin

siyasal ve mekansal gelişimini belirleyen beş alandan ilkinin jeopolitik olarak belirlemektir. Buna göre jeopolitik, devlet toprağının araştırılmasını içermekte olup, devleti iç siyasetin hukuki bir öznesi olmaktan çıkararak, dış siyasetin güç öznesi haline getirmektedir (Tezkan & Taşar, 2002: 96, 99-100). Bu tanımda önemli iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri “güç”, bir diğer deyişle “nüfuz” ya da “politika”; diğeri ise “mekan”, bir başka deyişle “toprak” tır (Özey, 2019: 2).

Kısaca “coğrafyanın siyasi olarak yorumu” (Tezkan & Taşar, 2002: 14) şeklinde tanımlanabilecek olan jeopolitiğin geçmiş, bugün ve geleceğin iktidar ilişkilerini, siyasi ve fiziki coğrafyanın unsurlarını temel alarak inceleyen bir bilim dalı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda jeopolitik, coğrafi gerçeklikler ile uluslararası sorunlar arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlamaktadır (Özey, 2019: 1). O halde jeopolitik, “coğrafyanın bütün unsurları ile aktifleşmesi ve bu unsurlar değerlendirilerek sonuçlar çıkarılmasıdır” (İlhan, 2002: 318).

İlhan (İlhan, 1989: 13), Jeopolitiğe dair bu güne kadar yapılan tanımların neredeyse tamamında “devlet”, “coğrafya” ve “politika” kavramlarına ağırlıklı bir şekilde yer verildiğine dikkat çekerken, Retailé (Rataillé, 2000: 24, 22), jeopolitik ile devlet arasındaki özel ilişkiyi sağlayan unsurlara dikkat çekmekte ve bunları “siyasetin üstünlüğü”, “kimlik birliği” ve “toprak” olarak belirlemektedir. Bununla birlikte jeopolitik unsurlar, sadece konumsal olmayıp aynı zamanda tarihseldir. Dolayısıyla bir sorun sadece ekonomik ya da sadece askeri verilere dayalı olarak çözümlenemez. Sağlıklı bir çözüm için tüm verilerin dikkate alınması gerekir (İşcan, 2004: 51). Bu bağlamda jeopolitikte, iktisadi, toplumsal, askeri, kültürel, tarihi ve siyasi, tüm unsurların tamamı siyasi coğrafya üzerinden ele alınıp değerlendirilmekte ve siyasi coğrafya, bu unsurlarla etkin hale getirilmektedir. Buradan jeopolitiğin işlevinin politika üretmek değil, politika üretilecek alanlar için veri hazırlamak olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (İlhan, 2002: 319). Başka bir şekilde ifade edilecek olursa jeopolitik düşünceler, uluslararası sistemin nasıl ve hangi gelişmelerden etkilenerek şekillendirildiğini anlayabilmek ve açıklayabilmek amacıyla ortaya çıkmaktadır (Tezkan & Taşar, 2002: 174).

Yeni bir kavram olsa da ifade etmiş olduğu anlam dikkate alındığında, siyasi bir girişimin tarihi ve coğrafi zemini olarak jeopolitiğin tarihinin, siyasetin “toprak” ve “iktidar” söylemi kadar eski olduğu görülmektedir (Retailé, 2000: 23). Dolayısıyla jeopolitiğin düşünsel temelini Yunan’da Herodot (M.Ö. 485-425), Platon (M.Ö. 427-347), Aristo (M.Ö. 384-322) ve Strabon’a (M.Ö. 63-M.S. 24) varacak kadar geriye götürmek mümkündür. Nitekim coğrafya ile toplum arasındaki ilişki bu dönemlerde de dikkat çekmiş ve adı geçen düşünürler, devlet ve devletin üzerinde yaşadığı toprak arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan incelemelerde bulunmuşlardır (İşcan, 2004: 53). Sonraki dönemlerde de ünlü İslam düşünürü İbn-i Haldun’dan, Fransız düşünür ve yazar Montesquieu’ya kadar çok sayıda düşünürün fikirlerinde bu geleneğin sürdürüldüğü görülmektedir (Karabulut, 2005: 39-40).

Jeopolitiğin bir disiplin haline geldiği dönemin ise coğrafi keşiflerin hız kazandığı 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları olduğu söylenebilir. Teknolojik buluşların ve coğrafi keşiflerin yanı sıra, Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesi ile birlikte (Ulaş, 2011: 25). artan hammadde ihtiyacı, sömürge imparatorluklarını doğurmuştur. Bu yüzyılda iletişim ve ulaşım alanlarındaki gelişmeler, dünyanın küçülerek bir bütün olarak algılanmasına yol açmış ve ulus inşa süreçlerini tamamlayan güçlü devletlerin emperyalist politikalarına meşruiyet

sağlama çabaları, jeopolitiğin siyasi coğrafyadan ayrılarak yeni bir disiplin haline gelmesinin yolunu açmıştır (Ulaş, 2011: 25-27).

Jeopolitik yaklaşımların siyaset biliminde ilgi görmeye başlaması ise iki dünya savaşı arası dönem ve Soğuk Savaş dönemine denk gelmektedir (Palabıyık, 2009: i). 19. yüzyılda ortaya çıkan dünya hâkimiyeti mücadelesi, sömürge kapma yarışı ve mevcut sömürgeleri koruma çabası, coğrafyaya bakış açısında da değişimlere yol açmıştır. Endüstri Devrimi ve küreselleşme ile birlikte yaşanan değişim, ülkelerin öncelikli meseleleri ve tercihlerinde de etkili olmuş, siyasi endişeler yerini ekonomik endişelere bırakmıştır. Bunun sonucunda coğrafya ve siyasetin anlam ve kapsamı da önemli ölçüde değişime uğramıştır. Bu süreçte siyaset, coğrafyanın sadece ekonomik ve beşeri unsurlarından istifade etmekle yetinmemiş, doktrinlerini kurmak için coğrafyada yeni unsur arayışına girmiştir. Bu girişimler sonucunda doğan modern coğrafyanın bilimsel bilgiye dayanarak insanlığa yön verme arzusu da jeopolitik bilimin gelişmesini sağlamış ve Herodot ve Aristo'dan Ratzel'e kadar, çok sayıda bilim adamının düşünceleri, 19. yüzyılda teori haline gelmiştir (İşcan, 2004: 49, 54).

19. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın emperyalist politikalarına bir dayanak olarak ortaya çıkan jeopolitiğin bu klasik döneminin en önemli sorunu, Anglo-Amerikan deniz gücü ile Rus kara gücü arasındaki çekişme ile siyasi birliğini tamamlamış olan Almanya'nın doğuya doğru yayılma politikasının Batı'nın diğer ülkeleri için oluşturduğu tehdit olmuştur. Bu bağlamda 19. yüzyıl jeopolitik düşüncesi, iki ana kavram üzerinden kurgulanmıştır. Bunlardan biri Almanya'da ortaya çıkan "organik devlet", diğeri ise Anglo-Amerikan dünyasında ortaya çıkan "jeostratejik" düşüncedir (Tezkan & Taşar, 2002: 25).

Alman Jeopolitik Ekol'ün en önemli temsilcisi olan ve "siyasi coğrafya" biliminin gelişmesinde etkili bir isim olan Ratzel, devleti canlı bir organizmaya benzeterek, her devletin belli bir yaşam alanına sahip olduğunu ve bu yaşam alanının sınırlar tarafından belirlendiğini dile getirmektedir. Sabit sınırlar içerisine hapsolan, sınırlarını genişletmeyen devletlerin yok olmaya mahkum olacaklarını belirten Ratzel (Yatin, 2009: 46), 1901 yılında "alan" ve "hayat alanı" kavramlarını jeopolitiğe kazandırmıştır. Ratzel, tarihin hayat alanı için sürekli bir mücadeleden ibaret olduğunu belirterek, insanlar gibi devletlerin de "hayat alanı" (lebensraum) mücadelesi verdiklerini dile getirmiştir (Yatin, 2009: 37; Özey, 2019: 17).

Anglo-Amerikan dünyasında ortaya çıkmış olan "jeostratejik" düşünce ise devletin oluşumundan ziyade, geniş bir coğrafi alan içerisinde devletin gelişimi ve davranış biçimini konu edinir (Tezkan & Taşar, 2002: 25). Bu kapsamda jeostratejik düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olan Amerikalı Amiral Alfred Mahan, tarihte yaşanmış olaylardan yola çıkarak denizlerin ve donanmanın önemine vurgu yapmış (İlhan, 1989: 10) ve dünya hâkimiyeti için "deniz hâkimiyeti teorisi"ni geliştirmiştir. Mahan'a göre tarih boyunca deniz gücü, uluslararası mücadelelere ve sonu şiddetle biten rekabetlere yol açmıştır (Özey, 2019: 17). ABD'nin 20. yüzyıl deniz stratejisinin kurucusu olan Mahan, en önemli eseri olan ve 1890 yılında yayınlanan "The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783 (Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi, 1660-1783)" adlı kitabında, denizleri denetimi altına alan ülkelerin büyük bir avantaja sahip olacaklarını dile getirerek, deniz gücünün dünya siyasetindeki önemine vurgu yapmıştır (Mahan, 1918: 26).

Jeostratejik düşüncenin bir diğer önemli ismi olan Halford Mackinder'in ortaya atması olduğu "kara hâkimiyet teorisi", jeopolitik alanda yapılmış bir başka çalışmadır. Bu teoride "kalpgah", "kalp sahası" veya "yeryüzünün kalbi" anlamlarına gelen "heartland" kavramını ortaya atan (Özey, 2019: 16) Mackinder, ünlü makalesi "The Geographical Pivot of History (Tarihin Coğrafi Mihveri)" ile bazı yazarlarca modern jeopolitiğin başlatıcısı olarak kabul edilmiştir. Bu makalesinde Mackinder (Mackinder, 1904: 422-423), doğal çevre ile siyasi yapılar arasında açık bir ilişki olduğunu dile getirmektedir. Bu kapsamda Mackinder, coğrafi yalıtıma elverişli ve zengin doğal kaynaklara sahip olmasıyla, Mihver Bölge'nin (Pivot Area) dünya hegemonyasını sağlamada anahtar niteliğindeki bir toprak parçası olduğunu ileri sürmektedir. Avrupa, Asya ve Afrika'dan oluşan Dünya Adası'nın merkezi (heartland) olan bu bölge Mackinder'e göre dünya politikalarının da merkezi olup, bu bölgeye hâkim olan güç, tüm dünyaya hükmedebilecektir (Taşkesen, 2009: 59-60, 72). Heartland tezi ile bir kara devleti olan Rusya'nın karşı konulamaz gücüne vurgu yapan Mackinder, Rusya'nın Almanya'yı ele geçirmesi durumunda dünyanın en büyük kara gücü olacağını dile getirmektedir (Sloan, 2003: 23, 43).

Bu dönemde jeopolitik düşüncenin bir başka önemli ismi olan Amerikalı Uluslararası İlişkiler bilimcisi Nicholas J. Spykman (1942) ise Mackinder'in "kalpgah" teorisine karşı "kenar kuşak" (rimland) teorisini geliştirmiştir. Bu tezde Spykman, merkez bölgesine değil, onu saran kuşağa hâkim olan gücün, dünyaya hâkim olacağını iddia etmiş ve kenar kuşak ülkelerini ise Avrupa, Türkiye, İran, Hindistan, Kore ve Çin olarak belirlemiştir (İlhan, 1993: 9).

İki dünya savaşı arasındaki dönemde organik devlet düşüncesi ile jeostratejik düşünce bir araya getirilip geliştirilerek jeopolitik, bir yayılma ideolojisi haline dönüştürülmüştür. Bu kapsamda Almanya'nın hâkimiyetinde yeni bir Avrupa düzeninin oluşturulmasını hedefleyen Alman asıllı Hausofer, Ratzel'den etkilenmiş ve bir devletin büyüklüğünün geniş bir alana sahip olmasına bağlı olduğunu belirterek, geniş alana sahip olmayan devletlerin kolayca yok olacağını savunmuştur. Ancak Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ile birlikte, sözü edilen "geopolitik" ve "organik devlet" düşüncesi tarihe karışırken, bu düşünceler Amerikan jeopolitiğinin oluşumunda ve dış siyasetinin şekillenmesinde etkili olmuştur (Özey, 2019: 18; Tezkan & Taşar, 2002: 26).

Uluslararası sistemin iki kutba bölündüğü Soğuk Savaş döneminde ise ortaya çıkan tabloda, klasik jeopolitik teorilerin harmanlanmış hali görülmektedir. Bu dönemde Mackinder'in Kalpgah'ı ile Doğu Avrupa'nın denetimini ele geçiren Rusya için Dünya Adası'na ve dünya hâkimiyetine giden yolun kapısı aralanmıştır. Buna karşılık ABD öncülüğünde kurulan NATO ve CENTO ile Spykman'ın Kenar Kuşak veya Rimland olarak adlandırdığı ülkeler bir araya getirilmiş ve çevreleme politikası uygulanmaya başlanmıştır. Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi ile George F. Kennan'ın çevreleme politikası, Batı ülkelerinin Sovyetler Birliği'ni çevrelemelerinin yolunun kıyı ülkelerin güçlendirilmesinden geçtiğini savunmaktadır (Ulaş, 2011: 64).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başlayan yeni döneme damgasını vuran küreselleşme süreci ile birlikte, coğrafi alanın ve alan-siyaset ilişkisinin yeniden tanımlanması ihtiyacı doğmuştur (Palabıyık, 2009: i-ii). Zira jeopolitik teoriler, ortaya çıktığı dönemin gelişmelerini ve güç dengelerini dikkate alarak oluşturulmaktadır. Bu nedenle her dönemin ihtiyaçlarına

karşılık verme imkanına sahip değildirler (İlhan, 1993: v). Bununla birlikte Tuathail'in (Tuathail, 2003: 159) de belirttiği gibi küreselleşme, ilk başlarda ekonomik bunalımlara yol açmış olsa da bu durum kısa zamanda jeopolitik ve jeostratejik bir hal alabilmektedir. Bu bağlamda küreselleşme sürecinde yeni jeopolitik yaklaşımlar ortaya atılmıştır.

Küreselleşmenin Jeopolitiğe Etkisi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni dünya düzeninde en fazla tartışılan kavramlardan biri olan küreselleşme, iktisadi alandan kültürel alana kadar yaşamın her alanında etkisini hissettirirken, bu etki akademik disiplinler üzerinde de kendini göstermiştir. Küreselleşme ile birlikte, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan ilerleme ve gelişmeler sonucu, devletler arasında geçişkenliğin artmasıyla ulusal sınırlar eski önemini kaybetmiştir (Ulaş, 2011: 74). Bu durum, jeopolitiğe coğrafi unsurların haricinde, sosyal ve kültürel unsurların da dahil olması sonucunu doğurmuştur (Erbaş, 2012: 23). Ayrıca küreselleşme ile birlikte, teknik gelişmelerin ve elektronik teknolojilerinin hayatın her alanına girmiş olması ve askeri, jeostrateji ve iletişim alanlarına müdahale etmesi, geleneksel jeopolitiğin mekan yapılanmasını önemli ölçüde zayıflatmıştır. Dolayısıyla bu süreçte dünyanın herhangi bir yerine müdahalede bulunmak daha kolay hale gelmiştir (Hasanov, 2010: 346).

Devletler arası ve devlet içi güç ve iktidar ilişkilerine devlet dışı yeni aktörlerin de dahil olduğu ve ulus devletleri dönüştürücü bir etkiye sahip olan bu dinamik süreçle (Ulaş, 2011: 74) birlikte, dünya tarihsel ve kültürel bloklara bölünmüş ve dünyayı yönlendiren güçlerin mücadelesi başlamıştır (Retaille, 2000: 37). Küresel güç olma iddiasıyla yola çıkan devletler, diğer ulus devletleri kendileriyle bütünleşme mecburiyetinde bırakmış, bu bağlamda ulus devletler, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bu devletlere bağımlı hale gelmişlerdir. Milli egemenlik ve bağımsızlık gibi önemli kavramların içi boşaltılarak, emperyal hedefler küreselleşme adı altında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Yüksel, 2014: 138). Bu kapsamda Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Amerika Birleşik Devletleri (ABD), SSCB'nin olmadığı yeni bir düzenin kurulduğunu ve bu yeni dünya düzeninin de tek hâkim gücünün ABD olduğunu her fırsatta tüm dünyaya ilan etmiştir (Karabulut, 2005: 65). ABD'nin dünya hâkimiyetine doğru bir ilerleyişinin söz konusu olduğu, ulus devletlerin uluslararası siyasetteki belirleyiciliğinin sorgulandığı ve sınırların belirsizleştiği bu yeni dönemde yaşanan gelişmeler, yeni jeopolitik algıların oluşmasına yol açmıştır (Palabıyık, 2009: iv). Bu dönemde özellikle Soğuk Savaş döneminin (1946-1990) jeopolitik konumunu yansıtan ve dönemin iki süper gücünün politikalarını açıklayan "Kara Hâkimiyet Teorisi" ile "Kenar Kuşak Teorisi"nin, komünizmin çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile etkinliklerini yitirdikleri görülmektedir (İlhan, 2002: 320).

Bu süreçte ortaya çıkan jeopolitik yaklaşımların büyük bir kısmı, ABD'nin dünya hâkimiyetine yönelik politikasına gerekçe olmak üzere şekillendirilmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte oluşan yeni düzende, çatışmaların nasıl evrileceğini açıklamaya yönelik ortaya çıkan yeni jeopolitik yaklaşımların en dikkat çekenleri, Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezi ile Samuel P. Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi olmuştur. Bunların dışında, "Mihver Devletler" tezi ile Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" tezi de bu döneme damgasını vuran jeopolitik düşünceler arasında yer almaktadır. Ayrıca yeni dönemin jeopolitiğini güç ilişkilerine dayandırarak açıklayan

“Eleştirel Jeopolitik” de bu dönemde ortaya çıkan bir diğer yeni yaklaşımdır (Palabıyık, 2009: iv; Tezkan & Taşar, 2002: 167).

1989 yılında yazdığı “Tarihin Sonu mu” adlı makalesinde Sovyetlerin dağılması ve komünizmin çöküşü ile birlikte başlayan süreci liberal değerlerin ve liberal ekonominin zaferi ve tarihin sonu olarak değerlendiren Fukuyama (Fukuyama, 1998: 114, 122-123), tarihin sonuna ulaşan toplumların yeni dünya düzeninde siyasi ve stratejik konulardan ziyade ekonomik konularla ilgileneceklerini ileri sürmüştür. Bu süreçte dünya ekonomik kaygılarla mücadele ederken, milletler arasında ideolojik temelli çatışmalar azalacak ve askeri güç meşruluğunu kaybedecektir.

“Medeniyetler Çatışması” tezinde ise Huntington (Huntington, 1993: 3-5), yeni dönemde ülkelerin siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeylerini, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi doğu, batı veya üçüncü dünya gibi terimlerle değil de kültür ve medeniyetleri ile ilgili terimlerle tanımlamanın daha uygun olacağını ileri sürmüştür. Dünyayı, “Batı”, “Konfüçyüs”, “Japon”, “İslam”, “Slav-Ortodoks”, “Latin Amerika”, “Hint” ve “Afrika” medeniyetleri olmak üzere sekiz farklı kültüre bölen Huntington, geleceğin en önemli mücadelelerinin bu medeniyetler arasında yaşanacağını iddia etmiştir.

20. yüzyılın sonlarında ortaya atılan jeopolitik yaklaşımlardan bir diğeri de, “Mihver Devletler” tezidir. ABD’nin milli ve hayati çıkarlarına yönelik tehditlere karşı önlem alınmasına ve ABD’nin gücünün muhafazasına yönelik olarak ortaya atılmış olan bu görüşe göre, Meksika, Brezilya, Cezayir, Mısır, Güney Afrika, Türkiye, Hindistan, Pakistan ve Endonezya gibi gelişmekte olan ülkelere oluşan mihver devletlerin istikrarı, hem çevre ülkelerin hem de uluslararası düzenin istikrarı açısından önemlidir. Zira bu devletlerin çöküşü ile ortaya çıkacak olan etnik ve dinsel çatışmalar, göç ve salgın hastalıklar gibi olumsuzluklar, çevre ülkelere de sıçrayacak ve oraların da istikrarsızlaşmasına neden olacaktır. Aynı şekilde mihver devletlerde yaşanan ekonomik canlanmanın da çevre ülkelerde olumlu yansımaları olacak ve bu durumdan Amerikan ticareti ve yatırımları da olumlu etkilenecektir. Dolayısıyla Amerika’nın çıkarları açısından gelişmekte olan mihver devletlerinin istikrarı oldukça önemlidir (Tezkan & Taşar, 2002: 182-183).

Bu dönemde ABD’nin gücünü en doğru bir şekilde nasıl kullanması gerektiğine dair ortaya atılan yaklaşımlardan en fazla kabul göreni ise Brzezinski’nin “Büyük Satranç Tahtası” tezi olmuştur. Brzezinski tezinde, yeni dönemin küresel güç oyununun merkezini, dünyanın en büyük kıtası olan ve jeopolitik olarak bir eksen pozisyonunda olan “Avrasya” olduğunu, buraya hâkim olan gücün dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini denetimi altına almış olacağını ileri sürmektedir. Brzezinski’nin, küresel üstünlüğün şartı olarak, Avrasya’nın tamamına hâkim olmanın gerekliliğini vurgulayan bu tezinde jeopolitika, bölgesel boyuttan küresel boyuta ulaşmıştır (Brzezinski, 2005: 14, 62).

Son olarak, John Agnew, Gearoid O Tuathail ve Simon Dalby’nin öncülük ettiği eleştirel jeopolitik teori ise jeopolitiğin, salt devletler ve büyük güçler üzerindeki çalışmalardan ibaret olmadığını, bunun yanı sıra, güç, bilgi, sosyal ve siyasal ilişkilerin birbirleri ile olan münasebetleri ile ilgili bir söylem olduğunu ileri sürmektedir (Karabulut, 2005: 83). “Güç politikası” olarak betimlediği jeopolitiği, “devlet yönetiminin kavramlaştırılmasına ve devletin idare edilmesine yönelik bir problem çözme kuramı” olarak tanımlayan Tuathail’e

(Tuathail, 2003: 143-144) göre, küresel güç dengesi ve kargaşanın hâkim olduğu bir dünyada stratejik avantajın geleceği, jeopolitiğin ilgilendiği konular arasındadır. Mevcut güç yapılarını veri olarak kabul eden jeopolitik, bu güç yapıları içerisinde çalışarak dış politikada karar vericiler için kavramlar ve öneriler sunmaktadır. Bu kapsamda eleştirel jeopolitik teori, Soğuk Savaş sonrası düzeni, konum, sınır, bütünlük gibi coğrafi unsurlar içeren kavramlar yerine politik, iktisadi, toplumsal, kültürel, askeri ve teknolojik değerleri içeren kavramlarla açıklamaktadır (Özsavaş Atay, 2016: 148). Günümüzün jeopolitik durumunun “biz/onlar, iç/dış, yerli/yabancı, yakın/uzak” veya “kalpgah/kenar kuşak, kara gücü/deniz gücü ve Doğu/Batı” gibi karşıtlıklara dayalı geleneksel jeopolitiğin mantığını aştığını ifade eden Tuathail (Tuathail, 2003: 145), düşünce akımlarının ve bilgiye ulaşımın hızlandığı, bilimsel ve teknolojik risklerin önemli ölçüde arttığı bir dünyanın, eski jeopolitik kavramlarla açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitiğin aksine, coğrafyanın artık devletlerin davranışlarını doğrudan etkilemediğini ve artık dış politikanın temelini klasik jeopolitiğin değil küresel ekonominin oluşturduğunu ileri sürmektedir (Tezkan & Taşar, 2002: 165). Böylece jeopolitiğin, salt “mekân-coğrafya” ile ilgili bir kavram olmadığını vurgulayan eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin kültürel ve sosyal boyutlarına da dikkat çekmekte ve jeopolitiğin öznesinin, “devlet” değil “ulus ötesi sivil toplum” olması gerektiğini öne sürmektedir (Ulaş, 2011: 90, 105).

Bilimsel ve teknik alanda baş döndürücü bir hızla ilerleme ve gelişmenin yaşandığı 21. yüzyılda jeopolitik algının değişime uğramasına neden olan en önemli faktör, bu yüzyılda güç mücadelesinin yönünün de değişmiş olmasıdır. Bu dönemde dış politika hedefine ulaşmada geleneksel savaşın yerine, gerilla savaşı ve terör örgütlerine destek, mali tuzaklar, şantaj, rüşvet, propaganda, psikolojik savaş ve salgın hastalıkların yayılmasını sağlama gibi yıkıcı etkilere sahip olan metotlar veya muğlak savaş olarak adlandırılacak araçlar tercih edilmiştir. Bununla birlikte enerji kaynakları, nükleer silahlar, istihbarat ve uzay yarışları, bu yüzyılın yeni rekabet alanları olmuştur (Yılmaz, 2008: 125, 138, 143). Böylece klasik jeopolitik düşüncelere paralel yeni görüşler uzaya taşınıp, uzay mekânı içinde yeniden şekillenmiştir (Tezkan & Taşar, 2002: 162). Bu kapsamda bu dönemde ortaya atılan yeni jeopolitik yaklaşımlardan bir tanesi, “Astropolitik ve Uzay Hâkimiyeti Teorisi”dir (Ulaş, 2011: 92). Uzay, bilgisayar, iletişim ve silah teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde iletişim ve haberleşmede kazanılan hız, bilgiye ulaşımın önemini artırmıştır. Enformasyon teknolojisinin zaman ve mesafe kavramlarında da önemli değişikliklere neden olması sonucu, bu dönemde klasik görüşlerin aksine jeopolitiğe yeni anlamlar yüklenerek, dünyanın aldığı yeni şekil yorumlanmaya çalışılmıştır (Tezkan & Taşar, 2002: 158-161). Enformasyonun yeni bir güç unsuru olarak kabul edildiği bu yeni dönemde, dünyaya hâkim olabilmenin ön şartının, uzayın denetiminin ele geçirilmesi olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır (Ulaş, 2011: 92). Bu kapsamda klasik jeopolitik teorinin etki alanını dış uzaya kadar genişletmeye çalışan ve buna da “astropolitik” adını veren Dolman (Dolman, 2003: 111-143), Mackinder ve Mahan’ın klasik jeopolitik teorilerini dış uzaya uyarlamıştır. Buna göre uzayın giriş kapısı bölgelerine hâkim olan veya bu bölgeleri kullanma olanaklarına sahip olan devletler, yeryüzündeki tüm devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik kontrolünü ele geçirecektir (Tezkan & Taşar, 2002: 162). Böylece dünya hâkimiyeti mücadelesinde kara, deniz ve havadan sonra uzayın da dördüncü güç olarak kullanılmasına yönelik projelerin hayata geçirilmesi için ortaya atılan “Uzay

Hâkimiyeti Teorisi”, modern çağın yeni jeopolitik düşünceleri arasında yer almıştır (Ulaş, 2011: 96).

21. yüzyılın güç mücadelesinin bir başka konusu ise enerji kaynaklarının denetiminin ele geçirilmesi olmuş ve devletler politikalarını bu hedef doğrultusunda belirlemişlerdir. Zira enerji kaynaklarını ve bu kaynakların geçiş güzergâhlarının denetimini ele geçiren güç, küresel ekonomiye egemen olma şansını yakalamış olacak, böylece küresel jeopolitiğin yönünü belirlemiş olacaktır. Bu bağlamda enerji kaynaklarının bulunduğu veya enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında bulunan coğrafyalar önem kazanırken, stratejiler de bu coğrafyaların özellikleri göz önünde bulundurularak geliştirilmiştir. Bu kapsamda sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve bu kaynakların nakil yolları dolayısıyla Avrasya coğrafyası, küresel güç olmak isteyen ülkelerin yöneldiği bölgelerin başında gelmektedir. Zengin doğal kaynaklara sahip olan Orta Asya ve Hazar bölgesi ülkelerinin burada bulunması ve Doğu ile Batı’yı birbirine bağlayan bir geçiş koridoru özelliğine sahip coğrafyası, Avrasya’nın jeopolitik önemini daha da artırmaktadır (İşcan, 2004: 48). Bunun sonucunda da bu yeni dönemde Avrasya, dünya hâkimiyeti yarışında, devletlerin jeopolitik düşüncelerinin belirlenmesinde etkili olan en önemli unsur olmuştur.

Rus Jeopolitik Düşüncesi

Çalışmanın bu kısmında Rus jeopolitik düşüncesi, Çarlık Rusyası Dönemi, Sovyetler Birliği Dönemi ve Sovyet sonrası dönem olmak üzere üç ana dönem üzerinden incelenmiştir.

Çarlık Rusyası Döneminde Rus Jeopolitik Düşüncesi

Çarlık Rusyası’nın jeopolitik düşüncesi olan “Üçüncü Roma Teorisi”, aynı zamanda Rusya’nın dünya hâkimiyeti için benimsediği ilk jeopolitik düşüncedir. Bu teoriye göre, “Dünya hâkimiyeti merkezi önce Roma, daha sonra 2. Roma’yı temsil eden İstanbul olmuştur. Her iki Roma da düşmüştür. Hâlbuki 3. Roma ayakta; o da Moskova’dır. Hıristiyanlıktaki ‘Kutsal Üçleme’ kuralı gereğince 4. Roma olmayacaktır. Bu nedenle Moskova dünya hâkimiyetinin yeni merkezidir.” (Sapmaz, 2008: 85). Bu teorinin etkisi ile İstanbul’un bir gün Bizans’ın doğal varisi olan Rusya tarafından Türklerin elinden alınacağı düşüncesi, Rus aydınlarının düşünceleri üzerinde hâkim olmuş ve Rus Çarı dünyadaki tüm Ortodoksların koruyucusu ilan edilmiştir (Caşın, 2006: 63). Bu çerçevede 4. Ivan/Korkunç Ivan döneminde (1547-1584) emperyal niteliğe sahip olan Rus jeopolitik düşüncesi, çevredeki düşman ülkelerin istikrarsız topraklarına yayılarak genişlemek ve sıcak denizlere inmek amacına yönelikti. Bu düşünce sonraki süreçte de Rusya’nın stratejik hedefleri olarak önemini korumaya devam etmiştir (Sapmaz, 2008: 85-86).

1721 yılında Rus İmparatorluğu’nu kurarak Rus Çarlığı’na son veren 1. Petro/Büyük Petro döneminde ise Batılılaşma ve reform hareketlerinin başladığı görülmektedir (Kaya& İşyar, 2009: 26). Ancak hem reformcu hem de baskıcı bir karaktere sahip olan Petro’nun kişiliğindeki bu zıtlık, önemli fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına yol açmış (Acar, 2004: 140) ve bu fikir ayrılıklarının sonucunda 1830’lardan itibaren “Batıcılık/Atlantikçilik” ve “Slavcılık/Slavofil” olmak üzere birbirine zıt iki akım ortaya çıkmıştır (Serbest, 2017: 290).

Özellikle 1991’den 1992 yılının sonuna kadar etkili olan ve Rus diplomasisinin ana yöneliminin Batı’ya (Batı Avrupa ve ABD) dönük olması gerektiğine inanan Atlantikçiler,

diğer bir deyişle Batıcılar, Rusya'nın tarihsel olarak Hıristiyanlık temelinde Batı medeniyetine ait olduğunu ileri sürmüşler ve Rus uluslararası stratejisinin temel hedefinin, Batı ile bir ortaklık kurmak ve Batı'nın ekonomik, siyasi ve askeri kurumlarına katılmak olması gerektiği düşüncesini savunmuşlardır (Sergunin, 2004: 20). Batıcılara karşı Slavcılar ise Rusya'yı Ortodoks Hıristiyanlığı ve Slav etnik-kültürel değerleri üzerinden tanımlamışlardır (Aktürk, 2017). Batıcıların, Batı karşısında geri kalmış olan Rusya'nın ilerlemeyi yakalayabilmesi için Batı'ya benzemesi gerektiği düşüncesine karşı çıkan Slavcılar, Rusya'nın ancak geleneklerine ve kendi özüne dönerek kurtulacağını savunmuşlardır (Kurt, 2014: 94-95).

İlk defa Polonyalılar ve Çekler tarafından geliştirilen "Slavofilizm" kavramı (Canikoğlu, 2020: 1141), 1830'ların sonundan itibaren, "eski Rusya'nın toplumsal-kültürel hayatındaki doğal ve temel Slav unsurların ortaya çıkarılması" olarak kullanılmıştır. Ancak Kırım Savaşı ile birlikte Rus kökenli olmayan Slavlar da Slavofil düşüncenin içinde yer almaya başlamışlardır (Walicki, 1980: 92). Böylece kavramın kapsamı giderek genişlemiştir. 1930'ların sonuna kadar Batıcılık karşıtı bir düşünce olarak varlığını sürdüren Slavofilizm, 1940-1950 arası dönemde etkisini daha da artırmıştır. Rusya-Avrupa karşıtlığı üzerinden şekillenen düşüncenin kastettiği fark politik değil, dini ve kültürel olup, bu farklılıkta Rusya'nın üstünlüğü açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Rusya'ya özel bir anlam atfederek kurtarıcı bir misyon yüklemeleri, Slavofil düşüncenin ileride Rus yayılmacılığının da temel dayanak noktalarından biri olmasına neden olmuştur (Kaya ve İşyar, 2009: 30-35).

Kimlik ve kültür tartışmalarının zamanla değişime uğradığı Slavofil düşünce, Kırım Savaşı'yla birlikte artan milliyetçi ortamın da etkisiyle panslavizme doğru evrilmeye başlamış ve bu süreçte felsefi bir düşünce olmaktan çıkarak bir dış politika aracı haline gelmiştir (Serbest, 2017: 292-293). Slavofil düşüncenin devlet tarafından özellikle yayılcı politikaların uygulanmasında kullanıldığı görülmektedir (Kaya & İşyar, 2019: 26). Bu kapsamda başlıca hedefi, İstanbul'un Türklerin elinden alınması olan panslavizm (İsmayılov, 2011: 82-83), III. Aleksandr dönemi ile birlikte Rus dış politikasına yön veren bir düşünce haline gelirken, Ruslar Türklerin Balkanlardan atılması, Boğazların ele geçirilmesi ve Balkanlar ile Akdeniz ekseninin denetiminin sağlanmasına yönelik politikalarını Ortodoksluk ve panslavizm düşüncesine dayandırmışlardır (Caşın, 2006: 110-123). Rusya'da, 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi'yle birlikte yeni bir rejim kurulmuş (Serbest, 2017: 294), bu süreçte Rusya'nın iç ve dış politikasını etkileyen yeni fikir akımları ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği Döneminde Rus Jeopolitik Düşüncesi

Sovyetler Birliği döneminde Rus jeopolitik düşüncesi kültür/kimlik merkezli olarak şekillenmiştir. 1917 yılında yaşanan Bolşevik Devrimi'nin ardından yurt dışına kaçan Rus aydınları, "Rusya nedir ve öncelikleri neler olmalıdır?" gibi soruların cevabına yönelik yapmış oldukları çalışmalarla, Rus jeopolitik düşüncesinin gelişimine önemli katkılar sunmuşlardır. Bu düşünürlerin Rus jeopolitik düşüncesine sunmuş oldukları en önemli katkı ise günümüz Rusyası'nın jeopolitik düşünce akımı olan "Yeni Avrasyacılık/Neo Avrasyacılık" doktrininin ideolojik dayanağını oluşturan "Avrasyacılık" düşüncesi olmuştur (Cafersoy, 2002: 66). Humbolt tarafından literatüre kazandırılan ve Asya ve Avrupa'nın birleşimi olarak tanımlanan Avrasya (Özder, 2013: 66), hem Mackinder'in "Kara Hâkimiyet Teorisi"nde bahsettiği coğrafyaya işaret ederken, hem de Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" nun merkezi konumundadır. Bu bakımdan Avrasya, bu gün yeni dünya düzeninde küresel

güçlerin siyasi ve ekonomik rekabet alanı iken, Avrasyacılık ise Rusya'nın bu alanın hâkimiyetini ele geçirmek için izlemiş olduğu politikanın adıdır (Yılmaz, 2015: 112).

Çarlık Rusyası döneminde ortaya çıkan Batıcılık ve Slavcılık akımlarının Rusya'nın tarihsel misyonu ile Rus kimliği üzerindeki tartışmalarından, "üçüncü yol" iddiasıyla doğan Avrasyacılık (İsmayılov, 2011: 22) akımının başlıca amacı, Rusya'nın kendine has tarihi, gelenekleri ve kültürü ile başlı başına bir medeniyet olduğunun ortaya konması ve bu özgün yapının muhafaza edilmesi olmuştur. Bununla birlikte Avrasyacılık düşüncesi, bu medeniyetin güçlenmesindeki en önemli faktörün Avrasya alt bölgesi olduğunu savunmuştur (Hasanov, 2010: 151). Bu çerçevede Rusya'nın tarihi ve kültürel yapısının göz önünde bulundurularak yeni bir yol haritasının çizilmesi gerektiğini savunan Avrasyacı düşünceye göre Batı yönelimli politikalar, Rusya'yı kendi özüne ve kimliğine yabancılaştırarak ilerlemesine engel olmuştur (İmanov, 2008: 5).

Avrasyacılık düşüncesi, Batı yanlısı teorilere ilk ciddi alternatif olarak, 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında Rusya'nın uluslararası ilişkiler düşüncesine hâkim olmuştur. Avrasyacıların en önemli argümanlarından biri, Rusya'nın hiçbir zaman Batının bir parçası olmadığıdır (Sergunin, 2004: 21). Rusya, kültürel ve jeopolitik anlamda ne Avrupalı ne de Asyalı değildir. Rusya, kendine özgü bir karaktere sahip olan Avrasyalı kimliğine sahiptir (Canikoğlu, 2020: 1151). Bu nedenle Doğu ile Batı arasında üçüncü bir yol seçmeli ve bu, medeniyetler arasında bir köprü olmalıdır (Sergunin, 2004: 21).

Dini ve felsefi görüşleri açısından Slavofil düşüncenin bir devamı niteliğinde olan Avrasyacılık düşüncesi, özellikle Avrupa eleştirisi konusunda Slavofil ve panslavistlerle ortak görüşlere sahiptir (Serbest, 2017: 294). Avrupa merkezci anlayışa karşı çıkan ve Batı tarafından belirlenen evrensel değerlere dayalı medeniyet anlayışını reddeden Avrasyacılık (Kurt, 2014: 95), hem Avrupa hem de Asya geleneğinden izler taşıyan Rusya'nın bu güçlü özelliğine vurgu yaparak, bu özelliğinin zarar görmemesi için Avrupalılaşmaması ve Avrupa kültüründen uzak durması gerektiğini öne sürmektedir (İşyar, 2018: 33-34). Bu çerçevede Avrasyacılık düşüncesinin bir bildirisi olarak kabul edilen "Avrupa ve İnsanlık" (İmanov, 2008: 64-65) adlı eserinde Knez N. S. Trubetskoy, Rus Batıcılarının üzerinde ısrarla durdukları "gelişim", "ilerleme" ve "kültürel üretim" gibi kavramları eleştirmekte ve Avrupa'nın, modernliğin lideri bir ülke değil aksine, dünyadaki emperyal hedeflerini sürdürebilmek için saldırganlaşan tehlikeli bir canavar olduğunu ifade etmektedir (Glebov, 2003: 15). Dolayısıyla Avrupa ile medeniyetin bağdaştırılmasını kabul etmeyen ve Avrupa değerlerinin Rus kültürü üzerinde yıkıcı etkileri olduğunu savunan Trubetskoy, Asya'ya yönelmesinin Rusya için Avrupa karşısında bir artı değer olacağını savunmaktadır (Dağı, 2002: 76).

Ulus devlet anlayışının yerine yayılcı devlet geleneğini benimseyen Avrasyacılar (İsmayılov, 2011: 22), bir taraftan Rusya'nın Avrasyalı kimliğine vurgu yaparken diğer taraftan da Rusya'nın çıkarlarının "yakın çevre" sinde olduğuna dikkat çekmişlerdir. Temel güvenlik düşüncesini "ulusal çıkarlara" dayandıran Avrasyacılık kavramının (Canikoğlu, 2020: 1151-1153) coğrafi çerçevesi Avrasya kıtası olup, diğer bölgeler çıkar alanları olarak kabul edilmiştir (Sergunin, 2004: 22). Avrasya ise sadece Asya ve Avrupa'nın birleşiminden ibaret olmayıp, kendine has özellikleri olan bir kıtadır (İmanov, 2008: 4). Buradan yola çıkarak, Mackinder'in "kara hâkimiyeti teorisi" nde bahsettiği "heartland" ı ele geçirme hedefinin bu dönem Rus jeopolitik düşüncesini şekillendirdiği söylenebilir.

Trubetskoy'a göre tarihsel olarak Avrasya tek bir devletin, yani Rusya'nın bulunduğu bir coğrafya olmalıdır (İsmayılov, 2011: 58). Bu kapsamda Avrasyacılar Rusya'nın eski Sovyet ülkelerinde garantör ve koruyucu devlet rolü üstlenmesi gerektiğini savunmuşlar, bu ülkelerle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çerçevesinde siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerinin geliştirilmesini önemsemişlerdir (Sergunin, 2004: 22). Avrasyacılar bir taraftan içeride ulusal Rus kimliğini güçlendirmek amacıyla yakın çevreye yönelirken, aynı zamanda bölgede nüfuz alanı kurabilmek için emperyal Rus kimliğini kullanmayı da ihmal etmemişlerdir (Dağı, 2002: 163).

1920-1930 arası yıllarda oldukça etkili olan, ancak 1930'larda kendi içinde bölünmeler yaşayan Avrasyacı düşüncenin bu dönemde etkinliğini kaybettiği ve 1930'lardan sonra daha çok siyasi iktidarın, hedeflerine ulaşmada kullandığı bir araç haline geldiği görülmektedir (Kurt, 2014: 97). Ancak yine de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrasyacı düşüncenin tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Avrasyacılık düşüncesi, 1960'larda Lev Nukolayeviç Gumilev tarafından tekrar gündeme getirilmiş ve Gumilev'in çalışmaları sonucu Avrasyacılık akımı hem Sovyetler Birliği döneminin hem de Sovyet sonrası dönemin en önemli jeopolitik akımı olmaya devam etmiştir (Hasanov, 2010: 160, 167).

Sovyet Sonrası Dönemde Rus Jeopolitik Düşüncesi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 2002 yılına kadar olan süreci "büyük jeopolitik geri çekilme" olarak tanımlayan Cafersoy (Cafersoy, 2002: 59-60), bu geri çekilmenin, Afganistan'dan geri çekilme; Doğu Almanya'nın terk edilmesi ve Doğu Avrupa'nın kaybedilmesi şeklinde üç dalgada gerçekleştiğini ifade etmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla hem coğrafi hem de demografik anlamda büyük bir kayba uğrayan Rusya, bahsi geçen jeopolitik geri çekilmenin olumsuz sonuçlarını BDT aracılığıyla ortadan kaldırmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Nitekim SSCB'nin dağılması ile birlikte Brzezinski'nin (Brzezinski, 2005: 32) ifadesiyle Avrasya'nın tam ortasında bir "kara delik" açılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Slavofil düşünce ile Avrasyacılık, Aleksandr Soljenitsin ve Aleksandr Dugin'in düşünceleri doğrultusunda oluşan "neo-Slavofillik" ve "neo-Avrasyacılık" şeklinde tabir edilen yeni formları ile ortaya çıkmış ve Rusya için yeni bir ideolojik alt yapı oluşturmuştur (Elma, 2009: 129). Geleneksel Slavofiller gibi neo-Slavofiller de Batılılaşma karşıtı tavrı takınmış ve geleneksel olana yönelmişlerdir. Milliyetçi bir karaktere sahip olan neo-Slavofil düşünce, dış politikada yayılcı ve müdahaleci anlayışa karşı çıkmakta ve "Ruslar için" ve "Rusların olan" bir anlayışı benimsemektedir. Bu anlayış doğrultusunda neo-Slavofil düşüncenin önde gelen ismi Soljenitsin, Rusya'nın Sovyetler Birliği'nden ayrılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması gerektiğini savunmaktadır. Rusya'nın Birlik'ten kurtuluşunun ise kendisine yük olan devletleri dışarıda bırakarak (Kaya & İşyar, 2009: 41-44) Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'dan oluşan bir Rus/Slav devletinin kurulmasıyla sağlanabileceğini ileri sürmektedir (Elma, 2009: 131).

8 Aralık 1991 tarihinde Minsk'te bir araya gelen, Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan oluşan üç Slav devletin imzaladıkları ve BDT'nin temelini oluşturan Minsk Anlaşması ile hayal edilen Slav birliğinin kurulduğu ifade edilmiştir. Ancak zamanla neo-Slavofil düşüncenin Rus dış politikasındaki etkinliğinin azaldığı ve onun yerini Avrasyacılığın aldığı görülmektedir. İki düşünce de büyük ölçüde ortak görüşlere sahip olsalar da neo-Slavofil

düşüncenin sınırlı yayılcı anlayışının karşısında Avrasyacılığın tüm Avrasya'yı Rusya'nın nüfuz alanı olarak gören anlayışı daha cazip gelmiş ve zamanla devlet ideolojisi haline gelen Avrasyacılık, neo-Avrasyacılık düşüncesine dönüşmüştür (Kaya & İşyar, 2009: 44-46).

Neo Avrasyacı yaklaşım, Gumilev'in liderliğinde gelişen "Etnolojik Akım"; Panarin'in liderliğinde gelişen "Kültürel Akım"; Dugin'in liderliğinde gelişen "Jeopolitik Akım" olmak üzere üç temel akıma dayandırılmıştır (İsmayılov, 2011: 148). Bununla birlikte neo-Avrasyacılık düşüncesinin en önemli temsilcisi, jeopolitikçi bir perspektife sahip olan Dugin olmuştur (İsmayılov, 2011: 202). Gumilev'in etnogenез teorilere dayandırdığı Avrasyacılığından yola çıkan Dugin, Avrasya'nın tüm özellikleriyle etnogenез ve kültür taşıyıcısı olması açısından bir "yaşam alanı" olduğunu ileri sürmüştür (Hasanov, 2010: 169).

Avrasyacı geleneğin, Rusya'ya özgü bir kimliği ve jeopolitik konumu olduğu düşüncesinin, neo-Avrasyacı düşüncede de devam ettirildiği görülmektedir (Cafersoy, 2002: 82). Ancak Dugin'in Avrasyacılık anlayışı, klasik Avrasyacı anlayıştan coğrafi açıdan farklılık göstermektedir. Klasik Avrasyacılık anlayışında Avrasya, coğrafi açıdan Çarlık Rusyası'nı kapsarken, Dugin'in Avrasyacı anlayışında ise Avrasya, Sovyetler Birliği coğrafyasına karşılık gelmektedir. Bununla birlikte Dugin'in, Avrasya'nın sınırlarını güneyde Müslüman devletler ile Çin, Hindistan, Almanya ve Fransa'yı da içine alacak şekilde genişlettiği görülmektedir (İsmayılov, 2011: 202, 204). Soğuk Savaş döneminde Mackinder'in "heartland" olarak işaret ettiği ve Soğuk Savaş döneminde ise Brzezinski'nin "büyük satranç tahtası"nın merkezi olarak işaret ettiği Avrasya coğrafyası her iki dönemde de Rus jeopolitik düşüncesinin merkezinde yer almıştır. Rusya'nın Avrasya'nın "Heartland"ını temsil edecek güç olduğunu ileri süren Dugin (Dugin, 2014: 3-4), Çin, Hindistan, Almanya, Fransa'yı da "Rimland (kıyı ülkeler)" olarak kabul etmektedir.

Dugin'in Avrasyacı anlayışı, coğrafi açıdan olduğu gibi Batı karşıtlığı yönünden de klasik Avrasyacılık anlayışından ayrılmaktadır. Klasik Avrasyacılıktaki Batı karşıtlığı Dugin'de ABD olarak belirginleşmiş ve Avrasya'nın rakibi olarak ABD kabul edilmiştir (Cafersoy, 2002: 81). Neo-Avrasyacı yaklaşım, Rusya'nın jeopolitik olarak Doğu ve Batı'da büyük güçler tarafından çevrelenerek topraklarından çıkarılmak istendiğini ileri sürmektedir. Bu görüşe göre ABD, "tek süper güç" konumunu muhafaza etmek ve sürdürülebilmek için bölgede Rusya ve Çin'e meydan okumaktadır (Canikoğlu, 2020: 1155). Bu bağlamda Dugin, Rusya Avrasyası ile ABD arasındaki anlaşmazlığın nedenini küresel jeopolitiğin temel ilkelerine bağlamakta ve ABD'nin küresel hâkimiyet mücadelesine, diğer ülkelere liderlik ederek karşı çıkmasının, Rusya'nın jeopolitik kaderi olduğunu ileri sürmektedir (Bassin, 2011: 128). Ulusal çıkarlarını koruyabilmesi için Rusya'nın, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sarsılan uluslararası konumunu siyasi ve askeri gücünü yeniden güçlendirerek sağlamlaştırması gerektiğini savunan Avrasyacılar, ABD'nin uluslararası sisteme dayatmaya çalıştığı tek kutupluluğu reddetmişler, Sovyetlerin dağılmasıyla ABD'nin Orta Asya ve Doğu Avrupa'da nüfuz oluşturma girişimlerinden rahatsız olmuşlardır (Dağı, 2002: 164-168).

Düşüncelerini Mackinder'in kara ve deniz güçleri arasındaki rekabete dayalı tezi üzerinden şekillendirerek açıklayan Dugin, söz konusu rekabetin 20. yüzyılda ABD'nin öncülüğünü ettiği deniz güçleri ile Rusya'nın öncülüğünü ettiği kara güçleri arasında vücut bulduğunu belirtmektedir (Dugin, 2014: 51). Bu noktada Avrasyacılığın amacını, Amerika'nın küresel hegemonyasına son vermek olarak açıklayan Dugin, ABD'ye karşı kurulacak olan

ittifakın oldukça önemli olduğunu ifade etmekte ve Almanya ve Fransa ile oluşturulacak olan ittifakla, “Dublin’den Viladivostok’a kadar” uzanan bir Avrupa-Asya imparatorluğunun kurulmuş olacağını; Doğu Asya’da da Japonya ile yapılacak olan ittifakla, ABD’nin küresel hâkimiyetine engel olmak adına büyük bir fırsat yakalanmış olacağını ifade etmektedir (Bassin, 2011: 130). Bununla birlikte NATO üyesi bir ülke olan Türkiye’nin bölgeye yönelik ilgisinden de rahatsız olan Dugin, Avrasyacı bütünleşmeye karşı olan ve “Turancı” olarak isimlendirdiği her türlü girişim ve projelerin önlenmesi gerektiğini öne sürerek, bu kapsamda Türkiye’ye karşı İran ile yapılacak olan ittifakın da oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır (İsmayılov, 2011: 266-267). İran ile yapılacak olan ittifak, Rusya’nın sıcak denizlere inme hedefi için bir giriş kapısı olacaktır (Dugin 2014: 74). Ayrıca Türkiye’nin Orta Asya’da varlık göstermesine en fazla katkıda bulunan ülke olan Azerbaycan’daki Türk eğilimin güçlenmesi durumunda Azerbaycan’ın Rusya, İran ve Ermenistan tarafından parçalanması gerektiğini ileri sürmektedir (İsmayılov, 2011: 264-265; Dugin, 2014: 78).

Soğuk Savaş sonrası ABD’nin küresel projesine bir tepki niteliğinde olan Dugin’in Avrasyacılık yaklaşımı, eski Sovyet topraklarında oluşan boşluğun ortadan kaldırılmasını desteklemektedir (Bassin, 2011: 125). Dugin (Dugin, 2014: 49), bu boşluğun, Rusların öncülüğünde bölgenin yeni bir imparatorluk çatısı altında birleştirilmesiyle ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmekte, bu bağlamda BDT ve “Avrasya Birliği”ne olumlu yaklaşmaktadır (Bassin, 2011: 125).

ABD başta olmak üzere tüm Batı’nın, Rusya’nın jeopolitik anlamda düşmanı olduğunu belirten Dugin (Dugin, 2014: 194), Rusya’nın öncelikle ABD’nin Atlantikçi jeopolitiğine her düzeyde ve her mekanda karşı koyması gerektiğini, bu kapsamda ABD’yi zayıflatan ve iç siyasetini istikrarsızlaştıran her türlü çatışma ve girişime destek verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla öncelikli amacı, ABD hegemonyasına son vermek olan neo-Avrasyacılık anlayışı, küresel düzeyde çok merkezliliği kurmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de dünyanın güçlü bölgeleri olan ABD ve Batı Avrupa ile dünyanın zayıf bölgeleri olan Güney Amerika ve Afrika’dan oluşan dört bölgenin, denge unsuru dikkate alınarak karşılıklı tanıma ve eşitlik ilkesi çerçevesinde birleşimini öngörmektedir (Bassin, 2011: 130).

Dugin’in neo-Avrasyacı düşüncesi, Putin dönemi dış politikasını da büyük ölçüde etkilemiştir. Rusya’nın 1990’lı yıllardaki askeri doktrin ve ulusal güvenlik belgelerinde neo-Avrasyacı düşüncenin teorik yansımalarına, 2000’li yıllardaki askeri doktrin ve ulusal güvenlik belgelerinde ise söz konusu düşüncenin pratik yansımalarına rastlamak mümkündür. 1993 yılından günümüze kadar olan tüm dönemlerin askeri doktrin ve ulusal güvenlik belgelerinde, Avrupa-Atlantik yapının “yakın çevre” için en önemli bir tehdit unsuru olduğu vurgulanmaktadır. Bu arada SSCB’nin dağılmasının yaratmış olduğu şaşkınlığı üzerinden atan Rusya, 2000’li yıllarda hızlı bir şekilde toparlanmaya başlamış ve ABD merkezli Avrupa-Atlantik yapının, öncelikle “yakın çevre” sine yönelik politikalarına, ikinci olarak ta bu yapının dünya meselelerine yönelik politikalarına karşı sert bir tavır takınmıştır (Kurt, 2014: 105, 112, 120).

Küresel Süreçte Rus Jeopolitik Düşüncesinin Dönüşümü

Rusya, güç statüsünü tarihsel süreç boyunca meydana gelen uluslararası değişimlere paralel olarak belirlemiştir (Yıldırım, 2013: 68). Ancak Rusya’ya dair ilk kaynaklar, toprak

unsurunun, Rus jeopolitiğinin her dönem ana belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda yabancı toprakların işgali, daha geniş coğrafyalara yayılma ve daha geniş topraklara sahip olma düşüncesi, Rus jeopolitiğinin temel dayanaklarını oluşturmuştur (Hasanov, 2010: 132).

Çarlık dönemi Rus jeopolitik düşüncesinin “organik devlet” anlayışı çerçevesinde, ağırlıklı olarak coğrafya merkezli, yayılcı bir politikaya dayandırıldığını söylemek mümkündür (Yıldırım, 2013: 68). Üçüncü Roma doktrininden önce sadece Rus topraklarını bir araya getirmeyi hedefleyen Rus jeopolitik düşüncesi, Üçüncü Roma doktrininden sonra sınırsız bir emperyal yayılma misyonuna dönüşmüştür (Poe, 2001: 413). Böylece Üçüncü Roma doktrini ile ortaya çıkan Pan-Ortodoks düşüncesi, Rusya’da klasik jeopolitik akım olarak gelişmeye başlamıştır. Rus İmparatorluğunun genişlemesine paralel olarak, işgal edilmiş topraklarda etkinliğini artıran Pan-Ortodoks düşüncesi, Slavları ve Slav olmayan halkları Osmanlı egemenliğinden kurtarma bahanesiyle kendi safına çekmeyi amaçlamıştır (Hasanov, 2010: 133-134). Bu çerçevede Çarlık döneminin jeopolitik düşüncesi, Ratzel’in “hayat alanı” kavramına dayandırdığı jeopolitik yaklaşımı ile ilişkilendirilebilir.

Moskova Knezliği’nin Rus Çarlığı’na dönüşmesinin ardından, 18. yüzyılda Büyük Petro ile devletin İmparatorluğa dönüşmesi; Birinci Dünya Savaşı; 1917 yılında yaşanan Bolşevik Devrimi’nin ardından Çarlık Rusyası’nın yıkılması ve yerine 1922 yılında SSCB’nin kurulması; İkinci Dünya Savaşı; Soğuk Savaş dönemi; SSCB’nin yıkılarak yerine Rusya Federasyonu’nun kurulması ve Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, Rusya’nın jeopolitiğinin dönüşümünde etkili olan temel kırılma noktaları olmuştur (Yıldırım, 2013: 68). Bu kapsamda Cafersoy (Cafersoy, 2002: 74), Rusya’nın jeopolitik yaklaşımlarını, “Batıcı/Atlantikçi Akım”, “Yeni Avrasyacılık”, “Rus Milliyetçiliği Akımı” ve “Uzlaşmacı/Uzlaştırıcı Akım” olmak üzere dört kategoriye ayırmaktadır.

18. yüzyılda Rus jeopolitik düşüncesi, kültür/kimlik merkezli tartışmalar doğrultusunda şekillenmiştir. Büyük Petro döneminde Rusya’nın Batılılaştırılması amacıyla gerçekleştirilen reform girişimleriyle ortaya çıkan Batıcılık akımı, Slavcı düşüncenin tepkisiyle karşılaşmıştır (Cafersoy, 2002: 74). 19. yüzyıla birlikte Rus jeopolitiği, birbirinin tamamen zıttı olan Batıcılık ve Slavcılık düşüncesi üzerinden şekillenmiştir. 1854 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan Kırım Savaşı’nda, Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu yanında yer alması ve Rusya’nın bu savaşta büyük bir hezimete uğraması üzerine ülkede Batı karşıtlığı artmış ve Slavcı düşünce yükselişe geçmiştir (Hasanov, 2010: 134). Bolşevik Devrimi’nden sonra Sovyetler Birliği tarafından dışlanan Panslavizm düşüncesi, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte yükselen “Rus milliyetçiliği”nin temelinde yer edinmiştir (Cafersoy, 2002: 91). Bu süreçte Rus jeopolitik düşüncesine hâkim olan Avrasyacılık, Rus jeopolitiğinin önemli bir düşünce akımı olmaktan çok Rusya için realist argümanlara sahip ilk jeopolitik okul olma niteliği taşımıştır. Nitekim Avrasyacılık, siyasal, sosyal ve kültürel anlamda Rusya’nın gerçekliğini ortaya koymak suretiyle dış dünya ile olan ilişkilerini belirlemektedir (Hasanov, 2010: 160).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya, siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda olduğu gibi düşünsel alanda da değişim yaşamıştır (Cafersoy, 2002: 72). Sovyetler Birliği’nin dağılması, Rus tarihinin en acılı dönemlerinden biri olmuştur. Putin’in, “20. yüzyılın en büyük jeopolitik felaketlerinden biri” olarak nitelendirdiği (Yıldırım, 2013: 70) bu olay, kendine has

büyük güç ideolojisine sahip olan ve sınırlara büyük önem veren bir ülkenin, sıcak bir savaşa girmeksizin kısa süre içerisinde jeopolitik bir geri çekilme yaşamasına neden olmuştur (Cafersoy, 2002: 73). Bu dönemde Rusya, Sovyetler Birliği nüfusunun sadece %50'sine sahip iken, sanayi kapasitesinin %60'ına ve Sovyetler Birliği toprağının ise %70'ine sahip bulunmaktaydı. Toprak kaybı, Rusya'nın savunulması açısından önemli ve telafisi olmayan gedikler açtığından dolayı Rusya için sanayi ve nüfus alanındaki kayıptan daha acı vericiydi (Tezkan & Taşar, 2002: 205). Bu durumun yaratmış olduğu travma, "sınır", "toprak", "coğrafi konum" gibi kavramları içeren jeopolitik anlayışın Rusya'da yoğun ilgi görmesine yol açmış (Cafersoy, 2002: 73), bunun sonucunda "devlet", "coğrafya" ve "politika", Rus jeopolitiğini açıklayan üç önemli kavram olmuştur (Yıldırım, 2013: 70).

Bu dönemde Belarus (Beyaz Rusya), Ukrayna ve Kazakistan'ın geleceği, Uzak Doğu ile olan ilişkilerin geleceği, devlet biçiminin üniter mi, konfederasyon mu yoksa federal bir yapılanma şeklinde mi olacağı, yeni sınırlar içerisinde halkın bütünleşmesinin sağlanması, 21. yüzyılın başlarında Rusya'nın "ne" ve "neresi" olduğu ve kimlerin "Rus" kimliğine sahip olduğu, dış dünya ile ilişkilerin yanı sıra, kuzey ve güney Kafkasya ile ilişkilerin geleceği vb. sorular ve sorunlar, Rus jeopolitikçileri için yanıtlanması ve çözülmesi gereken soru ve sorunlar arasında yer almıştır (Tezkan & Taşar, 2002: 205-206). Söz konusu sorunlar karşısında, Rus jeopolitiğinin uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle zaman zaman değişime uğradığı görülmektedir. Bu dönemde sol kesimler tarafından da benimsenen neo-Avrasyacılık yaklaşımı ile birlikte, Rusya'nın geleneksel düşünce sistemini oluşturan ve uluslararası sistemin analizinde sınıf çatışmasına dayalı Marksist-Leninist düşüncenin zamanla etkisini kaybettiği ve geleneksel ve devletçi jeopolitik anlayışların yükselişe geçtiği görülmektedir (Trenin, 2001: 288). Rusya'da ideolojik devletin sonu ile başlayan misyon arayışları sonucu ortaya çıkan jeopolitik yaklaşımlar, "jeopolitiğin rönesansı" olarak tanımlanmıştır (Cafersoy, 2002: 100).

Neo-Avrasyacı düşüncenin önde gelen ismi Dugin'e göre, modern Rusya için hem iç hem de dış siyasette birbiriyle zıt üç jeopolitik model vardır. Bunlardan ilki, Rus halkının nostaljik duygularına hitap eden "Sovyet modeli"dir. İkinci model Amerikan yanlısı model olarak nitelendirdiği "liberal-demokrat model"dir. Üçüncü model ise ilkelerini hem Rusya'nın siyasi tarihinden hem de modern toplum gerçekliğinden alan "Avrasyacılık modeli"dir. Dugin Rusya'nın iç ve dış siyasetinde, hem devlet, hem halk hem de kültür açısından Rusya'yı kendine özgü, bağımsız bir medeniyet olarak kabul eden Avrasyacılık modelinin uygulanmasını önermektedir (Tezkan & Taşar, 2002: 213). Dugin (Dugin, 2014: 21, 36), "post-empyral" mirasa vurgu yaparak, Rus halkının bir imparatorluk halkı olduğunu, ulus devlete dönüştüğü zaman arka arkaya felaketler yaşayacağını ileri sürmektedir. Bununla birlikte Dugin, Rusya'nın bir küresel güç olduğunu ifade ederek, bölgesel güç olma fikrine karşı çıkmıştır. Bu kapsamda Asya ile Avrupa arasında bir köprü olma iddiasıyla ortaya çıkan neo-Avrasyacılığın, çok etnikli bir toplum yapısı söyleminden yola çıkarak, kendine has bir medeniyet kurmayı hedeflediği, ancak bu hedefi gerçekleştirmeye dönük güçlü argümanlar ortaya koymak yerine, Rusya'nın Avrasya'daki geleceğine dair güçlü argümanlar ürettiği görülmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın dünya siyasetinde söz sahibi bir aktör olmasını sağlamada, daha önce uygulanmış olan askeri yöntemler ve enerji kaynaklarının denetimini ele geçirmeye yönelik politikalar yerine, üretim ve dünya piyasasına katılımın daha etkili

olacağı anlaşılmıştır (Tezkan & Taşar, 2002: 210-211). Bu çerçevede 1992 yılında başlayan, “Batıyla uyum içerisinde” ve Batı’nın desteğini sağlayarak uluslararası sisteme dahil olma süreci, 2000’li yıllara gelindiğinde “Batıya rağmen” devam etmiştir. Ancak kapitalist sisteme katılabilme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması ve Çeçenya politikasına yönelik Batı’nın tepkisi, Rus toplumunda Batı karşıtı eğilimleri güçlendirmiştir. Batıya yönelik tepki sonucunda Rusya yönünü bu kez Doğu’ya çevirmiştir (Tellal, 2000: 211, 219). Batıcılık düşüncesinden uzaklaşıldığı bu süreçte, neo-Avrasyacılığın ilk ortaya çıktığı dönemdeki “köprü rolü” iddiasından vazgeçilmiş, Rusya’nın Avrasya’da hegemon güç olma hedefine odaklanılmıştır. Bu bağlamda Asya’nın doğusundaki ülkeler ile ilişkilere önem verilmiştir (Tezkan & Taşar, 2002: 211).

Putin iktidarı ile birlikte Avrasyacılık düşüncesi, Rus dış politikasında daha etkin bir şekilde kullanılmıştır (Taştan, 2012: 125). “Güçlü devlet”, “vatansızlık” ve “toplumsal dayanışma” gibi söylemlerin sıklıkla kullanıldığı Putin döneminin (Yılmaz, 2015: 116), neo-Avrasyacı doktrinin hemen hemen tüm yönleriyle teoriden pratiğe aktarıldığı dönem olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Putin dönemi Rus jeopolitik düşüncesinin, Batıcı, neo Avrasyacı ve Rus milliyetçi akımlarının aşırı nitelikli önermelerinden kaçınarak Rusya’nın jeopolitik bağımsızlığını sağlamasını öneren ve söz konusu akımların bir sentezinden oluşan “uzlaşmacı” bir anlayışa dayandığını söyleyenler de bulunmaktadır. Rusya’nın mevcut şartlarda artık süper bir güç olmadığını ve yeni bir kutuplaşmayı kaldıramayacağını kabul eden bu anlayış, buna rağmen Rusya’nın hem coğrafi bir güç olduğunu hem de uluslararası sistemde hala büyük bir güç olduğunu her fırsatta dile getirmektedir (Cafersoy, 2002: 96, 100-101). Bu kapsamda Putin’in 2001 yılında, milli marş olarak eski Sovyet milli marşını, devlet bayrağı olarak da Çarlık Rusyası bayrağını kabul etmesi dikkat çekicidir (Yılmaz, 2015: 115).

Küreselleşmeyle birlikte sınırların öneminin azalmasına paralel olarak coğrafya merkezli klasik jeopolitik teoriler devletler arasındaki güç mücadelesini açıklamada yetersiz kalmıştır. Bilgi ve enformasyon çağı olarak nitelenen bu yeni dönemde önem kazanan eleştirel jeopolitik, Rusya’nın da jeopolitik düşüncesinde yer etmiştir. Rusya’da Putin Döneminin başladığı 21. yüzyılda, küreselleşme sürecinde ulaşım ve teknolojik alanda hızla yaşanan gelişmeler, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, askeri ve güvenlik alanlarında da etkili olmuştur. Bu süreçte giderek artan ayrılıkçı faaliyetler, uluslararası terörizm, ekonomik ve siyasi anlamda dışa bağımlılık, organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi ülkelerin güvenliğini riske atan yeni tehdit unsurları olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni tehdit unsurları Rusya’nın da güvenliğini olumsuz etkilemiştir. Neo-Avrasyacı akımın etkili olduğu Putin Rusyası, bu tehditlere karşı hem Batı hem de Doğu ülkeleri ile işbirliğine yönelik politikalar takip ederek çok kutuplu bir dünya düzeni kurmayı hedeflemiştir (Erişen, 2004: 183). Bu bağlamda hem teknolojik alandaki, hem de kalkınma düzeylerindeki gelişmişlikleri ile Rusya’nın rakibi olan ABD, AB ve Çin karşısında Rusya, hem bu ülkelere karşı üstünlüğü ele geçirmek hem de gelecekte karşısına çıkabilecek tehditlere karşı önlem almak amacıyla eski etki alanlarında “Avrasya Birliği” adıyla, AB benzeri bir ekonomik birlik kurmuştur (Yılmaz, 2015: 117). Ancak Dugin’e göre tek başına Rusya’nın stratejik büyüklüğü, hedeflenen çok kutuplu bir dünyanın gerçekleşmesine yönelik yapılması gereken siyasi faaliyetler için yetersizdir. Bu nedenle BDT üyesi ülkelerin oluşturulmuş olan bu birliğe katılması şarttır

(Tezkan ve Taşar, 2002: 215). Bu düşünce, başta Ukrayna'ya yönelik politikası olmak üzere Rusya'nın günümüz dış politika davranışlarını açıklamaktadır.

Sonuç

Uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler ve değişimleri anlayabilmek ve açıklayabilmek için, uluslararası sistemin en önemli aktörü olarak kabul edilen devletlerin jeopolitik düşüncelerini anlamak oldukça önemlidir. Zira jeopolitika, uluslararası sistemde yaşanan değişimlere göre kendini yenileyebilen bir yapıya sahiptir. Yani devletlerin jeopolitik düşüncelerini belirleyen unsurlar, içinde bulunulan dönemin koşullarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu değişim daha çok jeopolitiğin "mekan/alan" algısında kendini göstermektedir. Özellikle küreselleşme süreci ile birlikte, sınırların eski önemini kaybetmesi, jeopolitiğin ana unsuru olan "toprak" unsurunun da zamanla eski önemini kaybetmesine yol açmış; bu süreçte ortaya çıkan yeni değerler ve fikir akımlarına paralel olarak toprak unsurunun yanı sıra, sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlar da jeopolitiğe dahil edilmiştir. Jeopolitiğe dair yaşanan bu algı değişimi, ortaya atılan jeopolitik teorilere de yansımıştır. Nitekim küreselleşmenin etkisiyle birlikte, klasik dönemin jeopolitik teorileri, merkez kabul ettiği üç önemli alan olan kara-deniz-hava alanlarına hâkimiyeti öngörürken, günümüzde ise uzay hâkimiyetinin ve enerji kaynaklarının kontrolünün önemli olduğunu iddia eden teoriler ortaya atılmıştır.

Uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler ve değişimler, Rusya'nın da tarihsel süreç içerisindeki jeopolitik düşüncesinde de değişimlere yol açmıştır. Buna rağmen Rus jeopolitik düşüncesinde "toprak" unsuru önemini hiçbir dönem kaybetmemiş ve Rus jeopolitik düşüncesinin ana unsuru olmaya devam etmiştir. Zira Rusya'nın her dönemki jeopolitik düşüncesinde, yayılmacı hedeflerinin izlerine rastlamak mümkündür. Bununla birlikte tarihsel misyon ve kimlik tartışmaları da her Rus jeopolitik düşüncesini şekillendiren ana karakterlerdir.

Sonuç olarak iç ve dış siyasette yaşanan değişim ve dönüşümlerin etkisiyle değişime uğramış olsa da Rus jeopolitik düşüncesinin her dönem Rus emperyal kimliğinden ve Rus eksepsiyonalizminden izler taşıdığı görülmektedir. Nitekim Çarlık döneminden Sovyet sonrası döneme kadar, bir başka ifadeyle Üçüncü Roma Teorisi'nden Neo-Avrasyacılık Teorisi'ne kadar, toprak unsurunun belirleyici olduğu Rus jeopolitik düşüncesinde, her dönem yayılmacı bir hedefin olduğu görülmekle birlikte Rusya'nın kendine özgü üstün bir medeniyet olduğuna dair yapılan vurgu da dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

Acar, K. (2004). *Başlangıçtan 1917 devrimi'ne kadar Rusya tarihi*. Nobel Yayınları.

Aktel, M. (2001). Küreselleşme süreci ve etki alanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 6(2), 193-202.

Aktürk, Ş. (2017). Batı'nın diğer 'öteki'si olarak: Rusya. *Lacivert Dergi*, (34), <https://www.lacivertdergi.com/dosya/2017/04/12/batinin-diger-otekisi-olarak-rusya>

Bassin, M. (2011). 'Klasik' ve 'yeni' Avrasyacılık: Geçmişten gelen devamlılık. *Bilge Strateji*, 2(4), 117-135.

- Bozkurt, V. (2005). *Değişen dünyada sosyoloji*. Aktüel Yayınları.
- Braden, K. & Shelley, F. M. (2000). *Engaging geopolitics*. Published by Rowman & Littlefield.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük satranç tahtası Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri* (Y. Türedi, Çev.). İnkılap Yayınları.
- Cafersoy, N. (2002). Rus jeopolitik düşüncesinde misyon arayışları. *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel*, 8(4), 51-101.
- Canikoğlu, E. (2020). Rus güvenlik düşüncesinin gelişiminde jeopolitik faktörlerin ve avrasyacılığın rolü. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(22), 1137-1164.
- Caşın, M. H. (2006). *Novgorod knezliği'nden XXI. yüzyıla Rus imparatorluk stratejisi*. Okumuş Adam Yayınları.
- Çiçek, C. (2005). Küreselleşme süreci ve Türkiye'ye etkileri. Karabulut, B. (Editör), *Küreselleşme Ekseninde Türkiye İçin Stratejik Öngörüler*. (ss. 38-53). Platin Yayınları.
- Dağı, Z. (2002). *Kimlik, milliyetçilik ve dış politika Rusya'nın dönüşümü*. Boyut Yayınları.
- Dolman, E. C. (2003). Uzun çağda jeostrateji: Astropolitik bir çözümleme. Gray, C. S. & Sloan, G. (Editors), *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*. (ss. 111-143). ASAM Yayınları.
- Dugin, A. (2014). *Rus jeopolitiği avrasyacı yaklaşım* (V. İmanov, Çev.). Küre Yayınları.
- Elma, F. (2009). Sovyet sonrası Rusya ve orta asya. *Journal of Azerbaijani Studies*, 1(4), 129-143.
- Erbaş, G. (2012). *Klasikten eleştirel jeopolitiğe karadeniz jeopolitiğinin dönüşümü* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Erişen, C. (2004). Rusya Federasyonu'nda ulusal güvenlik yaklaşımı ve askeri doktrinler. Büyükakıncı, E. (Editör), *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*. (ss. 165-195). Phoenix Yayınları.
- Fukuyama, F. (1998). The end of history?. Tuathail, G. Ó., Dalby, S. & P. Routledge (Editors), *The Geopolitic Reader*. (ss. 114-125). Routledge Published.
- Germeç-Tanrıverdi, E. (2017). *Sosyolojik açıdan küreselleşme ve ulus devlet (Giddens, Bauman ve Habermas Örneği)*. Seçkin Yayınları.
- Glebov, S. (2003). Science, culture, and empire: Eurasianism as a modernist movement. *Slavic & East European Information Resources*, 4(4), 13-31.
- Gray, C. S. (2003). Coğrafya kaçınılmazdır. Gray, C. S. & Sloan, G. (Editors). *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*. (ss. 215-238). ASAM Yayınları.
- Hasanov, A. (2010). *Jeopolitik* (A. Ağaoğlu & F. Şammedov, Çev.), Babı Ali Kültür.
- Hobsbawm, E. (1994). *Age of extremes the short twentieth century 1914-1991*. Abacus.
- Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations?, *Foreign Affairs The Clash at 20 Abridged*. 3-28, <https://www.foreignaffairs.com/system/files/c0007.pdf>
- İlhan, S. (1989). *Jeopolitik duyarlılık*. TTK Yayınları.
- İlhan, S. (1993). *Türkiye'nin ve Türk dünyasının jeopolitiği*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İlhan, S. (2002). Jeopolitik kavramı ve unsurları. *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel*, 8(4), 318-322.
- İmanov, V. (2008). *Avrasyacılık Rusya'nın kimlik arayışı*. Küre Yayınları.

- İsmayılov, M. (2011). *Avrasyacılık mukayeseli bir okuma Türkiye ve Rusya örneği*. Doğu Batı Yayınları.
- İşyar, Ö. G. (2018). *Avrasya ve avrasyacılık*. Dora Yayınları.
- Kaya, S & İşyar, Ö. G. (2009). Rus yayılcılığı ve slavofil düşüncenin tarihsel gelişimi. *OAKA*, 4(8), 25-29.
- Karabulut, B. (2005). *Strateji jeostrateji jeopolitik uluslararası ilişkilerde anahtar kavramlar serisi: 1*. Platin Yayınları.
- Kurt, S. (2014). Neo-avrasyacı perspektiften Rusya Federasyonu'nun güvenlik algısı. *Güvenlik Stratejileri*, (28), 91-125.
- Kutlu, E. & Eşkinat, R. (2002). *Dünya ekonomisi*. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Mackinder, H. J. (1919). *Democratic ideals and reality a study in the politics of reconstruction*. Henry Holt And Company.
- Mcluhan, M. (2001). *Gutenberg galaksisi: tipografik insanın oluşumu* (G. Çağalı Güven, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Özey, R. (2019). *Jeopolitik tanımlar, teoriler ve değişimler*. Pegem Yayınları.
- Özder, A. (2013). Avrasya kavramı ve önemi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II(2), 65-88.
- Özsavaş Atay, S. (2016). Klasik jeopolitik yaklaşımlar ve eleştirel jeopolitik söylem. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 144-155.
- Palabıyık, M. S. (2009). *Batı'da jeopolitik düşünce*. Orion Yayınları.
- Parker, G. (1998). *Geopolitics: past, present and future*. Pinter Published.
- Poe, M. (2001). Moscow, the third rome: the origins and transformations of a 'pivotal moment'. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 49(3), 412-429.
- Retaillé, D. (2000). Tarihte jeopolitik. *Geopolitics*, 5(2), 35-51.
- Sapmaz, A. (2008). *Rusya'nın transkafkasya politikası ve Türkiye'ye etkileri*. Ötüken Yayınları.
- Serbest, M. B. (2017). Tarihsel süreçte Rus avrasyacılığı: Klasik avrasyacılıktan neo-avrasyacılığa. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 285-307.
- Sergunin, A. A. (2004). Discussions of international relations in post-communism Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 37, 19-35.
- Sloan, G. (2003). Sir Halford J. Mackinder: geçmişten günümüze kalpgah kuramı. Gray, C. S. & Sloan, G. (Editors), *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya* (T. Karabacak, Çev.). (ss. 16-47). ASAM Yayınları.
- Spykman, N. J. (1942). *America's strategy in world politics the united states and the balance of power*. Harcourt, Brace And Company, Inc.
- Sönmez, A. S. (2010). Moskova'nın kutuplaşma çabaları: Putin dönemi Rus dış politikası. *T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri*, 37, 37-76.
- Taştan, Y. K. (2012). Ulusal ülküden emperyal vizyona: Rusya'da kimlik arayışları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 69-134.
- Taşkesen, S. (2009). Dünyanın kalbini arayan adam Halford John Mackinder. Palabıyık, M. S. (Editör), *Batı'da Jeopolitik Düşünce*. (ss. 55-77). Orion Yayınları.

- Tellal, E. (2000). Rusya Federasyonu'ndaki gelişmeler nasıl değerlendirilmeli?. *Mülkiye Dergisi*, 24(220), 211-220.
- Tezkan, Y. & Taşar, M. M. (2002). *Dünden bugüne jeopolitik*. Ülke Yayınları.
- Trenin, D. (2001). Üçüncü kuşak: 21. yüzyıla girerken Rus-Amerikan ilişkileri. *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, 6(4), 283-296.
- Tuathail, G. O. (2003). Eleştirel jeopolitiği anlamak: jeopolitik ve risk toplumu. Gray, C. S. & Sloan, G. (Editors), *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya* (T. Karabacak, Çev.). (ss. 143-168). ASAM Yayınları.
- Ulaş, B. (2011). *Jeopolitik: Türkiye'nin milli güvenliği ve Avrupa birliği üyelik süreci*. Başlık Yayınları.
- Walicki, A. (1980). *A history of Russian thought from the enlightenment to marxism* (H. Andrews Rusiecka, Translated). Clarendon Published.
- Yatin, G. (2009). Yaşayan bir organizma olarak devlet Friedrich Ratzel. Palabıyık, M. S. (Editör), *Batı'da Jeopolitik Düşünce*. (ss. 35-55). Orion Yayınları.
- Yıldırım, S. (2013). 1990 sonrası Rus dış politikasında batı karşısında kimlik ve statü arayışları. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 23(2), 61-99.
- Yılmaz, S. (2008). Jeopolitik ve istihbarat savaşları. 21. *Yüzyıl*, 125-148. <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/jeopolitik-ve-istihbarat-savaslari>
- Yılmaz, S. (2015). Yeni avrasyacılık ve Rusya. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (34), 111-120.
- Yüksel, H. (2014). Küreselleşme sürecinin sosyal politika dinamikleri üzerinde neden olduğu değişimin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 127-151.

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi[†]

The Teachers' Training School For Boys of Bitlis

Rahşan TOPTAŞ*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetlerinden olan Bitlis, modernizasyon dönemi yenileşme hareketlerinden etkilenen yerleşim yerlerinden biridir. Çalışmamızda Bitlis vilayet merkezi dâhilinde incelemeler yapılarak arşiv belgelerinde inşa edildikleri tespit edilen kamu binalarının ayakta olup olmadıkları belirlenmiştir. Ayakta olan binaların Bitlis Belediyesi, Bitlis İdâdîsi ve Dârülmualîmin Mektebi olduğu belirlenmiştir. Bitlis Dârülmualîmin Mektebi (iptidâî) sanat tarihi ve Bitlis eğitim tarihi açısından ele alınarak özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mektep aynı dönemde inşa edilen kamu binaları ve benzer türdeki binalarla karşılaştırılarak bir değerlendirmeye gidilmiştir. Sonuç olarak Bitlis Dârülmualîmin Mektebi'nin diğer vilayet ve sancaklarda inşa edilen türdeşlerine göre daha küçük boyutlu olduğu görülmüştür. Ayrıca sancak merkezinde bulunan diğer kamu binaları ile birebir benzerlikleri olmasa da cephe ve planlama özellikleri bakımından benzer oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bitlis Dârülmualîmin, Sanat Tarihi, Kamu Binası, Eğitim.

Abstract

Bitlis, an province of the Ottoman Empire, is one of the settlements affected by the innovation movements of modernisation period. It was determined that the buildings surviving were Bitlis Municipality, Bitlis High School and The Teachers' Training School for Boys of Bitlis. The Teachers' Training School for Boys of Bitlis' features were tried to be presented by discussing it in terms of art history and Bitlis education history. An evaluation was made by comparing the school with the public buildings and similar types of buildings built in the same period. As a result, it has been seen that Bitlis Darülmualîmin School is smaller in size than its counterparts built in other provinces and sanjaks. In addition, although they do not have one-to-one similarities with the other public buildings in the starboard centre, it has been observed that they are similar in terms of façade and planning features.

Keywords: The Teachers' Training School for Boys of Bitlis, Art History, Public Buildings, Education.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernize olma çabalarının farklı alanları etkileyen bir süreç olduğu bilinmektedir. Bu süreçte merkezi otoritenin güçlendirilmesi belirlenen

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye, e-posta, rhsntoptas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6654-1251.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 11.05.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 16.08.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Toptaş, R. (2022). Bitlis Dârülmualîmin mektebi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 233-253.

hedeflerden biri olmuştur. Merkezi otoritenin sağlanması amacıyla yönetim ve uygulayıcı kadroları oluşturulur. Bu kadroların görev yapacakları ve aynı zamanda merkezin taşradaki sembolü olarak tasarlanan kamu binaları eyalet ve sancaklarda inşa edilmeye başlanmıştır. Dönemin kamu binalarını hükümet konağı, adliye, belediye, postane, mektep, gar, karakol, hapishane, kışla, hastane şeklinde saymak mümkündür.

Yukarıda bahsi geçen konuya Bitlis özelinde bakıldığında şehrin belirli tarihsel süreçlerden geçtiğini görülür. Bitlis eski kaynaklarda Badlis veya Bedlis olarak isimlendirilen bir şehirdir. Yüzyıllar boyunca çeşitli devlet ve imparatorlukların sınırları içerisinde kalan şehir 1085 yılında Selçukluların bölgeye hâkim olması ile Türk yönetimine geçmiştir (Tuncel, 1992: 226). Bitlis'te yerel yönetim açısından XIV. yüzyıldan itibaren Şerefhanlar sülalesinin etkili olduğu bilinmektedir. Bu etki Osmanlı İmparatorluğu döneminde de devam etmiştir. 1879 yılında Şeref Bey'in yönetimden uzaklaştırılmasının ardından Bitlis vilayet haline getirilmiştir. 1936 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir ili olarak varlığını devam ettirmektedir (Yınanç, 1944: 136).

Bitlis'te Osmanlı merkezi gücünün etkin hale gelmesi 1879 yılında yerel beylerin yönetimden uzaklaştırıldığı döneme rastlamaktadır (Yalçın, 1961: 25). Merkezi otoritenin tam manası ile ele geçmesinin ardından sancak genelinde kamu binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu durum Bitlis'te mevcut kamu binalarının tarihlenmesi açısından da belirli bir dönem algısı oluşturmaktadır.

Osmanlı arşiv belgelerine göre Bitlis'te Hükümet Konağı (1880) (BOA, İD, 2857/2, 10.R.1297/18 Ağustos 1880), Arşiv Binası (1892) (BOA, ŞD, 362/22, 29.S.1313-11 Haziran 1896), Bitlis Hamidiye Çeşmesi (1893) (BOA, YMTV, 75/36, 07.Ş.1310/24 Şubat 1893), Bitlis İdâdisi (1885-1896) (Toptaş, 2020:145), Hamidiye Dergâhı (1896) (BOA, YMTV, 4/45, 14.Z.1313/27 Mayıs 1896), Belediye Binası (1898), Şeyh Mehmet Emin Türbesi (1898) (BOA, HHİ. 113/76, 26.Z.1315/28 Nisan 1898), Dârülmualîmin Mektebi (İptidâî) (1899), Kırkbulak Karakolu (1905) (BOA, DH. MKT., 1016/46, 13.Ş.1323/13 Ekim 1905), Zaptiye Binası (1906) (BOA, DH. TMIK. S, 62/19, 14.M.1324/10 Mart 1906) ve Adilcevaz Rüşdiyesi (1909) (BOA, MAMK, 2096/16, 07.R.1316/26 Ağustos 1898) imparatorluk eli ile inşa edilmiş binalardır.

Yukarıda bahsi geçen kamu binaları dışında bölgede bulunan azınlıklar tarafından; Amerikan kız ve erkek mektebi, Amerikan Hastanesi, Protestan Kilisesi ile Dominiken rahiplerine ait bir adet okul inşa edilmiştir (BOA, DH. TMIK. S, 127/23, 04.R.1320/30 Temmuz 1902).

Çalışmamızda Bitlis il merkezi dâhilinde incelemeler yapılarak arşiv belgelerinde inşa edildikleri tespit edilen yukarıdaki binaların ayakta olup olmadıkları belirlenmiştir. Ayakta olan binaların Bitlis Belediyesi, Bitlis İdâdisi ve Dârülmualîmin Mektebi olduğu görülmüştür. Bu binalardan belediye ve idâdi binaları çeşitli araştırmalara (Toptaş, 2020; Payaslı, 2019) konu olmuştur. Bu çalışmaların ortaya koyduğu veriler Dârülmualîmin Mektebi'nin üslup özelliklerinin karşılaştırılmasında değerlendirilmiştir. Ayrıca imparatorluk genelinde benzer amaçlar doğrultusunda inşa edilen diğer Dârülmualîmin Mektebi örnekleri de ele alınarak değerlendirme ve karşılaştırma kısmında çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Bu bağlamda Bitlis Dârülmualîmin Mektebi'nin üslup ve mimari özellikleri açısından herhangi bir çalışmaya konu olmadığı anlaşılmıştır. Çalışmamızın bilim literatüründe var olan bu açıklığın giderilmesi ve Bitlis kent ve eğitim tarihine katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Bitlis'te Eğitim ve Dârülmualîmin Mektebi (İptidai)' nin Açılış Süreci

Bitlis sancağında Osmanlı İmparatorluğu dönemi modern eğitiminin yaygınlaştırılması 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları sonrasında Avrupalı devletlerin bölgedeki Ermeni azınlıkları kıskırtmaya başlaması ile yaşanan isyanlara dayanmaktadır. Bu dönemde bölgenin Ermeni vatandaşları Amerika ve İngiltere menşei azınlık okullarında eğitim ve sağlık gibi alanlarda hizmet almaktadır. Bu durum gayrimüslim vatandaşları dış etkilere karşı savunmasız bırakmaktadır. Ermeni vatandaşların devlete karşı oluşturulmak istenen bu dış etkilerden uzaklaştırılması için bölgede eğitim-öğretim faaliyetlerine ağırlık verilmek istenmiştir (Güllü, 2015: 65-86). Ayrıca Bitlis'te var olan Kürt aşiretlerin çocukları için mektepler açılmış hatta daha ileri seviyede eğitim almak isteyen çocuklar için İstanbul'da Aşiret Mektebi kurulmuştur. Böylelikle yabancı devletlerin bölgede isyan çıkarma çabalarına bir karşılık verilmek istenmiştir (Danso & Uludağ, 2012: 777-778).

Tarihi köken bakımından bahsi geçen temellere dayanan Bitlis sancağı modern eğitiminin uygulama açısından başlangıçta daha çok sancak merkezlerinde açılan rüşdiye mekteplerine dayandığı görülmektedir. Bitlis, Muş, Genç ve Siirt sancakları ile Ahlat kazasında olmak üzere toplamda 5 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. II. Abdülhamid döneminde Bitlis sancağı merkezinde Gök Meydan, Aynülbarid, Hersan, Hatuniye ve Zeydan (inas-kız) iptidâi mektepleri bulunmaktadır. 1910 yılında 1 nehari (gündüzlü) idâdi, 1 askeri rüşdiye, 1 inas (kız) rüşdiyesi, 11 zükur (erkek) ve 2 inas iptidâi ve bir leyli (yatılı) dârülmualîmin mektebi bulunmaktadır (Yıldız, 2019: 870).

İmparatorluk genelinde dârülmualîmin mektepleri modern eğitim kurumlarında görev alacak muallim yetiştirilmesi amacı ile yaygınlaştırılmak istenmiştir. Bu mektepler iptidâi, rüşdi ve âli seviyesinde mektepler için aynı kademelenme dikkate alınarak muallim yetiştirmişlerdir. 1892 yılından itibaren mekteplerde muallimlik yapabilmek için ehliyetname alma şartının getirilmesi bu mekteplerin yaygınlaşmasında etkili olan bir durumdur. 1912 yılına kadar eğitim süreleri 3 yıl iken 1914 yılında 4 yıla çıkarılmıştır. İlk dârülmualîmin mektebi İstanbul'un Fatih semtinde rüşdiye mekteplerine muallim yetiştirmek maksadı ile açılmıştır. İki yıl olan eğitim süresinin sonunda mezun olanların mecburi hizmet yapmaları gerekmektedir. Taşrada dârülmualîmin mektepleri sıklıkla iptidâi seviyesinde olmuştur. 1894 yılından itibaren taşrada hâlihazırda görev alan muallimlerin de bu mektebe devam ederek eksikliklerinin giderilmesi istenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması imparatorluk genelinde eğitim kurumlarını derinden etkilemiştir. Savaş öncesinde 38 olan dârülmualîmin sayısının savaş sonrasında kaybedilen topraklarında etkisi ile 14'e düştüğü görülmüştür (Öztürk, 1993: 551-552; Güçtekin, 2015: 31-37).

Bitlis'te Maarif Nezaretî'nin 1900 yılı kayıtlarında iptidâi mektep sayısı ilçelerle beraber 7'dir. Bu sayı vilayet genelinde artırılmak istenmiş ancak mekteplerde görev alacak muallim bulmakta sıkıntı yaşanmıştır. Bitlis genelinde muallim alımı için vilayet gazetesinde yayınlanan ilana kimsenin talip olmadığı görülmüştür (Yıldız, 2019: 866). Yaşanılan bu olumsuzlukların giderilmesi maksadı ile Dârülmualîmin mektebi açılmasına karar verilmiştir.

Bu bağlamda Gök Meydanı Mektebi binası, 1907 eğitim yılında, Bitlis Dârülmualîmin Mektebi olarak eğitime başlamıştır (Güçtekin, 2015: 37-40; Müftügil, tarihsiz: 13). Dârülmualîmin mektebinin eğitime başlamasının ardından 1910 yılında Bitlis'te iptidâi sayısı 46'ya yükselmiştir (Yıldız, 2019: 870).

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi

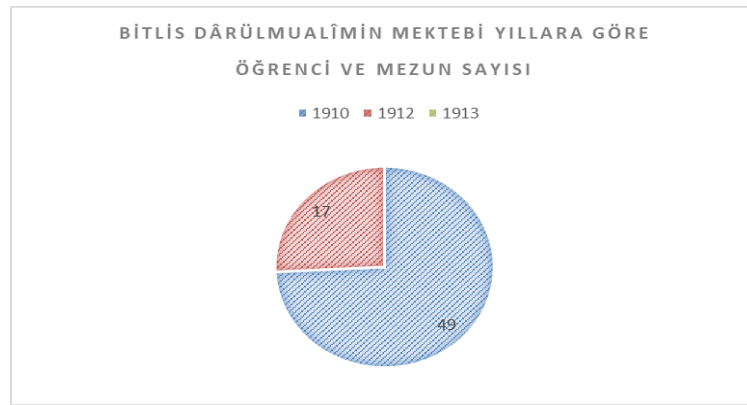
Bulunduğu Yer:

Çalışmamızın konusu olan Dârülmualîmin Mektebi (İptidâi) Taş Mahallesi, 908 sokak, numara 5 adresinde bulunmaktadır (Fotoğraf 1-2).

Tarihçe

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi'nin varlığını arşiv belgeleri ışığında 1906 yılında talebe ve muallimleri belirten tablo ile anlamaktayız (Ek 1), (BOA, MAF. İRT, 173/1, 08.Z.1323/03 Şubat 1906). 1907-1910 yılı eğitim istatistiklerinde toplamda 49 adet öğrencisinin olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Aynı istatistiklerin 1912 yılında yayınlanan sayısında mezun öğrenci sayısının 17 olduğu belirtilmektedir. 1912-1913 yılı eğitim istatistiğinde ise mektep ile ilgi bilgilere ulaşılamadığı görülmektedir (Güçtekin, 2015: 31-37) (Grafik 1). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde yer alan belgelerden edinilen bilgilere göre mektepte görev yapan müdür, muavin ve muallimler Bitlis'te uzun süre görev yapmamışlardır (Tablo 1).

Grafik 1: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Yıllara Göre Mezun Öğrenci Sayısı

Müdür	Müdür Muavini	Muallim
-------	---------------	---------

Osman Efendi (BOA, MAF. İRT, 862/60, 6.C.1323/ 10 Haziran 1905)	Naci Efendi (BOA, MAF. İRT, 246/53, 26. C. 1327/1 Ekim 1909)	İdris Efendi (BOA, MAF. İRT, 501/10, 01.M.1318/ 01 Mayıs1900)
Erzurumlu Ziya Efendi (BOA, MAF. İRT, 253/38, 02.Z.1327/ 15 Aralık 1909)	Fehmi Efendi (BOA,MAF. İRT, 463/40, 02.Z.1331/ 03 Ekim 1913)	Derviş Hakkı Efendi (BOA, MAF. İRT, 250/19, 10.Z.1327/ 23 Kasım 1909)
Süleyman Sırrı Efendi (BOA, MAF. İRT, 246/53, 26. R.1327/ 11 Ekim 1909)	Şerif Efendi (BOA, MAF. İRT,459/67,14.Z.1331/15 Ekim 1913)	Ahmed Efendi (BOA,MAF.İRT, 303/22, 18.S.1329/18 Şubat 1911)
İsmail Hakkı Efendi (BOA, MAF. İRT, 354/27, 05.M.1330/ 26 Aralık 1911)	Şükrü Efendi (BOA,MAF.İRT, 497/28, 13.C.1332/09 Nisan 1914)	Lokman Efendi (BOA, MAF. İRT, 364/47, 04.R.1330/ 23 Mart 1912)
Mustafa Efendi (BOA, MAF.İRT, 468/64 29.C.1331/M. 30 Ekim 1913)	Bedreddin Bey (BOA, MAF. İRT, 482/58, 18.R.1332/14 Şubat 1914)	Maruf Efendi (BOA, MAF. İRT, 355/16, 09.M.1330/30 Aralık 1911)
	Abbas Efendi (BOA,MAF. İRT, 467/49, 24.C.1332/ 13 Ekim 1914)	Tomas Efendi (BOA, MAF. İRT, 464/107, 04.Z.1331/04 Ekim 1913)
		Ali Rıza Bey (BOA, MAF. İRT, 474/109, 02.S.1332/ 31.Z.1913)

Tablo 1: Bitlis Dârülmualîmin Mektebinde Görev Almış Müdür-Muavin-Muallimleri Gösterir Tablo

Bitlis Dârülmualîmin Binasının giriş kapısı üzerinde mermer malzemeli, 4 satır, 8 kartuş içerisine, tâlik üslupta yazılmış kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin transkripsiyonu aşağıda belirtildiği gibidir.

Transkripsiyon:

“Hazret-i Abdü'l-hamid Hân-ı Gazi izzeti sâyesinde taze can buldu cihan irfânla Fikri bedlis beldesine virdi müyesser şerefi bu debistân-ı ulum-u ma'arifet-i bünyânla Gelsün ehîbbâ-yı vatan tahsil eylesün gayreti ihtiyâcât zaman-ı fükri edeb du'anla Düştü bir mısra'la târih-i selis Fikrîyâ bak ne ziba oldı mekteb-i âyânla Sene 1306-1888”

Türkçe Okunuş:

“Abdülhamid Han-ı Gazi Hazretlerinin kıymet vermesi ile yeni can buldu dünya ilimle Fikr-i Bedlis beldesine şeref nasip oldu bu mektebi maarif binası ile gelsin vatanseverler tahsil etsinler ihtiyaç zamanında duayla Düştü bir mısra ile tarih Fikriya Bak ne süslü oldu mektebi ayanla Yıl h. 1306-m. 1888.”

Fotoğraf 3. Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Kitabesi

Binanın inşa edildiği dönemde Bitlis Vilayet Salnamesi' ne göre görevli olan vilayet mühendisleri Mösyö Farari ve Jul Şınayder Efendi'dir (Azap, 2017: 160; Toptaş, 2020: 866). İnşa işlerinin imparatorluk eli ile yapıldığı düşünüldüğünde bahsi geçen mühendislerin binanın inşasında görev aldıkları söylenebilir.

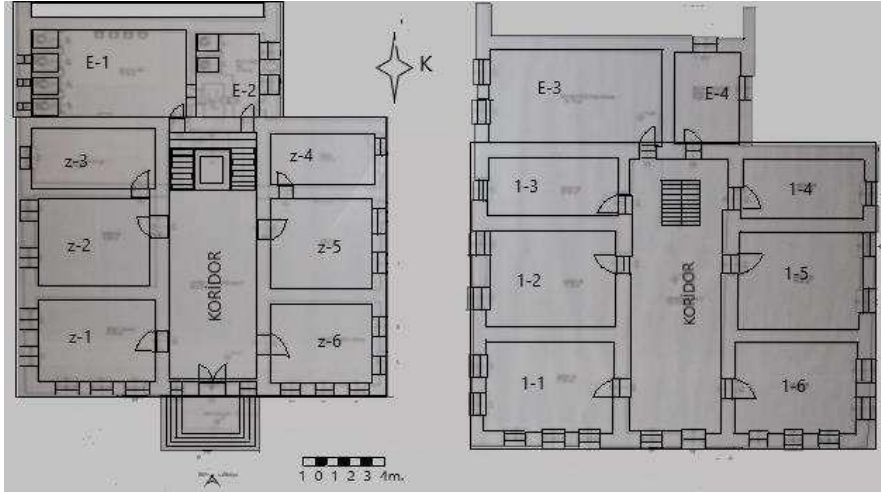
Mektep Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden alınan belgelere göre H. 1316/ 1899 yılında Yusuf Efendi'nin maddi yardımları ile inşa edilmiştir. Ancak buraya İptidaî Mektebi (1888) nakledilmiştir. Dolayısı ile kitabeye Gök Meydanı Mektebi'nin açılış tarihi düşülmüştür (BOA, M. MTK, 446/16-2a, 18.Z.1316/29 Nisan 1899). Mektebe Hamidiye ismi verilmiştir. Dârülmualîmin Mektebi 1906-1909 yılları arasında Bitlis Rüştüyesi binasında hizmet vermiştir. 1909 yılında bu binaya aktarılmıştır (BOA, M. MTK, 1137/18, 25.C.1327/13 Temmuz 1909). 1947 yılında hasar gören çatısı onarılarak günümüzdeki halini almıştır (BOA, MUMKDB, 115/81-17, 30 Aralık 1947). Kız Sanat Enstitüsü, Ticaret Lisesi gibi işlevler gören bina günümüzde Bitlis Bilim ve Sanat Merkezi olarak kullanılmaktadır.

Plan Özellikleri:

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi (îptidaî) plan açısından zemin kat üzerine tek katlıdır. 23,40x22,56 m. boyutlarında, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Yapının batı duvarına bitişik 15,20x5,75 m. boyutlarında sonradan eklenen tuvalet kısmı bulunmaktadır (Plan 1).

Binaya doğu cephenin orta aksına yerleştirilen, basık kemerli kapıdan girilerek ulaşılır. Giriş kapısının önünde dikdörtgen formda, üç yönlü ve beş basamaklı merdivenler bulunmaktadır (Fotoğraf 4). Kapı açıklığı demir-döküm malzemeli ve ferforje bitkisel motifler ile bezeli, çift kanatlı bir kapı ile kapatılmaktadır. Giriş kapısından girildiğinde 17.15x4.85 m. boyutlarında kuzey-güney doğrultulu koridor kısmına ulaşılır (Fotoğraf 5). Koridora simetrik olarak açılan dört adet mekân bulunmaktadır. Koridorun kuzey yön bitiminde üç kollu merdivenler bulunmaktadır. Merdivenler özgün hallerinde değildir. Sonradan yapılan yenileme çalışmalarında binanın tamamı gibi betonarme giydirme tekniği ile yenilenmiştir. Koridor güney cepheye açılan dikdörtgen formlu, basık kemerli ve giriş kapısının her iki yanına konumlandırılmış, iki adet pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf 6). Koridorun tabanı seramik karo kaplı olup tavan, taban ve duvarlar alı-çimento-kum karışımı sıva ile sıvanmıştır.

Plan 1: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Kat Planları (Bitlis Bilim ve Sanat Merkezi Arşivi)¹

		
<p>Fotoğraf 4: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi GirişKapısı</p>	<p>Fotoğraf 5: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi ZeminKat Koridoru ve Merdivenleri</p>	<p>Fotoğraf 6: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Zemin Kat Koridor Pencerelemi</p>
		
<p>Fotoğraf 7: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Z-1Numaralı Mekân</p>	<p>Fotoğraf 8: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Z-2Numaralı Mekân</p>	<p>Fotoğraf 9: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Z-3Numaralı Mekân</p>
		
<p>Fotoğraf 7. Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Z-1Numaralı Mekân</p>	<p>Fotoğraf 8. Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Z-2Numaralı Mekân</p>	<p>Fotoğraf 9. Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Z-3 Numaralı Mekân</p>

Zemin katta sonradan eklenen E-1 ve E-2 lavabo bölümleri ile beraber toplamda

¹ Çalışmalarımız esnasında gerek işçilik gerekse malzeme bakımından ek kısmın sonradan eklendiği fark edilmiştir. Bu kısım Plan 1’de E-1, E-2, E-3,E-4 şeklinde gösterilmiş olup iki katlıdır.

sekiz adet mekân bulunmaktadır.²

Z-1 numaralı mekân 5.20x3.85 m. boyutlarında doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlıdır. Koridora açılan, ahşap malzemeli, çift kanatlı bir kapı ile girilen mekân güney cepheye açılan iki, doğu cepheye açılan üç adet basık kemerli, dikdörtgen formlu, basık kemerli pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf 7).

Z-2 numaralı mekân 5.20x4.10 m. boyutlarında doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlıdır. Koridora açılan, ahşap malzemeli, çift kanatlı, dikdörtgen formlu bir kapı ile girilen mekân güney cepheye açılan, iki dikdörtgen formlu, basık kemerli pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf 8).

Z-3 numaralı mekân 5.20.2.75 m. boyutlarında kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen planlıdır. Koridora açılan, ahşap malzemeli, çift kanatlı, dikdörtgen formlu bir kapı ile girilen mekân batı cepheye açılan bir dikdörtgen formlu, basık kemerli pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf 9).

Binanın batı kütesini oluşturan bu üç mekân koridorun doğu kısmında tekrarlanarak Z-4, Z-5, Z-6 numaralı mekânlarla (Fotoğraf 10-11-12) simetrik olarak tekrarlanmaktadır.² Mekâna sonradan eklenen E-1 ve E-2 numaralı lavabolara (Fotoğraf 13-14) ara merdiven sahanlığından açılan iki dikdörtgen formlu kapı ile ulaşılır. E-1 numaralı lavabo güney cepheye açılan dört adet kare formda pencere ile aydınlatılmaktadır. E-2 numaralı lavabo kuzey cepheye açılan iki adet dikdörtgen formlu pencere ile aydınlatılmaktadır. Bu mekânların taban ve duvarları seramik karo kaplıdır. Tavanlar sıvalıdır.

² Bu mekânların ölçü, kapı, pencere ve döşeme özellikleri binanın zemin kat güney kütesi ile aynı özelliklere sahiptir.

Binanın birinci katına merdivenler (Fotoğraf 15) ile ulaşılmaktadır. Zemin katın plan ve mekân dizilimi bu katta tekrarlanmaktadır. Burada sekiz adet mekân bulunmaktadır. Birinci kat koridorunu doğu yönden aydınlatan, dikdörtgen formu, basık kemerli, iki pencere alt katla farklı olan uygulamadır (Fotoğraf 16-17-18). Zemin katta lavabo olarak düzenlenen ek bölüm burada E-3, E-4 şeklinde sınıf olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 19-20-21).

Fotoğraf 22: Bitlis
Dârülmualîmin Mektebi Doğu
Cephe

Fotoğraf 23: Bitlis
Dârülmualîmin Mektebi
Kuzey Cephe

Fotoğraf 24: Bitlis
Dârülmualîmin Mektebi
Güney Cephe

Fotoğraf 25: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi
Kuzey Cephe

Fotoğraf 26: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi
(EBA)

Cephe Özellikleri

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi binası kuzey-güney doğrultulu, kot farkından dolayı kuzey yönde yükseltilmiş bir platform üzerine oturtulmuştur. Giriş kapısının bulunduğu doğu cephe, orta aksa alınan giriş kapısı ile vurgulanmıştır. Cephede yatay-dikey denge her bir katta yer verilen dikdörtgen formlu, basık kemerli sekizer adet pencere ile sağlanmıştır. Cephe kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir ve sıva uygulaması bulunmamaktadır (Fotoğraf 22). Yapının üst örtüsü yenilenmiş durumda olup iki eğimli çatıdır.

Batı cephe, binanın arka tarafına konumlanmış başka bir binanın istinat duvarı ile birinci kat seviyesinde birleşik durumdadır. Düz bir satıh halindedir (Fotoğraf 23).

Güney cephe, bir platform üzerinde yükselen iki katlı düzendedir. Cephe dikeyde köşelerde atlatmalı taşlar ile sınırlıdır. Yine dikey olarak dışa taşkın iki plastr ile üç dikey yüzeye bölünmüştür. Yatayda katlar dışa taşkın kat silmesi ile bölünmüştür. Her bir katta beşer tane olmak üzere toplamda 10 adet pencere bulunmaktadır (Fotoğraf 24).

Kuzey cephe, kot farkından dolayı merdivenler ile ulaşılan bir platform üzerinde bulunmaktadır. İki katlı düzenleme görülen cephe yanındaki binanın istinat duvarı ile birleşik durumdadır (Fotoğraf 25).

Malzeme ve Teknik Özellikler

Bina kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapının içi betonarme giydirme tekniği ile yenilenmiş durumda olup özgün tavan ve taban döşemeleri ortadan kaldırılmıştır. Binanın iç ve dış kapıları ile pencere doğramaları özgün olmayıp yenilenmiştir. Örtü sistemi kuzey-

güney yönlü eğimli çatı olup Marsilya kiremidi ile kaplıdır. Özgün halinde parapetli düz dam şeklinde olduğu binaya ait eski resimlerden (Fotoğraf 26) anlaşılmaktadır. Ayrıca girişin önünde bulunan merdivenlerin de özgün halde oval formu ve tek yönlü oldukları bilinmektedir.

Binanın üzerine oturtulduğu platform yonu taş malzemelidir. Binanın iç taban döşemeleri günümüzde seramik karodur. Duvarlar ve tavan sıvalı ve boyalıdır. Merdivenler betonarme olup ferforje korkulukludur.

Değerlendirme ve Karşılaştırma

İmparatorluk genelinde askeri mektepler ile başlayan eğitim binası inşası modern eğitimin sivil uygulamaları sayesinde taşrada sancak ve vilayetlere inen bir yayılımı da beraberinde getirmiştir. Muallim mektepleri bu yayılımın sürekliliğini sağlayacak olan öğretmen ihtiyacının karşılandığı birimler olarak karşımıza çıkmıştır.

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde muallim yetiştiren 38 mektepten birisidir. Mektebin bu özelliğine vilayete II. Abdülhamid döneminde verilen önemin anlaşılması için dikkat çekmek gerekmektedir. Mektep eğitim-öğretime başladığı yıllardan itibaren var olan îptidâi mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılamış 9 olan mektep sayısının 46'ya kadar yükselmesinde etkili olmuştur.

1800'lü yılların başından itibaren İmparatorluk genelinde ve bölgede Amerikan ve İngiliz misyoner mekteplerinin yoğunluğu artmıştır. İptidâi sayısının 6 olduğu dönemde 258 öğrencisi olan Müslüman mekteplerine karşılık misyonerlerin 7 mektebinde 855 öğrenci bulunmaktadır. Misyonerlerin dönem genelinde 23 mektebinin olduğu görülmüştür (Serdar, 2016: 197, 198). Bölgede yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin engellenmesi açısından Bitlis Dârülmualîmin Mektebi etkili olmuştur.

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi'nin mimari ve sanatsal özellikleri dikkate alındığında iki ana başlık altında değerlendirme ve karşılaştırmanın yapılması uygun görülmüştür. Bu başlıklardan ilki mektebin vilayet sınırları içerisinde yapılan dönem kamu yapıları ile beraber değerlendirilmesidir. İkincisi ise eğitim yapıları ve türdeşleri ile beraber ele alınmasıdır.

Çalışmamızın başında belirtildiği üzere dönem içerisinde Bitlis Vilayeti merkezinde çeşitli alanlarda kamu binaları inşa edilmiştir. Bu binalardan Dârülmualîmin Mektebi dışında ayakta olan İdâdi Mektebi ve Belediye binasıdır. Bunun dışında fotoğraflardan tespit edebildiğimiz günümüzde ayakta olmayan Kırkbulak kışlası-karakolu ve belgelerden bilgilerine ulaştığımız hükümet konakları bulunmaktadır. Bu binalar ile ilgili ulaştığımız bilgileri kronolojik olarak aşağıda belirtmeyi Dârülmualîmin Mektebi'nin vilayet dâhilindeki diğer kamu binaları ile bağlantısının kavranabilmesi açısından uygun bulduk.

Bitlis Hükümet Konakları

Bitlis'in 1 Aralık 1878 yılında vilayet merkezi haline getirilmesinin ardından Bitlis, Siirt, Muş ve Genç sancaklarından oluşan vilayetin yönetim birimleri oluşturulmuştur (Tuncel, 1992: 227).

II. Abdülhamid dönemine gelmeden önce Bitlis Erzurum vilayetinin Muş sancağına bağlı bir kaza konumundadır. Dolayısı ile vilayet olmadan önce burada bir hükümet konağı

bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı arşivinden edinilen bilgilerde Bitlis'in vilayet olmasının ardından yetersiz bulunan hükümet konağının onarılarak genişletilmesi yoluna gidilmiştir. Belgede; Bitlis'te 1880 yılında bir hükümet konağının bulunduğu ve bu konağın onarılması için gereken meblağın 30.000 kuruşunun halk tarafından toplandığı 20.153 kuruşunun Siirt'ten karşılanacağı belirtilmektedir (BOA, İD, 2857/2, 10.R.1297/18 Ağustos 1880).

Cumhurbaşkanlığı arşiv kayıtlarında eskiyen hükümet konağı yerine yenisinin yapılması için çok sayıda yazışma yapılmasına rağmen maddi olanaksızlıklar nedeni ile yenisinin yapılamadığı görülmüştür (BOA, İrade-i Dâhiliye Muhaberat, 22/54, 21.Ş.1331/26 Temmuz 1913).

Bitlis vilayetine bağlı Kulp ve Genç kazalarında birer hükümet konağı inşa edildiği bunlar için keşif defteri hazırlandığı, yapıların plan ve cephe görünümüne arşiv belgelerinde yer verildiği görülmüştür (BOA, İ. DKT, 2531/16, 28. R.1319/10 Ağustos 1901; BOA, İD. MKT, 2571/61, 17 Ramazan 1319/28 Aralık 1901). Bahsi geçen belgede yapılacak olan hükümet konaklarının plan ve cephe uygulamalarının günümüzde ayakta olan ve belediye binası olduğu bilimsel çalışmalarda belirtilen Eski belediye binası ile benzer özelliktedir (Kolay, 2018:141; Oğuz, 2019: 398) (Fotoğraf 31). Bu durum belediye binasının merkezden gönderilen plan ve cephe düzeninden esinlenerek inşa edildiğini düşündürmektedir.

Bitlis'te arşiv belgelerinde geçen hükümet konağının bugünkü Etnografya Müzesinin yerinde olduğu yerel halk tarafından söylenmektedir. Çalışmamız esnasında burada bir takım bina kalıntılarının bulunduğu ve sonradan Etnografya Müzesi binasının kalıntı alanına inşa edildiği belirtilmiştir. Bu bilginin doğruluğunu tespit etmek amacı ile yaptığımız araştırmalarda 1907 yılında Bitlis'te bir depremin meydana geldiği birçok binanın depremde yıkıldığı veya hasar aldığı görülmüştür. Ayrıca deprem sonrasında Vali Ferit Paşa'ya karşı bir isyanın çıktığı hükümet konağının bu deprem ve isyan neticesinde kullanılamaz duruma geldiği tespit edilmiştir (BOA, BEO, 3049/228649, 23.R.1325/6 Mayıs 1907; Tekdal, 2017: 99-100). Hükümet konağı yerine geçici olarak ahşap barakaların inşa edildiği ve bir süre kullanıldığı yine edinilen bilgiler arasındadır. Sonrasında İdâdi binası olarak inşa edilen ancak askeriyenin kullanımında olan bina (Toptaş, 2020: 145) 1919 yılından itibaren hükümet konağı olarak 1980'li yıllara kadar kullanılmıştır.

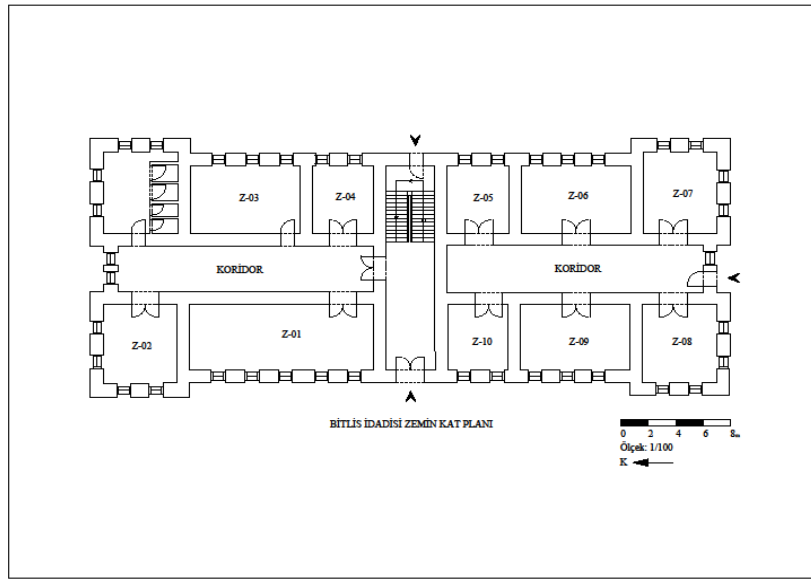
Bitlis Vilayeti'nde merkezi otoritenin sağlanabilmesi açısından öncelikli olarak hükümet konaklarının inşa edildiğini kronolojik sıralamaya bakarak söylemek mümkündür. Bitlis ve kazalarında inşa edilen konaklarda merkezin gönderdiği tip planlarının kullanıldığı görülmektedir. Bahsi geçen konakların plan ve cephe özellikleri bakımından Bitlis Dârülmualîmin Mektebi ile bir takım benzerlikleri bulunmaktadır. Bu benzerlikleri aşağıdaki maddeler ile sıralayabiliriz.

1. Plan açısından tek bir koridor etrafına simetrik olarak dizilen mekânlar ile giriş ve üst kata çıkışın sağlandığı merdivenlerin konumlanması.
2. Cephelerde iç planlamanın dışardan anlaşılabilirdiği simetrik bir düzenin oluşu.
3. Vurgulanmış giriş kapısı veya bloğu.
4. Parapetli düz dam örtü

Îdâdi Binası

Bitlis merkezde bulunan ve günümüzdeki lise tahsiline denk gelebilecek seviyede eğitim veren îdâdi binası 1885 yılında maarif namına inşa edilmiştir. Ancak bina eğitim için kullanılamamış jandarma ve hükümet konağı olarak kullanılmıştır (B.O.A., Bab-ı Ali EO. 13.Ş.1311/19 Şubat 1894; Toptaş, 2020: 145).

Bina dikdörtgen planlı olup tek bir koridor etrafında simetrik olarak konumlanan mekân dizilimindedir. Cephe özellikleri açısından vurgulanmış giriş, yatay dikey dengenin uygulandığı simetrik bir yapılanmadan bahsetmek mümkündür. Bitlis Dârülmualîmin Mektebi ile karşılaştırıldığında plan ve cephe düzenlemeleri açısından benzerlikler söz konusudur (Fotoğraf 27-28).

Fotoğraf 27: Bitlis İdadisi Kat Planı (Rahşan Toptaş)

Fotoğraf 28: Bitlis İdadisi Doğu Cephe

Belediye Binası

Bitlis Belediye binası bir takım bilimsel çalışmalara konu olmasına karşın arşiv belgelerinde binanın inşası ile ilgili belge ve bilgilere ulaşılamamıştır. Doğu cephede bulunan ana giriş kapısının üzerindeki kitabesinde (Fotoğraf 29) Vali Ömer Bey döneminde (1895-1898) (BOA, D.MKT, 2096/16, 07.C.1316/26 Ağustos 1898; BOA, BEO, 561/42044, 02.Ş.1312/27 Şubat 1895) 1898 yılında inşa edildiği yazmaktadır. Kitabede:

Hazreti Sultan Hamid-i Han terakki perverin
 Feyz-i lütfu ihya eyledi bu mülk-ü devleti
 Saye-i şahanede ikmal edildi bu bina
 Verdi ziynet beldeye tarz-ı cedid-ü heybeti
 Burca fethe çıktı bir mısradada tarih-i tam
 Oldu inşaya sebep Vali Ömer Bey himmeti
 Rebiülevvel Sene 1315 hicri (1898 miladi). ifadeleri geçmektedir.

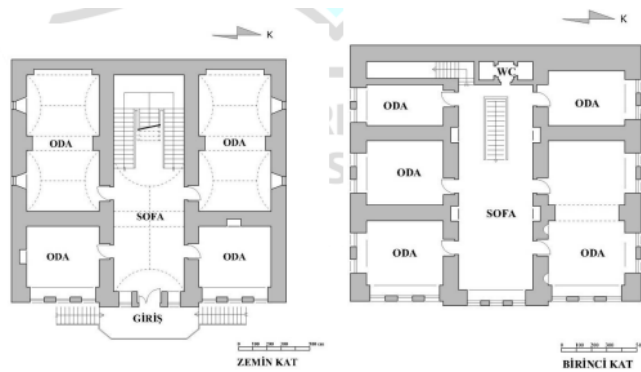
Binaya plan ve cephe görünümü (Fotoğraf 30) açısından bakıldığında 1901 yılında kazalar için hazırlanan hükümet konaklarının plan ve cephe düzenlemeleri ile benzer özellikleri sergilediği görülmektedir (Fotoğraf 31). Bu durum bizlere bölgedeki kamu yapılarında belirli bir plan ve cephe tipolojisinin uygulandığını ve ilk inşasının hükümet konağı olabileceğini düşündürmektedir.

Fotoğraf 29: Bitlis Belediye Binası Kitabesi

Fotoğraf 30: Bitlis Belediye Binası Doğu Cephe

Fotoğraf 31: Bitlis Belediye Eski Binası'nın Kat Planları (Nilgün Payaşı Oğuz)

Kırkbulak Karakolunun (1905) inşa edildiği ve resmi açılışının yapılarak resminin gönderildiği belirlenmiştir. Ayrıca masrafları halktan alınmak üzere bir kışla binasının inşa edildiği belirtilmektedir (BOA, Y. A. HUS, 170/103, 4.C.1299/23 Nisan 1882). Kışlanın olduğu yerde günümüzde polis evi bulunmaktadır (Fotoğraf 32-33). Binanın fotoğraflardaki görünümüne bakarak orta avlulu kışla planında ve tek katlı olduğu düşünülmektedir. Cephelerde simetrik pencere yerleşimi ve parapetli düz dam örtü görülmektedir.

Fotoğraf 32: Bitlis Kışlası'nın 1930 Yılına Ait Fotoğrafı 1 (Albert Gabriel 1930)

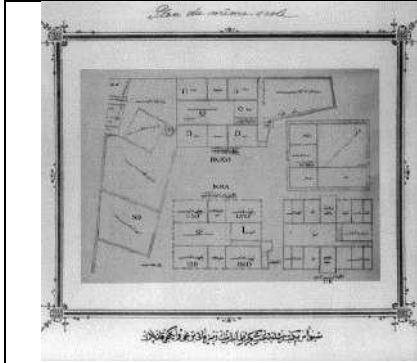

Fotoğraf 33: Bitlis Kışlası'nın 1930 Yılına Ait Fotoğrafı 2 (Albert Gabriel 1930)

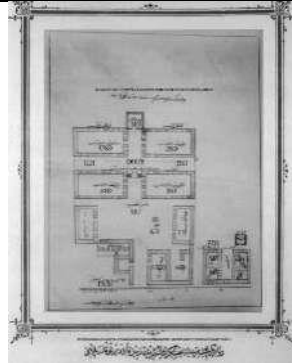
Bitlis Dârülmualîmin Mektebi'ni dönemin benzer türdeş eğitim binaları ile karşılaştırmak mümkündür. Bina Fatih (1869-1877 (Kültür Envanteri, 2022) (Fotoğraf 34), Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi (1883) (Yıldız, 2007: 152) (Fotoğraf 35), Ankara Çoban

Mektebi (1898) (BOA, İ, 3/20, 24.C.1313/ 12 Aralık 1895) (Fotoğraf 36), Sivas Askeri Rüşdiyesi (1899) (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1317/1898-1899) (Fotoğraf 37), Çatalca Rüşdiyesi (İdâdisi) (1908) (BOA, YME, 94/70, 25. Ş.1311/1 Mayıs 1894.) (Plan 2, Fotoğraf 38) binaları ile plan ve cephe özellikleri bakımından benzetmektedir.

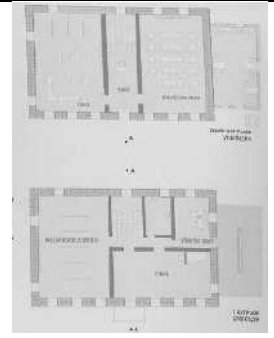
Yukarıda bahsi geçen binalar plan açısından bir koridorun etrafına simetrik olarak yerleştirilen mekân diziliminde olmaları, merdiven konumlamaları (girişin karşısına yerleştirilmiş), genellikle üç katı geçmeyen kat sayıları ve yatay-dikey dengenin korunduğu sade cephe özellikleri ile Bitlis Dârülmualîmin Mektebi ile benzer özellikler taşımaktadırlar.

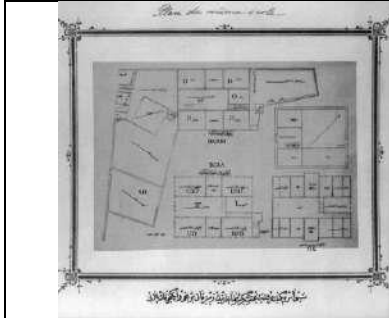
Fotoğraf 34: Fatih Askeri Rüşdiyesi (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü)

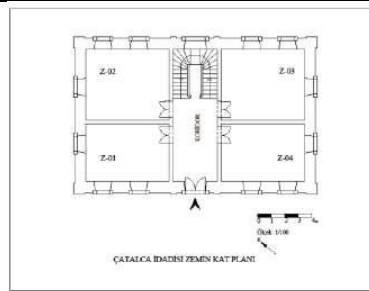
Fotoğraf 35: Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü)

Fotoğraf 36: Ankara Çoban Mektebi Kat Planları (Müge Bahçeci)

Fotoğraf 37: Sivas Askeri Rüşdiyesi (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü)

Plan 2: Çatalca Rüşdiyesi Zemin Kat Planı

Fotoğraf 38: Çatalca Rüşdiyesi

Sonuç

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi Bitlis'te misyoner çalışmalarının engellenmesine yönelik çalışmalara yetiştirilen muallimler ve bu sayede artış gösteren mektep sayısı ile katkıda bulunmuştur.

Bitlis Dârülmualîmin Mektebi sancak merkezinde modern eğitim kurumlarına verilen ilk örneklerden birisi olması sebebi ile önemlidir. Plan açısından bir koridorun etrafına simetrik olarak yerleştirilen mekân kurulumundadır. Cephe özellikleri açısından giriş yanlarında bulunan iki pencere ve merdivenler ile vurgulanmaktadır. Bitlis Dârülmualîmin Mektebi yatay-dikey dengenin mimari elemanlar ile ele alındığı ve iç planlamanın dışardan anlaşılmasına müsait cephe düzenlemeleri ile dönemin mektep ve kamu binalarında görülen Neo-Klasik üsluba paralel özellikler sergilemektedir.

Çalışmamızla Bitlis Dârülmualîmin Mektebi'nde görev alan müdür, muavin ve öğrenci sayısına yönelik bilgiler arşiv belgelerine dayanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Değerlendirme ve karşılaştırma bölümünde tespitlerimize dayanarak Bitlis'te dönem içerisinde inşa edilmiş kamu binaları ele alınmıştır. Bahsi geçen binaların toplu bir şekilde daha önce bir bilimsel çalışmanın konusu olmadığı görülmüştür. Bu sebeple elde edilen veriler bu kısımda daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak bu binaların kendi içlerinde ve dönem içerisinde türdeşleri ile benzer özellikte oldukları belirlenmiştir.

Binalardan Belediye binasının yapılış amacı belgelerle belirlenememiştir. Dolayısı ile bu konu ortaya çıkacak yeni bulgular ile açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır.

Çalışmamızla Osmanlı İmparatorluğu'nun modernizasyon çalışmalarının kamu alanındaki yansımalarını Bitlis'te görmek mümkün olmuştur. Daha önce mimari ve sanatsal açıdan bilimsel bir çalışmanın konusu olmayan Bitlis Dârülmualîmin Mektebi bu bağlamda araştırma konusu olmuştur. Ortaya konulan verilerin Bitlis ile ilgili başka çalışmalara katkıda bulunması beklenmektedir.

Kaynaklar

Azap, E.Y. (2017). Bitlis vilayet salnameleri. Bitlis Eğitim ve Tanıtım Vakfı Yayınları.

BOA, ŞD, 362/22, 29.S.1313-11 Haziran 1896.

BOA, YMTV, 75/36, 07.Ş.1310/24 Şubat 1893.

BOA, DH. TMİK. S, 127/23, 04.R.1320/30 Temmuz 1902.

BOA, MAMK, 2096/16, 07.R.1316/26 Ağustos 1898.

BOA, DH. MKT., 1016/46, 13.Ş.1323/13 Ekim 1905.

BOA, MAF. İRT, 173/1, 08.Z.1323/ 03 Şubat 1906.

BOA, MAF. İRT, 862/60, 06.C.1323/ 10 Haziran1905.

BOA, MAF. İRT, 246/53, 26.R.1327/ 11 Ekim 1909.

BOA, MAF. İRT, 501/10, 01.M.1318/ 01 Mayıs 1900.

BOA, MAF. İRT, 253/38, 02.Z.1327/ 15 Aralık 1909.

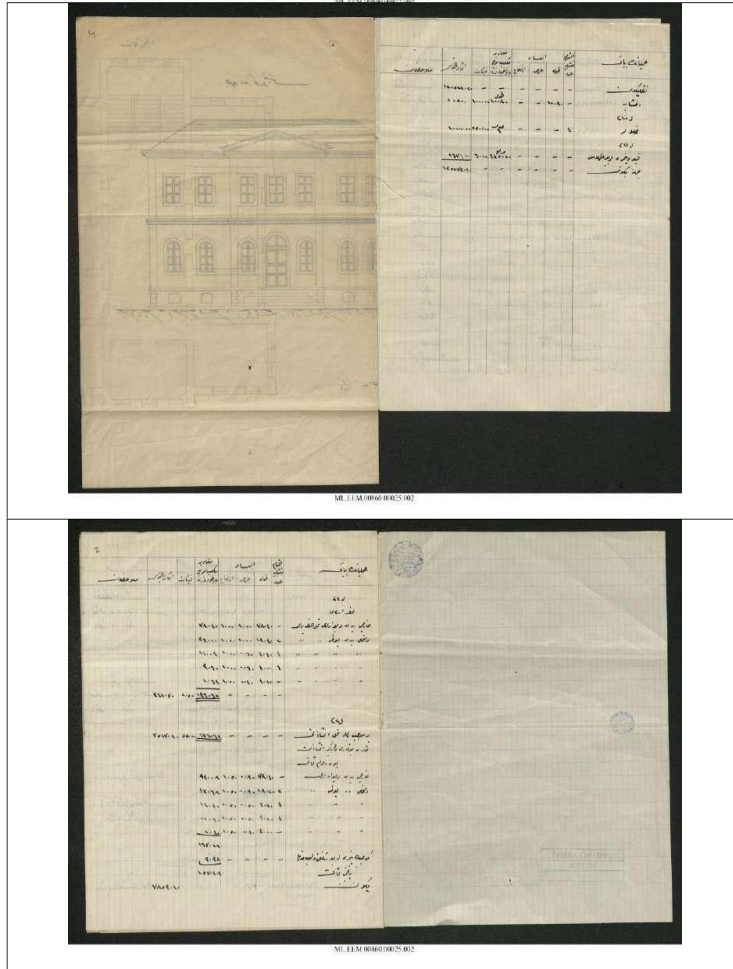
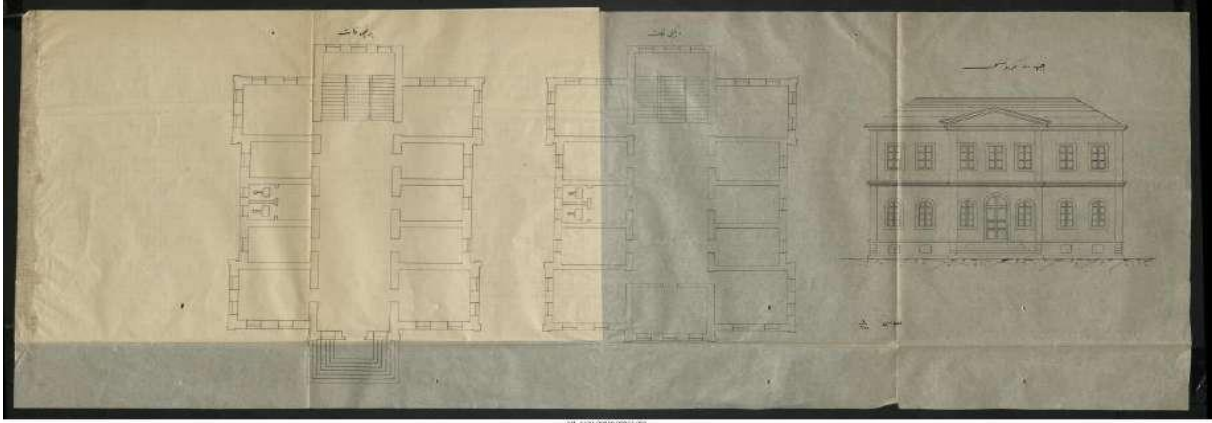
- BOA, MAF. İRT, 463/40, 02.Z.1331/ 03 Ekim 1913.
- BOA, MAF. İRT, 250/19, 10.Z.1327/ 23 Kasım 1909.
- BOA, MAF. İRT, 246/53, 26.R.1327/ 11 Ekim 1909.
- BOA, MAF. İRT, 459/67, 14.Z.1331/ 15 Ekim 1913.
- BOA, MAF. İRT, 303/22, 18.S.1329/ 18 Şubat 1911.
- BOA, MAF. İRT, 354/27, 05.M.1330/ 26 Aralık 1911.
- BOA, MAF. İRT, 497/28, 13.C.1332/ 09 Nisan 1914.
- BOA, MAF. İRT, 364/47, 04.R.1330/ 23 Mart 1912.
- BOA, MAF. İRT, 468/64, 29.Z.1331/ 30 Ekim 1913.
- BOA, MAF. İRT, 482/58, 18.R.1332/ 14 Şubat 1914.
- BOA, MAF. İRT, 355/16, 09.M.1330/ 30 Aralık 1911.
- BOA, MAF. İRT, 467/49, 24.Z.1332/ 13 Ekim 1914.
- BOA, MAF. İRT, 464/107, 04.Z.1331/ 04 Ekim 1913.
- BOA, MAF. İRT, 474/109, 02.S.1332/31 Aralık 1913.
- BOA, M. MKT, 446/16-2a, 18.Z.1316/29 Nisan 1899.
- BOA, M. MKT, 1137/18, 25.C.1327/ 13 Temmuz 1909.
- BOA, MUMKDB, 115/81-17, 30 Aralık 1947.
- BOA, D. MKT, 102/40, 22.M.1311/5 Ağustos 1893.
- BOA, İ, 3/20, 24.R.1313/ 12 Aralık 1895.
- BOA, Y. MME, 94/70, 25.Ş.1311/ 1 Mayıs 1894.
- BOA, İ. ŞD, 2857/2, 10.R.1297/ 18 Ağustos 1880.
- BOA, İ. DMH, 22/54, 2.Ş.1331/26 Temmuz 1913.
- BOA, D. MKT, 2531/16, 28.R.1319/ 10 Ağustos 1901.
- BOA, İD, 2857/2, 10.R.1297/18 Ağustos 1880.
- BOA, D. MKT, 2571/61, 17.R.319/28 Aralık 1901.
- BOA, BOE, 3049/228649, 23.R.1325/6 Mayıs 1907.
- BOA, D. MKT, 2096/16, 07.R.1316/ 26 Ağustos 1898.
- BOA, BOE, 561/42044, 02.Ş.1312/27 Şubat 1895.
- BOA, BOE, 13.Ş.1311/19 Şubat 1894.
- Danso, M. & Uludağ, M. (2012). Aşiret mektebi ve özellikleri, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 775-780.
- Fatih Rüştüye Mektebi. (2021, 20 Şubat). *Kültür Envanteri*.
<https://kulturenvanteri.com/yer/?p=124977>

- İgüs, E. (2008). *Abdülhamid dönemi eğitim sistemi ve askeri rüşdiyeler* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Güçtekin, N. (2015). *Eğitilmiş neslin I. Dünya Savaşı ile imtihanı*. İskenderiye Yayınları.
- Güllü, R. E. (2015). *Ermeni sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1317/1898-1899.
- Kolay, E. (2018). *Osmanlı yerel yönetim sisteminin mimari alana yansımaları: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e belediye binaları* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Müftügil, B. (tarihsiz). Bitlis'te Eğitim Öğretim Faaliyetleri Üzerine Bazı Anılar. *Bitlis Eğitimve Tanıtım Vakfı Dergisi*, 4, 12-15.
- Oğuz, G. P. (26-28 Nisan 2019). Bitlis'te II. Abdülhamid dönemi yapısı: "Bitlis Şarbaylığı". [Konferans sunumu tam metin]. Anadolu II. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi, Diyarbakır, Türkiye.
- Öztürk, C. (1993). Dârülmualîmin. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 8, ss. 551-552). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tekdal, D. (2017). 1907 Bitlis depremi ve isyanında bir vali: Ferit Paşa. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 94-116.
- Tuncel, M. (1992). Bitlis. *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 6, ss. 225-228). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Toptaş, R. (2020). *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) îdâdi mektepleri (Türkiye örnekleriyle)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Yalçın, O. (1961). *Siirt-Bitlis*. Özyürek Yayınları.
- Yınanç, M, H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. Bürhaneddin Matbaası.
- Yıldız, H. (2007). *Diyarbakır Vilayeti'nde eğitim (1870-1920)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yıldız, H. (2019). II. Meşrutiyet dönemi başlarında Bitlis Vilayeti'nin modern eğitim durumunu gösteren bir rapor. *Tarih Gelecek Dergisi*, 5(3), 863-878.

Ekler

Ek 1: Bitlis Dârülmualîmin Mektebi 1906 Yılında Talebe ve Muallimleri Belirten Arşiv Belgesi.

Ek 2: Bitlis Vilayeti Dâhilinde İnşa Edilen Hükümet Konaklarının Plan, Cephe Görünümleri ile Keşif Defteri

Cizre’de Bajari Olmak: Üstünlük mü? Farklılık mı?[†]

Being a Bajari in Cizre: Superiority? Is It Difference?

İrfan YILDIRIM*

Öz

Farklı coğrafyalarda, bir takım merkezi yerleşim yerleri ile yakın çevreleri arasında sosyal, kültürel ve ekonomik ayrılmalar yaşanmıştır. Birbirleriyle ilişkileri ise genellikle merkezin çevreyi şekillendirdiği şekilde olmuştur. Merkezi yerlerde yaşayanlar, özellikle ekonomik yönden avantajlara ve kültürel kazanımlara sahip olmuş, çevrede bulunanlardan daha iyi şartlarda yaşamıştır. İleri düzeydeki yaşam koşulları nedeniyle kendilerini üstün gören merkezdeki kesim ile çevreden gelenler arasında yaşanan gerginlikler veya çatışmalar bazı yerlerde önemli ölçüde izler bırakmıştır. Özellikle 1980’li yıllarla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde baş gösteren güvenlik olayları, çevre yerleşim yerlerinde yaşayanların şehir merkezlerine göç etmelerini doğurmuş ve bu göçler önemli oranda toplumsal sorunlara yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, farklı türden avantajlara ve belirgin bir kültürel algıya sahip olan Cizre merkezinde yaşayanlar ile çevredeki yerleşim yerlerinden göçle gelen köylü ve göçerler arasında yaşanan ilişkisel sorunlara sosyolojik bir yaklaşımla odaklanmaktır. Çalışmanın konusunu merkezde yaşayan ve kendilerini bajari (şehirli) olarak gören ve diğer kesimlerden bariz şekilde üstün/farklı gören kesimin yakın çevreden gelenlere karşı yaklaşımları, aralarındaki ilişkilerin seyri oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle ve derinlemesine görüşme yoluyla elde edilen bulgular, bajari kesimin dışarıdan gelenlere yönelik üstenci ve alay edici bir yaklaşımı başından beri sergilediği, ilk dönemlere göre bu tutumlarından uzaklaştıkları, üstünlük içeren algının ise son dönemlerde giderek yok olmaya başladığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Bajari, Köylü, Koçer, Cizre, Merkez-Çevre.

Abstract

In different geographies, there have been social, cultural and economic disintegrations between some central settlements and their immediate surroundings. Their relations with each other were generally in the way that the center shaped the periphery. Tensions or conflicts between the people in the center, who consider themselves superior due to their advanced living conditions, and those coming from the periphery have left significant traces in some places. The aim of this study is to focus on the relational problems between the people living in the center of Cizre, which has different kinds of advantages and a distinct cultural perception, and the villagers and nomads who migrated from the surrounding settlements, with a sociological approach. The subject of the study is the approach of the people living in the center, who see themselves as bajari (urban) and clearly superior/ different

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Şırnak, Türkiye, e-posta, yldirmirfann@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9949-7667.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 04.07.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 07.11.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Yıldırım, İ. (2022). Cizre’de bajari olmak: Üstünlük mü? Farklılık mı?. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 254-276.

from other sections, towards those coming from the close circle, and the course of the relations between them. The findings obtained through qualitative research method and in-depth interviews show that the bajari section has always exhibited an envious and cynical approach towards outsiders, and the perception of superiority has begun to disappear in recent years.

Keywords: Bajari, Villager, Koçer, Cizre, Center-Periphery.

Giriş

Kadim şehir merkezleri, yerleşim yerleri içerisinde coğrafi, ekonomik, eğitim ve kültür bakımından birer çekim alanı, dolayısıyla daha fazla nüfus barındıran, çevredeki yerleşim yerlerinde kalanların ihtiyaçlarına cevap veren yerlerdir. Dicle nehrinin kenarında kurulması ve tarih boyunca önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması nedeniyle stratejik bir konumda bulunan Cizre ise, geniş ve verimli arazilere, hayvancılık yapabilmeye olanakları bakımından elverişli bir iklime sahip kadim bir kenttir. Coğrafi konumu ve yaşam için sahip olduğu potansiyel nedeniyle tarih boyunca önemli savaş ve istilaların yaşandığı ve çoğu kez talan edildiği bir merkezdir. Çok eski medeniyetlere ev sahipliği yapan kent, bölge çapında kendi kendisine yeten bir şehir; sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda ise yakın ve uzak çevresi için bir merkez konumunda olmuştur.

Köken itibarıyla Buxtî Aşiretine dayandırılan Azizan (Cizre) Mirliği (Beyliği), Moğolların/İlhanlıların güç kaybı yaşadığı dönemlerde, *Abdülaziz* veya başka bir görüşe göre *İzzettin El-Buxtî* tarafından kurulmuş (1338), Çaldıran Savaşıyla (1517) Osmanlı hâkimiyetine geçerek varlığını devam ettirmiştir (Baluken, 2021: 51). Tarihte sürekli Mir'lik (Beylik) düzeniyle yönetilen Cizre, neredeyse tüm dönemlerde kendi içinde otonom bir yapıya sahip olmuş, dışardan ise belirli bir devlete veya imparatorluğa bağlı olmuştur (Karademir, 2019: 440-441). Cizre Beyliği'nin 19.yüzyılın ortalarında sonlandırılması ve Cizre'deki beylerin aileleri ve destekçileriyle birlikte tasfiyesi (Doğan, 2010a: 15), bölgenin daha çok belirli ailelere bırakılmasını, dolayısıyla bölgedeki feodal yönetimin daha da güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemde yönetim kademesi ile kurulan ilişkiler sayesinde elde edilen arazilerle bazı aileler, ellerine geçirdikleri ekonomik ve siyasal gücü uzun süre muhafaza etmiştir. Öyle ki bu aileler, birkaç köyün topraklarını ellerinde bulundurabilmiş, topraklarını köylülere kiraya vererek veya kendilerinin oluşturduğu organizasyonlar yoluyla işletmiş ve 'ağa aile' (malağa) konumuna gelmişlerdir. Göç eden veya ettirilen bazı ailelerin topraklarının da devralınmasıyla toprak ağalığı zamanla yerleşik bir toplumsal düzene dönüşmüştür. Ancak 1960'lı yıllardan sonra, eski İpek Yolunun bir devamı olarak Irakla gelişen ilişkiler ve sınırdaki araç geçişleri, köylü vatandaşların alışveriş yapma olanağına kavuşmasında kısmi şekilde etkili olmuştur. 80'li yıllarda, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinde baş gösteren siyasal ve toplumsal olaylar, etkisini daha çok kırsal çevrede kalan ve genellikle yoksul olan köylüler ve hayvancılık yaparak yarı göçebe bir hayat süren göçerler üzerinde meydana getirmiştir. Buna mukabil köydeki arazileri ellerinde bulunduran ağa veya ekonomik yönden güçlü aileler, ellerindeki varlıklarını kaybetmemek için köylü ve göçerlerin yöneldikleri ideolojik eğilimlerin karşısında bulunmaya ve güçlü konumlarını korumaya, daha da sağlamlaştırmaya çalışmışlardır.

Merkez-çevre yaklaşımının da öngördüğü gibi tarih boyunca kadim bir yerleşim yeri olan Cizre merkezi, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yönden üst bir seviyede bulunmuştur. Osmanlıların son döneminden (1890) Cumhuriyet döneminin 1980'li yıllarına kadar, bölgede yaşanan siyasal ve toplumsal olaylar neticesinde göçerle oluşan heterojen

demografik yapı, merkezi yönetim ve genellikle bölgedeki kültürel algı tarafından homojen bir hale getirilmiştir. Merkez ve çevre ilişkileri etrafında şekillenen, geçmiş dönemlerde yaşanan ilişkilerde kullanılan ve esasen sosyal, kültürel ve ekonomik bir hiyerarşiyi de ifade eden bajari (şehirli), gundi (köylü), koçer (göçer) gibi kavramlar, merkezde ikamet edenler tarafından günümüzde dahi sıklıkla kullanılmaktadır. Modern dünyanın tüm toplumları ve kesimleri benzeştiren etkilerine rağmen, toplumsal bölünmeyi veya dışlanmayı ifade eden bu kategorik kavramların günlük hayatta hâlâ işlevsel halde olması dikkat çekici bulunmaktadır. Günümüz konjonktüründe ekonomik göstergelerin dışında ayırt edici etkenlerin çoğunlukla hayatın dışına itildiği dikkate alındığında, yaşam tarzı veya geldiği/doğduğu çevrenin üst düzeyde bir ötekileştirmeyi getirmesi de hayretle karşılanmaktadır. Zira din, dil ve etnik köken bakımından herhangi bir farkları bulunmayan kesimlerin ayrıştırıcı tutum takınmalarını gerektirecek unsurlar bir netliğe sahip değildir. Son kırk yılda yaşanan gerilim dolu ilişkilere ve ötekileştirme yaklaşımlarına temel teşkil edecek nüansların açığa çıkartılması bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu bakımdan farklı toplumsal kesimlerin merkezdeki ilişki yapılanmalarına etki eden, ötekileştirmeyi doğuran faktörlerin sosyolojik boyuttan irdelenmesi, bajari kesim üzerinden toplumsal ve kültürel bir analizin yapılması ve günümüzdeki yorumlar ışığında genel bir değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Literatüre bakıldığında Cizre merkezinde ikamet eden bajari kesim üzerinde yapılmış bazı çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Örneğin ‘bajariler’ üzerinde yüksek lisans çalışmasını yapan Zeren (2019), Cizre bajarilerini tanıtmaya ve seksenli yıllardan sonra çevreden merkeze gelenlerle farkını ortaya koymaya çalışmaktadır. Aksoy’un (2013) da, aynı etnik kesime mensup olmalarına rağmen bajari kimliğinin diğer kesimlerden farkını ortaya koymaya çalıştığı, bunu bajarilerin dışarıdan gelenlerle yaşadıkları sorunlar çerçevesinde ele aldığı görülmektedir. Ancak Cizre’deki bajari kesimin ötekilere karşı yaklaşımını ve farklı oldukları bazı sosyal, kültürel ve yönetsel hususları veya merkezin tarihsel geçmişini ve birikimini kendilerine mal edip üstünlüğe dönüştürerek ötekileri dışlamasını ele alan bir çalışmanın yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, günümüzde Cizre merkezinde yaşayan farklı kesimlerin algılarında yer alan bajariliğin neye tekabül ettiğini, son dönemlerde ötekilerle (köylü, göçer) yaşadıkları sorunları, ötekilere karşı bakış açılarını ve ilişkilerini, bajari kesimin son dönemlerdeki konumlarını ve diğerlerinden üstün oldukları yönündeki yaklaşımlarını konu edinmektedir. Amacı ise, aynı bölgedeki insan kümeleri arasında, özellikle merkezde oluşan ayrışmayı ve bu ayrışmayı doğuran sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel kodları, toplumsal gruplar arasındaki bölünmenin yeniden üretilmesini sağlayan dinamikleri, ‘merkez-çevre yaklaşımı’, ‘elitist teori’ ve ‘çatışma teorisi’ çerçevesinde incelemek ve değerlendirmektir. Ayrıca bajari kesimin üstünlük iddiasını oluşturan tarihsel, siyasal, kültürel ve ekonomik faktörlerin algı oluşumunda oynadığı rolü irdelemektir. Bu çerçevede literatürde gerçekleştirilen çalışmalardan hareketle kuramsal çerçevenin ve bajari olmanın detaylarına inilmekte; ayrıca nitel araştırma yöntemiyle ve mülakatlar yoluyla elde edilen verilerden hareketle, söz konusu kesimlere ait yaşam tarzları üzerinden ve kültürel farklılıklar temelinde, sosyolojik bir tahlil yapılmaya çalışılmaktadır. Öte yandan çalışmada sıklıkla kullanılan ‘bajari’ kavramı, Kürtçede şehirli anlamına gelmekte ve Cizre şehir merkezinde yaşayan, aile geçmişine bakıldığında “en az üç kuşak bir geçmişi olan” kimseler için kullanılmaktadır (K-2, 51). Aynı

şekilde çevreden gelenler için sıklıkla kullanılan gundî (köylü) ve koçer (göçer) kavramları da olduğu gibi veya bağlamları içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Kuramsal ve Kavramsal yaklaşım

Araştırma konusunun ve sahadan elde edilen verilerin anlaşılmasına ve peşine düşülen soruların cevap bulmasına katkı yapacağı öngörülen bu kuramsal çerçevenin, hem konunun kavramsal yönden, hem de teorilerle veya yaklaşımlarla kıyaslama bakımından katkı yapacağı varsayılmaktadır.

Merkez-Çevre Kavramları ve Kuramsal Yaklaşımlar

Merkez-çevre kavramları üzerinden geliştirilen tanımlamalar, genellikle siyasi bilimciler, ekonomistler ve sosyologlar tarafından araştırma alanlarıyla ilintili şekilde değerlendirilmektedir. Merkez-çevre kavramsallaştırmasını ekonomik farklılıklar temelinde ele alan ekonomistlerin yanında siyasi bilimciler, bu kavramsallaştırmaya yöneten ve yönetilenler üzerinden yaklaşırlar. Söz konusu kavramları, değerlerin ve kültürlerin değişimi temelinde okuyan sosyologlar ise toplumsal değişim veya çatışma dönemlerinin analizi bakımından ele almaktadırlar. Örneğin merkez-çevre kavramsallaştırmasını, toplumsal yönü bakımından sosyolojik analizlerde ilk kez kullanan Shils (1975: 3), bunu toplum yapılarında sadece coğrafi bir alan sınırlamasında değil, sosyal ve kültürel ilişki ağları içerisinde belirginleşen bir farklılaşma temelinde ele almaktadır. Ayrıca kendisi bu kavramsallaştırma üzerinden toplumsal değişmelerde etkili mekanizmaları ve merkezi değerler sistemini açıklama yoluna gitmiştir. Ona göre yönetici veya otorite konumundaki kişiler tarafından kabul gören değer, sembol ve inançlar bütünü merkezi değerler sistemini oluşturmakta, bunların dışında kalan yaşamsal alanlar ise çevreye ait görülmektedir (Dereli Özkumova, 2016: 7). Esasen belirli bir coğrafi bölge üzerinde yerleşim yerlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel yönlerden öne çıkan veya baskın gelen kentlerin veya ülkeler bazında devletlerin diğerlerine göre daha yoğun ilişkilere, değer ve potansiyele sahip olması ona zaten merkezi bir konum kazandırmaktadır. 'Çevre' kavramı ise, özellikle göç veya diğer toplumsal değişim dönemlerinde merkezin olanaklarına ekonomik ve kültürel donanım yetersizliği nedeniyle ulaşamayan priferiye karşılık gelmektedir. 'Çevre'nin kapsadığı mekânsal yayılım, salt gecekondular alanlarından ibaret olmayan geniş bir sosyal alana ve bağlama işaret etmektedir. Dolayısıyla coğrafi bir boyutla ele alınan merkez ve çevre kavramları, aynı zamanda stratejik yerleşim yerlerinin etraflarında bulunan ve daha çok küçük yerleşim yerlerinde kalanlarla yaşanan sorunlara işaret eden bir dikotomi içermektedir. Biri olmadan diğerinin anlam kazanmadığı bu ilişki biçiminde bir tarafın diğerini yok saydığı veya sömürdüğü, himayesine aldığı bir yapılanmayı da kapsama ihtimali bulunmaktadır. Öyle ki merkez-çevre ilişkilerinde amaç bütünleşmeyi sağlamak iken bazen ayrıştırma da yaşanabilmektedir (Öztürk & Ertürk, 2013: 211). Bu nedenle merkez çevre arasında meydana gelen gerginlikler genellikle uzlaşma ile sonuçlanmamaktadır.

Her toplumun kendine has merkezi bir alana sahip olduğunu ve genellikle bu alana yönelik bir kutsiyet taşıdığını belirten Shils, bu merkezlerin herkesi etkileyebilecek ölçüde gücü veya etkiyi, değerler ve inançlar sisteminden aldığını, çünkü merkezin, aynı zamanda yönetici kesimin sembol, değer ve inançlarının da merkezi olduğunu belirtmektedir. Zira bu merkezi alan, aynı zamanda kişiler, akrabalık sistemi, roller ve statü sistemi, siyasi teşkilat gibi

farklı kurumların faaliyetlerinden oluşan bir eylem alanıdır (Shils, 2002: 87). Merkezin bulunduğu alan rol ve statülerin, değerlerin, inançların cisimleştiği bir sahadır. Değer sisteminin en büyük taşıyıcısı ise devlet veya yönetim mekanizmasıdır. Bu nedendir ki merkezin değerleri, çevreye ve diğer kesimlere seçkinler aracılığıyla yayılmaktadır. Aralarında belirli bir uzlaşma bulunan seçkinler, kontrol altına aldıkları toplumda itaat edenlere ödül, karşı duranlara da ceza eğilimindedirler (Shils, 2002: 92). Buradan hareketle siyasi bağlamdaki merkez-çevre çatışmaları, bölgesel olarak toplumdaki siyasi aktörlerin devletin topraklarında tek tip yönetme hakkına karşı çıktığı, çoğu zaman çatıştığı devlet içindeki otorite yapısıyla ilgilidir (Pardos-Prado, & Sagarzazu, 2019: 4).

Diğer taraftan, coğrafi nesnelere hiyerarşik düzenini karakterize eden “merkez-çevre” kategorisi, heterojen yapıyı açıklayan temel bir kavramsal ayırımdır. Zira merkez teknolojik gelişmelere öncülük ederken, çevre merkeze olanak sağlar. Coğrafi konumlandırma sisteminde merkez bir avantaj, çevre ise dezavantajdır. Bölgenin coğrafi yapısı, yerleşim yerleri arasındaki konum farkını sabitler, merkezin öncülüğünde gelişir ve kendi kendini organize etme derecesini gösterir; daha sonra demografik, altyapısal, ekonomik, sosyal potansiyeller vb. metrik özelliklerin üst üste binmesi sonucunda değiştirilirler (Pylypenko, 2013: 67-68). Merkezin çevre üzerinde oluşturabileceği hegemonya ise farklılaşır. Siyasi ve ekonomik olabileceği gibi kültürel de olabilir ve bu hegemonya çoğu zaman beraberinde simgesel şiddeti getirebilmektedir (Dereli Özkumova, 2016: 6).

Siyasal düzlemde merkezi konum teşkil eden devletlerin de bulunduğu ve bu merkezlerin etrafında diğer az gelişmiş bazı devletlerin yer aldığı veya bir devlet içerisinde merkezi konumda bulunan bazı kentlerin olduğuna dair çalışmalar, siyasi ve kültürel çerçevedeki merkez-çevre modelleri bakımından dikkat çekici içeriklere sahiptirler. Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal yapısını, merkez ve çevre modeli çerçevesinde ele alan Gülener (2007: 40), Osmanlı’nın Cumhuriyet dönemine göre daha tutarlı ve uzlaşmacı yapısına dikkat çekmektedir. Yine de Batıdaki merkez-çevre modeline denk gelmeyen bazı simgesel çatışma alanlarına vurgu yapmakta ve bunu kategorik şekilde dile getirmektedir. Ona göre, İmparatorluğun kuruluş dönemlerinde ‘göçebelik’ ve ‘yerleşiklik’ ikilemi, merkezin çevre ile yaşadığı ilk çatışma alanıydı. İkincisi ise merkezin çevreyi heterodoks (dini ve kültürel) bazı akımlarla beraber anması ve dışlayıcı bir yaklaşım sergilemesiydi. Ayrıca merkezin sahip olduğu kültürü çevredekilere karşı üstünlük aracı olarak kullanması da üçüncü çatışma alanıydı. Son olarak, seçkin resmi görevliler (genelde gayrimüslimlerden seçilirlerdi) ile çevre arasında oluşan sembolik farklılıklar ise dördüncü çatışma alanını oluşturmaktaydı. Benzer şekilde Mardin (2003:43), kendilerinden vergi alınmaması, tüccarlardan daha zengin olmaları ve besin kontrolünü ellerinde bulundurmaları nedeniyle Osmanlı dönemindeki resmi görevlileri elit bir konumda değerlendirmektedir.

Türkiye’de, modernleşme konseptinde ve siyasi çerçevede ele alınan merkez-çevre modeline göre, Batı’dakinin aksine, bütünleşmeden ziyade yer yer çatışma ve kırılma yaşanmış, merkezin zoruyla çevre dizayn edilmiştir. Elitler, devletin önceliklerini merkeze taşımış ve çevreyi reform ve devrimlerle dönüştürmeye çalışmıştır (Öztürk & Ertürk, 2013: 211). Özellikle son yarım yüzyılda, modernleşme alanında yaşanan gelişmeler kültürel yarılmaları ve gerginlikleri beraberinde getiren olay zincirini anlayabilmek için merkez-çevre modeli çerçevesinde ele alınmıştır.

Türkiye'deki merkez çevre ilişkilerini eşraf aileleri üzerinden ortaya getiren Özsan (2016: 389), taşra bölgelerinde yaşayanların, merkezde veya merkez olma ideallerinin bulunduğu ve bunun esasen güçlü bir toplumsal tasavvur olduğuna dikkat çekmektedir. Taşradaki elit ailelerin bir kısmının aynı zamanda merkezlerde elit konumda bulunmalarını çevrenin merkezde bulunma hayalini oluşturmaktadır. Çünkü çevre, kültür bakımından merkezin gerisindedir veya seçkinlerin kültürünü taklit ettiğinden merkeze göre ikincil konumdadır. Dolayısıyla toplumsal sınıfları veya sınıf tahayyüllerini araştırma konusu yapan çalışmaların konu ile ilgili temel dinamiklere merkez-çevre ilişkileri üzerinden ulaşabileceklerine değinmektedir.

Merkez-çevre modelinin anlaşılmasında öne çıkan *elitisit teori*, toplumun iktidar yapısı içerisinde sayıca az, ancak en güçlü insanların oluşturduğu merkezi elit bir grubun gücü elinde bulundurması üzerine kuruludur. Yönetim kademesinde belirlenen amaçlar ve değerler konusunda elitlerin konumunu ele alan Mills, 'siyasi elitler', 'askeri elitler' ve 'ekonomik elitler'den oluşan üç çeşit elitin olduğuna ve bunlar arasında gizli bir uzlaşmanın varlığına vurgu yapar. Elit teorisine göre, yöneten 'azlar' ve yönetilen 'çoklar' olmak üzere toplumlar iki kategoriye ayrılır. 'Azlar' gücü elinde bulundurur ve önemli kararları verirler, 'çoklar' ise güçsüz ve geniş halk yığını olarak elitlerin verdikleri kararlar doğrultusunda hareket ederler. Toplumsal güç ve kaynaklar da elitlerin kontrolindedir ve gerektiğinde harekete geçirme, yönlendirme olanağına sahiptirler (Morsümbül, 2015: 685). Elitlerin birbirlerine eşitliği veya denkliği önemli olmaksızın aralarında uzlaşmaya dayalı oldukça geniş bir mutabakat, özellikle merkezi kurumların elitleri arasında işbirliği söz konusudur (Shils, 1975: 12-13).

Esasen toplumsal yaşamda gruplar arası ilişkiler rekabetçi ve mahiyet itibari ile çatışmaya dayalı işlemektedir. Bazılarının ötekileri denetimleri altına alma girişimi veya amacı daima var olmuş, bu yöndeki amaçlar farklı yol ve yöntemlerle de gerçekleştirilmiştir. Hobbes'ın ifadesiyle 'kudret, birinin kudretinin ötekinin kudretinden ne kadar fazla olduğundan başka bir şey değildir' (Bottomore ve Nispet, 1997; 630). Ötekinin kontrolüne girmek istemeyen kesimlerin kendilerini var etme çabaları genellikle egemenlere karşı koymakla sonuçlanır. Toplumsal gruplar, sınıflar veya kesimler arasında bu anlaşmazlıkların kaçınılmazlığına vurgu yapan 'çatışma teorisinin genel yaklaşımı çatışmanın toplumsal gelişme ve ilerleme için gerekli olduğu yönündedir. Teorinin öncülerinden Marks ve Weber'in sınıfsal mücadele ve üretim araçlarına sahip olma konusundaki yaklaşımlarından ziyade, analizini güce ve otorite konumlarına bağlı olarak gerçekleşen toplumsal değişime ve gruplar arası çatışmaya dayandıran Dahrendorf, otoriteyi elinde bulunduranlar ve dışında kalanlar arasındaki çatışmanın kesintisiz varlığına dikkat çekmektedir (Slattery, 2015: 182). Marks ise toplumsal yapıyı *sınıfsal çatışmalar* üzerinden ele almakta, feodal dönemde üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazinin (kapitalist sınıfın) siyasal yönetici sınıfa karşılık geldiğini ve çeşitli ayrıcalıklara sahip olduğunu belirtmektedir. Emeginden başka verebilecek bir şeyi bulunmayan çalışanlar veya uygulayıcılar ise yöneticilerin sahip oldukları konum ve mallar için tehdit oluşturan kesimlerdir. Marks, ayrıca emekçi sınıfın dışındaki diğer sınıfların toplumda bağımsız bir siyasal mücadele yürütemeyeceklerine inanmakta ve en sert karşıtlığın yönetici sınıf ile emekçi sınıf arasında olduğuna/olacağına vurgu yapmaktadır (Morsümbül, 2015: 685).

Tarihsel Bakımdan Cizre Merkezi ve Çevresi

Cizre merkezinde, fraklı kesimlerden insan kümelerinin arasında, yakın dönemlerde yaşanan sert ayrışma kadar olmasa da ilişkilerde belirli bir mesafenin olduğu fark edilmektedir. Bu ilişkilere yön veren temel dinamiklerin anlaşılır kılınması Cizre’nin tarihsel, toplumsal ve kültürel yönlerinin bilinmesine bağlıdır. Bu sebeple Cizre’nin uzak ve yakın geçmişte yaşadığı bazı hususlara değinmekte yarar bulunmaktadır. Her şeyden önce kadim bir yerleşim yeri, farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması, merkezi çevreden farklı kılmaktadır. Çünkü yerleşim yeri olarak tarihteki izleri Neolitik Dönem’e kadar gerilere gitmekte ve M.Ö. 4000’lere ait bulgular, Mezopotamya’nın Uruk kültürünü yansıtan bir derinliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Yıldız vd., 2010: 226). Cizre, M.S. 905 yılı dolayında yaşayan Coğrafya bilgini İbn-i Vazıh elYaqubî’ye göre ismini Ceziretu’l-Ekrad’tan (Kürtlerin Adası) almaktadır (Baluken, 2021: 49). Buranın Ceziretü’l Ömer adını alması ise Hz. Ömer tarafından fethedildiği döneme denk gelmektedir. 1300’lü yıllardan itibaren ise Azizan Beyliğinin bölgede hüküm sürmeye başlamasıyla, ardından Bohti (Cizre) Beyliği adını alarak varlığını devam ettirmesiyle (Doğan, 2010b: 24) belirginleşen tarihsel dönem, Cizre’nin kültürel ve siyasal merkez haline gelmesinde başat bir konuma sahiptir.

1850’li yıllarda yaşanan yönetsel sorunlar, özellikle Bedirhani ailesi ve onlarla bağlantılı ailelerin tümünün sürgüne gönderilmesi sonucu (Doğan, 2010a: 15), Cizre merkezi önemli oranda boşalmış/boşaltılmıştır. Etrafında bulunan Arap bölgelerinden ve yakınlardaki yerleşim yerlerinden gelen birçok ailenin yerleşmesiyle Cizre merkezi, heterojen bir yapıya bürünmüştür (Yıldırım, 2022a: 458). Farklı bölgelerden gelmiş olmaları nedeniyle ailelerin/sülalelerin bütünleşmeleri zaman almıştır. Birbirinden farklı etnik ve mezheplere sahip ailelerin bir süre sonra bajaranlık etrafında bir araya gelinmiştir. Özellikle Arapların kaldığı bölgelerden ve etrafta bulunan yerleşim yerlerinden gelip yerleşen kesimlerin kültürel özelliklerini de buraya taşıdığına dair izlerle karşılaşmıştır. Bajari olmanın daha fazla şekil kazandığı 1890 ile 1980 yılları arasındaki dönem baz alındığında merkezdeki ailelerin çoğunun ticaretle ve esnafılık yapmakla uğraştıkları, bazılarının ise aile üyelerini devletin resmi görevlerine dâhil etmeye çalıştıkları, böylece zamanla başka illere yerleşmesine vesile oldukları görülmektedir.

Tarih boyunca stratejik konumundan dolayı Cizre, çok kültürlü bir toplumsal yapıya sahip olmuş, dinsel ve etnik farklılıkları bir arada yaşatmıştır. Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Yezidiler ve bunların alt yapılanmaları olan birbirinden farklı mezhepler varlığını koruyabilmiştir. Osmanlının son dönemlerinde, özellikle beyliğin sonlandırılmasından sonra görülen yönetsel sorunlar nedeniyle merkezi yönetim, bölgedeki sorunların çözüm bulması adına yöneticilerin yanından şeyhlere ve ağalara da alan açmıştır. Merkezin çevreyi şekillendirdiği önemli bir güç unsuru olarak elit kesimin, hem dinsel hem de yönetsel statüsü çevre üzerinde kullanılmıştır. Dünyevi statü ve roller ağalarda bulunurken, şeyhler de dinsel/manevi statü ve rollere sahip olmuş, ikisinin de birlikte ve birbirinden haberdar şekilde hareket etmesini ve çıkarlarının karşılıklı korunmasını beraberinde getirmiştir (Pekasil, 2012: 143). Gerek şehir merkezinde gerekse çevredeki yerleşim yerlerinde meydana gelen anlaşmazlıkların çözümünde ağalar ve şeyhler kilit rol oynamışlardır (Bruinessen, 1992: 365). Bu toplumsal mekanizmalar, özellikle köylü ve göçer kesimden oluşan aşiretler arası

sorunları, arazi anlaşmazlıkları, kız kaçırma veya namus olayları vb. sorunlarda yasal mekanizmaların yerini almış ve çözüme aracı olmuşlardır.

Birbirlerinin Ötekileri: Bajarî (Şehirli) - Gundî (Köylü) - Koçer (Göçer)

Şehirler, sosyal ve kültürel farklılıkları barındırmaları nedeniyle bir arada yaşamının ortak mekânları oldukları gibi medeniyetlerin oluşumuna da katkı sağlayan mekânlardır. Harvey (2013: 88), kent merkezlerini uygarlığın atölyesi ve aynı zamanda uygar insanın doğal evi olarak görmektedir. Özellikle kadim şehirler, farklı dinlere ve ideolojilere ev sahipliği yapan, kültürel çeşitliliği sağlayan yerlerdir. Hatta medeni olmanın yolu da şehirde yaşamaktan geçmektedir (Polat & Aktaş Polat, 2016: 574). İbn-i Haldun toplumları tanımlarken göçebe olan ve şehirde kalan topluluklara ve aralarındaki farklara dikkat çekmektedir. Şehirde kalanları 'medenî' diye tanımlarken kendisi de önemli bir şehir olan 'Medine' kentine ve taşıdığı özelliklere vurgu yapmaktadır. Medeniyetin 'Din' ve 'Medine' kavramlarıyla ilişkisi üzerinde durmakta ve aslında aynı kökten geldiklerini belirtmektedir. Ayrıca göçebeliğin şehir yaşamından önceki bir merhale olduğuna değinmektedir (İbn-i Haldun, 2015: 308). Şehir yaşamına ayak uydurmak, yaşamda birçok uyarıcı ile karşı karşıya kalınması nedeniyle farklı konularda dahi fikir sahibi olmak demektir. Ayrıca eğitim, sağlık ve güvenlik kurumlarına erişme olanağı nedeniyle şehirler insani ilişkilerin yoğun yaşandığı merkezlerdir. Dolayısıyla kırsal alanda yaşayanlara göre bilgi ve kültür seviyeleri üst düzeyde olabilmektedir.

Bajari olmanın kriterleri arasında kültürel düzeyin önemli bir yer tuttuğu yönündeki algı yerli yazarlarda da söz konusudur. Örneğin bajari olmayı doğrudan kültürel sermayeye veya düzeye bağlayan Tüzün (Akt.: Zeren, 2019: 53), mal/mülk sahibi olmanın veya eğitim düzeyini yükseltmenin bajari olarak anılmak için yeterli olmadığını, bajari olmak için kültürel bir arka plana ve ailesinden birkaç kuşağın merkezde yaşamasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Diğer taraftan kendilerini medeni ve keyfine düşkün olarak tanıtan bajariler, daha çok geniş aile ilişkilerine, resmi dairelerde çeşitli statülerdeki memurluk görevlerine sahip olmalarıyla bilinmektedirler. Ayrıca babadan oğula taşıyıcı meslek olarak devam ettirdikleri esnafılık, tarihsel süreç içerisinde Cizre ile en çok anılan ve en iyi kazanç sağlayan meslek grubu olarak öne çıkmaktadır.

Kendilerini bölgedeki aşiret ilişkilerinin dışında tutmaya çalışan bajari kesim, yerleşik kültürün bölgedeki önemli figürlerinden biri olan Mir'lerin soyuna asaletlerini dayandırmaya çalıştıkları yönünde gözle görülür bir çabaları bulunmaktadır. Yönetici sınıfa mensup olmakla övünmeleriyle, esasen 'ötekiler' dediğimiz diğer toplumsal kesimlerin daha alt sınıfa ait olduğunu ve sınıflar arası farkın devam etmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Öyle ki asaletli olmaktan gelen kendi üstün konumlarını paylaşmak istemeyen bir tutumu takındıkları açıkça görülmektedir. Uzun bir geçmişten beri yerleşik bir toplumsal düzene, yüksek gelir getiren mesleklere ve toplumda siyasi bakımdan belirli statü ve rollere sahip olan bajarilerin, bu koşullardan yoksun yaşayan köylü ve göçer kesimlerle eşit tutulmalarını kabul etmemektedirler. Bu nedenle eski dönemlerden beri kendileri dışında kalan ötekileri aşağılamanın sıradan bir hal aldığı söylenebilir. Örneğin eskiden dağ veya ova köylerinden, ya da Şırnak'tan birileri geldiğinde kendilerine 'Pis Kurmanclar' denilerek aşağılanmış ve kendileriyle alay edilmiştir (Zeren, 2019: 79). Kendileri de etnik olarak 'Kurmanç' olmalarına rağmen bu türden bir yaklaşım içerisinde olmalarının gerekçesi, kendilerini yönetici sınıfa ait

Mir, Beg (Bey), Şeyh, Ağa gibi üst sınıfa veya ‘bajari’ gibi üst düzeyde bir sosyal ve kültürel gruba mensup görmelerinde yatmaktadır.

Bajari kesimin diğerlerinden üstün oldukları iddiasına temel oluşturan hususlardan biri de bजारilerin özellikle son iki yüzyılda sahip oldukları ekonomik güç olduğu söylenebilir. Çünkü çevredeki yerleşim yerlerinde kalanlardan farkları en çok ekonomik kaynaklara sahip olmalarından kaynaklanmıştır. Cizre’nin merkezi bir konumda, tarihi İpekyolu üzerinde ve Dicle Nehri dolayısıyla su yolu ticaretine sahip olması, verimli tarım arazilerinin ve bölgede yapılan hayvancılığın merkezi olması tüm zamanlar için büyük avantaj sağlamıştır. Son dönemlerde elde edilen avantajların bir yenisi de Irak’a açılan sınır kapısındaki ticari ilişkiler oluşturmuştur. Örneğin 80’li yıllarda başlayan motorin alışverişi ile bilinen sınır ticaretinde bजारilerin kontrolünde gelişen bir ticari döngü söz konusu olmuştur. Zira motorin ithalatının başladığı dönemlerde tır ve kamyon alarak bu işe ilk başlayan bajari kesimidir (Aksoy, 2013: 119). Söz konusu kesim sadece sınır ticaretinde değil, genel olarak kaynaklara erişim, üretim ilişkileri veya kaynakların paylaşımı gibi konularda açık ara önde olmuş ve kendilerine ait bajari kimliğinin oluşmasında ve kendilerinin dışında kalanların öteki olarak konumlanmasında bu etkenler başat rol oynamıştır. Başka bir ifade ile bजारiler ve ötekiler arasında farklılığı oluşturan temel faktör iktisadi ilişkiler olmuştur.

Merkez çevre ilişkilerini ele alan teorik yaklaşımlar merkezin güçlü konumuna vurgu yaparken çevrenin güçsüz durumuna da dikkat çekmektedirler (Shils, 2002: 92). Cizre’nin köylerinde ikamet eden ailelerin yoksul kalmaları da, merkezde oturan köy ağalarının kontrolündeki topraklarda maraba/ırgatlık yaparak veya kira karşılığında toprağı sürüp biçmeye çalışarak geçimini sağlamalarından kaynaklanmıştır. Son dönemlere kadar kendi toprağına sahip olamayan köylüler, yoksulluğı derinden yaşamıştır. 1970’li yıllardan itibaren ağaların kontrolünde bulunan toprakları onlardan satın almaya yönelik bazı köylüler, böylece artı kazanca sahip olmaya başlamış ve ekonomik yönden az da olsa iyi bir duruma gelebilmişlerdir. 1980’li yıllarda Habur sınır kapısına giden yol üzerindeki köylerde şoförlerle gerçekleştirilen bazı alışveriş hamleleri ise, bölgedeki köylü ve göçerlerin ticaret ile ilgilenmelerinde ön ayak olmuştur. Sınır kapısının sağladığı alışveriş avantajlarına (motorin, sigara, çay...) yönelik köylüler, zamanla lojistik alanında da kendilerine yer açmışlardır. Özellikle 90’lı yıllarda sınır kapısından kaçak yollarla getirilen motorinin, daha sonra Başbakanlık Genelgesi’yle sınırlı ölçüde de olsa getirilmesine izin verilmesi, bölge insanının ekonomisine önemli bir katkı yapmıştır (Boyraz, 2000: 43). Kamyonlara 1,5 ve tırlara ise 2 ton motorin getirebilme izinlerinin hemen ardından bunun 4 ve 8 tona çıkarılması, halkın ticari alanda rahat hareket etmesini sağlamış ve köylüleri, ellerindeki imkânları kullanarak kamyon ve tır alımına sevk etmiştir (Zeren, 2019: 30). Bölge insanına ve özellikle köylü kesime ekonomik yönden önemli ölçüde rahatlama getiren bu izinlerin 2000’li yılların başında iptal edilmesi ve motorin alışverişinin tamamen yasaklanması, yörede önemli bir darboğazın yeniden oluşmasına yol açmıştır.

İbn-i Haldun’un dikkat çekmeye çalıştığı toplumsal yapılardan bedevilerin yaşam tarzına denk gelen (Çalışkan Akçetin, 2017: 360) yapılarıyla göçerler, mizaç olarak sert karakterli, çalışkan ve üretken insanlar olarak bilinmektedirler. Kırsal bölgelerin kendilerine has zorlu şartlarında yaşamak, özellikle konargöçer bir hayat sürdürmek, birçok olanaktan yoksun olmak demektir. Giyim kuşamın özensizliği, iletişim ve ilişkilerin geliştirilememesi,

çocuk eğitiminin yetersizliği, yemek kültürünün oluşmaması, yerleşim yerinden kaynaklı aksaklıklar, görgü kurallarının yerleşememesi kırsal bölgelerde bulunanlarda karşılaşılan başlıca sorunlar olmaktadır.

Bölgesel düzeyde bakıldığında, göçerlerdeki aşiret yapılanması ve bu yapılanmada açığa çıkan ilişkiler ve aşiretsel bağlar, diğer toplumsal yapılanmalara kıyasla en kuvvetli olanını oluşturmaktadır. Bedevi kabilelerdeki asabiyet bağları gibi birbirine destek olunmasını gerektiren göçerlik yapılanması, kimi yerde aşiret altı soy yapılanmasına da karşılık gelmektedir (Boyras, 2000: 27). Tüm toplumsal kesimler arasında gözlemlendiği gibi bölgede bulunan aşiretler arasında da hiyerarşik farklılıklar söz konusu olmuştur (Bruinessen, 1992: 82). Nüfus bakımından daha alt düzeyde bulunan bazı aşiretler ise büyük aşiretlerin himayesinde bulunarak varlığını devam ettirmiştir. Göç almayıp daha çok göç veren yerlerin bir özelliği olarak karşımıza çıkan aşiret yapılanması, esasen kimin hangi soya bağlı olduğunun bilinmesini ve her bir soyun zamanla genişleme göstererek ayrı kollara bölünmesini içermiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerine dağılmış bulunan aşiret üyelerinin kısa sürede genişleme göstermesinin nedeni, yaşam tarzlarının bir gereği olarak çok çocuk sahibi olmalarından kaynaklanmıştır. Birden çok evliliğin yaygın olduğu göçer aşiretlerde evlilikler genellikle akrabalar arasında gerçekleşmiştir. Zamanla birbirinden ayrılan kollar kendi içlerinde dayanışma sergilerken üst çatıda diğer aşiret kollarıyla birleşmiştir. Genel olarak Cizre'de Tayi (Tayyan), Kıcı (Kıçan), Batuyi (Batuyan), Musareşan ve Xêrkan kollarından oluşan aşiretler, 'Şılıt' denilen üst çatı yapılanmasında birleşmiş ve genellikle birbirlerini koruyup kollamışlardır.

Merkeze Yönelik Zorunlu Göçler

Sosyoekonomik ve sosyokültürel olanakların yanında eğitim, sağlık, ulaşım ve sanayi gibi alanlara erişim imkânı bakımından şehirler, kırsal alanlarda yaşayanlar için cazibe merkezleridir (Dereli Özkumova, 2016: 9). Türkiye'de, 1950'li yıllardan itibaren şehir merkezlerine yönelik göçlerde gerçekleşen artışın bir benzeri Cizre merkezine yönelik de meydana gelmiştir. Ancak Cizre'de yerel yöneticilerin ve önde gelen ailelerin talebi, merkezin toplumsal ve kültürel dokusunu bozabileceği anlayışıyla, dışarıdan gelenlerin merkeze alınmamaları yönünde olmuştur. Sosyokültürel yönden sorunlu görülen köylü ve göçerlerin merkeze alınmamaları yönündeki algı köylü ve göçerler tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu tepkisellik, iddia edildiğine göre dönemin belediye başkanının ölümüne dahi sebebiyet verebilmiştir (K-9, 63). İlgili dönemlerde sürülerini satıp merkezde arazi almayı başaran bazı göçerler şehir merkezine yerleşmeye başlayınca köylülerin de merkeze gelmelerinin önü açılmıştır. Özellikle 70'li yıllarda belirgin şekilde başlayan merkeze yönelik göçler, sonraki on yılda kırsal alanlarda güvenlik nedeniyle gerçekleşen göçlerin yanında çok az bir oran teşkil etmiştir. Öyle ki 80'li yıllarda meydana gelen göçler merkezin nüfusunu yaklaşık 20 binden 50 bine, 2000'lerin başında ise 70 bine çıkarmıştır (Yıldız vd., 2010: 236). Yaklaşık 20 yılda merkezin nüfusunu 3,5 kat arttıran bu göçler, sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2018 yılında 121 bine ulaşmıştır (Karademir, 2019: 448). Zorunlu tutulan göçerlerin önemli bir kısmı Cizre merkezine yönlenmiş ve sadece 1990-95 yılları arasında boşaltılan 46 köyün büyük çoğunluğu merkeze yerleşmiştir (Karademir, 2019: 445). Söz konusu göçer merkezdeki sosyal, kültürel ve ekonomik göstergeleri doğrudan etkilemiş ve iletişim etkileşim kurma başta olmak üzere önemli ölçüde toplumsal sorunlar meydana getirmiştir. Kadim mahalleler (Mir Ali, Kale, Dağ

Kapı) dışındaki diğer mahalleler (Sur, Nur, Cudi, Konak) göçle birlikte ve çok kısa sürelerde oluşturulmuştur.

Olağanüstü göç dönemlerinin temel sorunları arasında öne çıkan gecekondulaşma ve dolayısıyla çarpık yapılaşma önemli bir kentleşme sorunu şeklinde değerlendirilmektedir (Çakır, 2011:210). Çevre yerleşim yerlerinden Cizre merkezine, 1985 ile 2000 yılları arasında olağandışı bir göç gerçekleşmiş, bu göçlerle birlikte merkezde işsizlik, yoksulluk ve altyapı sorunları eksik olmamış (Aksoy, 2013: 107), ilave olarak ötekileştirme ve dışlanma gibi sorunlar da baş göstermiştir.

Şehir merkezinin etrafında bulunan araziler çoğunlukla ekip biçilen ve piknik veya mesire alanı olarak kullanılan yeşil alanlar iken buralar, göçle birlikte derme çatma barınakların yapıldığı mahallelere dönmüştür. Çevredeki yerleşim yerlerinden gelen köylü ve göçerler, merkeze gelirken köy halinde veya kitlesel halde hareket etmişlerdir. Bu durum onların bazariler içerisinde sindirilmelerini veya bazarilerin yaşam tarzına adapte olmalarını imkânsız kılmıştır (Aksoy, 2013: 103). Ayrıca köyden gelirken ineğini, küçükbaş hayvanını, tavuğunu veya tandır kültürünü şehre taşıyan köylü ve göçerler, maddi olanakların yetersizliğinin yanında aşına oldukları yaşam tarzından uzaklaşmamışlardır. Aynı mahalleleri tercih edenlerin çoğu aynı köyde de komşuluk yapanlar olmuştur. Kısacası ilişkiler de, yaşam tarzı da köydekinin bir devamı şeklinde kalmıştır. Oluşan bu görünümün yanı başlarındaki bazarilerin kaygı ve endişelerini daha da arttırmıştır. Çünkü bazariler, şehir merkezindeki sayısal çoğunluklarını kısa sürede kaybetmiş, eskisi gibi feodal sistemle hakim oldukları köylü kesimin kontrolünü artık ellerinde bulunduramamıştır. Sahip oldukları kazanımlar kısa sürede birer birer elden gitmiş, işveren durumunda iken çalışan bir pozisyona düşmüşlerdir. Çalışan bazarilerin birçoğunun işvereni değişmiş, yeni iş sahipleri ise genellikle ötekilerden kimseler olmuştur. Kısaca, kendi rahatları bozulmasın diye yıllarca uzak durmaya çalıştıkları köylü kesim artık yanı başlarında yer almaya başlamıştır.

Zorunlu göçlerle birlikte Cizre merkezinin çok hızlı bir şekilde değiştiği ve aile başta olmak üzere sosyal kurumların hızlıca dönüşüme uğradığı yönünde görüşler öne sürülmüştür. Örneğin 80’li yıllara kadar bajari kesimde baskın olan sosyal doku ve geniş aile ilişkileri yerini çekirdek aileye bırakmış (Gül, 2014: 226), göçlerle birlikte çıkara dayalı bireysel ilişkiler baskın olmaya başlamıştır. Ayrıca merkeze yerleşen köylüler ve göçerler, bazarilerin yaşam tarzına özenmiş ve çoğu konularda kendilerini değiştirmeye çalışmışlardır. Ancak bu değişim, bazarilerde kimi yerde rahatsızlık oluşturmuş, hor görülmüş ve alaya alınmıştır. Sürekli hadlerini bilmeleri veya ait oldukları kültürel unsurlara ve yaşam tarzına göre hareket etmeleri gerektiği her fırsatta köylülere hatırlatılmıştır (Zeren, 2019: 12). Adeta toplumsal tabakalaşmayı andıran yaklaşımlar sadece bazariler ve ötekiler arasında yaşanmamış, köylü ve göçerler arasında da görülebilen bir durum olmuştur. Köylü kesim, yerleşik bir hayat yaşamadıkları ve belirli bir düzene sahip olmadıkları üzerinden göçer kesimi medeni olmamakla suçlayabilmiş, alaya alabilmiş veya aşağılayabilmiştir. Başka bir ifade ile köylü kesimin ötekisi göçerler iken bazarilerin ötekisi her iki kesim olmuştur (Zeren, 2019: 58).

Araştırmanın Yöntemi

Cizre merkezinde yaşayan, kendilerini yerli ve dolayısıyla dışarıdan gelenlere karşı kültürel bağlamda üstün ya da imtiyazlı görmeye çalışan bajari kesimin ötekilere karşı

yaklaşımını ortaya koymayı hedeflemektedir. Ulaşılan veriye göre araştırmannın yöntemi de değişebileceğinden bu çalışmada “yumuşak veri” olarak değerlendirilen izlenimlerden (Neuman, 2009: 224) hareketle nitel bir çalışma yöntemi esas alınmıştır. Araştırmannın deseni olarak ‘durum çalışması’ tercih edilmiş ve bu desen üzerinden Cizre merkezinde, son 40 yıldır, bajari, köylü ve göçer diye kategorik ayırma tabi tutulan kesimlerin birbirleriyle ilişkileri ele alınmıştır.

Durum çalışmasına, metodolojik bir yaklaşım olarak sistematik bir bilgi toplama üzere, özellikle sınırlı bir sitemin nasıl çalıştığı veya işlediği hakkında derinlemesine inceleme yapmak için başvurulmaktadır. Araştırmacının zaman içerisinde öngördüğü bir veya çoklu durumu derinlemesine ele aldığı, temalar yoluyla tanımladığı nitel bir araştırma yaklaşımı olarak bilinir. Başka bir deyişle ‘bir durumun derinlemesine çalışılıp betimlenmesi’ şeklinde de tanımlanabilir (Subaşı & Okumuş, 2017: 425). Olaylar, davranışlar veya durumlar hakkında önemli ve zengin bakış açıları sağlaması durum çalışmasının güçlü yanlarıdır. Özellikle güncel bir olguyu kendi bağlamında veya gerçek yaşam çerçevesinde, yoğun ve bütüncül bir şekilde ele almayı, içerikler arasında bağlantıları kurabilmeyi sağlayan görgül (ampirik) bir araştırma yaklaşımıdır.

Araştırma konusunun manipüle veya kontrol edilmeden, içsel anlamlarıyla anlaşılır kılmak üzere derinlemesine ve görece az kişiden bilgi edinmek, görüşmecilerin algıları üzerine yoğunlaşmak gibi hususlar, durum çalışmasıyla hedefe ulaşmanın parametreleridir (Aytaçlı, 2012: 2). Betimsel tanımlama ile analizler arasında kurulacak denge ile belirgin sonuçlar elde etmek mümkündür. Hatta sosyal gerçekliklerin en küçük ayrıntılarına kadar inme ve iyice özümseme olanağını vermektedir (Aytaçlı, 2012: 8).

Çalışmada elde edilen verilerin analiz edilmesinde başvuru alan betimsel analiz, elde edilen verilerin temalara göre özetlenmesine ve yorumlanmasına dayalıdır ve önceden hazırlanan temalarla eşleştirilmesini esas alır (Özdemir, 2010:336). Temalar ise çalışma kapsamında elde edilen veri parçalarından ilişkili olanlarının bir araya getirildiği birimlerdir (Merriam, 2013: 173). Belirli başlıklar altında toplanan veri blokları birer tema halini alır. Ayrıca bu çalışma, nitel araştırmalarda bir konunun durum, olay ve olgularla ilgili sayısal verileri ortaya koymayı amaçlamaktan ziyade araştırılan hususun gündelik yaşamdaki anlamlarına ve farklı boyutlarına ilişkin derinlemesine analizler yapmayı esas (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 70) almıştır.

Nitel araştırmalarda insanların inanç ve davranışlarına yön veren temel kabuller, anlamlar, aidiyetler ve bunların inşa süreçleri dikkate alındığından, gözetilen hususlardan biri de örneklem sayısının yeterliliğidir ve sayının fazlalığından ziyade derinlikli şekilde amaçlanan bulguların açığa çıkması temel amaçtır. Bu çerçevede katılımcı sayısının 5 ile 25 arasında olması önemli görülmektedir (Creswell, 2015, s. 81). Bu çalışmada, tekrara düşmemek için sayının sınırlı tutulması uygun görülmüş ve amaçlı örneklem olarak 10 katılımcı ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Görüşmecilerin erkek olması şartı aranmamış, ancak araştırma konusuna hâkim ve Cizre’deki sosyal yaşam hakkında bilgi sahibi olması, ileri yaşta bulunması şartlarına bağlı olarak yapılan inceleme sonucu söz konusu görüşmecilere ulaşılmıştır. Bu amaçla, Cizre merkezinde oturan ve bajari diye bilinen kesime mensup, aile olarak merkezdeki geçmişlerinin yüz yıldan fazla bir süreye tekabül ettiği 5 kişi,

merkeze yakın kırsal yerleşim yerlerinden son 40 yılda göçle gelen (köylü/göçer) şahıslardan da 5 kişi ile mülakat yapılmıştır. Amaçlı örneklemin, sağlıklı sonuçlar elde edilmesinde uygun bir yaklaşım olacağı düşünülmüş ve bu çerçevede, bajari ve diğer kesimlerin yaşadıkları deneyimleri ayrı şekilde paylaşımları istenmiştir.

Alan araştırmasında görüşmecilere sorulacak soruların etik açıdan müsaadesi Şırnak Üniversitesi Etik Kurulu tarafından (27.04.2022- E. 35612) tarih ve sayılı izinle alınmış ve alan araştırması bu izin çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Bajari kesim ile kırsaldaki çevre yerleşim yerlerinden gelen köylü ve göçerler arasında yaşanan ilişkilerin sorgulandığı bu bölümde katılımcılarla gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen, konuyla ilişkili veriler üzerinde durulmaktadır.

Bajariler ile Ötekiler Arasında Yaşanan Gerginlikler

Göçle birlikte Cizre’nin kısa süre içerisinde önemli oranda büyümesi, demografik yapısının ani dönüşümü ve bajari kesimin önemli ölçüde dışarıya göç vermesiyle yaşanan erime, bajarilerde giderek yok olma tehlikesini doğurmuş, bu algı ötekilere karşı tepkisel olmalarını beraberinde getirmiştir. Önemli bir ihtiyacın olması durumunda bile bajariler, dışardan gelenlere kendilerini muhtaç etmemek için ellerinden ne gelmiş ise yapmıştır. Üstelik ufak sorunlarda bile öfkelerini ortaya koymuş ve dışarıdan gelenleri sindirmeye çalışmışlardır: *“Bajariler köylü ve koçer kesime karşı mesafelidir ve bunu sosyal hayatta gösterdiği gibi ticari ilişkilerinde de gösterir. Yakınında köylüye ait on tane iş yeri olsun, uzaktaki bajarinin işyerine gider alışverişini oradan yapar. Köylülerle bir şey paylaşma veya bölüşme niyetleri yoktur”*(K-6,62). Seçkinler teorisinin öngördüğü temel tezlerden biri elitlerin konumlarını korumaları yönündeki çabalarıdır. Kendilerini ötekilerden üstün gören bajari kesim de aynı yaklaşıma sahiptir. Çünkü köylü kesimin gözünü açtırmamak ortak kanaat sonucu oluşan bir tutumdur: *“...onların köylülere bakışı çok acımasızdır. Mesela şöyle bir sözü sıklıkla kullanırlar: Gundî mîna birincê ye, çiqas biqutî çêtir dibe”* (Köylü tıpkı pirinç gibidir, ne kadar döversen o kadar olgunlaşır)” (K-10, 67).

Göçlerden sonra da şehirdeki ayrıcalıklı konumlarını devam ettirmek isteyen bajarilere karşılık, ezici çoğunluğa sahip olan ve bir zamanlar ağalarının kendilerine yönelik aşağılayıcı tutumu nedeniyle oluşan olumsuz psikolojiden halen kurtulamayan köylü ve göçerler konumlanmıştır. Yaklaşık yarım asır boyunca kendilerinin merkeze yerleşmelerine engel çıkaran, kazanımlarını paylaşmaya yanaşmayan ve derinden bir çatışma yaşayan bajarilere karşı içten içe bir hesap sorma fırsatı köylü ve göçer kesimin eline geçmiştir.

Çok önceleri merkeze dahi almıyorlardı, 90’lı yıllarda da dışarıdan gelenlere büyük zulüm etmişlerdir, hepsi olmasa bile büyük çoğunluğu, ‘bizim bölgemize dışarıdan gelenler giremez’ gibi. Günümüzde pek göz önünde olmasa bile içten içe bir çekişme ve çatışma vardır. Bunun nedeni de artık ekonomik gücün diğer sınıflarda da artış göstermesidir (K-10, 67).

Diğer taraftan bajari kesimi öfkeliendiren önemli bir husus olarak kenar mahallelere yerleşen kesimlerin, beraberlerinde yaşam tarzlarını ve alışkanlıklarını da getirmeleri olmuştur. Zira ilişkilerin sınırlı düzeyde kalmasında ve dışarıdan gelenlerin kendilerine göre bir yaşam kurmalarında bu mesafeli ilişkiler etkili olmuştur. Merkez-çevre ilişkilerinin tipik

bir örneği olarak yakın çevreden gelenlerin dışlanmaları, tehlikeli ve varoş insanı olarak görülmeleri gururlarını önemli oranda incitmiş ve bazarilere rağmen yeni bir yaşam kurmaya yönelmişlerdir.

90'lı yıllarda buranın nüfus yapısı değişti, altüst oldu. Çevre köylerden gelenler kendi kültürlerini yaşam tarzlarını da mahallelere getirdiler. Tandır, tavuk, koyun ve keçileriyle beraber geldiler. Cadde ve sokaklarda başıboş inekler dolaşmaya başladı. Onlardan dolayı hayvan gübresinin kokusu sindi Cizre merkezine (K-2, 51). Gelirken de alışkanlıklarıyla geldiler. Genellikle yoksul idiler, bu yüzden kıt kanaat geçinirlerdi. Yani ekmek pişirmek zorundaydılar, başka seçenekleri yoktu. Çok mücadele verdiler, yeri geldi diğerleriyle çatıştılar. ... Köylülerde psikolojik olarak bir eziklik var. Çünkü yoksulluktan çok çekmişler. Ancak artık eskisi gibi değil, durumları genellikle düzelmiş (K-5, 68).

Çatışma teorileri, farklı kesimler arasındaki çatışmaların esasen dengesizlikten kaynaklandığına; güçlü tarafın kazanımlarını paylaşmaya yanaşmamasına bağlamaktadırlar (Slattery, 2015: 182). Cizre örneğinde, ötekilerin dışarıdan gelip kısa sürede önemli bir seviyeyi yakalamaları yaşanan çatışmanın temel dinamiğidir. Çünkü aile nüfuslarının sayıca çok olması, risk alabilmeleri, kolektif hareket etmeleri, dinamik ve çalışkan olmaları onların kısa sürede ekonomik yönden kendilerini toparlamalarında etkili olmuş, aynı zamanda bu durumları bajari kesimle aralarında çatışmaların derinleşmesini beraberinde getirmiştir.

Gundî ve koçerler, fazla sayıdaki çocukları sayesinde zengin oldular. Bazariler risk almazken, dışarıdan gelenler risk aldılar, zorluklara göğüs gerdiler ve başarılı oldular. Adamın 7-8 çocuğu var, birini kaçakçılığa veya riskli bir işe yönlendirebiliyor, çocuğuna 'eğer başarısızsan hepimiz kurtuluruz' diyor. Nitekim o çocuk başardığında hepsinin ekonomik yönden ayağa kalkmasına vesile oluyor. Yerli ise bu risk almadığından yerinde sayıyor. Ayrıca zenginliğin önü kapalıdır. Doyuma ulaşmışsa biri artık heyecanını yitirir (K-2, 51).

Bajari kesimin dışarıdan gelenlerle yaşadıkları sorunların bir boyutunu da siyasal alandaki mücadeleleri oluşturmaktadır. Geçmişten beri siyasi görüşleri genellikle devletin merkez partilerine yönelik olan bajari kesim, 90'lı ve 2000'li yıllarda da bu yaklaşımını sürdürmüştür. Dışarıdan gelenler ise siyasi yaklaşımları itibari ile merkezin dışında kalan siyasi partilere yönelik eğilim göstermiştir. Aynı dili ve kültürü yaşamalarına rağmen diğerleriyle farklarını ortaya koymak üzere bazariler, bazı zamanlar dışarıdan gelenlerin siyasal eğilimlerine karşı durmuş ve rakip partiye yönelebilmıştır: *"Bazariler daha çok devlete bağlı insanlar, köylü kesimin kaybedecek fazla bir şeyi olmadığı için gözü pektir. Bedel ödedikleri için siyasetteki tehlikeleri göze alıyorlar. Bu yüzden aralarında ideolojik farklılıklar var"* (K-2, 51). Elit teoriye göre, elitler siyasi yönden ayakları daha sağlam yere basan görüşlere yakın olurlar. Buna mukabil çatışmacı teoriler (Morsümbül, 2015: 685), kaybedecek bir şeyi olmayan kesimlerin muhalif çizgideki konumlarına dikkat çekmektedirler: *"Bazariler Türkiye'deki siyasi partilerden genellikle AKP'yi kendilerine yakın görürler. Ancak içlerinde HDP'nin çizgisini benimseyenler de var. Çevreden gelenlerin neredeyse tamamının ise HDP çizgisinde olduğu söylenebilir"* (K-5, 68). *"Bazariler ile köylü ve göçerler arasında ideolojik ve siyasi kutuplaşmalar vardı. ...hâlâ da var"* (K-7, 59).

2000'li yıllardan sonra, bajari kesimin siyasi konulara yaklaşımlarında farklı veya çoğunluğun görüşüne aykırı şekilde mesafeli bir duruş sergilemelerinde etkili faktörlerden biri olarak, kimlik siyaseti güden HDP partisinin sürekli kepenk kapatmayı öngören siyaseti

olduğuna dikkat çekenler de bulunmaktadır. İlgili dönemlerde esnafların geneli bajari kesimindedir ve kazançlarına engel gördükleri olaylar nedeniyle tepkili oldukları görülmektedir.

Bajarilerin HDP çizgisinden uzak durmalarına etki eden en önemli faktörün, sürekli işyerini kapatmaya yönelik baskı kurmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Esnafların geneli bajarilerden oluşmaktaydı ve sürekli işyerlerinin kepenklerini kapatmak zorunda bırakılıyorlardı. Bu baskılar nedeniyle bajariler diğer partilere veya KDP çizgisine daha yakın olmaya başladılar (K-6, 62).

Öteki kesimlerin köylere veya kırsal alanlara bir daha geri dönmelerinin imkânsızlığını fark eden bajariler, tedirgin olmaya başlamış ve köklü ailelerin birbirleriyle ittifak arayışları baş göstermiştir.

Bajari Kesimin Üstünlük İddiası

Köklü ve merkezi yerleşim yerlerinin herkesi etkileyebilecek ölçüde bir kutsiyet taşıdığına değinen Shils (2002: 87), merkezlerin bu gücü tarihsel süreçte görülen değerlerden ve dinsel inançlardan aldığını belirtmektedir. Mills ise, toplumsal yaşamın elitlerini ayırt ederken daha çok *siyasi, askeri ve ekonomik* konumlarına çekmektedir (Morsümbül, 2015: 685). Ancak Cizre özelinde, hem tarihsel arka plandan gelen bir yöne, hem de ‘kültürel elit’ diyebileceğimiz bir konumlandırmadan söz edilebilir. Buradan hareketle, kadim Cizre’nin kültürel mirasının esas sahipleri olarak kendileri dışındaki kesimlere kapıyı kapatan bajariler, diğer toplumsal kesimlerin bu mirası sahiplenmelerinin kolay olamayacağını bilincinde hareket etmektedirler. Bajari kesimin ötekiler hakkında yaptığı değerlendirmelerden ve diğer toplumsal kesimlerle olan münasebetlerinden bunu görmek mümkündür.

Bajariler kendilerini köylülerden üstün görürler ve onlarla bir anlamda alay ederler. Örneğin ‘gundi nabin cundi’ (köylü kesimden iyi insan çıkmaz) sözünü çok kullanırlar. Cizre’nin bajari kesimi, Türkiye’deki ‘Beyaz Türkler’e karşılık gelir. Kendilerini çevre/kırsal bölgelerden gelenlerden her zaman üstün görmüşlerdir. Bu ego veya üstünlük yaklaşımı kısmen de olsa, halen de devam etmektedir. Örneğin önemli bir ihtiyaç halinde bile Bajariler köylülere muhtaç olmayı içlerine sindiremez ve onlardan herhangi bir talepte bulunmayı kendilerine yediremezler. Arkadaşlık ilişkilerimizde bile bunu görmek mümkündür. Çevremizde çok zengin olmuş köylü arkadaşlarımız var ama onlardan ziyade, maddi durumu iyi olmadığı halde bajari kültüründen geldiği için pozitif ayrımcılığa tabi tuttuğumuz, yardımcı olduğumuz, ilişkilerimizi sıklaştırdığımız arkadaşlarımız var (K-1, 50).

Diğer kesimlerden üstün olduğunu sezdirmek ise bajari kesimin hedeflediği davranışlardır: *“Bajarilerin çok şişkin bir egoları var. Çok samimi olsanız bile bir zaman geliyor ve sizden üstün olduğunu hissettiriyor. Tek başına sizin ayakkabınızı dahi temizleyebilir ama iki kişi olunca, yani yanlarında başka bir bajarili olunca kendilerinin üstün olduğunu göstermeye çalışıyorlar. Böyle garip insanlar...”* (K-6, 62).

Üstünlük iddiasının pratikte karşılık bulduğu alanlardan biri, bajari kesimin diğer toplumsal kesimlerle kız alıp kız verme konusundaki tutumlarıdır. Kendilerine denk görmedikleri köylü ve göçer kesime mesafeli davranmış ve akrabalık ilişkileri kurmaktan kaçınmışlardır: *“Bajariler Cizre’yi kendi evleri, kendilerini de evin reisi olarak görürler, köylü kesimin ve Cizre bölgesinin efendileri gibi. Her zaman için bir adım önde oldular... Mesela yakın dönemlere*

kadar da köylüler ve koçerler bazarilerden kız alamıyorlardı...” (K-2, 51). Zira kız alıp kız vermek, toplumda farklı statüde bulunan kesimler arası gerçekleşen bir pratikten ziyade daha çok eşitler/denkler arası meydana gelir. Bazariler, köylü ve konargöçer hayat yaşayan kesimi kendilerine eşit veya denk görmemiş ve onlarla kız alıp verme pratiğine yanaşmamıştır. Bu durum son dönemlere kadar da devam etmiştir.

Eskiden Bazariler, üstünlük taslamalarından dolayı kırsal çevreden kimselerle kız alıp vermezlerdi. Hatta yaşları 50'ye vardığı halde evde kalan kızları olduğunu biliyorum. Kız vermeyi görünüşte kabul etseler bile çok fazla altın ve takı isterlerdi. Bir anlamda vermemek için önünü keserlerdi. Yüksekten uçan bir algıları vardı ve bu nedenle kızların evde kaldığı olurdu (K-7, 59).

Bajari kesimin üstünlük iddiası genellikle Cizre'nin geçmişte yaşanan parlak dönemlerine ve asil insanlara kaynaklık etmesine dayandırılmaktadır. Asalete dayandırılan bu üstünlük iddiası, geleneksel bir yaklaşım olarak yer almaktadır.

Bazariler, üst toplumsal sınıfı oluşturan geçmiş dönemdeki yöneticilerin varisi olarak kendilerini görürler. Çünkü yöneticiler, her zaman ilim ehli insanları etraflarında bulundurmışlardır. Dolayısıyla Cizre'nin ilim ve kültürünün gelişmesinde yöneticilerin bu merkezde bulunmasının büyük etkisi olmuştur. Dolayısıyla bazariler de bu yüksek kültürü temsil ettiklerini düşünüyorlar (K-5, 68).

Dışarıdan gelen veya çevrede bulunan kesimlerle farklarını, hatta üstünlüklerini bariz şekilde belli ettikleri göstergelerden biri de şüphesiz ki eğitim alanıdır. Köylü ve göçer kesimin geçmişte çok uzun süreler eğitimden uzak bir yaşam sürmeleri, eğitimle içli dışlı olan bajari kesimin farkını ortaya koyan önemli bir etken olmuştur. Bazariler tarafından bu duruma sıklıkla vurgu yapılmakta ve bu konudaki imtiyazlı konumlarını ortaya getirmeye çalışmaktadırlar.

Günümüzde Cizre, Mardin bazarileri bu sıfatı bir üstünlük olarak değerlendiriyor. Çünkü kendilerini medeni, diğerlerini cahil görüyorlar. Çoğu bazarî sonradan bazarî olmuş ama aradan geçen süre fazla olunca millet artık onları da bazarî olarak biliyor, çünkü çok eskiden beri Cizre'de otururlar ve zamanında çocuklarını eğitim almaya yönlendirmişler (K-7, 59). Cizre'nin ileri gelen aileleri 1950'li yıllarda köy satıp çocuklarını Mardin'e, Diyarbakır'a, İstanbul'a göndermiş ve okutmuşlardır. Çocuklarını okutmak için büyük bedeller ödemişlerdir. Şimdi bu insanlar kendilerine göre eğitim için bir bedel ödediklerini düşünüyorlar, herhangi bir eğitim almamış ve kaide kural bilmez köylüler ile eşit olmayı kabul ederler mi? (K-1, 50).

Bazarilerin eğitilmiş olmalarından gelen üstünlüklerini kabul etmeyenler de bulunmaktadır: *“...aslında bazariler çok eğitilmiş veya uyanık falan değillerdi, merkezin dışındaki halk hiç bir şey bilmiyordu. Herhangi bir eğitimleri yoktu, ondan dolayı bazariler de kendilerini üstün görüyorlardı” (K-6, 62).*

Diğer taraftan merkezde ikamet edenler, çevredekiler tarafından akıllı insanlar olarak görülümekte ve öteki kesimlerde de, merkezdekilerle bir mücadeleye girişmenin beyhude olduğu yönünde bir algı bulunmaktadır. Bu algının oluşmasında yaşanan olaylar kadar bazarilerin üstenci bakış açılarının etkileri de söz konusudur. Çünkü karşı tarafı sert ve kaba şekilde tarif etmek ve bu doğrultuda muamele etmek genel bir kanaat halini almıştır: *“Cizre'deki bajari kesimi genellikle akıllı insanlar olarak bilirler, köylülerle defalarca çatışmaları*

olmuştur, ancak her seferinde üste çıkmayı bilmişlerdir. Çünkü bazariler, deşti dediğimiz ova insanıdır, bizde kırsal alanlarda kalanlar için “kafaları fazla çalışmaz” denilir. Çok serttirler” (K-10, 67).

Diğer toplumsal unsurlardan üstün olduklarına dair bajari kesimin iddiasının, aslında bilgi sahibi oldukları kadar, ekonomik olanakların yüksek düzeyde bulunmasıyla ve bu sayede elde edilmiş bir güçle ilişkili olduğuna dair bulguları veya şifreleri, dile getirilen görüşler üzerinden görmek mümkündür: “Bazariler kendilerini toplumun efendileri, burjuvazisi, esnafı ve mülk sahibi olarak görüyorlar. Hatta büyüklerimizin anlattığına göre bazariler köylerden gelenlere insanlara zulüm eder, köyden getirdikleri ürünleri ya ucuza alır, ya da zorla el koyarlarmış” (K-7, 59). Aynı şekilde bazarilerin asaletli olma yönündeki söylemlere itiraz edenler de söz konusudur.

Bajariliğin asaletle bağlantısı yok. Ne alakası var. Şehirdeydiler, üstleri başları temizdi, zenginlerdi, resmi dairelerin hepsini bilir tanırlandı, zaten çoğu onlardandı, okuyanlar onlardı, esnafların hepsi onlardı. Köylü açkgöz değildi, çok yazıklandı. ‘Kafasına vur ekmeğini al’, böyleydiler. (...) Köylülerin yaşamları çok zahmetliydi, yoğurdunu, peynirini, sebzelerini, meyvesini günlük getirip satar, geri dönerdi. Geçimini sağlayıp hayatta kalmaya çalışıyordu sadece (K-6, 62).

Bajari kesimin etraftaki yerleşim yerlerinden gelen kesimlerden kendilerini üstün görmelerini, bir zamanlar birlikte yaşadıkları Yahudilerden (Yahudilerin diğer milletlerden üstün olduklarına dair yaklaşımlarından) kaynaklandığını dile getirenler de bulunmaktadır. Sadece üstünlük iddiası konusunda değil, diğer birçok konuda da bazarilerin Yahudi geleneklerinden nüveler taşıdıkları ifade edilmektedir:

Bazarilerin üstünlüğü meselesi, kanaatimce Cizre’deki cühî dediğimiz Yahudilerden kalmıştır. Çünkü onlar da kimseyi beğenmez kendilerini diğerlerinden üstün tutarlardı” (K-3, 70). Mir Eli mahallesinde Cühi (cihi) dediğimiz Yahudi kimseler oturmuş. Çemê Cühîyan (Yahudi Nehri) tabiri oradan gelmedir. Mesleki uzmanlık gerektiren marangozluk, ayakkabıcılık, kalaycılık vb. işleri onlar yaparmış. Bunların hepsi cühîlerden kalma adetlerdir (K-9, 63).

Yaşanan ayrışmanın veya bajari olmanın üstünlük olduğu yönündeki algının kökeninde feodal yapının oluşturduğu kültürel dokuyla ilgili izler de bulunmaktadır. Çünkü ağalık düzeninde köylü ve göçer kesim, ağaya ait araziler üzerinden geçimini sağlamakta ve sosyoekonomik yönden ağanın himayesinde bulunmaktadır. Böylesi bir konumda bulunan kesimlerin bir süre sonra ağanın ikamet ettiği şehir merkezinde ağasının karşısına çıkması veya rakip konuma gelmesi malağa (ağa aileler) ailelerin ve çevrelerinin kabullenmekte zorluk yaşadıkları bir husustur.

Cizre’nin yakın geçmişinde ağaların önemli bir yeri var. Halk bu ağalardan çok çekmiştir. Bu ağalardan bazılarının ismi hala da korkuyla anılır. Mesela o ağa ailelerden biri veya hizmetçileri, sabah pazara gelmeden ve alışveriş yapmadan hiç kimse, köyden gelen ürünlerin olduğu pazardan ürün alamazdı. Ayrıca bu ağalardan birinin eşeği çok meşhurdu. Bu ağanın eşeği çarşı pazarda bir kimsenin herhangi bir eşyasına veya ürününe karışırsa da kimse eşeğe müdahale etmezdi. O yüzden Cizre’de ağalar meşhurdur ve bunların devamı olan bazariler de köylü kesimi maraba olarak görür... (K-8, 53).

Üstünlük iddiası, yaşam tarzları arasındaki farklılıklar dikkate alınarak dillendirilmiş ve oluşan bu algı köylü ve göçer kesim tarafından da kabul görmüştür. Çünkü toplumsal ilişkilerin oluşturduğu hiyerarşik yapı bajari kesimin konumunun daha üstte olmasını gerektirmiştir: “...bajarilerin üst bir konumda olduklarını köylü ve göçerler de kabul ediyordu. Resmîyeti gerektiren bir işleri olduğunda bajari birine başvurmak zorunda olduklarını bilirlerdi. Çünkü bajariler resmi yolları biliyorlardı, ...onlar da çoğunlukla menfaatlerine göre hareket ederdi” (K-7, 59).

Toplumsal yaşamda, bajarilerin diğer kesimlerle ilişkileri belirli oranlarda bir üstünlük algısına neden oluşturmuş ve bu algı ötekini alaya alacak ve küçümseyecek düzeylere varmıştır. Kadınlarda dahi bu algının yerleşik bir hal aldığına ve hâlâ da hüküm sürdüğüne dair iddialar söz konusudur. Bajari olmayan ama yaklaşık 40 yıldır merkezde ikamet eden bir esnafın izlenimleri, merkez-çevre ilişkileri bağlamında bajari olmanın konumunu ortaya koymaktadır. İlginç olan kısım ise kendileri de ‘kurmanc’ olan bajari kesimin (dolayısıyla kadınlarının) bu kavramı ötekiler için ve onları küçümsemek amacıyla kullanmasıdır.

Bajarili olmanın ayrıcalığı veya üstünlüğü eskiden o kadar dile getirilirdi ki insanların bilinçaltına işlemiş durumdaydı. Bunun fıkrası bile var: komutan askeri yanına çağırır ve kendisine sorar; ‘oğlum, nerelisin sen?’, asker de cevabını verir; ‘komutanım ben bajariliyim’ der. (...) Kendilerinin üstün olduğu düşüncesi kadınlarında da vardır. Halen de ‘Kurmanc hatin, Cizir xera bu’ (Kurmanclar geldi, Cizre bozuldu) sözünü bajari kadınlarından duyabilirsiniz (K-8, 53).

Kısacası ekonomik ve kültürel düzey bakımından üst bir kategori teşkil eden bajari kesimi, bu üstünlük içeren algılarını toplumsal yaşamdaki ilişkilere de uygulamış ve diğer toplumsal kesimlerden kendilerini üstün gören pratiklere dönüştürmüşlerdir.

Bajariliğin Son Dönemlerdeki Yansımaları: Değişim mi? Çözülme mi?

“İmtiyazlı olmaya alışmışsanız, eşitlik artık size zulüm gibi gelmeye başlar” (Anonim). Osmanlının son dönemlerinden itibaren şekil kazanan ve o dönemlerde çevreden gelip yerleşen önemli orandaki ailelerin oluşturduğu ‘bajari olmak’ jargonu, esasen diğer kesimlerle büyük ölçüde farklılıkları içermeyen bir çerçeveye sahiptir. Daha çok *yemek*, *giyim* ve *konuşma* gibi alanlarda oluşan farklılıklardan (Yıldırım, 2022b: 118-120) dolayı kendilerini çevreden gelenlerden ayıran bajariler, merkezi bir ekseninde gelişen ve biçim kazanan güç ilişkilerinin odağında bulunmuş, kendilerini yaşam tarzları, ekonomik ve kültürel düzey bakımından diğer kesimlerden üstün görmüşlerdir. Ancak modern dünyanın veya tüketim kültürünün tüm dünyada olduğu gibi bölgesel düzeyde de dayattığı toplumsal ve kültürel değişimi de çevreden gelenlere bağlayan kimseler bulunmaktadır. “Bu kültürümüz dışardan gelen göçlerle bozuldu. Özellikle köçerlerin gelişiyle rayından çıktı. Dışarıdan gelen göçlerle Cizre çok kirlendi. Yabancı bir erkek önüne çıktığında yönünü değiştiren çarşafli kadınlarımızın yerine, şimdi açık giyinen kadınlar geldi. Artık modern giyimli kadınlarımız çarşıda, pazarda, her yerdeler” (K-6, 62).

Diğer taraftan aradan geçen zamana ve alınan eğitime rağmen bajari olarak görülmemek, çevreden gelenlerin en çok mustarip olduğu, ne yapsalar da imajın değişmeyeceğini bildikleri; bajarilerin ise elden bırakmak istemedikleri ve üstünlüklerini dayandırdıkları bir konu olmuştur. “...Dicle mahallesine taşındık ancak aradan 15 yıl geçmesine rağmen hala bize farklı gözle bakan, bizim gundi (köylü) olmamızı yüzümüze vuran ve tartışmalarda

üstümüze gelenlerle karşılaşılıyor. Ben üniversite, kardeşlerim de lise mezunu, ama hala onlar tarafından bajari görülmez” (K-8, 53).

Özellikle 80’li yıllarda yoğun şekilde yaşanan göçlerle birlikte Cizre merkezinin demografik yapısı tamamen değişmiş ve bazarilerin oranı yaklaşık 1/3’e düşmüştür. 50’li ve 60’lı yıllarda dışarıdan gelenleri Cizre merkezine almayan veya yerleşmesine izin vermeyen bazariler, kısa bir süre içerisinde azınlık durumuna geçmiş ve onlar için varlıklarını korumanın yoluna bakmak, artık tek seçenek haline gelmiştir: “...esasen bizler Amerika’nın gerçek sahipleri olan yerli Kızılderilileriz. Ortak yanlarımız var, çünkü biz de burada azınlıktayız” (K-2, 51). “...bazariler bu bölgenin kültürü için lokomotifler, ancak son dönemlerde vagonlar arasında kaybolmaya doğru gitmektedirler” (K-5, 68).

Mills, elitleri kategorize ederken önemli bir payı ‘ekonomik elitler’e ayırmakta, kapitalizmin yaygın hale gelişiyle yükselen konumlarına dikkat çekmektedir (Morsümbül, 2015: 685). Diğerlerine karşı üstenci bakışlarına temel teşkil eden ekonomik göstergeler, bajari kesimin en önemli dayanaklarından biridir. Kenar mahallelere yerleşen göçer ve köylülerin ekonomik yönden güçlenmeleri ve sayısal çoğunluğu ellerine geçirmeleri, nihayetinde bazariler için güç ve iktidar kaybı anlamını taşımıştır. Elbette ekonomik güçle orantılı olarak diğer kesimlere karşı üstenci bakışlarında veya üstünlük iddialarında da gerileme yaşanmıştır. “Muhacirlerde fakirlik korkusu var, o yüzden her işi yaparlar. Bazariler her işi yapmazlar. Önerine çıkan her şeye koşmazlar. Utanırlar çevreden, tanıdıklara görünmek istemezler. Tanıdık biri görür, duyar diye kendisince kötü gördüğü veya kendisine uygun görmediği işlerden, davranışlardan uzak durur. Yani aslında kendisine yakıştırmaz” (K-9, 63).

Bajari kesimin birçok yönden yaşadığı gerilemeyi, mazlum olarak değerlendirdikleri köylü vatandaşların ahına bağlayanlar da bulunmaktadır. Çünkü köylü vatandaşlara göre zamanında yanlış davranışlar ve aşağılayıcı tavırlar sıklıkla yaşanmıştır.

Esnafların hepsi bazarili idi ve çok kötü huyları vardı. Dışarıdan gelen köylü veya göçerleri ikinci sınıf vatandaşı olarak görürlerdi. Zenginlerdi, dalga geçerlerdi, bir fiyat sorduğumuzda almak zorunda bırakırlardı. Elimizdeki ürünü kötülemek için her şeyi yaparlardı. Ancak fiyatı düşürdükten sonra alırlardı. Ama şimdi ortalarda yoklar gibi. Çünkü köylünün ahını çok aldılar. Şimdi esnafların çoğu köylü veya göçerdir (K-10, 67).

Kendi kültürlerine ait gördükleri özelliklerin neredeyse tamamının diğer kesimler tarafından da benimsenmesi ve yaşatılmasıyla bajari kesimi tarafından, kültürlerinin giderek yok olmaya doğru gittiği görülmekte, bu durumun sebepleri olarak kısmen yaşadıkları lüks yaşamdan kaynaklandığı varsayılmaktadır: “Bazarilerin içki ve kumar alışkanlıkları ve savurgan bir yaşama sahip olmaları onları geri geri götürdü. Cuma gününden itibaren Cizre’yi terk eder, Antep’e, Mersin’e eğlenmeye giderlerdi. Düğünlerde masalarını türlü içkilerle donatır keyiflerine bakarlardı” (K-7, 59). Eğlenme kültürünün yerleşik bir hal aldığı, bazı zamanlar abartıldığı yönünde görüşler de bulunmaktadır: “Bazariler genel olarak eğlence düşkünü, keyif peşinde olan insanlardır. Cizre’ye alkol ve kötü alışkanlıkları bazı bazariler getirdi. Çarşıda pazarda sıklıkla laf atarlardı kendilerinden olmayan kadınlara, özellikle dışarıdan, köyden gelip ürününü satmaya çalışan kadınlara çok laf atarlardı” (K-8, 53). Yemeklerine fazlasıyla önem vermelerinin yanında bazarilerin kazandıklarını harcama alışkanlıkları da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Tabir yerindeyse bazariler yemek için yaşarlar, çevreden gelenler de yaşamak için yerler. Bazariler en güzel yemek nerde ise oraya gidip yerlerdi. Kazançlarının %95’ini

harcarlarken, çevreden gelenler bunun tersini yaparlardı, yani %5'ini harcıyıp %95'ini biriktirirlerdi. Bundan dolayıdır ki bazariler mal mülk sahibi olmada yerlerinde sayarlarken çevreden gelenler daha fazla biriktirmeye başladılar (K-9, 63).

Kendilerini bajari olarak tanıtmının ve bajari olarak görünmenin sağladığı avantajlardan istifade etmek, eski dönemlerdeki kadar olmasa da, yine de bazı ortamlarda anlam kazanmaktadır. Üstünlük iddiasında bulunmak gibi bir formda değilse bile bazariliğin eski dönemlerde olduğu gibi toplum içinde ayrıcalıklı konumdan yararlanmak istemenin bariz şekilde öne çıktığı ilişkilere bazı zamanlar şahit olunabilmektedir: *“Söylemde hala bazarilik vardır, ama eylemsel olarak çok dar bir kalıpta kalmıştır. Örneğin devlet hastanesinde çalışan memurların geneli bajari ve bajarî bir hasta geldiğinde hasta sırası fark etmeksizin o kişiye tahsis edilir”* (K-6, 62). Yine de bajari olmanın eskiye oranla anlamından çok şey kaybettiğini düşünenler de bulunmaktadır: *“...bajari olmak artık anlamsız kalıyor, paran varsa en büyük bazarili sen oluyorsun, geçmişleriyle övünüyorlar, ama geçmiş geçmişte kaldı. Günümüzdeki ilişkiler farklıdır. Benim için bir şey ifade etmiyor, ama öyle görünmek isteyen için belki ifade ediyordur...”* (K-7, 59).

Günümüzde bajari olmanın, dışarıdan gelenler için çok anlam ifade etmediği Cizre'nin toplumsal yaşamında, ilişkiler tamamen ekonomik göstergeler üzerinden şekil kazanmakta ve insanların asalet veya kültür düzeyleri veya bu yöndeki beklentileri giderek geri planda kalmaktadır. Önemli ölçüde değişim yaşamalarının yanında bajari kesimi, son dönemlerde kendi içlerinde yaşadıkları çözülme ve dağılma nedeniyle giderek yok olma tehlikesinin de yanı başlarında olduğunu hissetmektedirler.

Sonuç

Cizre'de bajari olmanın ne anlama geldiği ve ötekilerle (köylü, göçer) ilişkilerinde sahip oldukları bakış açılarının sosyal, ekonomik ve kültürel çerçeveden, ayrıca yaşam pratikleri bakımından sorgulandığı bu çalışma, özellikle 80'li yıllarda yaşanan göçlerle belirginleşen merkezdeki bajari, köylü ve göçer kesimler ve ilişkileri üzerinde durmaktadır.

Kuramsal olarak merkez-çevre modeli, elitist teori ve çatışma teorisi çerçevesinde ele alınan bu çalışmada, sahada elde edilen bulgulara bakıldığında teorilerle örtüşen boyutlar olarak:

1. Cizre merkezinin kadim, stratejik, siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlardan, sadece çevredeki köylerin değil, uzak çevrede bulunan kasaba ve şehirler için de öne çıkan bir cazibe merkezi olduğu anlaşılmıştır. Yakın ve uzak çevre için eğitim, ticaret, zanaat ve taşımacılık gibi faaliyetler tarih boyunca eksik olmamıştır. Dolayısıyla tüm dönemlerde merkez avantajlı, çevresindeki yerleşim yerleri ise dezavantajlı bir konumda olmuştur.

2. Elitist teorinin toplumsal yaşamda dikkat çektiği üst (elit) tabakanın türleri olarak siyasi elitler, askeri elitler ve ekonomik elitlerin yanına 'kültürel elitler' diyebileceğimiz bir kavramsallaştırma etrafında şekil kazanan statüden de söz edilebilmektedir. Ki bu kavramsallaştırma Cizre merkezinde ikamet eden ve çevre üzerinde büyük ölçüde etkili olan kişi veya ailelerin konumlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca Ağa, Mir, Paşa veya Komutan, Şeyh, Seyyid, Seyda ve isim yapmış bazı esnaf ve tüccarlar, bölge çapında rol ve statülere sahip olmuş ve çevredekilerin yaşamları üzerinde etkili olmuşlardır. Bu statülerin yanında 'bajari olmak' da kültürel çerçevede *elit* bir konum olarak görülmüş ve diğer kesimlerden üstün olmanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

3. Özellikle Dahrendorf’un öne sürdüğü biçimiyle çatışma teorisinin öngörüsü doğrultusunda bakıldığında, göçle gelen kesimler ile yerli (bajari) kesim arasında çatışma ve gerginlikler eksik olmamış, bu çatışmaların sonucu olarak bazı bajari aileler dışarıya göç etmiştir. Dışarıdan göçle gelenler ise kendilerini topluma kabul ettirmek üzere daha fazla çalışmaya ve ekonomik yönden güçlenmeye yönelmişlerdir. Son dönemlerde Cizre merkezi, büyük göç dalgalarına maruz kalmış ve şehir kısa zamanda yaklaşık üç kat büyümüştür. Bu durum bajari kesimin rahatını ve şehrin ahengini ziyadesiyle bozmuş, farklılıklar çatışmanın birer unsuru haline gelmiş, köylü ve göçer kesimler bazarilerin ötekileri haline gelmiştir.

Sonuç olarak bajari kesim, Cizre’nin tarih boyunca sahip olduğu ayrıcalıkları, özellikle son 40 yılda ötekilerle paylaşma niyetinde olmamış ve diğer kesimlerden üstün olduğunu her fırsatta göstermeye çalışmıştır. Önceleri, diğerlerinden üstünlüklerini ekonomik ve kültürel göstergeler üzerinden savunan bazariler, son dönemlerde sadece bazı alanlarda öne çıkan kültürel farklılıklara sarılmak durumunda kalmışlardır. Günümüzde Cizre merkezinde yaşayan toplumsal kesimlerin aynı dile, dine, mezhebe ve etnik kökene bağlı olmalarına rağmen aralarında sadece sınıfsal ve yaşam tarzları düzeyinde farklılaşma söz konusu olmuştur. Giyim/kuşam, konuşmalardaki telaffuz biçimi ve yemeklerdeki çeşitlilik gibi bazı kültürel göstergeler, günümüz bajari kesimini diğerlerinden farklı kılan hususlar olarak öne çıkmıştır. Özellikle eğitim düzeyinin yüksek olmasıyla veya varlıklı olmakla bajari olunamadığı yönünde bazarilerde güçlü bir kabulün olduğu fark edilmiş, son dönemlerde ise bajari olmanın çok anlam ifade etmediği, özellikle dışardan (çevreden) gelenler tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Ekonomik gücün ilişkilerdeki konumunu ve ağırlığını erkenden fark eden ötekiler, günümüz ekonomik döngüdeki üstünlüğü ele geçirmiş ve kendilerini toplumda var etmişlerdir. Diğer taraftan zaman zaman kendilerini bajari kesime benzetmeye çalışan ötekiler, bajari kesim tarafından ne bajari olabildikleri ne de kendileri kalabildikleri şeklinde değerlendirmelere konu olmuşlardır. Modern hayatın dayattığı bireysellikle beraber bajari kesimde de önemli ölçüde bir çözülme yaşanmış, varlıklı olanların dışarıya göç etmesiyle bu kesim, hem sayısal hem de ekonomik güç yönünden gerilerde kalmıştır. Ötekilerin her alanda öne çıkmaları bajari kesimin içe kapanmasına ve kültürel nüvelerine daha çok sarılmasına yol açmış, ancak insicam giderek bozulmuş ve bajari kesim eski dönemlerde yaşanan görünümünden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Günümüzde ise farklılık düzeyinde kalan argümanların üstünlük iddiası için yeterli olmadığı fark edilmiş ve köylü/göçer kesime karşı başvurulan üstünlük algısı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Kaynaklar

- Aksoy, E. B. (2013). *Cizre örneğinde etnisite içi karşılaşma biçimleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Hacettepe Üniversitesi.
- Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-9.
- Baluken, Y. (2021). Aşiretten mîrliğe buxtiler. *International Journal of Kurdiname*, 4, 46-65.
- Bottomore, T. & Nispert, R. (1997). *Sosyolojik çözümlemenin tarihi*. Ayraç Yayınevi.
- Boyras, Y. (2000). *Cizre ilçesinin sosyo-kültürel Yapısı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Bruinessen, M. V. (1992), *Ağa, şeyh, devlet* (Banu Yalkut, Çev.). İletişim Yayınları.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.
- Çakır, S. (2011). Türkiye’de göç, kentleşme/gecekondu sorunu ve üretilen politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 209-222.
- Çalışkan Akçetin, N. (2017). İbn-i Haldun’un tarih, devlet ve toplum anlayışının günümüz açısından değerlendirilmesi. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 24, 353-375.
- Dereli Özkumova, E. (2016). Merkez-çevre teorileri.
https://www.academia.edu/37188923/Merkez_%C3%87evre_Teorileri_docx
- Doğan, C. (2010a). 1843–1846 Nasturi olayları ve Bedirhan Bey. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 1-18.
- Doğan, C. (2010b). *Cizre ve bohtan emiri Bedirhan Bey (1802-1869)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Gül, İ. (2014). *Tarihi ve beşeri coğrafya bağlamında Cizre ilçesinde sosyal yapıda toplumsal değişme ve modernleşme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Gülener, S. (2007). Türk siyaseti’nde merkez-çevre ilişkilerinin seyri ve 27 mayıs 1960 darbesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 36-66.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal adalet ve şehir*, Metis Yayınları.
- İbn-i Haldun. (2015). *Mukaddime* (S. Uludağ, Çev.). Dergah Yayınları.
- Karademir, D. (2019). Cizre şehrinin kuruluş ve gelişimi. *Rating Academy (Journal of Awareness)*, 4(4), 433-454.
- Mardin, Ş. (2003). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: merkez-çevre ilişkileri. Türköne, M. & Önder, T. (Derleyenler), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)*. (ss. 35-77). İletişim Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma* (S. Turan, Çev.). Nobel Yayınları.
- Morsümbül, Ş. (2015). Merkez-çevre perspektifinde Türk toplum yapısında gözlemlenen problem alanlarına yönelik sosyolojik bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 10(2), 679-696.
- Neuman, W. L. (2009). *Toplumsal araştırma yöntemleri I* (S. Özge, Çev.). Yayınodası Yayınları.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Öztürk, M. & Ertürk, D. (2013). Merkez-çevre yaklaşımı bağlamında 1980 sonrası Mardin siyasetinde öne çıkan ana eğilimler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 207-228.
- Özsan, G. (2016). Türkiye’nin sosyal dokusunda değişen ve değişmeyen unsurlar: Eşraf aileleri ve eğitim. Sunar, L. (Editör), *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*. (ss. 385-416). Matbu Kitap.

- Pardos-Prado, S. & Sagarzazu, I. (2019). Economic performance and center-periphery conflicts in party competition. *Sage Journals*, 25(1), 50-62. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354068818816978>.
- Pekasil, T. (2012, 14-15 Nisan). Toplumsal statü göstergesi olarak dini otorite tipleri: Cizre örneğinde şeyh, molla ve seyyidler. [Sempozyum sunumu tam metin]. Uluslararası Bilim Düşünce Sanatta Cizre Sempozyumu, Cizre, Türkiye.
- Pylypenko, I. (2013). Center-periphery relations and connections: Regional Dimension https://www.researchgate.net/publication/340737814_CENTER-PERIPHERY_RELATIONS_AND_CONNECTIONS_REGIONAL_DIMENSION.
- Polat, S. & Aktaş Polat, S. (2016). Bedevi ümrandan hazeri ümrana geçiş: boş zaman kültürüne bir bakış. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 572-583.
- Shils, E. (2002), Merkez ve çevre (Y. Z. Çelikkaya, Çev.). *Türkiye Günlüğü*, (70), 86-96.
- Shils, E. (1975), *Center and periphery essays in macrosociology*. University of Chicago Press.
- Slatery, M. (2007). *Sosyolojide temel fikirler*. Sentez Yayıncılık.
- Subaşı, M. & Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, İ. (2022a, 09-10 Mart). Cizre merkezinde bulunan kadim ailelerin kökenleri üzerine bir araştırma. [Konferans sunumu tam metin]. 7. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Kayseri, Türkiye.
- Yıldırım, İ. (2022b). Bajari kültürü üzerine nitel bir araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(2), 104-122.
- Yıldız, M. Z., Haykır, M. & Erdem, E. (2010, 14-16 Mayıs). Cizre’nin kentsel gelişim süreci. [Sempozyum sunumu tam metin]. Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu, Şırnak, Türkiye.
- Zeren, A. (2019). *Kimlik oluşumu; Cizre’de bazariler (1960-1990)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi.

Examining Traditional Winter Preparations: The Case of Bitlis Cuisine[†]

Geleneksel Kış Hazırlıklarının İncelenmesi: Bitlis Mutfağı Örneği

Aykut ŞİMŞEK*

Seher ÇELİK YEŞİL**

Abstract

Today, the term that corresponds to winter preparation is to ensure that the products produced in the season take place in human nutrition for a longer period of time due to their biological and physical structures. It is also a method of preservation. Considering the 81 provinces of Turkey's geography, it is thought that each region has its own winter preparations. This study aims to examine the winter preparations of Bitlis cuisine. In this direction, interviews were conducted with 13 female participants between 20-25 December 2021 using the semi-structured interview technique. As a result of the interviews, it was determined that the winter preparations were for drying, fermentation, and meat products. Among them, it has been determined that there are products such as sauerkraut called çorti, salted cabbage brine called şor leaf, dried meat, dried head and leg and dried fish, pressed cheese, which is kept in the soil and kept for five or six months to mellow. In addition, fruits and vegetables obtained from the temperate districts of the region are dried and stored.

Anahtar Kelimeler: Bitlis Cuisine, Winter Preparations, Traditional.

Öz

Günümüzde kış hazırlığı olarak karşılık bulan terim, mevsiminde üretilen ürünlerin biyolojik ve fiziksel yapıları gereği daha uzun süre insan beslenmesinde yer almasını sağlamaktır. Aynı zamanda bir muhafaza yöntemidir. Türkiye coğrafyasının 81 ili göz önüne alındığında her bir bölgenin kendine has kış hazırlıklarının olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da Bitlis mutfağına ait kış hazırlıklarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak 20-25 Aralık 2021 tarihleri arasında 13 kadın katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda kış hazırlıklarının kurutma, fermantasyon ve et ürünlerine yönelik olduğu belirlenmiştir. Bunlar arasında çorti adı verilen lahana turşusu, şor yaprak adı verilen tuzlu lahana salamurası, toprağın içerisinde muhafaza edilen ve olgunlaşması için beş altı ay bekletilen basma peynir, kuru et, kelle paça kurutması, kuru balık gibi ürünlerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yörenin ılıman ilçelerinden temin edilen meyve ve sebzeler de kurutulularak saklanmaktadır.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye, e-posta, asimsek@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3317-2330.

** Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye, e-posta, celikseher381@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7698-9343.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 06.04.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 22.09.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Şimşek, A. & Çelik Yeşil, S. (2022). Examining Traditional Winter Preparations: The Case of Bitlis Cuisine. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 277-288.

Keywords: Bitlis Mutfağı, Kış Hazırlıkları, Geleneksel.

Introduction

The term used as *mise en place* in kitchens is generally the preliminary preparation of the food before going to the customer. Although this process varies according to the product's structure, it can be the most laborious and perhaps the most difficult part of the kitchen, from the preparation of the knives used to the stock operations. What kind of effort is made in the background of the food that comes to the table is often not taken into account by the customer. The labor factor of *mise en place* in the meal prepared in a restaurant is similar to the labor in the preliminary preparation of the housewife. Often these two background labor forces are not taken into account. On the other hand, restaurant kitchens make their preliminary preparations every day of the year, while domestic preparations are usually made in certain periods as winter preparations.

Nutrition, which is the most basic need of human beings, is an action performed on a daily basis. The striking point here is that the nutrients vary seasonally, and the crops collected in the summer cannot be preserved until the winter months. However, these products can be consumed in winter with certain storage conditions. Food processing and storage methods differ according to food groups. Since the processing of foods will extend the life of foodstuffs, it is obtained by preserving the structure of basically organic materials or by changing them (Mil, 2018: 35). Different products in the food groups are stored by applying similar or different processing methods in accordance with their physical, chemical, or biological properties (Çaylak Dönmez & Pehlivan, 2019).

Today, the term that corresponds to winter preparation is to ensure that the products produced in the season take place in human nutrition for a longer period of time due to their biological and physical structures. It is also a method of preservation. The drying method, which is one of the methods included in the storage conditions, is among the oldest storage methods (Rahman & Perera, 2007). These include dry pepper, eggplant, tarhana (soup with dried yoghurt), bulgur (cracked wheat), spices, etc., which are consumed in winter. Pickles, which are available in almost every household, are obtained by a storage method called fermentation. In the past, freezing with snow and ice, and today refrigerators, is one of the most used storage methods. These storage methods have also been among the study subjects in the international literature. When these studies are examined; Prokopov and Tanchev (2004) to the techniques needed to preserve food for a long time, Guizani and Mothershaw (2007) to the reasons for the fermentation process to prevent the amount of wasted food, to the details and benefits of the drying methods of Rahman and Perera (2007), Rahman and Mothershaw (2007) It was seen that Velez Ruiz (2007) focused on the preservation of food by freezing, and Smid and Gorris (2007) included the effects of natural antimicrobials on food preservation.

Considering the 81 provinces of Turkey geography, it is thought that each region has its own winter preparations. When look at the national studies carried out in this context, it is understood that some studies are of a regional nature, and some studies are only product-oriented. When these studies are examined; the winter preparations of the Nevşehir region of Yolcu (2018), the winter preparations of the Erzurum region of Akoğul and Aksakallı Bayraktar (2020), the winter preparations of the Kütahya region of Baysan (2021), the winter preparations of the Gaziantep region of Çaylak Dönmez and Pehlivan (2019), it is seen that

Karagöz and Güllü (2018) researched the local products of Kırıkkale Bahşili region, and Seç and Kaya (2019) researched the food and winter preparations of Meskhetian Turks living in Konya, Karaman, and Osmaniye provinces. It has been determined that product-oriented studies have investigated the subject of jam and pickles by Güllü and Karagöz (2017), and the subject of tarhana by Yönel, Karagöz and Güllü (2018) and Başar, et al. (2019). This study was carried out to determine the winter preparations of Bitlis cuisine and to examine the production process. The study obtained data by interviewing 13 female participants between 20-25 December 2021 using the semi-structured interview technique.

Method

Purpose and Importance of the Research

The winter preparations, which are carried out intensively in the geography of Turkey, are implemented in almost all of the 81 provinces, and there are some differences. In addition, it has been determined from the studies mentioned above that the major cities in Turkey are discussed within the scope of winter preparations. This study aims to determine the winter preparations of Bitlis cuisine and examine the production process. For this purpose, the research question is determined as; What are the winter preparations made in traditional Bitlis cuisine and how are they produced? The study is important in bringing idiosyncratic winter preparations of the aforesaid region into the literature and recording them.

Data Collection Method

To determine the winter preparations of the Bitlis city, semi-structured interview technique was preferred as the data collection method. In the semi-structured interview, it is aimed to get similar outputs from the participants. In this interview method, the questions to be asked to the participants are prepared in a comprehensive way, and the subject flow is provided to the researcher at the time of the interview. While preparing the interview form, the existing literature on the subject was examined in-depth, and the questions that were found to be missing in the field and wanted to be measured were included. Then, the expert opinion was consulted, who has studied on winter preparations and food storage methods. The final version of the form was created by making necessary changes in line with expert evaluations. The questions asked to the participants are given below;

1. What are the products/preparations made for the winter months in the Bitlis city? E.g.; tarhana (soup with dried yoghurt), bulgur (cracked wheat), dried products, frozen products, dairy products, canned food, etc.

2. Apart from the general winter preparations in Turkey, is there a special product belonging to Bitlis?

3. In which months does the preparation of these products start?

4. Where do you source the products for preparation?

5. In which areas do you prepare the products such as home kitchen, garden, village?

6. What are the points to be considered in the preparation of the products?

7. What are your methods of processing and storing the products?

8. What are the usage areas of the winter preparations? E.g.; soup, side dish, breakfast, etc.
9. Can you give a recipe including the month of winter preparation, the materials used, cooking, and storage method?

There are a number of features that the measurement tools used in the data collection process should have. If these are not suitable for the purpose of the study, the research findings will also cause errors at this point. The main objective is to ensure that these tools are valid and safe. It is a consistent measurement with a reliability measurement tool. The validity, on the other hand, is that the measurement tool focuses on and measures what or what it wants to measure, and does not add anything else (Yıldırım & Şimşek, 2018). The interview questions given above show the study's validity in terms of focusing only on winter preparations. The fact that the interviewer introduces himself to the participants during the interview, the researcher conveys the purpose and scope of the study, and the findings obtained are consistent with the subject also shows its reliability. The sample of the study examined consists of 13 housewives over the age of 30 who live in the city of Bitlis and have knowledge about the production of traditional winter preparations of Bitlis cuisine. Purposive sampling was used to determine the housewife in question. Purposive sampling is when the researcher determines the sample by choosing from the universe in line with his/her own goal. While determining the sample, attention is paid to the selection of individuals who are most suitable for the research problem (Şimşek, 2018: 121). In this direction, a person who has been making winter preparations for many years and learned these preparations from his elders has been determined as the key person. Other participants were also reached with the snowball sampling method in line with the guidance of this person. In the snowball sampling method, the number of participants is increased by taking reference from people who have knowledge about the subject (Baş ve Akturan, 2013). Face-to-face interviews were held in Turkish with the people included in the research on 20-25 December 2021, and the interviews were recorded with the permission of the participants. The interviews lasted 5-10 minutes on average and were deciphered and interpreted. Additionally ethics committee approval was given for the study by Kastamonu University Rectorate Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee with the decision number 3/11.

Analysis of Data

The findings that emerged within the scope of the research were written down through descriptive analysis. The resulting findings were interpreted within the framework of certain themes, especially demographic characteristics. As the confidentiality of the participants is in question within the scope of data analysis, the results obtained were transferred as P1, P2, P3-P13. The study's limitations are the primary and secondary sources and the participants who helped collect the data. The study was limited to 13 participants, considering that the saturation point was reached due to repeated responses. The saturation point indicates that sufficient findings for the purpose of the research have emerged (Yıldırım & Şimşek, 2018). In addition, the fact that the data were obtained only from the participants living in Bitlis city center, indicates another limitation of the study.

Findings

Women generally carry out the preparations made by the region for the winter months. When the demographic characteristics of the participants are examined, it is seen that those who are married in marital status, those who are 36-45 years old in age status, and those who are housewives in occupational group. Considering the educational status, it was determined that the majority of those at primary and high school levels were in the majority, and one person did not have any educational background. The answers given by the participants within the scope of the question of what are the products/preparations made for the winter months in the Bitlis are shown in Table 1.

Winter Preparations	
P 1	Dried zucchini, sauerkraut, dried beans, dried purple basil, pressed cheese (tulum cheese), dried pepper, gari (wild beet).
P 2	Pressed cheese, canned food (tomato, green pepper) for menemen, cucumber, pepper, cauliflower, pickled carrot, dried broad beans (green beans), çorti (sauerkraut), dried meat, salted fish, jağ (giant fennel), plum marmalade, dried tomatoes, dried pepper, gilgil (<i>Panicum millaceum</i>), Kurut (dairy product as cheese), pittim (wild pistachio).
P 3	Pressed cheese, pickled cheese, kurut, dried meat, soup, dried (zucchini, eggplant, pepper, apple, plum), sumac, jams (apple, strawberry, cherry, quince), breakfast sauce, canned food (tomato, green pepper) for menemen, pickled cucumber, canned (pepper, eggplant, okra, beans), dried broad beans (green beans), şor leaves/salty leaves (cabbage brine).
P 4	Çorti, fried meat, dried meat (eggplant, pepper), dried meat, bastik (cezerye), pressed cheese, knitted cheese, kurut, butter, pepper, tomato paste, dried broad beans (green beans).
P 5	Çorti, salted fish, dried herbs (purple basil, tomato, pepper, yellow zucchini), broad dried beans (green beans), canned food (tomato, green pepper) for menemen, butter, dried meat.
P 6	Pressed cheese, soup, broad dried beans, dried meat, dried fish, dried fruits (pear, quince), compote, breakfast sauce, canned for menemen, frozen fried pepper fries.
P 7	Tulum cheese/Pressed cheese, canned food (pepper, tomato, eggplant), soup, dried fruit (eggplant, pepper, tomato, purple basil, oregano), shijir (Kurut), jams (apricot, cherry), vinegar.
P 8	Cheese, dried, canned.
P 9	Çorti, dried meat, dried meats (green beans, peppers, eggplant, purple basil, parsley), dried sheep's head and foot, breakfast sauce, canned food (tomato, green pepper) for menemen, jağ, kenger (<i>Gundelia tournefortii</i>), kires (wild leek), pressed cheese.
P 10	Dried fruits (green beans, chili pepper, zucchini, eggplant, pepper, purple basil), plum marmalade, jams (peach, damson), pickled cheese, cucumber, pickled peppers, panicum millaceum, sumac, dried meat, çorti, pickled turnip leaves, canned food (tomato, green pepper) for menemen, canned tomato, potato, and eggplant embedding.
P 11	Dried meat, dried fruit-vegetables, cezerye, walnut sausage, dried broad beans (green beans), roasted peppers, roasted peppers, eggplant, butter, Pressed cheese/tulum cheese, pickled cheese.
P 12	Çorti, dried broad beans (green beans), dried meat, pickles, canned food (tomato, green pepper) for menemen, <i>Panicum millaceum</i> .
P 13	Pressed cheese, soup, dried (zucchini, eggplant, purple basil, mint, oregano), plum marmalade, pickled cucumber, canned food (tomato, green pepper) for menemen, salted fish, gari, jağ.

Table 1: Winter preparations of the Bitlis

In line with the answers given by the participants, it is possible to say that the city does not allow the cultivation of a wide variety of products in the region due to the intense winter conditions. The end of the winter season with May does not allow fruit and vegetable agriculture, especially grain production. Therefore, it is seen that the products prepared in the region and mentioned above by the participants are mostly based on fermentation and meat

products. The dried products are generally prepared using fruits and vegetables obtained from the temperate districts of the city. In line with the answers given, some products are called indispensable in the city of Bitlis, and that are specific to the region. These; sauerkraut called *çorti*, salty sauerkraut called *şor* leaf, pressed cheese, also known as *tulum* cheese, which is preserved in the soil and kept for five or six months to mellow, *şilor* paste, which means plum marmalade, dry meat, which is an indicator of intense meat consumption and a Central Asian habit, dried sheep's head and foot, fried meat, salt fish, dry fish, *keşk/şijir*, also known as *kurut*, obtained by drying buttermilk, in addition to the wheat tradition, *panicum millaceum*, which is one of the grains and derivatives, are products prepared before the winter season. Zucchini, beans, purple basil, oregano, sumac, wild beet (*gari*), giant fennel (*jağ*), *gundelia tournefortii* (*kenger*), wild pistachio (*pittim*), and wild leek (*kireş*), some of the region's important plants, are the foods frequently mentioned by the participants and consumed by some dried and some pickled. In addition, the pronunciations of the preparations in local dialects and their English equivalents are given in the Appendix. The classification of the winter preparations made by the participants according to the food groups is given in Table 2.

	Meat	Fruit	Vegetable-Herb	Dairy Pro.	Grain	
Winter Preparations	Dry meat	Plum marmalade	Zucchini drying	Dried broad beans	Pressed cheese	Panicum millaceum
	Salted fish	Dried apples	Sauerkraut	Giant fennel	Pickled cheese	
	Fried meat	Apple jam	Dried bean	Dry tomato	Knitted cheese	
	Dry fish	Strawberry jam	Dried purple basil	Wild pistachio	Kurut (Dairy product as cheese)	
	Dried sheep's head and foot	Quince jam	Dried pepper	Aubergine	Butter	
		Cherry jam	Cucumber	Cabbage brine		
		Dried pear	Pepper	Tomato paste		
		Dried quince	Cauliflower	Oregano		
		Peach jam	Pickled carrots	Gundelia tournefortii		
		Damson plum jam	Potatoes	Turnip		

Table 2: Classification of Winter Preparations According to Food Groups

When Table 2 is examined, it is seen that the winter preparations are mainly made from the vegetable-herb group. Fruits, dairy and meat products follow respectively in terms of usage. Dried meat is an important product that has survived from Central Asian societies. These meats, which are available in most regions and are called *kakaç*, are also consumed in the city of Bitlis. The names used in the region are shaped as dry, salty, and roasted. The preservation method of these meats is quite simple and long-lasting. These meats, which are kneaded with plenty of salt, are stored by drying in harsh cold weather. Another important and ancient product of the city is *kurut* called *keşk/şijir*. *Kurut* is made from strained yogurt or yogurt churned in churn, the precipitate formed by boiling the buttermilk left after the butter is removed. Salt is added to them, given the desired shape, and dried in the sun. *Kurut*, which is high in protein and contains lactic bacteria formed during drying with a significant

amount of calcium, potassium, and phosphorus, is more nutritious than raw milk or yogurt (Isin, 2019: 94). Kurut, which has a cheesy odor and a sour taste, is added to the meals by being dissolved with water, its grated pieces are added to the noodles, or food is made with the ingredients added directly to the dry. Kurut, which was mentioned for the first time in the work of Kaşgarlı Mahmut in the 11th century, was used to mean dried milk (Kaşgarlı, 2018: c1, 357).

Participants start the products they prepare for the winter months with cheese in the spring and end with dried meat in the first weeks of December. Each of the raw products obtained from the village, garden, greengrocer, and the market has a season. The preparations that are started to be made during these seasons are primarily made in the home kitchen, but they are also prepared in the villages or home gardens. Our participants frequently mentioned the points to be considered for winter preparations as using clean and balanced products, preserving the color of the core, and paying attention to the season. The statements of the participants on this subject are as follows:

P1: For example, I am in favor of drying green beans. I lay the green beans in a clean environment in the living room in a clean environment so that it preserves the greenery so that it does not get sunlight, we dry it in a way that is not exposed to sunlight, and it stays green like that. We also dry purple basil, I also dry purple basil in a cleaner environment in a place that does not get sunlight. So that it retains its natural color.

P2: We attach great importance to hygiene. It should be washed well, it should not smell. It should be done as soon as possible not to get infected. It is necessary to pay attention to the season. For example, we need to dry the products well, when we make dried broad beans, we will dry them well to stay green. So are tomatoes, so are peppers. After drying, we dry it in a cool air place to not get mothballed. If it is in a cool and open place, it will not get worms. But in damp places, it gets worms right away.

P3: *"I pay attention to its cleanliness. It dries well and is clean. It is the salt, this is this, it should be put in a balanced way. For example, I add lemon salt to the pickle, I add chickpeas, I add vinegar, even two or three years are left for it not to spoil, nothing happens to the pickle."*

P6: *"We especially pay attention to our salt, and we take care of our vinegar. It has to be good, it has to be of good quality so that our products do not deteriorate."*

P7: Especially the product must be fresh and very good. You know, it has to be a quality product so that you can eat it deliciously in winter. It needs to be washed nicely. It needs to be filtered. For example, if we make canned food, we do it under canned conditions, we change the lids of the jars. You know, he has to hold those caps. We put what we put in the closet in bags, I put two bags, and I recommend it to everyone.

P11: *"So the place must be cool, it must be clean, it is the most important place we leave. It needs to be clean, the place needs to be cool so that it doesn't get mothballed."*

Within the scope of this study carried out in the Bitlis, it was determined by the participants that drying, fermentation, and heat treatments were used intensively. Winter preparations, which help prepare breakfasts, meals, side dishes, and appetizers, are frequently used in some important local dishes. These dishes of the city; katıklı dolma (stuffed winter squash with yoğurt), çorti taplaması (sauerkraut patty), ciğer taplama (liver patty), kabak dolması (stuffed zucchini) (P1), kış türlü (winter veggie stew), yumurtalı Jağ (giant fennel

with egg) (P2), çorti aşı (sauerkraut soup) (P3), soğanlı köfte (meatball with onion) (P4), has dolma (stuffed cabbage) (P5), şalgam yemeği (turnip meal) (P9), keledoş (meat and wheat meal) (P10), gebol soup/ panicum millaceum soup (gebol çorbası/darı çorbası) (P12), kürt dolması (stuffed kurkish-white cabbage) (P13), ekşi dolma (sour stuffed) (P13) and ayran dolması (stuffed ayran) (P13). In the light of the information obtained from the participants, the recipes of some unique winter preparations of the city of Bitlis are given below.

Gari (Wild beet): Gari is a plant that emerges in the spring. We either dry it or put it in the freezer. It can also be stored in the freezer, but I prefer drying. If we put it in the freezer, we keep it in salty water with sumac overnight, take it out of the water the next day, rinse it again with clean water, and store it in the freezer like that. We take out and use the food whenever you want in winter and spring (P1).

Şor Balık-Şor Fish (Salty Fish): We have Erçiş fish, we keep it in salt for two days, after two days we press the bottom of the cans so that one layer of salt is one layer of fish, and we eat it for a whole winter. Like canned food, throw it into the water the night before or throw it into water 3 hours beforehand, wash it clean, flour it in oil and fry it. Bulgur (cracked wheat), pilaf is great on the side, with pickles (P2).

Dry Meat: *"We buy dried meat (from the butcher) in November. If you can find it already, we find and slaughter live animals. We salt them well, we open them and salt them so that the salt can go everywhere. It stays in the sun for a full week. We dry it well, then we cut it and keep it in a cool place, it's enough for us all winter. Especially hevir meat (goat meat under one-year-old) (P2)."*

Şor Leaves/Salty Leaves (White cabbage leaves): *"They salt the cabbage, put it in bins, and make the stuffing in the summer. They leave it for the summer (şor leaves). There is no cabbage in the summer, they salt it in the winter and put it in cans like pickled leaves, then in the summer, they boil it a little and make its stuffing. They call it a şill leaf (P3)."*

Pressed Cheese/Tulum Cheese: We bring the cheese in summer, we slice it, we salt it. We wash it clean, first, we salt it, it stays in saltwater for two days, then we take it out of the saltwater, add it to the strainer, filter it, press it again into the cans (pressing the cheese by hand as much as the can hold), in winter we take out a spoonful of cheese and eat it. We keep it like that for two or three, then add it to the ground. It stays until summer, and nothing happens in the soil. We take it out whenever we want, we take out another one when we're done. They call the name of the cheese baguette Pressed. Here, especially in Bitlis, they call it pressed cheese. Especially sheep cheese is preferred. We buy ready-made cheese and come and do it that way. It stays for a year, and nothing happens in the soil. If you don't have ten kinds of cottage cheese for breakfast in Bitlis, it's like nothing. We consume a lot of cheese. We will also water the soil where we put the cheese once a week to keep it moist. In order not to spoil in this hot summer. The brine is made from the remaining juice of the cheese. When we were kids, my mother used to put it in cubes, now there is no cube, we put it in plastic bins (P3).

Dairy product as cheese (Kurut): *"They shake the buttermilk, we roll it into balls and dry it, in the winter we take out its buttermilk and kurut, we say to it. We serve it on meals with gebol and stuffed with oil (P4)."*

Fried meat: I wash the meat well. The whole meat is washed, drained so that there is no water left in it. It's usually a small animal. We put the tail fat under the pot, it melts beautifully. Then we add the others. After adding it, you lay it in layers. Oil on the bottom,

others on top. It is cooked for 4-5 hours but on low heat. After cooking, we leave it in small small bowls and keep it in the refrigerator. It is served on meals, breakfast, and rice. When it is almost ready to cook, we add a little salt (P4).

Çorti (Sauerkraut): It was a ten-pound can, I bought fifteen kilos of cabbage, for example, there are houses that weigh fifty kilos. It is consumed a lot. Did you say winter preparation in Bitlis, I think first cheese, çorti. After that, I put my chickpeas on the bottom. I washed my beautiful cabbage, I chopped it, you cut it not so big, not too finely, but we chop it in the middle, then I put my cabbage, then I poured my rock salt in my basin, then I pressed it in my can. After that, I boiled the water and warmed it up a bit. I can't trust tap water because it's guaranteed like that. After that, I poured my water and put it next to the honeycomb because it should swell like this and vomit its water. You can't just take it and put it away. In a week like this, you vomit your water, you pour that water, I also pour saltwater into a container, into a can, as it decreases, I pour it as it decreases. Turn it off after a week and use it for meals. You can use it both in meals and you can eat it plain. In this way, a must-have çorti. I'm a little late, but it will be done in November for sure. (P7).

Driers: I collect peppers and eggplants from the garden, I wash them well, I carve them. I cut the caps off the peppers, string them on a string, and hang them on the balcony. I break the beans too. I lay it on a nice clean cloth and lay it on the balcony to dry it. I wash the chili peppers well first, then cut it in the middle and take out the core inside. Some pour salt lightly, some dry them as soon as possible, save them in sacks, then beat them. We have large logs, they are carved from walnut wood. We beat him by pouring salt like this and storing it in jars. She is wonderful (P10).

Jağ (Giant Fennel): *"We buy Jağ from the market, we boil it, it stays in the water for two or three days, and we change the water in the evening and morning. After that, we salt it, press the cans, and close the mouth. After that, we boil it, add eggs, cook it, and eat it. We do it in spring and in April (P13)".*

Conclusion

Nutrition is a basic need for the continuity of human life. At the same time, it shapes the nutrition culture and enables the formation of storage methods for long-term use of foods. When we look at the storage methods in the historical process, salt and wood incense are the oldest known storage methods (Çalışır and Caliskan, 2003; Demirbilek and Girgin, 2019). In this study, it is aimed to determine the winter preparations of Bitlis cuisine and to examine the production process. In line with the purpose of the study, data were collected with 13 female participants by conducting semi-structured interviews between 20-25 December 2021.

As a result of the analysis, it was determined that the preparations for the winter in Bitlis started with cheese in the spring and ended with dry meat in the beginning of December. Yazgan Serinkaya (2017) similarly stated that the preparation of winter meals begins with the summer months. In addition, it is seen that winter preparations in the city are mostly based on fermentation and meat products. It has been determined that the dried products are generally prepared by means of fruits and vegetables obtained from the temperate districts of the city. In this context, pickle making and brine are often preferred. Baysan (2021) also found in his study that vegetables and fruits are mostly dried and stored. In addition, it is possible to say that dry meat is the winter preparation that attracts the most attention. Because among the common methods used for meat preservation, roasting or freezing methods are preferred.

In this context, products such as drying of head legs, roasting, salted fish and dried fish are also prepared.

Within the scope of winter preparations, it has been determined that especially dairy products are evaluated in different ways such as cheese and kurut, and cereal products are also preferred. Winter preparations are usually made in the home kitchen, but also in the villages or home gardens. Yolcu (2018) also stated in his study that winter preparations are made together in different environments among neighbors. While making the preparations, the use of clean and balanced products, the preservation of the essence color, and attention to the season were the issues that the participants paid the most attention. In addition, it has been determined that these preparations are frequently used in local dishes such as stuffed winter squash with yoğurt, meatballs with onions and turnips.

This study is important in terms of determining and recording the winter preparations of the Bitlis. It is also a contribution to the relevant literature. In future studies, recipes with ingredient quantities can be sought to establish the standard for the identified preparations. Differences can be examined by identifying similar winter preparations in the nearby region. In order not to forget the winter preparations determined/to be determined within the scope of the study and to ensure their sustainability, publications can be prepared by the relevant public institutions in printed and electronic media that can be easily accessed by both the local people and the tourists. Considering that these preparations are also included in applied folklore (Baysan, 2021), it can be contributed to the preservation of Turkish culinary culture by emphasizing that they are important in terms of keeping traditional culinary values alive.

References

- Akoğul, E. & Aksakallı Bayraktar, Z. (2020). Erzurum mutfak kültüründe kış hazırlıklarının incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 1331-1345.
- Baş T. & Akturan U. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Nitel veri analizi, örnekleme, analiz, yorum*. Seçkin Yayıncılık.
- Başar, F., Şen, N., Silahşör, Y. & Başar, B. (2019). Erzincan yöresel mutfak kültürü unsuru olan tarhananın gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1), 328-339.
- Baysan, M. (2021). Kütahya mutfak kültüründe geleneksel kış hazırlıkları. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 268-280.
- Çalışır, Z. E. & Çalışkan, D. (2003). Food additives and effects on the human health. *Journal of Faculty of Pharmacy of Ankara University*, 32(3), 193-206.
- Çaylak Dönmez, Ö. & Pehlivan, T. (2019). Gaziantep ilinde kışlık hazırlıklar ve kurutmalıklar. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 275-292.
- Demirbilek, E. & Girgin, G. (2019, September 19-21). Türk mutfak kültüründe beslenme alışkanlığı ve sofrada adabında meydana gelen değişimlerin belirlenmesi. [Konferans sunumu tam metin]. IV. International Gastronomy Tourism Studies Congress, Nevşehir, Türkiye.

- Erden Çalışır, Z. & Çalışkan, D. (2003). Gıda katkı maddeleri ve insan sağlığı üzerine etkileri. *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 32(3), 193-206.
- Guizani, N. & Montershaw, A. (2007). Fermentation as a method for food preservation. Rahman, M. S. (Editor), *Handbook of Food Preservation*. (pp. 215-236). Boca Raton, Taylor & Francis Group.
- Guizani, N. & Montershaw, A. (2007). Fermentation as a method for food preservation. Rahman, M. S. (Editor), *Handbook of Food Preservation*. (pp. 215-236). Boca Raton, Taylor & Francis Group.
- Güllü, M. & Karagöz, Ş. (2017). Türk kültüründe kış hazırlıkları: Reçel türlerinin ve üretim metotlarının değerlendirilmesi. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, AG, 156-167.
- Işın, P. (2019). *Avcılıktan gurmeliğe yemeğin kültürel tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Karagöz, Ş. & Güllü, M. (2017). Türk kültüründe kış hazırlıkları: Turşu türlerinin ve üretim metotlarının değerlendirilmesi. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, AG, 95-105.
- Karagöz, Ş. & Güllü, M. (2018). Gastronomi turizmi kapsamında yöresel ürünlerin incelenmesi: Kırıkkale-Bahşili İlçesi örneği. [Konferans sunumu tam metin]. III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, Hatay, Türkiye.
- Kâşgarlı, M. (2018). *Divanü Lügat-it Türk* (B. Atalay, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mil, B. (2018). Besin işleme ve saklama yöntemleri. Zencir, E. (Editör), *Temel Mutfak Teknikleri*, (ss. 30-59). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Prokopov, T. & Tanchev, S. (2007). Methods of food preservation. McElhatton, A. & Marshall, R. (Editors), *Food Safety A Practical and Case Study Approach*. (pp. 3-25). Springer Science, Business Media.
- Rahman, M. S. & Perera, C. (2007). Drying and food preservation. Rahman, M. S. (Editor), *Handbook of Food Preservation*. (pp. 403-432). Boca Raton, Taylor & Francis Group.
- Rahman, M. & Velez-Ruiz, J. (2007). Food preservation by freezing. Rahman, M. S. (Editor), *Handbook of Food Preservation*. (pp. 635-666). Boca Raton, Taylor & Francis Group.
- Seçim, Y. & Kaya, M. (2019). Türkiye’de yaşayan Ahıska Türklerinin yemek kültürü. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1631-1647.
- Smid, E. & Gorris, L. (2007). Natural antimicrobials for food preservation. Rahman, M. S. (Editor), *Handbook of Food Preservation*. (pp. 237-258). Boca Raton, Taylor & Francis Group.
- Şimşek, A. (2018). Evren ve örneklem. Şimşek, A. (Editör), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (ss. 108-133). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Serinkaya, E. Y. (2017). Mutfak kültürünün Gaziantep'in geleneksel konutlarında incelenmesi. *Artium*, 5(1), 27-41.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yolcu, M. A. (2018). Nevşehir yöresinde ailelerin geleneksel kış hazırlıkları. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 7-22.

Yönel, D., Karagöz, Ş. & Güllü, M. (2018, 27-30 Eylül). Tarhana üretimi ve çeşitleri. [Konferans sunumu tam metin]. 2. Uluslararası Batı Asya Turizm Araştırmaları Kongresi, Van, Türkiye.

Name of food in local dialect	Name of food in English	Name of food in local dialect	Name of food in English
Basma/Tulum Peyniri	Pressed cheese	Lahana turşusu	Sauerkraut
Kış Türüsü	Winter Veggie Stew	Fasulye kurutması	Dried beans
Çorti	Sauerkraut	Reyhan kurutması	Dried purple basil
Kurut (şijir, keşk)	Dairy product as cheese	Kuru biber	Dried pepper
Gilgil	Panicum millaceum	Gari	Wild beet
Kabak kurutması	Dry zucchini	Menemenlik konservelikler	Canned food (tomato, green pepper) for menemen
Bakla kurutması (yeşil fasulye)	Dried broad beans (green beans)	Jağ	Giant fennel
Pıttım	Wild pistachio	Şor (lahana) yaprak (tuzlu yaprak)	White cabbage leaves (şor leaves/salty leaves)
Bastık (cezerye)	Cezerye (traditional Turkish dessert made from caramelised carrots, shredded coconut, and roasted walnuts, hazelnuts, or pistachios)	Örüklü peynir	Knitted cheese
Şilor (erik) salçası	Plum marmalade	Kelle paça kurutması	Dried sheep's head and foot
Kenger	Gundelia tournefortii	Kireş	Wild leek
Sumak	Sumac	Cevizli sucuk	Walnut sausage
Kavurma	Fried meat	Salamura peyniri	Pickled (Brined) cheese
Menemen	Eggs scrambled with tomatoes and green pepper	Kurut	Dairy product as cheese

Appendix: Name of Food in Local Dialect/English

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was obtained for this study with the decision of Kastamonu University Rectorate Social and Human Sciences Ethics Committee dated 01.03.2022 and numbered 2022/11-3.

Disasters and Evaluation of Tenants not Included in Vulnerable Population Groups in Türkiye Based on Housing-Oriented Real Estate Phenomenon[†]

Afetler ve Türkiye’de Kırılgan Nüfus Gruplarına Dahil Edilmeyen Kiracıların Konut Odaklı Emlak Olgusu Üzerinden Değerlendirilmesi

Gökhan TENİKLER*

Galip AKDAŞ**

Abstract

In the New Urban Agenda, also included tenants as vulnerable population groups. Tenants, who have no place in academic studies and disaster exposure legislation in our country, are defined as one of important as they take on an equal role in the process and are not excluded from the process for any reason. In housing-oriented disaster management, it is possible to ensure that not only The owners but also The tenants are involved in the process to support the process. By knowing the adaptability and resilience of a property to disasters, when housing costs are also taken into account, renters can reflect the restrictions of laws and regulations in their preferences, maximizing the benefit. In this study, it is the evaluation of the analysis whether tenants are willing to pay for the anti-seismic safety measures in the context of housing safety following the legal provisions contained in the anti-seismic legislation. In addition, the effects of regional seismic risk in Türkiye and of earthquake resistant houses on the rental housing market pricing were investigated.

Keywords: Disaster, Earthquake, Safe Housing, Tenants, Vulnerable Groups.

Öz

Yeni Kentsel Gündemde kırılğan nüfus gruplarına kiracılar da dahil edilmiştir. Ülkemizde afetlere maruziyet açısından akademik çalışmalarda ve mevzuatta yer bulamayan kiracılar, süreçte eşit rol almalarının sağlanması, herhangi bir sebeple süreç dışına itilmemeleri anlamında önemli olarak tanımlanmıştır. Konut odaklı afet yönetiminde sadece mülk sahiplerinin değil, aynı zamanda

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (This article is derived from Galip Akdaş’s master thesis dissertation entitle “Bütünleşik afet yönetimi gelişim sürecinde Türkiye’de güvenli konut”, Supervised by Gökhan Tenikler).

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, e-posta, gokhan.tenikler@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7320-7086.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, e-posta, ORCID: gakdas@gmail.com, 0000-0002-4452-5808.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 07.11.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 21.12.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Tenikler, G. & Akdaş, G. (2022). Disasters and evaluation of tenants not included in vulnerable population groups in Türkiye based on housing-oriented real estate phenomenon. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 289-307.

kiracıların da sürece dahil edilmesiyle süreci desteklemeleri sağlanabilir. Kiracılar, bir mülkün afetlere karşı uyumu ve dayanıklılığına ilişkin bilgilerine sahip olarak konut maliyetlerinin de hesaba katıldığı durumlarda, faydayı üst düzeye çıkarırken, kanun ve yönetmeliklerdeki kısıtlamaları da tercihlerine yansıtırlar. Bu çalışmada deprem yönetmeliklerinde yapılan hukuki düzenlemeler sonucunda konut güvenliği bağlamında, kiracıların depreme yönelik güvenlik önlemlerine ödeme yapmaya istekli olup olmadığının analizi değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye’de bölgesel deprem riskinin ve depreme dayanıklı konutların kiralık emlak piyasasında fiyatlanması araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Deprem, Konut Güvenliği, Kiracılar, Hassas Gruplar.

Introduction

Nowadays, despite natural disasters have become increasingly more severe and more frequent, the studies conducted on housing markets are limited to hedonic property analyses that do not consider their effects on tenants. However, the missed point is that the reactions of tenants have a capacity to significantly influence the housing market and the quality of the housing stock. Assessment of disasters within urban planning is important for tenants in regard to choosing the correct areas for urban housing stocks and the development of these housing areas. When it is considered that rents are based on location, physical properties of the building, and social facilities, it should be expected that disasters must also have an effect on the preferences of the tenants. House ownership is an important tool in financial accumulation. Property ownership is an important means of saving wealth. Tenants’ preferences for housing act as a measurement for safety for low- and middle-income households but also cause economic and social inequality in the long run. The literature on housing demand shows that the uncertainty connected with property ownership is negatively affected by the probability of property ownership. Low-income tenants are defenseless because of a lack of available funds and of social policies that limit accessibility to affordable housing. The effects of natural disasters on the tenants are not tested, who constitute an important element in understanding the housing market. The renting preferences of the tenant families based on general price changes after a disaster have never been defined before. Moreover, there is not enough data on the rentable housing market, similarly on the job market; tenant quality cannot be monitored easily, as in the case of laborer quality. The process of annulling a contract between the tenant and the property owner is as complicated as in the case of annulling a contract between an employee and the employer and makes evicting the tenant a more costly affair. Data on the housing market can significantly influence how long the tenants decide to stay in a certain property. Frequent natural disasters not only damage the existing stocks of housing opportunities but also indicate an increasing risk for property owners and may affect occupancy rates as a result. Security of life, one of the core requirements of human existence, is a concept that includes many disciplines such as healthy diet, clean environment, safe urban surroundings, safe housing, job opportunities, job life and technology, and is an assessment of many risks that may arise or present in various areas of life and by taking necessary measure against them and demand shows that the uncertainty that is connected to property ownership has a negative relation to the possibility of property ownership.

Theoretical Framework

A 2200-year-old inscription found in the ruins of Teos in Seferihisar, İzmir, is accepted to be the oldest and most comprehensive tenancy contract in Anatolia (Seferihisar Municipality, 2016, October 3). The contract was prepared including a guarantor and six witnesses and contains the kinds of sanctions that could be enforced in case the land with houses in it was not used properly. Rent is a concept that goes back thousands of years and is defined as temporary transfer of the right of use of a certain house, vehicle or similar property by its owner. Property is not limited to immovables and can include movables, immovables and intangibles (Özlük B., 2019: 141). Property owners can also be tenants but not all tenants

are property owners. Tenant is the person who has the right to use a property in exchange for a certain price. Public administration has formulated policies, mechanisms, financing models and collective actions for property and rentable property selection. A households share from total rent or purchase forms the basis of property demand. There are many factors that influence whether a person rents a property. These may include the persons income, the property's rent, consumer wealth, personal preferences, urbanization, family structure, population increase, social opportunities, new property supply and local property preferences (Yayar & Bursal, 2019: 2012).

Housing security during disasters covers the health of the dwellers, prevention of accidents for safety and continuation of daily life. Changes in law in regards to housing and land development should adhere to development plan goals, economic plans, population mobility and public disaster risk plans. Emigration from the countryside into urban areas has caused poor urbanization in Turkey that has also affected tenants. The inability of individuals to provide their basic needs in urban areas has created urban poverty. People need to feel safe against risks and dangers while in their houses. However, it is not enough for the tenants to take personal precautions against disasters. In addition to the ontological meaning of security for property owners, those who do not own any property for a fragile group of individuals who are more susceptible to urban poverty and security risks. Especially in Türkiye, tenants are not included in the group of people designated as vulnerable. For this, tenants have to be supported by the authorities with changes in the legislation policymakers and insurance against risks, starting from the construction of housing until and during their eventual use. Urban resilience levels are determined by individuals, groups, and governments. When the effects of personal features and living conditions on resilience are considered, important parameters are age, income, housing type, rent situation, unemployment, disability and debt. Rents are higher in places with no social security. The consumer demand for stable buildings starts after construction standards are met and made better but when housing is constructed poorly, natural disasters (e.g., earthquakes, floods, etc.) will threaten people's lives. Priority should be given to increase health and safety standards for those without property ownership. Although "Safe and healthy housing" is not a priority for people who want to rent, this can be influenced by increasing awareness on international health and safety standards among tenants. Nevertheless, it should not be forgotten that variations will occur when the demographical distributions for urban and rural areas in a country are considered. The two most important security risks to be faced by tenants are owners renting out properties that are neither stable nor strong, and not repairing such properties after an occurrence of damage. These things can happen in slums, tenements and even in private homes of which their prices are determined by the market. Tenants have more housing problems if compared to owners and natural disasters exacerbate the conditions (Lee & Van Zandt, 2019). Tenants are especially defenseless because of the physical conditions of the houses and other factors that increase financial instability. These could be shanties, tenements or even private homes that got more valuable through the changes in the housing market. Risks also increase when the tenant has a low income or does not have a contract. Taking disasters into consideration in urban planning is crucial for locating new housing areas and the proper development of these areas. If factors determining rent levels are considered such as physical properties and social opportunities, it can be expected that natural disasters will also have an effect on personal choices in housing selection. Tenants not only have to cope with moving to another property by also face problems with their work, health and social security (Peppercorn & Taffin, 2013). Also, a higher price difference between older and newer buildings in areas with higher earthquake risk (buildings constructed before and after the enactment of the Earthquake Legislations) will cause people to prefer investing in buildings with higher earthquake safety. It is necessary that housing bound to be rented or sold should be inspected if they adhere to

these legislations in regards to Development Act, Building Inspection Act and Development Guidelines of the respective local governmental body. There are not enough studies made in Türkiye on the housing security of tenants, which is a very important factor in the housing market. The changes in the values of security investments made for tenants by the property owners in the housing market, who choose housing as the choice for investment, will provide valuable data to other investors. While proximity to public facilities, infrastructure, location and social support mechanisms are deemed important factors for tenants, concepts such as structural stability and quality can be ignored while choosing a rental property (Khan & Scholtz, 2011). The analysis of the physical characteristics of a house in terms of disaster risks will cause the outcomes of a disaster on it more predictable. Also, the movements of the tenants after a disaster due to structural damage will become more manageable. Rentable property is generally older, less maintained and has a greater risk of damage. Also, renovations made on rentable properties last longer and this may cause tenants to find affordable housing. Physical rehabilitation takes longer for houses that have an asymmetrical relation with the market (Seymour & Akers, 2021). Türkiye ranks second as the most populated country in Europe after Germany. According to the European Union Statistics Office the Eurostat, the country with the highest percentage of tenants in Europe is Germany. Türkiye is number four in this regard after Switzerland and Austria and according to the Turkish Bureau of Statistics (TÜİK) there is a downward trend in property ownership as the price indices of the Central Bank have increased. Eurostat data show that on average 3 people in 10 are tenants through the 27 member states while the percentage of tenants in Türkiye is 42.1. ("Central Bank of Türkiye", 2022). House ownership rate of 61.1% in 2014 dropped to 57.8% in 2020; in contrast, approximately 70% of EU citizens own houses. Countries with percentages of tenants higher than the EU average include Denmark, France, Sweden, Luxembourg, Cyprus and the Netherlands. The country with the highest percentage of house owners is Romania and is followed by Slovakia, Hungary and Croatia ("Eurostat", 2022). Some EU countries try to solve housing problems by encouraging their local governments and private enterprise, as in the example of Germany, but because the problem is seen to be more serious to be left itself, the governments appear as regulators especially by controlling rents (Table 1).

Countries	Home Owner		Tenant		WRI	House Price Index Increase (%)	Annual Rent Increase %
	2020	2021	2020	2021			
European Union	70,0	:	30,0	:		7,3	1,7
Belgium	71,1	71,3	28,9	28,7	2,71	7,4	2,9
Bulgaria	84,3	84,9	15,7	15,1	4,16	14,5	6,3
Czechia	78,9	78,3	21,1	21,7	3,06	9,1	4,8
Denmark	59,3	59,2	40,7	40,8	2,79	15,6	
Germany	50,5	49,5	49,5	50,5	2,66	10,9	1,6
Estonia	81,4	81,6	18,6	18,4	1,99	16,1	24,5
Ireland	69,3	70,0	30,7	30,0	4,49	5,6	10,1
Greece	73,9	73,3	26,1	26,7	6,93	:	0,9
Spain	75,1	75,8	24,9	24,2	3,62	3,3	1,3
France	64,0	:	36,0	:	2,51	5,7	0,6
Croatia	91,3	90,5	8,7	9,5	4,16	6,5	3
Italy	75,1	73,7	24,9	26,3	4,74	0,4	1
Cyprus	68,6	:	31,4	:	3,21	-4,9	3
Latvia	81,2	83,2	18,8	16,8	3,01	12,4	6
Lithuania	88,6	:	11,4	:	2,18	13,3	13,9
Luxembourg	68,4	:	31,6	:	2,53	13,3	1,6
Hungary	91,3	:	8,7	:	5,07	11,9	9,1

Malta	81,9	:	18,1	:	0,69	5,3	5,6
Netherlands	69,1	70,1	30,9	29,9	7,98	12,8	0,8
Austria	55,3	54,2	44,7	45,8	3,06	11,7	-0,9
Poland	85,6	:	14,4	:	3,07	8,3	13,9
Portugal	77,3	:	22,7	:	3,52	6,6	2,6
Romania	96,1	95,3	3,9	4,7	5,51	3	4,1
Slovenia	74,6	:	25,4	:	3,42	9,9	26,4
Slovakia	92,3	:	7,7	:	3,33	4,7	3,8
Finland	70,7	70,3	29,3	29,7	2,00	5,4	1
Sweden	64,5	64,9	35,5	35,1	2,25	10,9	1,8
Iceland	:	:	:	:	1,74	12	4
Norway	80,8	:	19,2	:	2,87	10,3	1,8
Switzerland	42,3	:	57,7	:	2,04	:	1,4
Montenegro	90,2	:	9,8	:	6,75	:	:
North Macedonia	85,8	:	14,2	:	5,82	:	2,5
Albania	96,3	:	3,7	:	8,23	:	:
Serbia	86,0	:	14,0	:	5,42	:	14,9
Türkiye	57,9	:	42,1	:	5,11	29,2	20

Table 1: Property Analysis in EU and Türkiye Based on Housing (“Eurostat”, 2022).

In the duration after the Habitat I and II conferences that were held in Vancouver in 1976 and in Istanbul in 1996 respectively by the UN Human Settlements Program (United Nations HABITAT), a final declaration was implemented following the Third UN Housing and Sustainable Urban Development Conference (Habitat III) in 2016 in Quito, titled “The New Urban Program”, which is to be followed by the member countries starting from December 2016, by the authority given by UN General Assembly (“Republic of Türkiye Minister of Environment, Urbanization and Climate Change”, 2022). This study prioritizes earthquakes for their prevalence and effects, and showed that tenants value safety from earthquakes when there is a price difference between properties that were built before the earthquake legislations and after, and are willing to make investments in earthquake safety. As tenants reflect their rationalities on their investment decisions, it will not be necessary to legally interfere with the tenants who do not consider the earthquake regulations. In this regard, the National Report on Application of the New Urban Agenda was declared by the Republic of Türkiye on 31 March 2021. The new agenda aims to improve the housing stock, to prevent arbitrary evictions and ensure honorable resettlement by providing adequate housing opportunities for tenants and other types of dwellers through collective policies, mechanisms and financial models that influence availability and meet the demands. In summary, in the neo-classical economy model where there is no information asymmetry in the market and the actors act rationally, there will be no requirement for the government to involve apart from implementing legislation on housing that is more resistant to earthquakes.

Figure 1: Obligations of Tenant in Türkiye (Angloinfo Turkey, 2022, November 8).

Literature Review

Studies made in recent years give us an idea about the negative effects of natural disasters on the housing market and the tenants. Damage that occurs after disasters is an important cause for conflict between tenants and property owners. However, although there are studies on the housing market, there are not many national or international studies made on disasters with regards to tenants.

Thayer et al. (1993) have found a 2% decrease in housing prices after the Loma Prieta earthquake in California, US, and named it 'risk premium' (Thayer, Murdoch & Singh 1993) McCarthy et al. (2001) show a comprehensive analysis of the ways in which the tenants suffer more from disasters (McCarthy, Van Zandt & Rohe, 2001).

Hallstrom and Smith (2005) focused on property prices and tried to analyze a county in Florida that was not affected by Hurricane Andrew. Their data showed a 19% decrease in housing prices in the areas deemed with potential high risk (Hallstrom & Smith, 2005).

Okmyung and Landry (2013), shared their risk premium studies related to hurricanes for Pitt County in North Carolina. They found that the properties in the flooded areas are sold for 8.8% less and claimed that have not found any evidence for such a premium before that. Predictions of hedonic price models also show that the price changes are temporary in the absence of other large-scale events and show their complete disappearance 5 years after Hurricane Floyd (Okmyung & Landry, 2013).

According to Fayazi and Lizarralde (2013), disaster management efforts on housing at various stages of reconstruction programs generally play a big role in improving the rehabilitation of the society. However, information on the effects of the reconstruction policies and decisions on various social groups is very limited. The aim of their study was to see how

and why the reconstruction policies affected households. This study focused on low-income housing programs as responses to disasters (Fayazi & Lizarralde, 2013).

According to Koca (2015), to assess the quality of housing after 2000 in Türkiye and to understand the situation, the personal domiciles and practices has evolved into a multidisciplinary study by focusing on the actors with that role and the relations between the city and housing, and housing and architecture. A house's expected market value is designated by the changes made into the legislation after the 1999 Marmara Earthquake (Koca, 2015).

Şahin (2015) discusses the capital accumulation focused on construction and gains in Türkiye in his critique. After enacting the Law 6306 titled: 'Reconstruction of Areas Under Disaster Risk Act' in 2012 on earthquake safety, decreasing damages and improving engineering; it has been shown that enlarging the scope of the construction sector, opening urban areas for development and the continuous search for profit seriously harm housing areas, forests, parks, the environment and cultural elements (Şahin, 2015).

Desmond (2016), mentioned in his study that evictions after disasters are related to income loss, the incentive for the owner to increase rent and property damage. Whatever the cause, the studies made on housing show that evictions and even threats of evictions cause stress in a household and are detrimental to society (Desmond, 2016).

Akalın (2017) thought that affordable housing meant for the low-income families are not adequate and made a study on the incremental and graded housing projects of the Pritzker Architecture Award recipient Alejandro Aravena. He pointed out that housing shortages can be efficiently solved and will decrease socio-economical and psychological problems in Türkiye. This approach may totally eradicate housing shortage (Akalın, 2017).

Ortega and Taşpınar (2018) studied the effects of Hurricane Sandy on New York's housing market, a hurricane that submerged 17% of the city and 90,000 buildings under water; they found that property prices dropped 9% on average regardless if the said property was damaged during the disaster. Moreover, the drop in the average prices caused an improvement in the remaining housing conditions (Ortega & Taşpınar, 2018).

Masih (2018) claimed that enough attention was not given to the effects of disasters on tenants, a fraction that is an important element of the housing markets. Also, the preferences of a tenant family in house selection after a disaster were not clear (Masih, 2018).

Binkovitz (2018) studied the evictions after Hurricane Harvey and found that the increased rates were not related to the physical damages on the structures. The evictions after the disaster were found to be results of lost wages due to economic downturn and the increases in rent due to the decrease in rentable properties (Binkovitz, 2018).

Orçanlı (2020) studied which criteria were crucial in determining house prices and tried to discover which factors were important in housing security and purchasing compulsory earthquake insurances, in his study that encompassed the Erzurum province (Orçanlı, 2020).

These studies that focus on natural disasters, compare the situations before and after, and reveal a downward risk premium for buyers. On the other hand, a study where tenants

are the focus point in secure property and property evaluation was not done before for natural disasters, and especially for earthquakes.

Method

The study was done cross-sectionally and with the regression method. STATA software was used. Preference was given to data from the TÜİK 2010 and 2011 reports on the Household Budget data, in which approximately 20 thousand households were analyzed, 26% being rented out and 55% being apartment flats. The study tested whether the owners and the tenants include a structures durability in an event of an earthquake to their decision making and pricing processes, as is predicted in the neo-classical economy model. The study's sample group is formed of 26 NUTS 2 (Nomenclature of Territorial Units for Statistics 2) regions where the risk of earthquake is different from one another, as is claimed by TÜİK data. The variable that tests earthquake safety for a structure is the construction year. Therefore, the exact year of the construction should be known to compare property prices for the structures immediately before or after the earthquake legislation was passed. If the TÜİK data set codes the construction dates in 5-year groups such as 1995-2000, then it is not possible to determine whether it was built before the legislation or not. Therefore, the most crucial value to be evaluated is nonexistent. Other data sets of TÜİK were not used because the date was not specified. This study is limited to 'earthquakes' because it is more prevalent in the disaster regulations. The innate nature of earthquakes causing serious damage and loss of life in a short time frame influenced policy makers to focus on it more and legislations required for newer constructions were determined by taking earthquakes and their effects on structures into account. The presence of a significant price increase in newly constructed buildings was analyzed, from the TÜİK data set for the period after the 17 August 1999 Marmara Earthquake and the 2009/5902 Disaster and State of Emergency Management Structure and Responsibilities Act. The increases in rents in earthquake regions were also analyzed. In this data set, the house's real value was determined by the data given by the owners and the rent value was determined by the paid amount. Another limitation was that İstanbul region was left out because it was a base category.

The study utilized data such as: rent and house price expectations, year of construction, location and detailed house characteristics from the TÜİK Household Budget Survey. It was analyzed whether the rents or market values increased significantly if they were built after the legislations were passed, and also if the rent increases were higher or not in areas with higher prevalence for earthquakes. Despite utilized fewer sources, using a safe and reliable source enabled access to periodical data from which quantitative and comparable analyses could be made.

$$\text{Log}(\text{Rent}) = b_0 + b_1 * 2000S + b_2 * \text{YrCon} + b_3 * \text{YrCon}^2 + b_4 * Z + \varepsilon$$

Log(Rent): Dependent variable

(2000s): Independent variable. This value is taken as 1 for houses built after year 2000 and as 0 for others. The coefficient b_1 in this model denotes how different the rents are in newer constructions after 2000 are if compared to the ones built before that, when all factors are

considered (The reason behind it being a percentage is that the variable is not rent itself but the logarithm or rent in the model).

YrCon: Denotes the construction year of the building as a continuous variable, e.g., if the building was constructed in 1998 then the value becomes 1998, consequently the *2000S* value becomes 0. The reason behind its addition into the model is that the buildings age affects the price regardless of the period it was constructed in. This helps control building age.

*YrCon*²: Denotes the square of the same variable. The reason behind adding this is to control the non-linear effects of building age on rent and price. If there was only the variable *YrCon* in the model, then every 1 unit for change would mean a steady change in price but taking the square would mean the 1-unit changes would mean more at first and mean less as building age goes up.

(*Z*) Vector: Encompasses many different variables pertaining to the house's characteristics. These can be: house type, area, number of rooms, flooring, heating type, lifts, parking opportunities, urban vs suburban location, NUTS 2 category; proximity to malls, commuting, health and educational services; survey year, number of years spent in the house and household income. (All these factors were shown as (*Z*) to save space, rather than showing them individually)

(ϵ): Denotes all other unobservable factors that affect house prices.

The basic assumption is whether these unobservable factors have a correlation with the variable *2000s*, which is the main concern. In other words, the buildings constructed after year 2000 do not have any other characteristics besides the control parameters that make them more valuable than the ones constructed before 2000. This assumption is open for debate. When it is considered that the year of construction and variables listed in the (*Z*) vector are the main factors that affect housing prices, the effects of the unobservable factors can be accepted to be limited. Therefore, when the assumption is valid, the effects of b_1 coefficient, of the legislation on the prices of houses, can be given free from all other factors.

Data Analysis and Evaluation

Obtaining the relation between the year of construction and price, free from all the effects that change with the construction period (Figure 2).

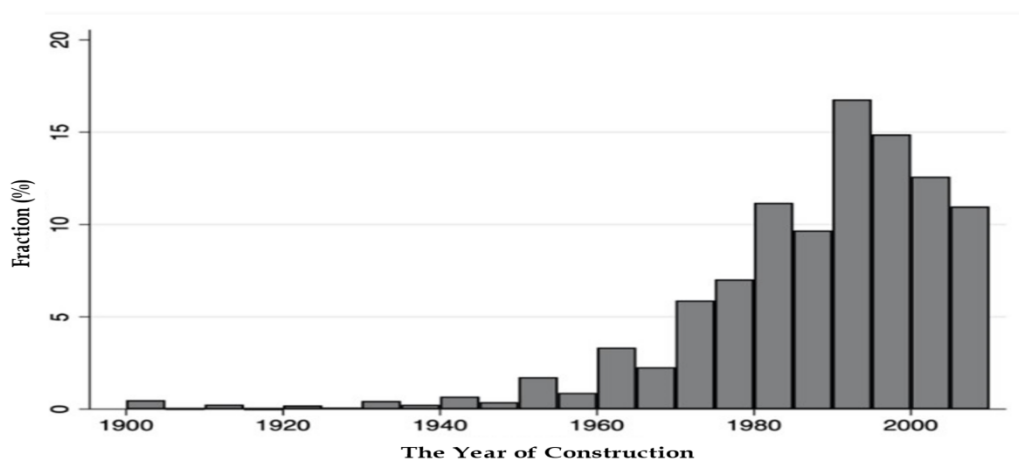
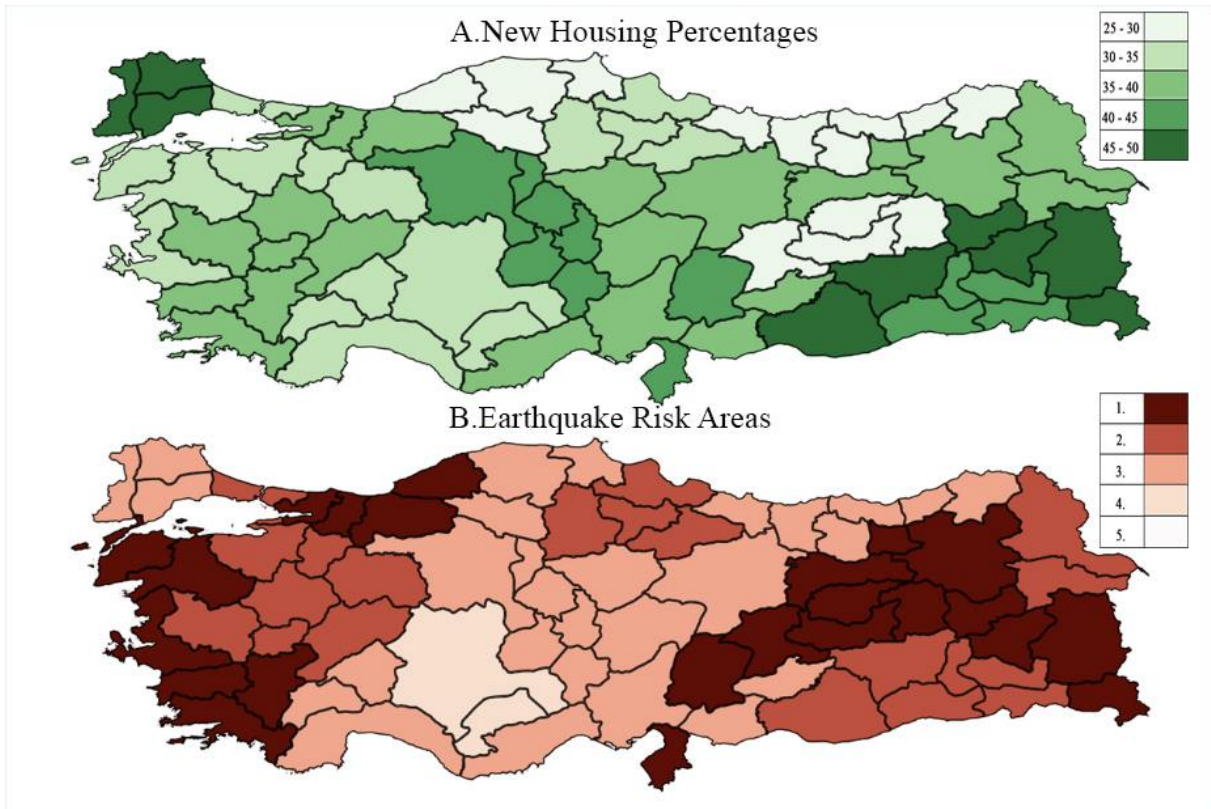

Figure 2: Distribution of Houses Based on Date of Construction (Akdaş, 2021).

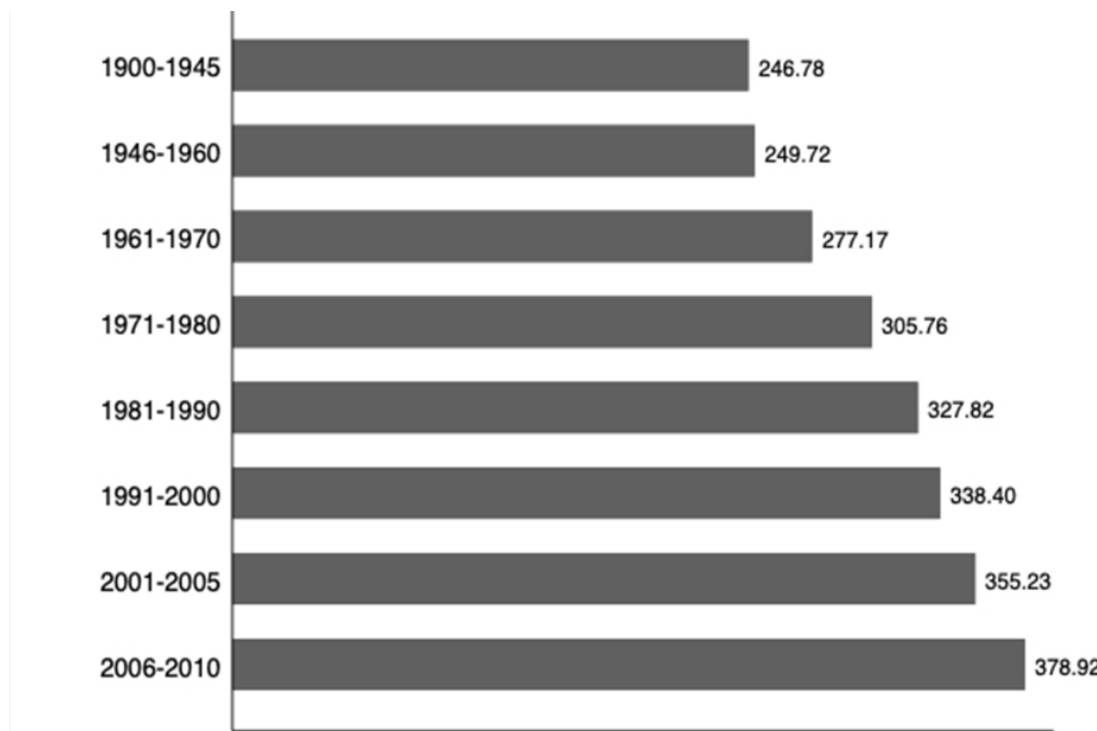
According to Figure 2, most of the existing buildings were built after year 1980. Türkiye has a newer supply of buildings if compared to Europe (Boran, 2020, April 10). This might be interpreted as the building supply is durable to earthquakes but the durability of buildings built after 1980 is up for debate. The previous earthquakes have shown that even buildings built recently can experience serious damage. Therefore, the main factor that shows if a building is durable or not is whether it was built after the new earthquake legislation had been passed. When approached from this angle, construction legislations have been changed 8 times including in 1947, 1953, 1961, 1968, 1975, 1998, 2007 and in 2018, which is the current one, but the ones most important are the ones that were enacted after the 1999 Gölcük Earthquake. 25% of the current building supply was made according to these legislations. Consequently, 75% of the current building supply was not constructed observing earthquake safety (İMO, 2018, November 9).

Figure 3: New Housing Percentages and Earthquake Risk Areas According to NUTS 2 Regions (Akdaş, 2021).

On Figure 3, it can be seen that the distribution of percentages of new constructions does not match the areas with higher risk of earthquakes. New housing construction percentages (ones built in and after 2000) are highest in Thrace and Southeast Anatolia when categorized according to NUTS 2 level areas. Higher rates should have been seen in areas with higher risk of earthquakes; however, these rates are seen in areas with secondary and tertiary risk. In primary risk areas such as Istanbul and surroundings, Eastern Anatolia and the Aegean coastline, the percentage of new housing stock is 30-40%. The lowest percentages stocks were found to be in Middle and Eastern Black Sea Regions. It can be concluded that the distribution

of percentages of newer constructions does not match the distribution of risks of earthquake of the said regions.

Figure 4: Average Rents for Houses According to Their Construction Periods (TL) (Akdaş, 2021).

The distribution of average rents can be seen for different years on Figure 4 and it can deduce that the rents for newer buildings are comparatively higher than the older ones; e.g., the market values of the houses constructed between 1900 and 1945 are almost half of the ones constructed between 2006 and 2010. However, it would be erroneous to claim that the only factor causing this difference is durability to earthquakes. Differences that come from construction periods also include appearance, technological infrastructure, location, security and size. All these differences can positively affect rents and the differences in prices can be explained mostly by these factors. Because of this reason, the differences in prices can be explained as a combination of all these factors plus durability against earthquakes.

	(1) House Owner	(2) Tenant
Monthly Rent	. (.)	325.075 (133.9)
Expected House Value	67.245 (46.28)	. (.)
House Type (Private)	0.520 (0.500)	0.244 (0.429)
House Type (Apartment flat)	0.480 (0.500)	0.756 (0.429)
House Area (m ²)	104.601 (27.95)	101.090 (25.20)
Number of Rooms	3.550 (0.763)	3.452 (0.677)
Construction Period (1900-1945)	0.029 (0.169)	0.016 (0.127)
Construction Period (1946-1960)	0.055 (0.227)	0.048 (0.214)
Construction Period (1961-1970)	0.065 (0.247)	0.064 (0.244)
Construction Period (1971-1980)	0.155 (0.362)	0.175 (0.380)

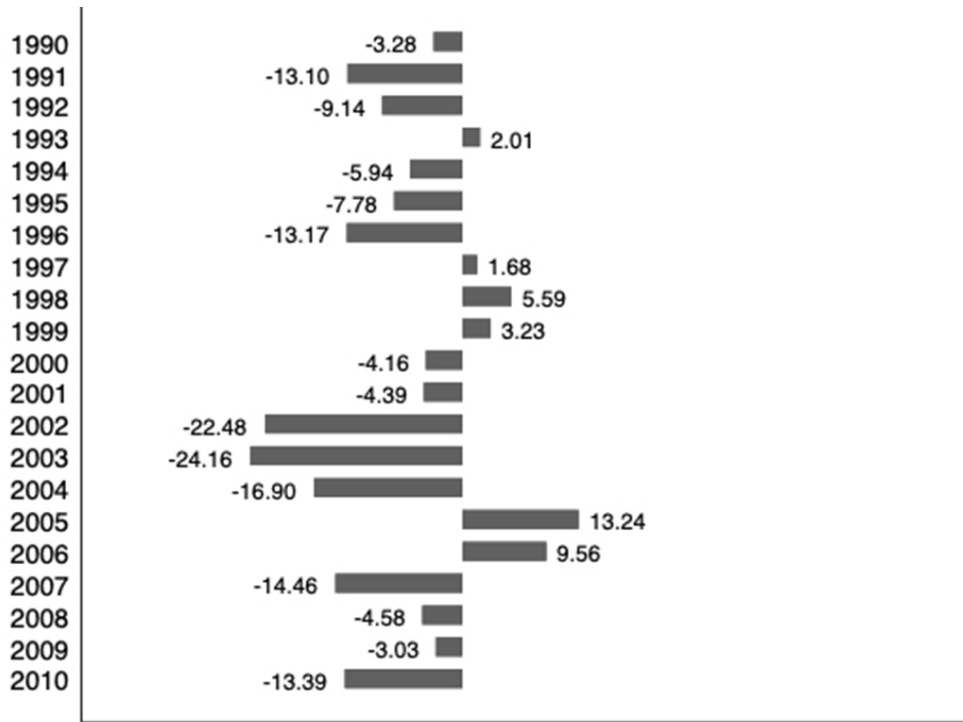
Construction Period (1981-1990)	0.204 (0.403)	0.263 (0.440)
Construction Period (1991-2000)	0.289 (0.453)	0.264 (0.441)
Construction Period (2001-2005)	0.109 (0.312)	0.086 (0.281)
Construction Period (2006-2010)	0.093 (0.290)	0.083 (0.276)
Heating (Solid-fuel Stove)	0.647 (0.478)	0.624 (0.484)
Heating (Central Heating)	0.096 (0.295)	0.118 (0.322)
Heating (Private Boiler)	0.217 (0.412)	0.218 (0.413)
Heating (Air conditioner)	0.040 (0.196)	0.040 (0.196)
Elevator (1)	0.125 (0.331)	0.169 (0.374)
Parking Space (1)	0.051 (0.221)	0.031 (0.174)
Access to Malls (1=hard 4=easy)	2.844 (0.772)	3.144 (0.612)
Access to Commuting (1=hard 4=easy)	2.853 (0.786)	3.152 (0.607)
Access to Health Services (1=hard 4=easy)	2.797 (0.794)	3.115 (0.609)
Access to Educational Services (1=hard 4=easy)	2.930 (0.733)	3.179 (0.559)
Urbanization Level (Population<20000) (1)	0.366 (0.482)	0.111 (0.315)
Number of Observations	11577	4152

Notes: Standard deviations in parentheses.

Table 2: Summary Data (Akdaş, 2021).

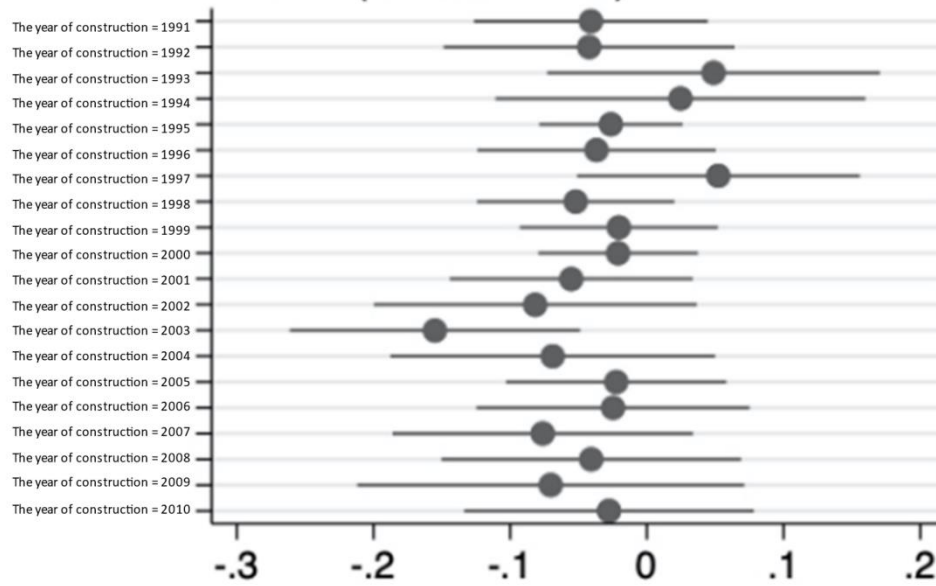
Table 2 contains summary average data for owners and tenants. When housing types are considered, 75% of tenants live in apartment flats, compared to 48% of homeowners. A big difference was not observed between the two groups in terms of average house sizes; it was 105m² for owners and 101m² for tenants. Similarly, a significant difference was not observed in the number of rooms and is at an average of 3.5 rooms per house. There is also not a significant difference in the construction periods for these houses. The only difference was observed in the newer buildings' groups, which was higher for owners. E.g., for constructions after the legislation, which is taken as year 2000, the percentage of owners in that category was 20% and was 17% for tenants (this number was obtained by adding the last two periods together). Both groups were similar in terms of heating practices. A striking observation was that in the period of 2010-2011, 64% of homeowners (and 62% of tenants) still used solid-fuel stoves in Türkiye. Since tenants mostly live in apartments, the prevalence of elevators was higher (17% for tenants vs 13% for owners). Parking places for both groups however were significantly lower (5% for owners and 3% for tenants). Presence of parking space was low for both groups (5% for owners, 3% for tenants). Another important factor that influences rents and house prices is location, therefore several control variables were present in the analysis and included which regions with the NUTS 2 level in Türkiye was the house was, urban-suburban distinction and proximity to various public services. Accessibility was graded on a scale from 1 to 4. According to that, if the house received 1 then it was in a bad location; if 4, then it was in a good location. Rentable property was found to have better access to services on average. Houses with owners received an average of 2.8-2.9 for accessibility to malls, commuting, health and education services, while houses with tenants received 3.1-3.2. Also, house owners were found to live more in the suburbs. TÜİK classifies all residential areas with

populations below 20,000 as suburbs. From that, 37% of house owners were found to live in the suburbs while 11% of the rentable property was located there.

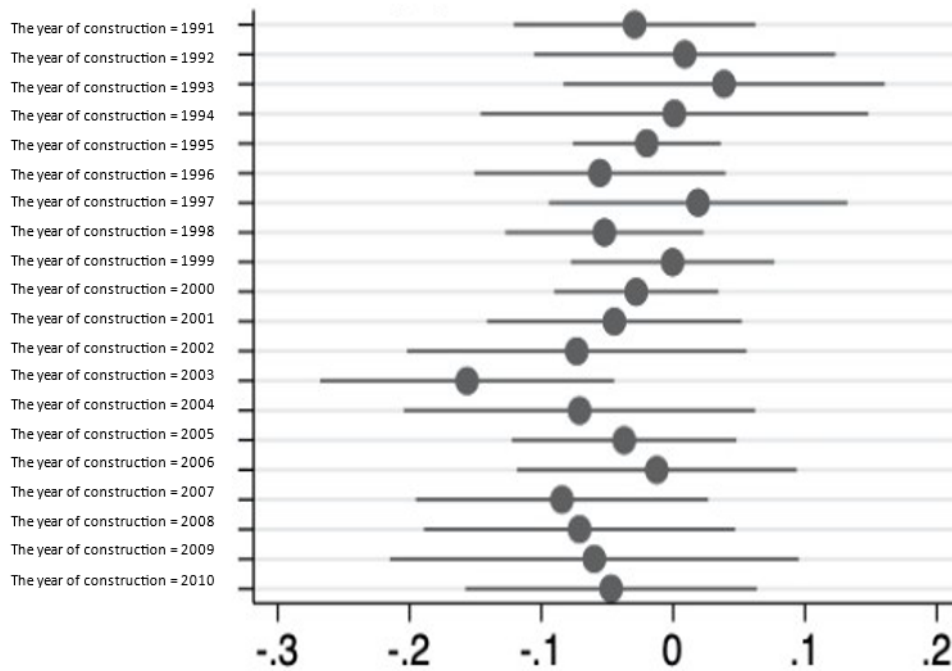

Figure 5: Average Rents According to Construction Year, Independent of Other Factors (TL-Turkish Liras) (Akdaş, 2021).

Figure 5 contains the obtained results from a sample with homogenous house characteristics. The sample was limited to buildings built after 1990 and contains the prices of similar houses. The figure shows average rents and average market prices for different years. It can be observed that the houses year of construction has no relations to the rent. It should be noted that the price difference is present when the other factors are considered. In other words, the price difference was not caused by newer houses having greater spaces or better facilities, the only difference came from different construction years.

Figure 6A: Average Rents by Construction Years, Independent of Other Factors, All Housing (Primary Risk Earthquake Region) (Akdaş, 2021).

Figure 6B: Average Rents by Construction Years, Independent of Other Factors, Apartment (Primary Risk Earthquake Region) (Akdaş, 2021).

The expectation from this study was households expecting greater earthquake safety standards from buildings for houses in primary risk areas and higher rents as a result. However, Figure 6A and Figure 6B did not point to such a thing. Despite having numerous studies on exposure to disasters, socio-economic vulnerability, resistance, and risk management; adequate number of quantitative studies cannot be seen covering pricing of durable houses in the housing market that are located in areas with high earthquake risks and most studies are found in the theoretical region. The studies made in Türkiye on the predicted

indices of socio-economical damages remain inadequate in influencing disaster safety policies, and also inadequate to influence the construction sector, which is an important factor in the field. More studies in this field are expected to influence more changes in legislation in terms of housing safety and when tenants are willing to pay more for durable housing will ease policy makers and construction firms to take the necessary steps. There are not many studies on the increases in value of more durable housing in the luxury housing consuming market. A consumer understanding of secure housing is formed of compulsory earthquake insurance, durable construction and inspections and urban reconstruction efforts. More studies should be made to form a resilient society and influence correct preferences and consumer habits for conscientious consumption of resources. Costs that come from safety are reflected into prices especially in the housing sector and are an important factor that influences buyer behavior. Tenants are not included into the groups deemed vulnerable during disasters and not studies, also not protected adequately by the legislation. Moreover, scientific studies such as WTP (willingness-to-pay) analysis of tenants have not been made, which would show effects of the public's understanding on housing market, speculations and pricing.

In days when Türkiye has reached a certain economical level, the government requires its citizens to take responsibility in finding durable housing and only aid them financially or by constructing itself through public organizations when there is absolutely no other way to find housing. According to the study, the percentage of new housing stock was found to be 30% in Istanbul while the average of Türkiye was 36%. However, when data was collected from studies of housing index calculating firms and frequent researches, it was found that the percentage of new housing stock was 80% in Istanbul and the national average as 83% (Hepsiemlak, 2018, August 14). It was found that in regions with primary risk of earthquakes, the differences in prices are not due to increased awareness towards earthquake security and pricing leading the buyers but due to other elements. Especially, local governments, who already shape the society through various policies, can be given more responsibilities and powers that allow them to monitor the actors in this field, such as construction firms. Coordination between these actors can be ensured by the central government and tenant behavior towards secure housing and consumer practices can be influenced positively. Especially tenants suffer in social and financial areas as well as housing.

Conclusion

When predictions based on rents are taken into account, it is estimated that rents for durable housing are 8.2% higher in areas with higher earthquake risks (comparing primary risk areas with secondary). According to SGK (Social Security Institution of Türkiye) data, 42% of the registered employees in Türkiye receive minimum wage (Euronews, 2021, November 12). It can be deduced that if safer housing is preferred then it will be more expensive than a house with similar characteristics. This causes people who earn minimum wage to find a balance between safe housing and insecurity against earthquakes in high-risk areas. The inequality in housing will likely rise in Türkiye as a result of upcoming climate changes in the coming decades. No statistically significant effect was found that influenced rents and market values of houses; whether if they were constructed after year 2000 no proof was found that the coefficient was different from zero for the 10% significance level. Coefficients that belong to the control variables were coherent with the predictions. Size of the house, number of rooms,

presence of an elevator, a more recent construction date, proximity to malls, commuting and health services and household income are all significantly positively correlated with a house's rent. Year of the survey and house's location also affect rent. For example, houses located in Tekirdağ are 41% cheaper than ones in Istanbul. Similarly, rents were 2% higher in 2011 than in 2010 while house prices were 9% higher. An increase of 0.5% in rent is to be expected for every 1% of increase in house area. The aim of the regression study was to discover whether adherence to the new construction legislation affected house prices as an increase, assuming that such an adherence was something preferable. Results showed that: although an increase was detected in the tenants' groups, this was not found to be significant. The reason behind this could be that the sample size was smaller for tenants if compared to house owners (i.e., 3,125 vs 5,543).

According to the DASK (Turkish Catastrophe Insurance Pool) data, there is a housing stock of 20 million in Türkiye, 54.30% of which is covered, which makes 10.8 million insurance policies in force. In this data announced by DASK, it is not certain which percentage of the insured residences are occupied by tenants because they are outside the policy coverage ("DASK", 2022). While housing rents have increased more than 100 percent on average in recent years throughout Türkiye, there have been significant changes in the criteria of renters, while features such as ease of transportation, building age and earthquake resistance have been at the forefront, the priority has become cheapness due to rapidly increasing prices. (Dünya Newspaper, 2022, June 4). In the one-year period starting from 2021, housing rents throughout Türkiye have increased by more than 100 percent, with the average rental figure being 3 thousand 100 TL, while in Istanbul it is twice the average of Türkiye. With the rapid increase in rents, the criteria of tenants have also changed. While criteria for rentable housing have been ease of transportation, building age and earthquake resistance, the priority in 2022 has been the price level due to the impact of economic conditions. Despite the increase in minimum wage, the annual share of rents has reached 61 percent of income from 47 percent (Zingat, 2022, April 4).

Universal Declaration of Human Rights states that the right to habitable housing is an essential human right. In this context, in the research conducted on advertisements for rental housing in Istanbul with criteria such as price, area, building age, floor, heating, presence of a balcony and occupancy, it was determined that only 2 percent of the 38.829 rentals were suitable for living. Moreover, there were no ads for suitable housing in eight districts (Center for Spatial Justice, 2021, August 25). The problems arised during the implementation of the legislation prepared by the lawmakers within the scope of disaster management are not only related to its content, but also to the fact that some actors who must fulfill these obligations sometimes do not necessarily take the ethical values into their considerations (Tenikler, 2012).

References

- Akalın, M. (2017). Kentli yoksulların konut sorununa yönelik proaktif bir çözüm önerisi: Artımlı konut modeli. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1373-1408.
- Akdaş, G. (2021). *Bütünleşik afet yönetimi gelişim sürecinde Türkiye'de güvenli konut* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Angloinfo Turkey. (2022, November 8). Rights and obligations of landlords and tenants. Angloinfo. <https://www.angloinfo.com/how-to/turkey/housing/renting-accommodation/landlords-tenants>.
- Anuradha, M. (2014) Post-disaster housing recovery: The promise and peril of social capital. *Journal of Civil Society*, 10(2), 119-143.
- Bin, O. & Landry, C. (2012). Changes in implicit flood risk premiums: empirical evidence from the housing market. *Journal of Environmental Economics and Management*, 65, 1-45, <https://doi.org/10.2139/ssrn.1850671>.
- Binkovitz, L. (2018). *Evictions before and after Harvey*. The Kinder Institute for Urban Research.
- Deniz, D. (2009, April 10). Konut politikaları. Arkitera. <https://v3.arkitera.com/g159-konut-politikalari.html?year=&aID=2820>.
- Central Bank of The Republic of Türkiye. (2022, November 8). evds2.tcmb.gov.tr/. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_26/5949/DataGroup/turkish/bie_hkfe/.
- Center for Spatial Justice. (2021, August 25). Sahibinden.com'da Yaşanabilir Konut Aramak. Center for Spatial Justice. <https://mekandaadalet.org/sahibinden-comda-yasanabilir-konut-aramak/#top>.
- DASK. (2022, November 8). [dask.gov.tr. https://www.dask.gov.tr/en/about-the-tcip](https://www.dask.gov.tr/en/about-the-tcip).
- Desmond, M. (2016). *Evicted: Poverty and profit in the American city*. Crown Publishers.
- Dünya Newspaper. (2022, June 4). Ev kiralamada öncelik fiyat oldu. Dünya. <https://www.dunya.com/sectorler/emlak/ev-kiralamada-oncelik-fiyat-oldu-haberi-654094>.
- Euronews. (2021, November 12). Türkiye ve Avrupa ülkelerinde asgari ücretle çalışan oranı ne kadar? Euronews. [https://tr.euronews.com/2021/11/12/turkiye-ve-avrupa-ulkelerinde-asgari-ucretle-cal-san-oran-nekadar#:~:text=Sosyal%20G%C3%BCvenlik%20Kurumu%20\(SGK\)%20verilerine,42'si%20asgari%20%C3%BCcretle%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9F%C4%B1yor](https://tr.euronews.com/2021/11/12/turkiye-ve-avrupa-ulkelerinde-asgari-ucretle-cal-san-oran-nekadar#:~:text=Sosyal%20G%C3%BCvenlik%20Kurumu%20(SGK)%20verilerine,42'si%20asgari%20%C3%BCcretle%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9F%C4%B1yor).
- Eurostat. (2022, November 8). [ec.europa.eu. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_LVHO02_custom_1513577/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=776c7a00-1a0a-4818-aeae-8c08024912a9](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_LVHO02_custom_1513577/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=776c7a00-1a0a-4818-aeae-8c08024912a9).
- Fayazi, M. & Lizarralde, G. (2013, May 5). Temporary housing: an obstacle or an opportunity for enhancing community resilience in Bam, Iran? [Conference presentation full text]. International i-Rec conference, Switzerland.
- Hallstrom D. G. & Smith, V. (2005), Market response to hurricanes. *Journal of Environmental Economics and Management*, 50(3), 541-561.
- Hepsiemlak. (2018, August 14). Türkiye ve İstanbul'un konut yaşı ortalamaları açıklandı. Hepsiemlak. <https://www.hepsiemlak.com/emlak-yasam/haberler/turkiye-ve-istanbulun-konut-yasi-ortalamalari-aciklandi>.
- İMO. (2022, November 9). 17 Ağustos 1999 gölcük merkezli depremin 21. yılında yapı stokumuzun deprem güvenliği yoktur! Yapı stokumuz yeni bir depremi ve yeni bir yıkımı bekliyor. İMO. https://eskimugla.imo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=34498&tipi=3&sube=21.

- Khan, F. & Scholtz, L. (2011). Rental Housing. UN HABITAT. Nairobi, Kenya. https://www.researchgate.net/publication/236974439_Rental_Housing.
- Koca, D. (2016). Türkiye’de çağdaş konut üretiminin yeniden okunması. *Tasarım + Kuram*, 11(19), 19-36. <https://doi.org/10.23835/tasarimkuram.239591>.
- Lee, J. & Van Zandt, S. (2019). Housing tenure and social vulnerability to disasters: A review of the evidence. *Journal of Planning Literature*, 34(2), 156-170. <https://doi.org/10.1177/0885412218812080>.
- Masih, A. (2018). An enhanced seismic activity observed due to climate change: Preliminary results from alaska. 10p conference series. *Earth and Environmental Science*, 167, <https://doi.org/10.1088/1755-1315/167/1/012018>.
- McCarthy, G., Van Zandt, S. & Rohe, W. (2001). The Economic benefits and costs of homeownership: A critical assessment of the research. Working Paper, Research Institute for Housing America. <https://www.jchs.harvard.edu/sites/default/files/media/imp/liho01-12.pdf>
- Orçanlı, K. (2020). Konut değerinin oluşmasında ve zorunlu deprem sigortası sahipliğinde etkili olan faktörlerin analizi: Erzurum ili örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (26), 195-224. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.559539>.
- Ortega, F. & Taspınar, S. (2018). Rising sea levels and sinking property values: The effects of hurricane Sandy on New York’s housing Market. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3074762>.
- Özlük, B. (2019). Mülkiyet ve zilyetlik üzerine düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(1),139-166. <https://doi.org/10.15337/suhfd.545164>.
- Peppercorn, I. G. & Taffin, C. (2013). *Rental housing lessons from international experience and policies for emerging markets*. The Word Bank Publishing .
- Regional Consultative Committee on Disaster Management. (RCC). (2011). Mainstreaming disaster risk reduction in housing sector. Regional consultative committee on disaster management. RCC Guideline. https://www.adpc.net/igo/category/ID106/doc/2013-iMDp26-ADPC-RCC_Guideline_Housing_Sector.pdf
- Republic of Türkiye Minister of Environment, Urbanisation and Climate Change. (2021, April 9). [mpgm.csb.gov.tr. https://mpgm.csb.gov.tr/bm-habitat-yeni-kentsel-gundem-ercevesinde-turkiye-cumhuriyeti-yeni-kentsel-gundemin-uygulanmasina-iliskin-ulusal-rapor-31-mart-2021-tarihinde-yayinlandi.-haber-260418](https://mpgm.csb.gov.tr/bm-habitat-yeni-kentsel-gundem-ercevesinde-turkiye-cumhuriyeti-yeni-kentsel-gundemin-uygulanmasina-iliskin-ulusal-rapor-31-mart-2021-tarihinde-yayinlandi.-haber-260418).
- Seferihisar Municipality. (2016, October 3). Bilinen en eski kira sözleşmesi Teos’tan çıktı. Seferihisar Municipality. <http://seferihisar.bel.tr/bilinen-en-eski-kira-sozlesmesi-teostan-cikti/>.
- Seymour, E. & Akers J. (2021). Building the eviction economy: Speculation, precarity, and eviction in Detroit. *Urban Affairs Review*, 57(1), 35-69. <https://doi.org/10.1177/1078087419853388>.
- Şahin, Ç. (2015). Türkiye’de Kentsel dönüşüme dayalı inşaat odaklı ekonomi modeli ve toplumsal maliyeti: En temel insan hakları, sosyal haklar, çevre hakkı ve kent hakkı açısından eleştirel bir değerlendirme. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (51) 51-81. <https://doi.org/10.18368/IU/sk.09445>.
- Tenikler, G. (2012). Afet yönetiminde etik sorumluluk. G. Ürcan, (Editor), *Etik*. (ss.249-282). İde Yayınları.

- Thayer, M., Murdoch, J. & Singh, H. (1993). The impact of natural hazards on housing values: The Loma Prieta Earthquake. *Real Estate Economics*, 21, 167-184. <https://doi.org/10.1111/1540-6229.00606>.
- Wasmer, E. (2005). *Housing market discrimination, housing regulations and intermediaries*. Sciences Po Publications.
- Yayar, R. & Bursal, M. (2019). Türkiye’de konut kira fiyatlarının hedonik tahmini. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 2010-2026. <https://doi.org/10.15869/itobiad.597554>.
- Yıldırım, M. O. (2017). Türkiye ekonomisinde konut piyasası dinamiklerinin analizi. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Zingat. (2022, April 4). Türkiye’nin yüzde 42’si kirada oturuyor. Zingat. <https://www.zingat.com/blog/turkiyenin-yuzde-42si-kirada-oturuyor>.

İş Yaşamında Yalnız Bireyin Örgütsel Yaratıcılık Algısı: Ar-Ge Çalışanları Kapsamında Bir Araştırma[†]

Organizational Creativity Perception of Lonely Individual at Work Life: A Research within the Scope of R&D Employees

Cemalettin Öcal FİDANBOY*

Mahsa FİDANBOY**

Öz

İş dünyasında Ar-Ge ve inovasyon performansının artırılmasına yönelik olarak yapılan araştırmalar gündemden güne önem kazanmaktadır. Ar-Ge çalışanlarının yalnızken mi yoksa takım halindeyken mi daha yaratıcı oldukları halen bir merak konusudur. Ar-Ge faaliyetleri, bireyin yalnız başına gerçekleştirdiği temel araştırmalardan, takım halinde gerçekleştirdiği uygulamalardan ve geliştirme çabalarından oluşmaktadır. Bu araştırmada; iş yaşamında yalnızlık hissedilen bireylerin örgütsel yaratıcılık algılarının belirlenmesi amacıyla, bilişim sektöründeki 122 Ar-Ge çalışanından kolayda örneklem yöntemiyle veri toplanmıştır. Bulgular; Ar-Ge çalışanlarının yalnızlık davranışlarıyla örgütsel yaratıcılık algıları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını göstermiştir. Bu sonuç, temel araştırma aşamasında bireysel olarak gerçekleştirilen çabaların bireyde yalnızlık hissi oluşturmadığını ve geliştirme aşamasında gerçekleştirilecek takım çalışmaları için bir motivasyon olarak algılandığını düşündürmüştür.

Anahtar Kelimeler: İş yaşamında yalnızlık, örgütsel yaratıcılık, Ar-Ge.

Abstract

In business world, research to increase R&D and innovation performance are gaining importance day by day. It is still a matter of curiosity whether R&D employees are more creative when they are alone or as a team. R&D activities consist of basic research carried out by the individual alone, practices carried out as a team, and development efforts. In this study, to determine the organizational creativity perceptions of individuals who feel lonely at work, data were collected from 122 R&D employees in the IT sector by using the convenience sampling method. The findings showed that there was no significant relationship between the loneliness behaviors of R&D employees and their perceptions of organizational creativity. This result suggested that individual

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Dr. Öğr. Üyesi, OSTİM Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye, e-posta, ocal.fidanboy@ostimteknik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8963-0778.

** Dr., Fidanboy Consulting, Ankara, Türkiye, e-posta, mahsa@fidanboyconsulting.com, ORCID: 0000-0003-2752-7470.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 02.06.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 07.11.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Fidanboy, C. O. & Fidanboy, M. (2022). İş yaşamında yalnız bireyin örgütsel yaratıcılık algısı: Ar-Ge çalışanları kapsamında bir araştırma. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 308-323.

efforts during the basic research phase did not create a feeling of loneliness on the individual and were perceived as a motivation for teamwork to be carried out during the development phase.

Keywords: Loneliness at work life, organizational creativity, R&D.

Giriş

Yirmi birinci yüzyılda bilim ve teknolojide meydana gelen gelişmeler; insanlığın, toplumların ve işletmelerin araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine duyduğu ihtiyacı inanılmaz seviyelere ulaştırmıştır. Günümüzde toplumsal ve ekonomik ilerlemenin önde gelen koşulların birisi, Ar-Ge faaliyetleri ile yeni ürün, hizmet ve süreçler üretmek olmuştur. Ulusların yükselmesi için Ar-Ge ve inovasyon yapmanın birincil şart haline gelmesi, bu konunun sadece teknik yönleriyle değil, farklı alanlardaki akademisyenler tarafından sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve yönetsel yönleriyle de araştırılmasını zorunlu bir hale getirmiştir. Ar-Ge faaliyetleri, sürdürülebilir kalkınma için en önemli unsurdur. Bu unsurun, disiplinlerarası bir bakış açısıyla incelenmesi ve tüm yönleriyle sürekli olarak iyileştirilmesi gereklidir.

Ar-Ge faaliyetleri, işletmelerin yeni ürün, süreç veya hizmetleri meydana getirmek üzere bireysel ve takım halinde gerçekleştirdikleri yaratıcı çalışmalardan oluşur. Ar-Ge kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar; temel araştırma, uygulamalı araştırma ve geliştirme aşamaları altında ele alınır. Ar-Ge çalışanları temel araştırma aşamasındaki faaliyetler sırasında, ilgilendikleri konuya daha çok bireysel olarak odaklanmakta ve üzerinde çalıştıkları bilimsel konu çerçevesinde bilgi birikimlerini arttırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Temel araştırmalar; ticari bir hedef yerine, bilim ve teknolojiye nesnel çözümler getirmeyi ve ilgili alandaki bilimsel bilgiyi arttırmayı amaçlar (Devrez, 1970: 237). Temel araştırma aşamasındaki bir Ar-Ge çalışanı, ilgilendiği konuyu derinlemesine anlamak için yeterli araştırmalar yaptığında, odaklandığı bilimsel alanda kendisini daha uzmanlaşmış hisseder. İlgilenilen konuda yeterli uzmanlığa kavuşmak, bireyin kendi kendine gerçekleştireceği zihinsel kavramsallaştırmaları ve ileri düzey odaklanmaları daha ileri seviyelere taşır. Bahsedilen kavramsallaştırma ve ileri düzey odaklanma, çalışanın genelde yalnız kaldığı sessiz ve gürültüsüz çalışma ortamlarında gerçekleşebilir. Bir Ar-Ge çalışanı temel araştırma aşamasında yapması gereken ileri düzey düşünce deneylerini gerçekleştirebilmek için, kendisini genellikle diğer çalışanlardan izole ederek, iş ortamında daha bireysel bir şekilde çalışmaya yönelir.

Yalnızlık kavramı yaratıcılık davranışıyla yakın bir ilişki içindedir (Peng vd, 2017; Thomas ve Azmitia, 2019; Gafoor, 2020; Ahsan ve Hag, 2021; Pauly vd., 2022). Bilim tarihindeki icatların gerçekleştirilme süreci incelendiğinde, teknolojik ilerlemeleri sağlayan birçok bilim insanının devrim niteliğindeki icat ve keşiflerini daha çok bireysel şekilde çalışırken gerçekleştirdiği görülür. Özellikle bilgi birikimini arttırmaya yönelik olarak gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarda ve müzik, edebiyat gibi ileri düzey odaklanma ve yoğunlaşma gerektiren alanlarda, kişilerin yalnız başına çalışırken yaratıcı düşünceyi çok daha etkili olarak ortaya çıkarabildikleri bilinmektedir.

Bu araştırma; iş yaşamında yalnızlık duygusuyla, çalışanların örgütsel yaratıcılık algısı arasındaki ilişkiyi görgül olarak ortaya koymak amacıyla kurgulanmıştır. Örgütsel yaratıcılık; örgütsel hayatın temelinde yer alan ve işletme çevresindeki olası değişimlere karşı, yaratıcı düşünceyi aktif olarak kullanabilme yeteneği olarak ifade edilen bir kavramdır ve rekabetçi

pazarlarda iyi bir pozisyona ulaşabilmek için, bu becerinin işletme içinde sürekli olarak desteklenmesi gereklidir (Kwasniewska ve Necka, 2004: 187). Bu yeteneğin sürekliliği; yaratıcılığın işletmede bir temel yetenek haline gelmesine, işletme bünyesindeki yaratıcı süreçlerin desteklenmesine ve yaygın bir şekilde uygulanmasına bağlıdır. Bu araştırma çerçevesinde; Ar-Ge çalışanlarında yoğun bir şekilde var olduğu düşünülen yalnız kalma davranışının örgütsel yaratıcılık algısıyla ilişkileri incelenmiştir. Belirlenen amaç doğrultusunda; öncelikle örgütsel davranış alanında yer alan iş yaşamında yalnızlık ve yalnız kalma davranışının iş yaşamına olumsuz ve olumlu yöndeki yansımaları ele alınmıştır. Daha sonra örgütsel yaratıcılık kavramı hakkında literatür taramaları yapılmıştır. Ardından, örgütsel davranışın kişilik özellikleriyle nasıl şekillendiği araştırılmış ve bu araştırmalar sonucunda belirlenen kavramsal çerçeve esas alınarak temel hipotezler üretilmiştir. Ar-Ge yapan işletmelerde görev yapan çalışanlardan toplanan verilerin analiz edilmesi ile ulaşılan bulgular neticesinde, iş yaşamında yalnızlık ve örgütsel yaratıcılık algısı arasındaki ilişkiler ampirik bir yaklaşımla ortaya konularak bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Ar-Ge yapan işletmelerde özellikle ihtiyaç duyulan yaratıcılık becerisine dikkat çekilmesi ve işletmelerde yalnızlık olgusuna farklı bir bakış açısı getirmesi sebebiyle, araştırmanın Ar-Ge yapan örgütlerdeki çalışanların örgütsel davranış biçimlerine disiplinlerarası çerçeveden katkılar sağlayabileceği düşünülmüştür.

Kavramsal Çerçeve

İş Yaşamında Yalnızlık

Yalnızlık olgusu, psikoloji biliminde oldukça fazla çalışılan bir konu olmasına rağmen, işletmelerde yaşanan yalnızlık davranışı üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bunun temel nedeni, iş ortamlarında takım çalışmasına duyulan ihtiyacın çok fazla olması ve bireyin iş yaşamındaki yalnızlığının iş performansı açısından olumlu bir nitelik olarak görülmemesidir. Bununla birlikte; Covid-19 pandemisi nedeniyle artan uzaktan çalışma ihtiyaçları ve teknoloji destekli yeni çalışma prensipleri, işletmelerde yoğun bir şekilde gündeme gelen iş yaşamında yalnızlık davranışının disiplinler arası bir yaklaşımla tekrar ele alınması ihtiyacını doğurmuştur.

Bir çalışanın yalnız kalma davranışı genellikle kişilerarası yetersizlik hissi veya sosyal çekingenlik nedeniyle oluşan bencil bir davranış biçimi olarak algılanmaktadır (Wright vd., 2006: 59). Psikoloji bilimi açısından bakıldığında; bu davranışın bireyin kendisini diğer arkadaşları arasında yetersiz hissetmesinden veya mizacından kaynaklanan bir çekingenlik duygusu nedeniyle oluştuğu söylenebilir. Bununla birlikte iş ortamlarında yaşanan yalnızlık olgusunun; çalışanın iş yaşamındaki arkadaşlarıyla yeterli düzeyde sosyal ilişki kuramaması, yöneticisinden veya takım üyelerinden yeterli desteği hissedememesi durumunda meydana geldiği ifade edilmektedir (Doğan vd., 2009: 272). Weiss'e (1973) göre duygusal yoksunluk (duygusal yalnızlık) ve sosyal arkadaşlık (sosyal yalnızlık) alt boyutlarına sahip olan bu kavram; çalışma ortamından dışlanma, kopukluk hissetme ve ilişki kuramama kavramlarıyla yakından ilişkilidir (Weiss, 1973; Doğan vd., 2009). Yalnızlık olgusunda öznellik daha ön planda olup, bu davranış biçiminin meydana gelmesinde bireyin geçmişte yaşadığı olumsuz durumların etkisi vardır (Gierveld vd., 2006: 486). Duygusal yalnızlık boyutuna göre; çalışan birey arkadaşlarıyla yakın bağlar kuramamakta, bu nedenle kaygılanmakta ve bir boşluk duygusu hissetmektedir (Yılmaz ve Altınok, 2009: 455). Duygusal yalnızlık; bir yakın arkadaş

figürünün yokluğundan kaynaklanan yalnızlık duygusunu ifade ederken, sosyal yalnızlık boyutunda bir sosyal ağa dahil olamama veya daha geniş bir iletişim grubundan ayrı kalma durumu söz konusudur. Bu bakış açıları dikkate alındığında, sosyal yalnızlık kavramının iş ortamlarında yaşanan yalnızlık olgusuyla daha yakın ilişkide olduğu söylenebilir.

İş yaşamında yalnızlık çoğu zaman olumsuz bir durum olarak algılansa da örgütsel anlamda olumlu yönlerini ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır (Gierveld vd., 2006; Parlak ve Sazkaya, 2018; Sever ve Paksoy, 2019; Tortumlu ve Taş, 2020). İş yaşamında yalnızlık; işletme yönetimleri için her ne kadar olumsuz bir durumu ifade etse de bu olgunun olumlu yönlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ve işletmelere sağlayabileceği katkılar açısından değerlendirilmesi gereklidir.

İş Yaşamında Yalnızlığın Örgütsel Açından Olumsuz Yönleri

Örgütsel hayatta yüksek düzeyde gerçekleşen yalnızlık davranışının daha düşük performansa sebep olduğu bilinmektedir (Özçelik ve Barsade, 2011: 2). Çalışan birey, takım çalışmasına yakın değilse ve bireysel çalışmaya daha fazla yatkınsa, bu bireyin örgütsel performansı daha düşük olabilmektedir. İş ortamında kendisini yalnız hisseden çalışanların örgüte bağlılığını ve işten ayrılma niyetlerini ortaya koyan birçok araştırma bulunmaktadır (Ertosun ve Erdil, 2012; Aykan vd., 2019; Orçanlı, 2019). Örneğin Aykan ve arkadaşlarının (2019: 55) üniversite idari personeli üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada iş yaşamında yalnızlık algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri araştırılmış ve duygusal yalnızlığın duygusal bağlılıkla negatif, normatif bağlılıkla pozitif bir ilişkide olduğu; bununla birlikte sosyal durum yalnızlığının duygusal bağlılıkla pozitif, normatif bağlılıkla negatif ilişkisinin bulunduğu ortaya koyulmuştur. İş yaşamında yalnızlık algısının iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisini inceleyen başka bir çalışmanın bulgularına göre, iş yaşamında yalnızlık algısının iş tatminini olumsuz yönde etkilediği ve bireyin işten ayrılma niyetine olumlu yönde etkilerinin olduğu görülmektedir (Erdirencelebi ve Ertürk, 2018: 613). Sınıf öğretmenlerinin iş doyumunu ve iş yaşamındaki yalnızlık düzeylerinin incelendiği başka bir çalışmada, iş yaşamında yalnızlık arttığında iş doyumunun azaldığına yönelik bulgular ifade edilmiştir (Gafa ve Dikmenli, 2019: 131). İş doyumunu ve iş yaşamında yalnızlığı bir üniversite bünyesindeki çalışanlar temelinde inceleyen bir çalışmada, iş doyumunu artışının iş yaşamında yalnızlığın azalmasıyla mümkün olabileceği savunulmaktadır (Koçak ve Tunç, 2020: 2092). İş yaşamında yalnızlık hisseden bireylerin yaşam doyumlarının incelendiği bir çalışmada, iş yerinde kendisini yalnız hissedenlerin yaşam doyumlarının daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır (Yılmaz ve Aslan, 2013: 59). Kısacası, iş yaşamında yalnızlık davranışı iş doyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. İş yaşamında yalnızlık hisseden bireylerin sosyal medya bağımlılığının incelendiği yeni tarihli bir çalışmada ise, iş yerindeki yalnızlığın çalışanların sosyal medya bağımlılığını artırdığına dair kanıtlar bulunmuştur (Arıbaş ve Özşahin, 2022: 43). İşletmelerde yalnızlık ve yaratıcılık arasındaki ilişkileri araştıran başka bir çalışmanın sonuçları, iş yeri yalnızlığının yaşandığı işletmelerdeki olumsuzluklara odaklanmakta ve proaktif bir bireyin iş yeri yalnızlığının olduğu ortamda daha az yaratıcı olduğunu vurgulamaktadır (Ahsan ve Hag, 2021: 160). Turizm sektörü esas alınarak yapılan bir başka araştırma ise, sektör çalışanlarının iş yaşamında yalnızlıklarının çalışanlarda yüksek bir atalete neden olduğunu göstermiştir (Özel ve İnak, 2022 :2188). Örgütsel sosyalleşmeyle, iş yaşamında yalnızlık arasındaki ilişkileri inceleyen bir araştırmanın sonuçlarına göre, iş yaşamında yalnızlık

arttıkça örgütsel sosyalleşme azalmaktadır (Özkan ve Memişoğlu, 2021: 302). Bu araştırmanın sonuçları da diğer çalışmalarda görüldüğü gibi, iş yaşamında yalnızlığın örgütsel açılardan olumsuz yönlerine vurgu yapmaktadır.

İş Yaşamında Yalnızlığın Örgütsel Açılardan Olumlu Yönleri

Akademik yazında yalnızlık olgusu genel olarak olumsuz bir duygu olarak ifade edilmekle birlikte, bu olgunun birçok olumlu yönlerinin olduğu bilinmektedir (Gierveld vd., 2006: 486). Örneğin akademik personel üzerinde yapılan bir araştırma, beş faktör kişilik özelliklerinden duygusal dengelilik, dışa dönüklük ve uyumluluğun iş yaşamında yalnızlığı negatif yönde, bununla birlikte deneyime açıklık kişilik özelliğini ise olumlu yönde etkilediğini, aynı zamanda sorumluluk boyutunda herhangi bir ilişkinin mevcut olmadığını ortaya koymuştur (Çetin ve Alacalar, 2016: 193). Bu araştırmanın sonuçlarına göre iş yaşamında yalnızlık hissine sahip kişiler deneyime daha açık kişilik özelliğine sahiptir. Beş faktör kişilik özelliklerinin iş yaşamında yalnızlık üzerindeki etkisinin incelendiği başka bir çalışmada uyumluluk, sorumluluk, dışa dönüklük ve gelişime açıklık kişilik boyutlarıyla iş yerinde yalnızlık arasında olumsuz bir ilişki gözlenirken, duygusal denge ve iş yaşamında yalnızlık arasında olumlu bir ilişkiden bahsedilmiştir (Parlak ve Sazkaya, 2018: 149). Personel güçlendirmenin iş yaşamındaki yalnızlığa etkisinde kişilik özelliklerinin aracılık rolünün incelendiği bir başka çalışmada da iş yaşamında yalnızlık ile; dışa dönüklük arasında düşük seviyede negatif yönlü, duygusal denge ile arasında orta seviyede pozitif yönlü, uyumluluk ile orta düzeyde negatif yönlü, açıklık ile pozitif yönlü bir ilişkilerin olduğu görülmüştür (Sever ve Paksoy, 2019: 391-392). İşyerindeki kabalık davranışı ile mutluluk ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmada, iş yeri yalnızlığının mutluluğun arttırılmasına düzenleyici ve olumlu yönde bir etkisinin olduğu ifade edilmiştir (Tortumlu ve Taş, 2020: 706).

Örgütsel Yaratıcılık

Temel anlamıyla yaratıcılık, herhangi bir konuda yeni ve faydalı fikirlerin ortaya koyulması sürecini ifade eder (Amabile vd., 1996: 1155). Yaratıcı düşünceye sahip olan kişiler, aynı amaca farklı yollarla ulaşmaya çalışırlar (Fisher ve Specht, 1999: 459). Bununla birlikte, yaratıcılığın örgüt içinde hangi koşullar sağlandığında meydana gelebileceğini araştırmak örgütsel davranış bilimi açısından oldukça önemlidir (Yahyagil, 2001: 10). Örgütsel yaratıcılık kavramında; işletme düzeyinde keşfedilen icatlar ve inovasyonlar, işletmede yaratıcı düşünceye sahip olan çalışanlar tarafından yaratılan yeni ve yaratıcı düşüncelerle oluşur. Bir işletmede örgütsel yaratıcılığın oluşması, liderin dönüştürücü özelliklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Yapılan bir araştırma, örgütlerdeki dönüştürücü liderlik özelliğinin işletme bünyesindeki örgütsel yaratıcılığı önemli düzeyde arttırdığını göstermektedir (Uysal ve Shibu, 2020: 47).

Bir işletmede meydana gelen yaratıcı faaliyetler birey düzeyinde başlar ve takım düzeyine yayılır. Bireysel olarak gerçekleştirilen yaratıcı faaliyetlerin, takım düzeyinde yeteneklere dönüştürülmesi ve bireysel olarak edinilen bilgilerin takım düzeyinde paylaşılabilmesi gereklidir (Yıldırım, 2007: 110). Hangi kişilik özelliğinin örgütsel yaratıcılık üzerinde daha fazla etkili olduğunu araştıran bir çalışmada (Yılmaz, 2019), örgütsel yaratıcılığı en fazla etkileyen kişilik özelliklerinin sırasıyla sorumluluk, dışa dönüklük, uyumluluk ve deneyime açıklık olduğu ve örgütsel yaratıcılık ile nevroitiklik alt boyutu arasında bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Öz yeterliliğin yaratıcı kişilik üzerindeki etkisinin araştırıldığı ve bu

etkide psikolojik güçlendirmenin aracılık etkisinin ortaya koyulduğu bir araştırmada, öz yeterliliği yüksek bireylerin daha yaratıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çöp ve Topçu, 2019: 364). Oldham ve Cummings (1996) iş yaşamında ihtiyaç duyulan yaratıcılığı, örgütteki bireyler ve bağlamsal faktörler çerçevesinde ele almışlardır. Personel güçlendirme, örgüt iklimi ve yaratıcı kişilik özelliklerinin örgüt seviyesindeki yaratıcı çıktılara etkilerinin araştırıldığı çalışmada, yaratıcı kişilik özelliklerinin örgütteki yaratıcı çıktılara neden olduğu görülmüştür (Akın, 2010: 230).

Yaratıcılık, işletme için fayda sağlayacak düşüncelerin ve yenilikçi faaliyetlerin geliştirilmesini ve iyileştirilmesini ifade eder (Shalley vd., 2004; Ghosh, 2015). Bir işletmede meydana gelecek yaratıcı düşünceler; takım iklimi, örgüt kültürü ve motivasyon gibi kavramlarla daha belirgin hale gelir (Chang ve Chiang, 2007: 4). Yaratıcılık aynı zamanda iş hayatının temel bir unsuru olup, iş ortamındaki yaratıcı unsurlar yöneticiler tarafından desteklenmeli ve yaratıcı çözümlere ulaşmanın bireylerin yaratıcı yetenek ve becerilerine bağlı olduğu çalışan bireylere vurgulanmalıdır (Kwasniewska ve Necka, 2004; Woodman vd.,1993).

Yaratıcılık ve Kişilik Özellikleri

Yönetim yazınında, özellikle beş faktör kişilik özelliklerinden hangilerinin yaratıcılıkla ilişkili olduğu her zaman merak konusu olmuştur ve çalışanların hangi kişilik özelliklerinin yaratıcılıkla ilişkilendirilebileceğine yönelik olarak birçok bilimsel araştırma yapılmıştır (Wolfradt ve Pretz, 2001; Batey ve Furnham, 2006; Furnham ve Bachtiar, 2008; Kaufman vd., 2013; Abdullah vd., 2016). Bu araştırmaların sonuçlarına göre; bireylerin kişilik özellikleriyle yaratıcılık davranışları arasında önemli ilişkiler bulunmaktadır.

Yaratıcılıkta bireysel farklılıkların incelendiği bir araştırma, dışa dönük ve deneyime açık bireylerin daha yaratıcı olduklarını söylemektedir (Wolfradt ve Pretz, 2001: 305-306). Kişilik, yaratıcılık ve yenilikçi davranış üzerine yapılan bir literatür araştırmasının sonuçları; kişilikle ilgili çalışmaların daha çok beş faktör kişilik kuramı doğrultusunda gerçekleştiğini, kişiliğin yaratıcılık üzerine etkilerinin araştırıldığı birçok araştırmada yüksek dışa dönüklük gösteren ve deneyimlere daha açık olan bireylerin diğer bireylere nazaran daha yaratıcı olduklarını, bununla birlikte; yüksek düzeyde uyumluluk gösteren, yüksek sorumluluk sahibi ve yüksek düzey nevroitik özellik gösteren bireylerin daha az yaratıcı olduklarını söylemektedir (Abdullah vd., 2016: 180). Kişilik ve yaratıcılık arasındaki ilişkileri inceleyen başka bir çalışmada ise, kişilik ve yaratıcılık ilişkisini araştıran çalışmalarda kullanılan ölçme araçlarının bir değerlendirilmesi yapılmıştır (Coşkun ve Şenyurt, 2015).

Kişiliğin ve zekanın yaratıcılığın göstergesi olup olmadığını araştıran bir araştırmanın sonuçları, dışa dönüklüğün ve deneyime açıklığın yaratıcılığın önemli göstergeleri olduğunu desteklemektedir (Furnham ve Bachtiar, 2008: 616). Batey ve Furham'ın (2006) araştırmasında bireylerin artistik, bilimsel ve günlük yaratıcılık tipleri, kişilik özelliklerine göre analiz edilmiştir. Bu analizler, yaratıcılık ve kişilik özellikleri konusunda daha önce yapılan araştırmalar temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi daha çok müzik, edebiyat, resim gibi sanatsal faaliyetlerdeki yaratıcılığı ifade eden artistik yaratıcılık, en çok deneyime açık ve nevroitik kişilik özelliği olan bireylerde var olan bir özelliktir. Tablo 1 incelendiğinde, daha çok örgütsel ortamlarla

ilişkilendirilen bilimsel yaratıcılığın sorumluluk bilinci yüksek ve deneyime açık bireylerde olduğu gözlemlenmektedir.

Kişilik Özellikleri	Yaratıcılık Tipleri		
	Artistik Yaratıcılık	Bilimsel Yaratıcılık	Günlük Yaratıcılık
Deneyime Açıklık	+++	++	+
Dışa Dönüklük	--	-	++
Uyumluluk	--	-	+
Sorumluluk	--	+++	+
Nevrotiklik	+++	--	-

Tablo 1: Kişilik özelliklerine göre yaratıcılık tipleri (Batey & Furham, 2006: 409).

Bilimsel yaratıcılığın dışa dönük kişilik özelliğiyle negatif ve zayıf düzeyde bir ilişkisi vardır. Yani bir bakıma bireylerin içe dönük olmasıyla bilimsel yaratıcılıkları arasında olumlu bir ilişkiden söz edilebilir. Bununla birlikte günlük işlerde yaratıcı bireylerin daha dışa dönük bireyler olduğu görülmektedir. Çalışanların deneme süreleri ve resmi istihdam sürelerinde örgütsel yaratıcılığın beş faktör kişilik özellikleriyle ilişkisini inceleyen yeni tarihli bir araştırmada; deneyime açıklık ve sorumluluk özelliklerinin her iki tipte de örgütsel yaratıcılıkla ilişkili olduğu; bununla birlikte, uyumluluğun yaratıcılıkla sadece deneme süresinde ilişkilendiği, dışa dönüklüğün ise resmi istihdam süresince örgütsel yaratıcılıkla ilişkili olduğu görülmüştür (Yao ve Li, 2021: 1). Motivasyonel amaç yönelmesinin örgütsel yaratıcılık ve beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmada; dışa dönük olan, duygusal dengesi yüksek olan ve düşük sorumluluk sahibi olan bireylerin, motivasyonel amaç yönelmesi durumunda daha yaratıcı oldukları gözlenmiştir (Kaspi-Baruch, 2019: 325). Örgütsel yaratıcılık ve beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkilerin ortaya koyulduğu bir meta-analiz çalışmasının sonuçları; deneyime açıklık, dışa dönüklük ve sorumluluk özelliklerinin örgütsel yaratıcılığa etkilerinin olduğunu, bununla birlikte nevroitiklik ve uyumluluk özelliklerinin örgütsel yaratıcılığa herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir (Zare ve Flinchbaugh, 2019: 44).

İş Yaşamında Yalnızlık ile Örgütsel Yaratıcılık İlişkisine Bakış

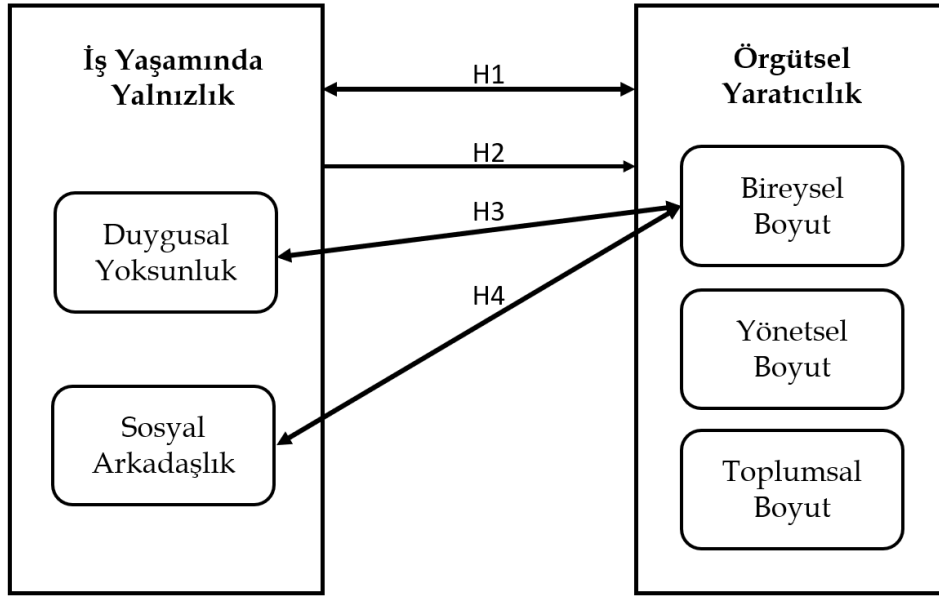
Yeni bir buluş ve icat yaratma süreci dikkate alındığında; yalnızlığın olumlu yönünün yaratıcılık davranışıyla önemli bir ilişkisinin olduğu düşünülmektedir. Meşhur düşünür Nietzsche, yıllar önce *“yaratıcılık ve keşif, acıda ve yalnızlıkta saklıdır”* sözüyle yalnızlık ve yaratıcılık arasındaki derin ilişkiye önemli vurgular yapmıştır. Ünlü bilim adamı Albert Einstein, *“Ben her zaman tek başına olmayı tercih ettim”* sözüyle yalnızlık kavramının yaratıcı düşünceye katkısını ifade etmeye çalışmıştır. İş ortamlarında yalnız olmak, işletme yönetimleri için olumsuz bir durumu çağırırsa da bu kavramın olumlu taraflarının işletmelere faydalar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Temel araştırma, uygulamalı araştırma ve geliştirme olmak üzere üç temel aşamada gerçekleşen Ar-Ge çalışmalarının ilk aşamasında yaratıcılığın en yüksek düzeyde gerçekleşmesi beklenir. Bu çalışmaların uygulamalı araştırma aşamasında; takım çalışmasına gereksinim duyulmakla birlikte, temel araştırma aşamasında bireysel çalışmaya ve yüksek düzey odaklanmaya ihtiyaç duyulur. Ar-Ge'nin temel araştırma aşaması, bu nedenle, Ar-Ge çalışanının iş yaşamında yalnızlığını, olumlu ve beklenen bir davranış haline getirir. Ar-Ge faaliyeti gerçekleştiren işletmelerde yalnız başına gerçekleşen ve yüksek düzeyde bireysel odaklanma gerektiren temel araştırmalar, doğal olarak bireylerin yaratıcılığını olumlu yönde artıracak bir etki yaratır.

Örgütsel yaratıcılığın esas bileşeni, bireysel yaratıcılıktır. Bireysel yaratıcılık davranışı yüksek düzey yoğunlaşma ve odaklanma gereksinimi nedeniyle, çalışanın iş ortamlarında çoğu zaman yalnız kalmasını gerektirebilir. Buradaki temel ikilem; örgütsel yaratıcılık için takım çalışması gerekirken, bireysel yaratıcılığın meydana gelmesinde birey düzeyinde odaklanma ve yalnız kalma davranışına ihtiyaç duyulmasıdır. Peng ve arkadaşlarına (2017: 510) göre; bir işletmedeki yalnızlık ve yaratıcılık davranışları arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için lider-üye etkileşimine daha fazla önem vermek gereklidir. Araştırmacılara göre işletmedeki yalnızlık davranışı arttıkça, lider-üye etkileşimi düşmektedir. Bununla birlikte, lider-üye etkileşimi arttığında örgütsel yaratıcılık da artmaktadır. İşyeri yalnızlığı ve çalışan yaratıcılığının olumlu yönlerine vurgu yapan bir araştırmada, işyeri yalnızlığı arttıkça çalışan yaratıcılığının arttığı savunulmuştur (Gafoor, 2020: 244). Araştırma, iş yaşamında yalnızlıkla yaratıcılık arasındaki ilişkinin, bireysel özdeşleşme söz konusu olduğunda olumlu sonuçlarının daha fazla olabileceğini söylemektedir. Covid-19 pandemisinin çalışan bireylerin yalnızlığını arttırdığını savunan başka bir çalışmada, yalnızlık ve yaratıcılık ilişkileri gündeme getirilmiştir (Pauly vd., 2022). Thomas ve Azmitia'ya (2019) göre yaratıcı düşünce yalnızlık zamanlarında daha fazla oluşabilir ve pozitif yalnızlık (yalnızlığın olumlu yönü) gündeme gelebilir. Yönetim psikolojisi literatüründe, pozitif yalnızlıkla ilgili çalışmalar mevcuttur. Pozitif yalnızlık (ıssızlık), literatürde Rubenstein ve Shaver (1982) tarafından kısmen tanımlanan oldukça eski bir kavramdır. Galanaki (2013: 80), yalnızlığın olumlu yönünü "*yalnız zamanların yapıcı bir şekilde kullanılması*" tabiriyle ifade etmiştir. Moustakas (1972) ise, yalnızlığın olumlu yönünü içsel olarak motive olunan aktiviteler şeklinde açıklamıştır.

Araştırma Modeli

Araştırma modeli; iş yaşamında yalnızlık ile örgütsel yaratıcılık ilişkisini ortaya koymak ve iş yaşamında yalnızlık davranışının alt boyutları olan duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık kavramlarıyla (bağımsız değişkenler), algılanan örgütsel yaratıcılık algısı (bağımlı değişken) arasındaki ilişkileri belirlemek üzere kurgulanmıştır. Çalışmada; örgütsel yaratıcılık algısının sadece bireysel boyutuna odaklanılmış olup, yönetsel ve toplumsal boyutlar kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırma modeli çerçevesinde belirlenen sorular: İş yaşamında yalnızlık davranışı ile örgütsel yaratıcılık algısı arasında nasıl bir ilişki vardır? İş yaşamında yalnızlık nedeniyle duygusal yoksunluk yaşayan bireyler, kendilerini örgütsel yaratıcılık çerçevesinde nasıl algılamaktadır? İş yaşamında sosyal arkadaşlık konusunda sıkıntısı olanların örgütsel yaratıcılık algısı nasıldır? şeklindedir. Kavramsal çerçeve kapsamında belirlenen araştırma modeli Şekil 1'de verilmiştir:

Şekil 1: Araştırmanın Modeli.

Yöntem

Araştırma kapsamında; Ankara ilinde bulunan Teknoparklar bünyesinde Ar-Ge faaliyetleri yapan bilişim işletmelerinde çalışan Ar-Ge personelinden kolayda örneklem yöntemi ve anket tekniği ile veri toplanmıştır. Araştırma kapsamındaki verilerin Teknopark çalışanlarından kolayda örneklem yöntemiyle toplanmasının nedenleri; kolay ulaşılabilirlik, soruların yanıtlanma süresinin kısaltılması ve sorulara daha doğru yanıtların sağlanabileceği düşünceleridir. Ar-Ge yapan işletmelerde görev yapan 136 Ar-Ge çalışanına online olarak hazırlanan anket daveti gönderilmiş olup, bu davetlerden toplam 122 çalışandan geri dönüş alınmıştır. Çalışmada; Wright ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen ve Doğan ve arkadaşları (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanan iş yaşamında yalnızlık ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin, iş yaşamında yalnızlık davranışını ölçmeye yönelik iki alt boyutu (duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık) bulunmaktadır. Ölçeğin Cronbach's Alpha değeri 0,82 olup, iki boyuttan ve 16 ifadeden meydana gelmektedir. Ölçeğin iki boyutunun Cronbach's Alpha değerleri, duygusal yoksunluk için 0,78 ve sosyal arkadaşlık için 0,80'dir (Doğan vd., 2009). Örgütsel yaratıcılık algısı, Balay (2010) tarafından geliştirilen Örgütsel Yaratıcılık Algısı Ölçeği ile ölçülmüştür. Bu ölçek; bireysel, yönetsel ve toplumsal algıyı ölçmek için tasarlanmış olup toplam 39 ifadeden meydana gelmektedir. Bu çalışmada, Örgütsel Yaratıcılık Algısı'nın sadece bireysel boyutuna odaklanarak, anketin 16 ifadeden oluşan kısmı esas alınmıştır.

Hipotezler

Araştırma kapsamında; kavramsal çerçeve temelinde oluşturulan araştırma modeli esas alınarak, aşağıda listelenen hipotezler belirlenmiştir:

H1: İş yaşamında yalnızlık ile örgütsel yaratıcılık algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: İş yaşamında yalnızlık, örgütsel yaratıcılık algısını olumlu yönde etkiler.

H3: İş yaşamında yalnızlık nedeniyle yaşanan duygusal yoksunluk ile, örgütsel yaratıcılık algısının bireysel boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: İş yaşamında yalnızlık nedeniyle yaşanan sosyal arkadaşlık problemleriyle, örgütsel yaratıcılık algısının bireysel boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir. Bulgular, kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermiştir. İş yaşamında yalnızlık ölçeği için Cronbach’s Alpha değeri 0,910, örgütsel yaratıcılık algısını ölçeği için Cronbach’s Alpha değeri, 0,805’dir.

Ölçek Adı	Cronbach’s Alpha Değeri	N
İş Yaşamında Yalnızlık	,910	16
Örgütsel Yaratıcılık	,805	16

Tablo 2: Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri.

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin normallik dağılımı incelenmiştir. Elde edilen bulgular, ölçeklerdeki verilen normal dağılmadığını (Kolmogorov Smirnov, sig.<0.05) göstermiştir. Bu doğrultuda, verilerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarının -1 ile +1 arasında olup olmadığına bakılmıştır. Çarpıklık (0,219) ve basıklık (0,435) değerlerinin uygun aralıkta olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özellikleri incelendiğinde; katılımcıların %50,8’inin (N=62) 21-35 yaş aralığında, %46,7’sinin (N=57) 35-50 yaş aralığında ve %,2,5’unun (N=3) ise 51-60 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Katılımcıların %63,9’u (N=78) erkek, %36,1’i (N=44) kadın çalışanlardır. Çalışanların %51,6’sı (N=63) lisans mezunu, % 41,i (Yüksek Lisans) ve %7,2’ü (N=9) doktora mezunudur.

Araştırmada; iş yaşamında yalnızlık ve alt boyutları ile örgütsel yaratıcılık algısı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın belirlenen değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkileri Tablo 3’te verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde; iş yaşamında yalnızlık (YALORT)¹ değişkeniyle, araştırmanın diğer değişkeni olan örgütsel yaratıcılık (YALORT) ile herhangi bir korelasyon ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda; iş yaşamında yalnızlığın alt boyutları olan duygusal yoksunluk (DUYYAL) ve sosyal arkadaşlık (SOSYAL) boyutlarının da örgütsel yaratıcılık algısıyla herhangi bir korelasyon ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, Tablo 3’te verilen bulgular; doğal olarak sadece iş yaşamında yalnızlık değişkeni ile bu değişkenin alt boyutları (duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık) arasındaki anlamlı korelasyon ilişkisini göstermiştir.

¹ YALORT: İş Yaşamında Yalnızlık, OYORT: Örgütsel Yaratıcılık Algısı, DUYYAL: Duygusal Yalnızlık, SOSYAL: Sosyal Arkadaşlık).

		OYORT	YALORT	DUYYAL	SOSYAL
OYORT	Pearson Korelasyonu	1	-,101	-,104	-,079
	Anlamlılık (2-yönlü)		,268	,254	,385
	N	122	122	122	122
YALORT	Pearson Korelasyonu	-,101	1	,955**	,898**
	Anlamlılık (2-yönlü)	,268		,000	,000
	N	122	122	122	122
DUYYAL	Pearson Korelasyonu	-,104	,955**	1	,727**
	Anlamlılık (2-yönlü)	,254	,000		,000
	N	122	122	122	122
SOSYAL	Pearson Korelasyonu	-,079	,898**	,727**	1
	Anlamlılık (2-yönlü)	,385	,000	,000	
	N	122	122	122	122

Tablo 3: Değişkenler Arası Korelasyon Analizleri Sonuçları.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular incelendiğinde, iş yaşamında yalnızlık ve örgütsel yaratıcılık algısı arasında anlamlı bir korelasyon ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Bu nedenle, araştırma için belirlenen bağımsız değişken (YALORT) ve bağımlı değişken (OYORT) için ayrıca bir regresyon analizi yapılmamıştır. Araştırmadaki 1. hipotez olan “İş yaşamında yalnızlık ile örgütsel yaratıcılık algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır” H1 hipotezi reddedilmiştir. Araştırmanın 1. hipotezinin reddedilmesi nedeniyle, “İş yaşamında yalnızlık, örgütsel yaratıcılık algısını olumlu yönde etkiler” şeklinde tanımlanmış olan H2 hipotezi de kabul edilmemiştir. Bununla birlikte H3, H4 ve H5 hipotezleri için yapılan korelasyon analizlerinin bulguları da anlamlı bir sonuç vermediğinden bu hipotezler de reddedilmiştir. Araştırma kapsamında belirlenen hipotezlerin hiçbirinin kabul edilememiş olması, gelecekte yapılacak araştırmalarda bu iki değişken arasındaki olası düzenleyici ve aracı etkilerin değerlendirilmesi gereksinimini doğurmuştur. Bulgular, iş yerinde yalnızlık davranışının örgüt içinde yaratıcılık algısıyla ilişkilendirilebilmesi için örgütsel destek, örgütsel bağlılık, personel güçlendirme, liderlik gibi işletme içinde örgütsel yaratıcılık algısını güçlendirebilecek düzenleyicilik veya aracılık etkilerinin ele alınarak analiz edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

Araştırma kapsamında; iş yaşamında yalnızlık davranışı ve bu davranışın alt boyutlarıyla, örgütsel yaratıcılık algısının bireysel boyutunun ilişkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, belirlenen değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin olmadığını göstermiştir. Ar-Ge çalışanlarının yeni bir icat veya fikir oluşturmak için iş ortamlarında gerçekleştirebilecekleri yalnızlık davranışı ile örgütsel yaratıcılık algısı arasında herhangi anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Aynı zamanda; iş yaşamında yalnızlığın alt boyutları olan duygusal yoksunluk ve sosyal arkadaşlık kavramlarıyla, örgütsel yaratıcılık algısı arasında da anlamlı bir ilişki mevcut değildir. Bulgular; Ar-Ge faaliyetlerinin temel aşamasında yeni fikir inşasından sorumlu olan çalışanların, yaratıcı düşüncelerini bir takım bilinciyle oluşturduğu fikrini çağrıştırmaktadır.

Bir Ar-Ge çalışanı; temel araştırma aşamasında yüksek düzey odaklanma ihtiyacı nedeniyle yalnızlık duygusu taşısada dahi, bireyin yalnızlık duygusunun işletme içindeki örgütsel yaratıcılık algısıyla direkt bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu varsayıma göre; örgütte yalnızlık hisseden bir Ar-Ge çalışanı, yüksek seviyede yaratıcı düşünceye sahip olsa bile, Ar-Ge ürününün bir takım çalışmasıyla geliştirildiğinin bilinciyle, iş yaşamındaki yalnızlığını örgütsel yaratıcılık algısıyla ilişkilendirmemektedir. Bahsedilen değişkenler arasındaki ilişkide; örgütsel destek, örgütsel bağlılık, liderlik ve güçlendirme gibi değişkenlerin aracılık veya düzenleyicilik etkilerinin araştırılması gereklidir. Yönetim literatüründe bahsi geçen ilişkiyi ortaya koyan araştırmalarda aracılık ve düzenleyicilik etkilerinin yoğun bir şekilde çalışılmış olması, bu varsayımın doğru olabileceğini düşündürmektedir. Örneğin; kişilik özellikleri ile iş yaşamında yalnızlık ilişkisinde algılanan sosyal ve örgütsel desteğin rolünü araştıran çalışma (Çetin ve Alacalar, 2016), örgütsel yalnızlık ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide iş zenginleştirmenin aracılık etkisi araştıran çalışma (Orçanlı, 2019), personel güçlendirmenin iş yaşamında yalnızlık üzerindeki etkisinde kişilik özelliklerinin aracılık rolünü araştıran çalışma (Sever ve Paksoy, 2019), bahsi geçen değişkenler arasındaki aracılık etkilerini belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalardır.

Araştırmanın en önemli kısıtı, örneklemin sadece bilişim sektöründe faaliyet gösteren Ar-Ge personelinden oluşmasıdır. Bununla birlikte; çalışmada örgütsel yaratıcılık kavramının sadece bireysel boyutunun incelenmesinin, araştırmanın diğer bir kısıtını oluşturduğu düşünülmektedir. Bu konuda gelecekte yapılacak araştırmalarda; örneklemin Ar-Ge faaliyetleri yapan (kimya, tarım, ilaç, çevre v.b.) farklı sektörlerden seçilmesi uygun olacaktır. Aynı zamanda, iş yaşamında yalnızlık ile yaratıcılık arasındaki ilişkiyi analiz ederken, (örgütsel destek, liderlik tipleri, örgütsel bağlılık, takım güçlendirme v.b.) farklı aracılık ve düzenleyicilik değişkenleriyle ele alınması konuya önemli katkılar sağlayabilecektir. Gelecekte benzer bir kavramsal çerçevede yapılacak araştırmalarda, örgütsel yaratıcılık davranışının toplumsal ve yönetsel ve boyutlarını kapsayacak şekilde araştırılmasının konuya daha fazla açıklık getirebileceği değerlendirilmektedir.

Ar-Ge faaliyetlerinin temel araştırma ve uygulamalı araştırma safhalarından oluştuğu dikkate alındığında; temel araştırmalar sırasında bireyin yüksek odaklanma ihtiyacı nedeniyle hissedebileceği yalnızlık davranışı, psikoloji bilimi çerçevesinde genel kabul gören yalnızlık davranışından farklı şekilde değerlendirilmeli ve iş yaşamında yalnızlık davranışının örgütsel yaratıcılık algısıyla ilişkileri birçok farklı çerçeveden ele alınarak araştırılmalıdır. Bahsi geçen konunun psikoloji ve yönetim bilimleri açısından detaylı bir şekilde incelenmesi, Ar-Ge projelerinin performansının arttırılmasına önemli katkılar sağlayabilir. Covid-19 pandemisi sonrasında büyük ölçüde değişikliğe uğrayan çalışma yaşamında daha fazla gündeme gelen yalnız bir şekilde çalışma olgusunun yaratıcı düşünceyle ilişkilerinin birey, takım ve toplumsal boyutlarıyla derinlemesine incelenmesine ihtiyaç vardır. Yaratıcı düşüncenin oluşmasında yalnızlığın olumlu yönlerine vurgu yapan bu araştırmanın; özellikle temel araştırma aşamasında yalnızlık duygusunu yoğun bir şekilde yaşayan Ar-Ge çalışanlarının performansına önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Abdullah, I., Omar, R. & Panatik, S. A. (2016). A literature review on personality, creativity and innovative behavior. *International Review of Management and Marketing*, 6(1S), 177-182.
- Ahsan, U. & ul Haq, M. A. (2021). Perceived organizational support, workplace loneliness, and creativity: Mediating role of workplace loneliness, and moderating role of proactive personality. *Reviews of Management Sciences*, 3(2), 147-164.
- Akın, M. (2010). Personeli güçlendirme, örgüt iklimi ve yaratıcı kişilik özelliklerinin örgüt düzeyinde yaratıcı çıktılar üzerindeki etkileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(2), 211-238.
- Amabile, T.M., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J. & Herron, M. (1996). Assessing the work environment for creativity. *Academy of Management Journal*, 39(5), 1169-1184.
- Arıbaş, A. N. ve Özşahin, F. (2022). İş yaşamında yalnızlığın çalışanların sosyal medya bağımlılığına etkisinin incelenmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 37-46.
- Aykan, E., Karakuş, G. Ü. L. & Karakoç, H. (2019). İş Yaşamında yalnızlık algısı ve iş stresinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Erciyes Üniversitesi İdari Personeli Örneği. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 41-61.
- Balay, R. (2010). The organizational creativity perceptions of academic staff. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 1(43), 41-78.
- Batey, M. & Furnham, A. (2006). Creativity, intelligence, and personality: A critical review of the scattered literature. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 132(4), 355-429.
- Chang, W & Chiang, Z. H. (2007). A study on how to elevating organizational creativity of design organization. *International Association of Societies of Design Research*. <https://www.sd.polyu.edu.hk/iasdr/proceeding/papers/A%20Study%20on%20How%20to%20Elevate%20Organizational%20Creativity%20of%20Des.pdf>
- Coşkun, H. & Şenyurt, A. Y. (2015). Kişilik ve yaratıcılık ilişkisini inceleyen çalışmaların kullanılan ölçme araçlarına göre değerlendirilmesi. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 35-65.
- Çetin, A. & Alacalar, A. (2016). İş yaşamında yalnızlığı yordamada kişilik özellikleri ile algılanan sosyal ve örgütsel desteğin rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 193-216.
- Çöp, S. & Topçu, M. (2019). Öz yeterliliğin yaratıcı kişilik üzerine etkisinde, psikolojik güçlendirmenin aracılık rolü: İstanbul'daki 4-5 yıldızlı otel işletmeleri üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 2354-2370.
- Devrez, G. (1970). İşletmelerde araştırma geliştirme fonksiyonu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(4), 234-286.

- Doğan, T., Çetin, B. & Sungur, M.Z. (2009). İş yaşamında yalnızlık ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, (10), 271-277.
- Erdirencelebi, M. & Ertürk, E. (2018). Çalışanların örgütsel yalnızlık algısının iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 603-617.
- Ertosun, Ö. G. & Erdil, O. (2012). The effects of loneliness on employees' commitment and intention to leave. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 41, 469-476.
- Fisher, B.J. & Specht, D. K. (1999), Successful aging and creativity in later life, *Journal of Aging Studies*, 13(4), 457-472.
- Furnham, A. & Bachtiar, V. (2008). Personality and intelligence as predictors of creativity. *Personality and Individual Differences*, 45(7), 613-617.
- Gafa, İ. ve Dikmenli, Y. (2019). Sınıf öğretmenlerinin iş doyumunu ve iş yaşamındaki yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 131-150.
- Gafoor, S. A. (2020). Workplace loneliness and employee creativity from a positive perspective. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 9(6), 244-262.
- Galanaki, E. P. (2013). Solitude in children and adolescents: A review of the research literature. *Psychology and Education—An Interdisciplinary Journal*, 50(3-4), 79-88.
- Ghosh, K. (2015). Developing organizational creativity and innovation: Toward a model of self-leadership, employee creativity, creativity climate and workplace innovative orientation. *Management Research Review*, 38(11), 1126-1148.
- Gierveld, J. J., Tilburg, T. & Dykstra P. A. (2006). Loneliness and Social Isolation. Vangelisti, A. & Perlman, D. (Editors), *Cambridge Handbook of Personal Relationships*. (pp. 485-500). Cambridge University Press.
- Kaspi-Baruch, O. (2019). Big five personality and creativity: The moderating effect of motivational goal orientation. *The Journal of Creative Behavior*, 53(3), 325-338.
- Kaufman, J. C., Pumacchua, T. T. & Holt, R. E. (2013). Personality and creativity in realistic, investigative, artistic, social, and enterprising college majors. *Personality and Individual Differences*, 54(8), 913-917.
- Koçak, E. & Tunç, B. (2020). İş doyumunu ve çalışma yaşamında yalnızlık: Mersin Üniversitesi idari çalışanlarına ilişkin bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2092-2112.
- Kwasniewska, J. & Necka, E. (2004). Perception of the climate for creativity in the workplace: The role of the level in the organization and gender. *Creativity and Innovation Management*, 13(3), 187-196.
- Moustakas, C. E. (1972). *Loneliness and love*. Prentice Hall.
- Oldham, G. R. & Cummings, A. (1996). Employee creativity: Personal and contextual factors at work. *Academy of Management Journal*, 39(3), 607-634.

- Orçanlı, K. (2019). Örgütsel yalnızlık ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide iş zenginleştirmenin aracılık etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 595-624.
- Ozcelik, H. & Barsade, S. (2011). Work loneliness and employee performance. *Academy of Management Proceedings*, 2011(1), 1-6.
- Özel, G. & İnak, A. (2021). Turizm sektörü çalışanlarında atalet yordayıcısı olarak iş yaşamında yalnızlık. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2188-2202.
- Özkan, Z. & Memişoğlu, S. P. (2019). Türkçe ve Türk kültürü dersi öğretmenlerinin örgütsel sosyalleşme ve iş yaşamında yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7(4), 302-320.
- Parlak, Ö. & Sazkaya, M. K. (2018). Beş faktör kişilik özelliklerinin iş yaşamında yalnızlık üzerine etkisinin incelenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 149-165.
- Pauly, T., Chu, L., Zambrano, E., Gerstorf, D. & Hoppmann, C. A. (2022). Covid-19, time to oneself, and loneliness: creativity as a resource. *The Journals of Gerontology: Series B*, 77(4), e30-e35.
- Peng, J., Chen, Y., Xia, Y. & Ran, Y. (2017). Workplace loneliness, leader-member exchange and creativity: The cross-level moderating role of leader compassion. *Personality and Individual Differences*, 104, 510-515.
- Rubenstein, C. & Shaver, P. (1982). The Experience of Loneliness. Peplau, L. A. & Perlman, D. (Editors), *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. (pp. 206-223). A Wiley-Interscience Publication.
- Sever, E. & Paksoy, M. (2019). Personel güçlendirmenin iş yaşamında yalnızlık üzerindeki etkisinde kişilik özelliklerinin aracılık rolü. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12(18), 373-409.
- Shalley, C. E., Zhou, J. & Oldham, G. R. (2004). The effects of personal and contextual characteristics on creativity: Where should we go from here? *Journal of Management*, 30(6), 933-958.
- Thomas, V., & Azmitia, M. (2019). Motivation matters: Development and validation of the motivation for solitude scale–short form (MSS-SF). *Journal of Adolescence*, 70, 33-42.
- Tortumlu, M. & Taş, M. A. (2020). İşyeri kabalığı ve mutluluk ilişkisinde iş yaşamında yalnızlığın düzenleyici etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 706-719.
- Uysal, G. & Shibu, A. A. (2020). Kobilerde örgütsel yenilik ve örgütsel yaratıcılık stratejileri: Dönüşümcü liderlik etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 41-49.
- Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The Experience of Emotion and Social Isolation*. MIT Press.
- Wolfradt, U. & Pretz, J. E. (2001). Individual differences in creativity: Personality, story writing, and hobbies. *European Journal of Personality*, 15(4), 297-310.

- Woodman, R.W., Sawyer J.E. Rubenstein, C. & Shaver, P. (1982). The experience of loneliness. Peplau, L. A. & Perlman, D. (Editors), *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. (pp. 206-223). A Wiley-Interscience Publication.
- Woodman, R. W., Sawyer, J. E. & Griffin, R. W. (1993). Toward a theory of organizational creativity. *Academy of Management Review*, 18(2), 293-321.
- Wright, S. L., Burt, C. D. B. & Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the workplace: Construct definition and scale development. *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68.
- Yahyagil, M. Y. (2001). Örgütsel yaratıcılık ve yenilikçilik. *İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü, Yönetim Dergisi*, 12(38), 7-16.
- Yao, X. & Li, R. (2021). Big Five Personality Traits as Predictors of Employee Creativity in Probation and Formal Employment Periods. *Personality and Individual Differences*, 182, 109914.
- Yıldırım, E. (2007). Bilgi çağında yaratıcılığın ve yaratıcılığı yönetmenin önemi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, (12), 109-120.
- Yılmaz, F. (2019). Hangi kişilik özelliği örgütsel yaratıcılık üzerinde daha etkilidir? *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12(18), 167-192.
- Yılmaz, E. & Altınok, V. (2009). Okul yöneticilerinin yalnızlık ve yaşam doyum düzeylerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(59), 451-469.
- Yılmaz, E. & Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin iş yerinde yalnızlıkları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(3), 59-69.
- Zare, M. & Flinchbaugh, C. (2019). Voice, creativity, and big five personality traits: A meta-analysis. *Human Performance*, 32(1), 30-51.

Blokzincir Teknolojisi Alanında Yayınlanan Lisansüstü Tez Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi: Ulusal Tez Merkezi Örneği[†]

Bibliometric Analysis of Graduate Thesis Studies Published in the Field of Blockchain Technology: Example of National Thesis Center

Kutay KARAKILIÇ*

Sinan APAK**

Öz

Bu araştırma ile blokzincir teknolojisi konusunda Ulusal Tez Merkezinde 2018-2022 yılları arasında yayınlanan tez çalışmalarının bibliyometrik parametreler doğrultusunda incelenmesi amaçlanmıştır. Bibliyometrik özellikler çerçevesinde incelemeye alınan 57 adet tez çalışmasının, 38 üniversite ve 10 farklı enstitü çatısı altında hazırlandığı tespit edilmiştir. En fazla tezin, Bilgisayar Mühendisliği Ana Bilim Dalında yapıldığı görülmüştür. Ayrıca, Sosyal Bilimler Enstitüsü çatısı altında yayınlanan tez çalışmalarının, diğer enstitülerin yayınlarına göre sayıca daha fazla olduğu belirlenmiştir. Tez çalışmalarının sırasıyla en fazla Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol, İşletme, Maliye, Bankacılık, Ekonomi, Bilim ve Teknoloji, Elektrik ve Elektronik Mühendisliği ve Hukuk konularında hazırlandığı ve ağırlıklı olarak nicel araştırma yaklaşımlarının tercih edildiği bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Blokzincir Teknolojisi, Bibliyometrik Analiz, Bibliyometrik Parametreler, Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.

Abstract

With this research, it is aimed to examine the thesis studies on blockchain technology published in the National Thesis Center between 2018-2022 in line with bibliometric parameters. It has been determined that 57 theses, which were examined within the framework of bibliometric features, were prepared under the roof of 38 universities and 10 different institutes. It was observed that the most thesis was done in the Department of Computer Engineering. In addition, it has been determined that the thesis studies published under the umbrella of the Social Sciences Institute are more numerous than the publications of other institutes. It was found that the thesis studies were mostly prepared in Computer Engineering Sciences-Computer and Control, Business, Finance, Banking,

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doktora Öğrencisi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e-posta, kutaykarakilic@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9571-0846.

** Doç. Dr., Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e-posta, sinanapak@maltepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3263-7167

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 25.08.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 15.12.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Karakılıç, K. & Apak, S. (2022). Blokzincir teknolojisi alanında yayınlanan lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik analizi: Ulusal tez merkezi örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 324-339.

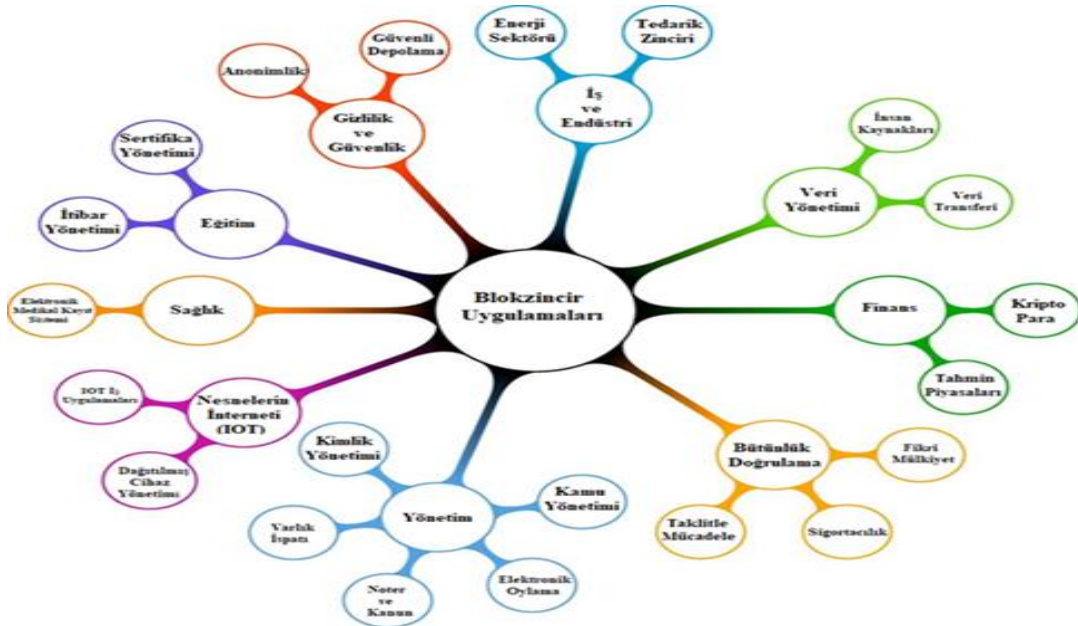
Economy, Science and Technology, Electrical and Electronics Engineering and Law, and quantitative research approaches were preferred.

Keywords: BlockchainTechnology, Bibliometric Analysis, Bibliometric Parameters, Higher Education Council Thesis Center.

Giriş

Bitcoin kripto para biriminin alt yapısını oluşturan bir teknoloji olarak ortaya çıkan blokzincir teknolojisi çeşitli dijital varlıkların farklı amaçlarla transfer edilmesini sağlayan, üzerinde yapılan işlem kayıtlarının değiştirilemez ve güvenli bir şekilde dijital bir depolama ortamında saklanmasına olanak tanıyan yeni bir teknolojidir (TÜBİTAK, 2022). Günümüz dünyasında pek çok farklı alanda veri transferleri gerçekleşmektedir. Blokzincir teknolojisi, günlük hayatımızda standart olarak gerçekleştirdiğimiz bu transferlerinin haricinde, değer yüklediğimiz farklı birçok varlığın da dijital olarak güvenli bir şekilde transferini sağlayabilir (TÜBİTAK, 2022; Hassani, Huang & Silva, 2018).

2008 yılında Satoshi Nakamoto rumuzlu kişi ya da proje ekibi tarafından bir web forum sayfasında "Bitcoin: Uçtan Uca Elektronik Nakit Sistemi" başlığıyla, Bitcoin kripto para biriminin alt yapısını oluşturan teknik bir yönerge yayınlamıştır (Nakamoto, 2008). Bu yönerge ile merkezi olmayan bir ağda iki istekli tarafın güvenilir bir üçüncü tarafa ihtiyaç duymadan güven yerine kriptografik kanıtlara dayalı olarak birbirleri ile doğrudan ödeme yapabilmeye olanak tanıyan elektronik bir ödeme sistemi geliştirmiştir (Nakamoto, 2008). Bitcoin ilk çıktığı yıllarda sadece güvenli ve merkezi olmayan bir dijital para olarak nitelendirilirken, günümüzde alt yapısını oluşturan blokzincir teknolojisinin farklı alanlara hizmet edebileceği keşfedilmiştir (Dikilitaş, Toka & Sayar, 2021). Bu nedenlerle, blokzincir teknolojisi çoğunlukla çeşitli kripto paraların alt yapısını oluşturan teknoloji olarak bilinse de sağladığı imkanlar ve çeşitli alanlara uygulanabilir esnekliği ile, ilerleyen dönemler de çok daha geniş bir yelpazede kullanılabilirliği öngörülmektedir (Schlapkohl, 2020). Şekil 1'de blokzincir teknolojisinin gelecekteki muhtemel kullanım alanları sunulmuştur.

Şekil 1: Blokzincir uygulamaları taksonomisi (Casino, Dasaklis & Patsakis, 2019).

Javaid vd. (2021)' ne göre blokzincir teknolojisi, gelecekte dördüncü sanayi devrimini yönlendirecek temel teknolojilerdendir ve finans, akıllı kontratlar, nesnelerin interneti, paylaşım ekonomisi, işletmecilik, kamu, tedarik zinciri, lojistik, gıda güvenliği, sağlık, eğitim, akıllı enerji, telif hakları gibi alanlarda şimdiden kullanım alanı bulmuştur. (IBM, 2022; Joshua, 2022; Wang vd., 2019; Pournader vd., 2019; Finck & Moscon, 2019).

Son yıllarda uluslararası yazında blokzincir teknolojisi konusu, farklı disiplinlere mensup araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alınmıştır. Bazı araştırmacılar konuyu, kripto para, finans, vergilendirme, tedarik zinciri ve lojistik boyutlarından incelemiş (Alharby, Aldweesh& Moorsel, 2018; Setyowati vd., 2020; Issaoui vd., 2019; Jarczyk, 2018; Ghosh, 2022; Moll vd., 2019), bazıları ise hukuk, eğitim, sağlık ve telif hakları bağlamından ele almıştır (Deloitte, 2022; Haleem vd., 2021; Savelyev, 2018; Cheng vd., 2017). Uluslararası yazındaki bu gelişmelerin paralelinde ülkemizde de blokzincir teknolojisi alanına yönelik olarak yayınlanan lisansüstü tez çalışmalarının sayısı her geçen gün artmaktadır.

Ulusal Tez Merkezinde, blokzincir teknolojisi ile ilgili yayınlanan lisansüstü tez çalışmaları incelendiğinde, araştırmaların farklı enstitü ve anabilim dallarında hazırlandığı görülmüştür. Bibliyometrik analiz yaklaşımı ile Ulusal Tez Merkezinde, blokzincir teknolojisi alanı ile yayınlanan lisansüstü tez çalışmaları bütünleşik bir bakış açısıyla incelenebilir. Bibliyometrik analiz kitap, dergi, makale, tez, bildiri ve diğer bilimsel yayınların istatistiksel olarak incelenmesinde kullanılan tekniklerden biridir (Türkay & Kabadayı, 2021). Ayrıca bibliyometrik teknikler, araştırmacılar tarafında belirli bir alandaki literatürün gelişimini izlemek için sıklıkla kullanılmaktadır (Özdağoğlu, Damar& Özdağoğlu, 2022).

Farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların blokzincir teknolojisi ile ilgili bambaşka bakış açılarına sahip oldukları ve yapılan akademik çalışmaların ulusal yazının gelişimine katkıda bulunduğu düşünüldüğünde, bu araştırmanın amacı Ulusal Tez Merkezinde blokzincir teknolojisi alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin analiz edilmesidir.

Bu araştırma ile, Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda blokzincir teknolojisi alanında yayınlanmış lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik analizine yönelik düzenlenen aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

- Lisansüstü tez çalışmalarının, yayınlanma yıllarına göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez çalışmalarının, tez türlerine göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez danışmanlarının, akademik unvanlarına göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez çalışmalarının, ait oldukları üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez çalışmalarının, ait oldukları enstitülere göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez çalışmalarının, ait oldukları ana bilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez çalışmalarının, konulara göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez çalışmalarının, araştırma yaklaşımlarına göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez çalışmalarının, yazıldığı dillere göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tez çalışmalarında, anahtar kelimelerin kullanım sayılarına göre dağılımı nasıldır?

• Lisansüstü tez çalışmalarında, kullanılan anahtar kelimelerin frekans değerleri nasıldır?

Yöntem

Bu araştırmada blokzincir teknolojisi konusunda Ulusal Tez Merkezinde 2018 ve 2022 yılları arasında yayınlanan lisansüstü tez çalışmalarının çeşitli bibliyometrik profillerinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Bilimsel yayınlar, araştırmaların gelecek nesillere aktarılması ve bilginin yayılması bağlamında önemlidir. Bu nedenle belirli nitelik kriterleri ve ölçütlere göre düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nitelik kriterleri ve ölçütlerin belirlenmesi amacıyla bibliyometrik inceleme olarak bilinen birtakım ölçüm kriterleri kullanılmaktadır. Bu ölçüm teknikleri, bilimsel çalışmaların niteliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır (Polat, Sağlam & Sarı, 2013). Bibliyometrik analiz; yazar, konu, yıl, sayfa sayısı, yapılan atıflar gibi çeşitli kriterlerin sayısal analiz ve istatistik modelleri ile incelenmesi ile ilgilenen nicel bir araştırma yaklaşımıdır (Borgman & Furner, 2005; Evren & Kozak, 2005). Bu yöntem ile lisansüstü tez çalışmaları, kitaplar, bildiriler, dergiler, seminerler, kongreler ve iletişim araçları incelenebilir. Bibliyometrik analiz yönteminin en önemli özelliklerinden birisi de belirli bir konu hakkında araştırmacılara detaylı bir bilgi imkanı sunmaktır (İçöz & Kozak, 1999; Karagöz & Yüncü, 2013).

Bu doğrultuda, Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda 2018 ve 2022 yılları arasında yayınlanan ve erişim iznine açık, 57 adet lisansüstü tez çalışması farklı bibliyometrik kriterlere (yayın yılı, tez türü, danışman unvanı, ait oldukları üniversite, enstitü ve anabilim dalı, konu, araştırma yaklaşımı, yazım dili, anahtar kelime) göre incelenmiştir.

Araştırma kapsamındaki bu çalışmalar, Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda bulunan arama motoru bölümüne "blokzincir teknolojisi" terimi yazılarak elde edilmiştir. Araştırma evrenini 2018 ve 2022 yılları arasında yayınlanmış olan, 58 adet lisansüstü tez çalışması oluşturmaktadır. Erişim izni verilmeyen 1 adet lisansüstü tez çalışması, araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu bağlamda, araştırmanın örneklemini 2018 ve 2022 yılları arasında yayınlanan 57 adet lisansüstü tez çalışması oluşturmuştur. Araştırmanın sınırlılıklarının kapsamı aşağıda belirtilmiştir.

- Araştırma, Ulusal Tez Merkezi veritabanı ile sınırlandırılmış olup, diğer akademik platformlarda yayınlanan çalışmalar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.
- Araştırmada, Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda erişim izni bulunmayan lisansüstü tez çalışmaları kapsam dışı tutulmuştur.
- Araştırma kapsamında, Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda bulunan arama motoru bölümüne, "blokzincir teknolojisi" terimi yazılmış ve araştırma konusunu oluşturan tez çalışmalarına ulaşılmıştır.
- Araştırmaya konu olan çalışmaların, yayınlandığı tarih aralığı 2018 ve 2022 yılları arasındadır. Blokzincir teknolojisinin 2008 yılında Bitcoin ile ortaya çıktığı göz önüne alınarak (Nakamoto, 2008), araştırmanın öncelikli olarak 2008 ve 2022 yılları arasında yayınlanan çalışmaları kapsamı gerektiği düşünülmüştür. Ancak Ulusal Tez Merkezi veritabanı arama motorunda "blokzincir teknolojisi" anahtar kelimesi ile arama yapılmasını müteakiben, 2018 tarihinden önce yayınlanan herhangi bir

çalışmaya rastlanılmadığından zaman aralığı 2018 ve 2022 yılları arası olarak belirlenmiştir.

- Araştırmanın veri toplama süreci 04.04.2022 ve 10.04.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.
- Araştırma verilerinin analiz sürecinde, yüzde ve frekans değerlerinin tespiti amacıyla IBM SPSS 21.0 istatistik yazılımından faydalanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde incelenen tezlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, 2018 ve 2022 tarihleri arasında blokszincir teknolojisi konusu kapsamındaki lisansüstü tez çalışmalarının, yayınlanma yıllarına göre dağılımları, Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1.'de tez çalışmalarının sırasıyla en fazla 2021, 2020, 2019, 2022, 2018 yıllarında hazırlandığı görülmüştür.

Yıl	<i>f</i>	%
2018	2	3,51
2019	13	22,81
2020	15	26,32
2021	24	42,11
2022	3	5,26
Toplam	57	100

Tablo 1: Lisansüstü Tez Çalışmalarının, Yayınlanma Yıllarına Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

2018 yılından günümüze kadar, blokszincir teknolojisi alanında yayınlanan lisansüstü tez çalışmalarındaki artış dikkat çekicidir. Bu durum son yıllarda blokszincir teknolojisi konusunun giderek popülerleşmesi ve yeni kullanım alanlarının fark edilmesi ile açıklanabilir (Sapra & Dhaliwal, 2021). Ancak, günümüzde blokszincir teknolojisi ile ilgili farklı kullanım senaryolarının tartışılmasına rağmen, teorik bir çerçeve oluşturmayı amaçlayan ampirik araştırmaların sayısı yetersizdir.

Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokszincir teknolojisi konusu kapsamındaki lisansüstü tez çalışmalarının, akademik düzeylerine göre dağılımlarının gösterimi Tablo 2.'dedir.

Tür	<i>f</i>	%
Doktora	6	10,53
Yüksek Lisans	51	89,47
Toplam	57	100

Tablo 2: Lisansüstü Tez Çalışmalarının, Akademik Düzeylerine Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Tablo 2. incelendiğinde lisansüstü tez çalışmaların, yüksek lisans ve doktora olmak üzere iki farklı akademik düzeyde hazırlandığı görülmektedir. 2018 ve 2022 tarihleri arasında blokszincir teknolojisi konulu tez çalışmalarının % 89,47'si yüksek lisans düzeyindedir. Bu husus, yüksek lisans programları sayısının doktora programlarından daha yaygın ve fazla olması, yüksek lisans programlarının eğitim ve öğrenim sürelerinin doktora programlarına

göre daha kısa sürede tamamlanması, yüksek lisans programlarına kayıtlı öğrenci sayısının doktora programlarına göre daha fazla olması ve öğrencilerin doktora programı düzeyinde alan değiştirmesi ile açıklanabilir (YÖK, 2022).

Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarına, danışmanlık yapan akademisyenlerin, akademik unvanlarına göre dağılımı Tablo 3.'te verilmiştir.

Danışman Unvanı	<i>f</i>	%
Prof. Dr.	29	50,88
Doç. Dr.	12	21,05
Dr.	16	28,07
Toplam	57	100

Tablo 3: Lisansüstü Tez Danışmanlarının, Akademik Unvanlarına Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Tablo 3.'te lisansüstü tez çalışmalarına danışmanlık yapan akademisyenlerin çoğunluğunun %50,88 ile Prof. Dr. unvanına sahip oldukları ve bu oranı sırasıyla %28,07 ile Dr., %21,05 ile Doç. Dr. unvanlı akademisyenlerin takip ettiği görülmektedir.

Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının, ait oldukları üniversitelere göre dağılımı Tablo 4'te sunulmuştur.

Üniversite	<i>f</i>	%
Abdullah Gül Üni.	1	1,75
Akdeniz Üni.	1	1,75
Aksaray Üni.	1	1,75
Ankara Üni.	2	3,51
Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.	1	1,75
Atatürk Üni.	1	1,75
Aydın Adnan Menderes Üni.	1	1,75
Bahçeşehir Üni.	2	3,51
Bolu Abant İzzet Baysal Üni.	1	1,75
Çukurova Üni.	1	1,75
Dicle Üni.	1	1,75
Erciyes Üni.	1	1,75
Eskişehir Teknik Üni.	1	1,75
Gazi Üni.	1	1,75
Gümüşhane Üni.	1	1,75
Hacettepe Üni.	2	3,51
Hitit Üni.	1	1,75
İhsan Doğramacı Bilkent Üni.	1	1,75
İstanbul Arel Üni.	1	1,75
İstanbul Bilgi Üni.	1	1,75
İstanbul Medipol Üni.	1	1,75

İstanbul Şehir Üni.	3	5,26
İstanbul Teknik Üni.	4	7,02
İstanbul Ticaret Üni.	2	3,51
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni.	1	1,75
Kırıkkale Üni.	1	1,75
Kırklareli Üni.	2	3,51
Kocaeli Üni.	1	1,75
Koç Üni.	1	1,75
Kütahya Dumlupınar Üni.	1	1,75
Maltepe Üni.	1	1,75
Marmara Üni.	9	15,79
Ondokuz Mayıs Üni.	1	1,75
Ortadoğu Teknik Üni.	2	3,51
Pamukkale Üni.	1	1,75
Sakarya Üni.	1	1,75
Selçuk Üni.	1	1,75
Trakya Üni.	1	1,75
Toplam	57	100

Tablo 4: Lisansüstü Tez Çalışmalarının, Ait Oldukları Üniversitelere Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Araştırma verileri doğrultusunda, 38 Üniversite’de (devlet ve vakıf), blokszincir teknolojisi konusu ile ilgili, 57 adet lisansüstü tez çalışmasının yayınlandığı belirlenmiştir. Tablo 4. incelendiğinde, Marmara Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nin blokszincir teknolojisi konusunda öne çıktıkları görülmüştür.

Ulusal Tez Merkezi veritabanı’nda, blokszincir teknolojisi konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının, ait oldukları enstitülere göre dağılımının gösterimi Tablo 5.’te yapılmıştır.

Enstitü	<i>f</i>	%
Dış Ticaret Ens.	1	1,75
Enformatik Ens.	1	1,75
Fen Bilimleri Ens.	19	33,33
İşletme Ens.	1	1,75
Lisansüstü Eğitim Ens.	8	14,04
Lisansüstü Programlar Ens.	1	1,75
Mühendislik ve Fen Bilimleri Ens.	1	1,75
Sağlık Bilimleri Ens.	1	1,75
Sosyal Bilimler Ens.	23	40,35
Uygulamalı Matematik Ens.	1	1,75
Toplam	57	100

Tablo 5: Lisansüstü Tez Çalışmalarının, Ait Oldukları Enstitülere Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Tablo 5. incelendiğinde, blokzincir teknolojisi alanına yönelik çalışmaların, on enstitü çatısında altında yayınlandığı görülmektedir. Sosyal bilimler çatısı altında yayımlanan tezlerin, fen bilimleri alanından daha fazla çalışılmış olması, blokzincir teknolojisinin günlük hayattaki sosyal alanlarda da giderek benimsendiğini göstermektedir (Lehr & Lamb, 2018). Ayrıca farklı enstitülerin çatısı altındaki araştırmacıların da blokzincir teknolojisi konusuna ilgi duyması, bu alanın disiplinlerarası önemini ortaya koymaktadır.

Aşağıda Tablo 6.'da Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının, ait oldukları ana bilim dallarının dağılımı verilmiştir.

Anabilim Dalı	f	%
Afet Yönetimi A.B.D.	1	1,75
Bankacılık ve Finans A.B.D.	2	3,51
Bilgi Mühendisliği Güvenliği A.B.D.	2	3,51
Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği A.B.D.	1	1,75
Bilgisayar Mühendisliği A.B.D.	8	14,04
Bilgisayar ve Bilişim A.B.D.	1	1,75
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi A.B.D.	1	1,75
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri A.B.D.	1	1,75
Disiplinlerarası Adli Bilimler A.B.D.	1	1,75
Elektrik ve Bilgisayar Mühendisliği A.B.D.	1	1,75
Elektrik-Elektronik ve Bilgisayar Mühendisliği A.B.D.	1	1,75
Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği A.B.D.	1	1,75
Enformatik A.B.D.	1	1,75
Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi A.B.D.	1	1,75
Gazetecilik A.B.D.	3	5,26
Hesaplamalı Bilimler A.B.D.	1	1,75
Hukuk A.B.D.	1	1,75
İktisat (İngilizce) A.B.D.	1	1,75
İktisat A.B.D.	1	1,75
İşletme (İngilizce) A.B.D.	4	7,02
İşletme A.B.D.	4	7,02
Kamu Hukuku A.B.D.	1	1,75
Kamu Yönetimi A.B.D.	1	1,75
Kentsel Sistemler ve Ulaştırma Yönetimi A.B.D.	1	1,75
Kriptografi A.B.D.	1	1,75
Maliye A.B.D.	3	5,26
Medya ve İletişim Sistemleri A.B.D.	1	1,75
Muhasebe Finansman A.B.D.	2	3,51

Siber Güvenlik A.B.D.	2	3,51
Siber Güvenlik Mühendisliği A.B.D.	1	1,75
Şehir ve Bölge Planlama A.B.D.	1	1,75
Uluslararası Ticaret A.B.D.	1	1,75
Uluslararası Ticaret ve Lojistik A.B.D.	1	1,75
Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri A.B.D.	1	1,75
Yapı İşletmesi A.B.D.	1	1,75
Yönetim Bilişim Sistemleri A.B.D.	1	1,75
Toplam	57	100

Tablo 6: Lisansüstü Tez Çalışmalarının, Ait Oldukları Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Tablo 6.'da görüldüğü üzere blokzincir teknolojisi konusunda, en fazla yayının %14,04 ile Bilgisayar Mühendisliği Ana Bilim Dalında hazırlandığı tespit edilmiştir. Bilgisayar Mühendisliği Ana Bilim Dalını, %7,02 ile İşletme (Türkçe), %7,02 ile İşletme (İngilizce), %5,26 ile Gazetecilik ve %5,26 Maliye Ana Bilim Dalları takip etmektedir.

Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının, konulara göre dağılımı Tablo 7.'de görülmektedir.

Konu	f	%
Bankacılık	4	7,02
Besin Hijyeni ve Teknolojisi	1	1,75
Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol	22	38,6
Bilim ve Teknoloji	3	5,26
Ekonomi	4	7,02
Elektrik ve Elektronik Mühendisliği	2	3,51
Hukuk	2	3,51
İletişim Bilimleri	1	1,75
İnşaat Mühendisliği	1	1,75
İşletme	7	12,28
Makine Mühendisliği	1	1,75
Maliye	5	8,77
Matematik	1	1,75
Mühendislik Bilimleri	1	1,75
Turizm	1	1,75
Şehircilik ve Bölge Planlama	1	1,75
Toplam	57	100

Tablo 7: Lisansüstü Tez Çalışmalarının, Konulara Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Tablo 7.'de blokzincir teknolojisi konusu hakkında, on altı alt konu üzerine yayın yapıldığı görülmektedir. Bu konular arasında en çok çalışılan konunun, Bilgisayar

Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol alanında olduğu belirlenmiştir. Bu konuyu sırasıyla İşletme, Maliye, Bankacılık, Ekonomi, Bilim ve Teknoloji, Elektrik ve Elektronik Mühendisliği, Hukuk ve diğer konular takip etmektedir. Blokzincir teknolojisinin teknik çerçevesinin belirlenmesine yönelik araştırmalara ek olarak, İşletme, Maliye, Bankacılık, Ekonomi Ve Hukuk konularında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının, gelecekte blokzincir uygulamaları için sosyal bir altyapı oluşturacağı düşünülmektedir.

Tablo 8.'de, Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konulu lisansüstü tez çalışmaların, araştırma yaklaşımlarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Yöntem Türü	f	%
Nitel	15	26,32
Nicel	42	73,68
Toplam	57	100

Tablo 8: Lisansüstü Tez Çalışmalarının, Araştırma Yaklaşımlarına Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Bu araştırmanın analiz sürecinde, blokzincir teknolojisi alanında hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarında, hangi araştırma yaklaşımlarının kullanıldığı analiz edilmiştir. Tablo 8'de görüldüğü üzere, lisansüstü tez çalışmalarında %73,68 ile en çok tercih edilen araştırma yaklaşımlarının, nicel araştırma yaklaşımları olduğu ve bunu %26,32 ile nitel araştırma yaklaşımlarının takip ettiği belirlenmiştir. Ancak konu ile ilgili yapılacak olan araştırmalarda karma ve nitel yaklaşımların daha fazla kullanılması, konunun daha derinlemesine ve çok boyutlu olarak ele alınabilmesini sağlayabilir (Toraman, 2021; Baltacı, 2019).

Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konulu lisansüstü tez çalışmaların, yazıldığı dillerin dağılımı Tablo 9'da sunulmuştur.

Yazıldığı Dil	f	%
Türkçe	41	71,93
İngilizce	16	28,07
Toplam	57	100

Tablo 9: Lisansüstü Tez Çalışmalarının, Yazım Dillerine Göre Dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Lisansüstü tez çalışmalarının %71,93'ü Türkçe, %28,07'si ise İngilizce dillerinde yazılmıştır. Bu durum araştırma kapsamına giren Türkçe ve İngilizce dillerinde eğitim veren lisansüstü program sayısı ile paralellik göstermektedir.

Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konusunda hazırlanan 57 adet lisansüstü tez çalışmasında, toplam 240 adet anahtar kelime kullanıldığı tespit edilmiştir. Lisansüstü tez çalışmalarında, anahtar kelimelerin kullanım sayılarına göre dağılımı Tablo 10.'da verilmiştir.

Anahtar Kelime Sayısı	f	%
0	10	17,54
3	10	17,54
4	7	12,28

5	13	22,81
6	7	12,28
7	5	8,77
8	5	8,77
Toplam	57	100

Tablo 10: Lisansüstü tez çalışmalarında, anahtar kelimelerin kullanım sayılarına göre dağılımı (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Tablo 10. incelendiğinde, lisansüstü tez çalışmalarının %17,54'ünde anahtar kelimenin bulunmadığı, %17,54'ünde üç anahtar kelime, %12,28'inde dört anahtar kelime, %22,81'inde beş anahtar kelime, %12,28'inde altı anahtar kelime, %8,77'sinde yedi anahtar kelime, %8,77'sinde sekiz anahtar kelime bulunduğu görülmektedir.

Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarında, bir tekrardan fazla kullanılan anahtar kelimelerin frekans dağılımları Tablo 11'de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler	f
Blokzincir	29
Kripto Para	12
Bitcoin	11
Blokzincir Teknolojisi	7
Blockchain	5
Nesnelerin İnterneti	4
Kripto Para Birimleri	3
Tedarik Zinciri	3
Vergi	2
Ethereum	2
Kripto Varlık	2
Fintech	2
Covid 19	2
Akıllı Sözleşme	2

Tablo 11 Lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan anahtar kelimelerin, frekans dağılımları (Araştırmacılar tarafından, bulgular kapsamında geliştirilmiştir).

Tablo 11. incelendiğinde, blokzincir teknolojisi konulu lisansüstü tez çalışmalarında kullanım sıklığına göre en çok Blokzincir, Kripto Para, Bitcoin, Blokzincir Teknolojisi, Blockchain, Nesnelerin İnterneti, Kripto Para Birimleri, Tedarik Zinciri, Vergi, Ethereum, Kripto Varlık, Fintech, Covid 19 ve Akıllı Sözleşme anahtar kelimelerinin tercih edildiği görülmektedir.

Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda, blokzincir teknolojisi konusunda hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarında, bir kez kullanılan anahtar kelimelerin gösterimi Şekil 2.'de yapılmıştır.

Şifreleme, Taktik Analiz, Teknoloji, Teknolojik Determinizm, Teşvik, Toplumsal Değişim, Traceability System, Turizm Sektörü, Türk Vergi Sistemi, Uzlaşma Komitesi, Üniversitelerde Blokzincir, Venezuela, Verge, VIX Endeksi, Yapay Sinir Ağları, Yatırımcı Davranışı, Yazılım Tanımlı Ağlar, Yıkıcı Teknolojiler, Yumurta Üretimi ve Zcash anahtar kelimeleri görülmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, Ulusal Tez Merkezi veritabanı üzerinden blokzincir teknolojisi konusunda yayınlanmış lisansüstü tez çalışmalarına yer verilmiştir. Lisansüstü tez çalışmaları; yayın yılı, tez türü, danışman unvanı, ait oldukları üniversite, enstitü, anabilim dalı, konu, araştırma yaklaşımı, yazım dili ve kullanılan anahtar kelimeler gibi bibliyometrik parametreler çerçevesinde analiz edilmiştir.

Bulgular doğrultusunda Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda blokzincir teknolojisi konusu ile ilgili erişim izni verilen 57 adet lisansüstü tez çalışması tespit edilmiştir. Bu tezler çoğunlukla yüksek lisans düzeyindedir ve doktora düzeyinde hazırlanan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmada 2018-2022 yılları arasında en fazla tez çalışmasının 2021 yılında hazırlandığı belirlenmiştir. Ayrıca blokzincir teknolojisi konusunda yapılan tezlere en fazla danışmanlık yapan akademisyenlerin Prof. Dr. unvanına sahip olduğu görülmüştür. Yayınlanan tez çalışmalarının büyük çoğunluğu Türkçe olarak yazılmıştır. Blokzincir teknolojisi konusunda hazırlanan tezlerin yayımlandığı üniversitelerde ise Marmara Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi diğer üniversitelere göre ön plandadır. Tez çalışmalarının %40,35'inin Sosyal Bilimler Enstitüsü çatısı altında yayımlandığı ve bunu %33,33 ile Fen Bilimler Enstitüsünün takip ettiği görülmüştür. Anabilim dalları incelendiğinde Bilgisayar Mühendisliği ve İşletme (Türkçe, İngilizce) ön plana çıkmaktadır. Yayınlanan tez çalışmalarının %38,6'nın çalışma konusunu Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında ulaşılan 57 tezden toplam 42 tanesinde nicel, 15 tanesinde ise nitel araştırma yaklaşımları kullanılmıştır. Tez çalışmalarının %52,63'ünde 3 ile 5 anahtar kelime kullanıldığı ve en çok Blokzincir ve Kripto para kelimelerinin tercih edildiği görülmüştür.

Bu araştırma, Ulusal Tez Merkezi veritabanı'nda blokzincir teknolojisi alanında yayınlanan lisansüstü tez çalışmalarının çeşitli bibliyometrik özelliklerini incelemiş olmasıyla ulusal literatüre katkı sunmaktadır. Araştırmanın sınırlılıkları da dikkate alınarak, gelecekte blokzincir teknolojisi konusunda bibliyometrik çalışma yapmak isteyen araştırmacılar, yeni çalışmalarında Ulusal Tez Merkezi veritabanı haricindeki ulusal ve uluslararası akademik veritabanlarını araştırmalarına dahil edebilirler. Ayrıca arama terimi olarak sadece blokzincir teknolojisi terimini kullanmak araştırma alanını kısıtlamaktadır. Yeni çalışmalarda; blokzincir teknolojisi ve kullanım alanları, akıllı sözleşmeler, blokzincir teknolojisinin benimsenmesi, blokzincir teknolojisinin adaptasyonunu engelleyen nedenler vb. gibi anahtar kelimelerle arama yapılarak daha fazla araştırma üzerinde çalışılabilir ve çeşitli bibliyometrik parametreler eklenebilir. Bununla birlikte; araştırmacıların gelecekte blokzincir teknolojisi ile ilgili olarak teorik çerçeve, ortaya çıkan yeni uygulamalar, sistem mimari tasarımı ve blokzincir teknolojisinin sosyal etkilerine odaklanan yeni çalışmalar yaparak ulusal yazına katkıda bulunmaları önerilmektedir.

Kaynaklar

- Alharby, M., Aldweesh A. & Moorsel, A. V. (2018,15-17 Kasım). Blockchain-based Smart Contracts: A Systematic Mapping Study of Academic Research. [Konferans sunumu tam metin]. International Conference on Cloud Computing, Big Data and Blockchain (ICCBB), Fuzhou, Çin.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Borgman, C. L. & Furner, J. (2005). Scholarly communication and bibliometrics. *Annual Review of Information Science and Technology*, 36(1), 2-72.
- Casino, F., Dasaklis, T. K. & Patsakis, C. (2019). A systematic literature review of blockchain-based applications: current status, classification and open issues. *Telematics and Informatics*, 36, 55-81.
- Cheng, S., Daub, M., Domeyer, A. & Lundqvist, M. (2017). Using blockchain to improve data management in the public sector. <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/McKinsey%20Digital/Our%20Insights/Using%20blockchain%20to%20improve%20data%20management%20in%20the%20public%20sector/Using-blockchain-to-improve-data-management-in-the-public-sector.pdf>
- Deloitte. (2022, April 9). Blockchain: Legal implications, questions, opportunities and risks. <https://www.deloitte.com/global/en/services/legal/perspectives/2018-legal-blockchain.html>
- Dikilitaş, Y., Toka, K. O. & Sayar, A. (2021). Current research areas in blockchain. *European Journal of Science and Technology Special Issue*, (26), 488-492.
- Evren, S. & Kozak, N. (2005). Bibliometric analysis of tourism and hospitality related articles published in Turkey. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 25(1), 61-80.
- Finck, M. & Moscon, V. (2019). Copyright law on blockchains: between new forms of rights administration and digital rights management 2.0. *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 50(1), 77-108.
- Ghosh, A. (2022, April 9). Blockchain and the digital supply chain. <https://advisory.kpmg.us/articles/2019/blockchain-digital-supply-chain.html>
- Haleem, A., Javaid, M., Singh, R. P., Suman, R. & Rab, S. (2021). Blockchain technology applications in healthcare: An overview. *International Journal of Intelligent Networks*, 2, 130-139.
- Hassani, H., Huang, X. & Silva, E. (2018). Big data, blockchain and cryptocurrency. *Big Data and Cognitive Computing*, 2(4), 34.
- IBM. (2022, April 4). Blockchain for financial services. <https://www.ibm.com/blockchain/industries/financial-services>
- Issaoui, Y., Khiata, A., Bahnasse A. & Ouajjia, H. (2019). Smart logistics: Study of the application of blockchain technology. *Procedia Computer Science*, (160), 266-271.
- İçöz, O. & Kozak, N. (1999). Turizm işletmeciliği dergisinin turizm literatürüne katkısı hakkında bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 9-17.

- Jarczyk, D. (2018). Blockchain and the future of tax. <https://tax.kpmg.us/articles/2018/blockchain-and-future-of-tax.html>
- Javaid, M., Haleem, A., Singh, R. P., Khan, S. & Suman, R. (2021). Blockchain technology applications for industry 4.0: A literature-based review. *Blockchain: Research and Applications*, 2(4), 1-11.
- Joshua, D. (2022). Introduction to smart contracts. <https://ethereum.org/en/developers/docs/smart-contracts/>
- Karagöz, D. & Yüncü, R. H. (2013). Sosyal ağ analizi ile turizm alanında yazılmış doktora tezlerinin araştırma konularının incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(15), 206-232.
- Lehr, D. & Lamb, P. (2018). Digital currencies and blockchain in the social sector. https://ssir.org/articles/entry/digital_currencies_and_blockchain_in_the_social_sector1
- Moll, R., Griswold, D., Hobbs, D., Pawczuk, L. & Podhorecki, P. (2019). Unleashing blockchain in finance. <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/finance/articles/unleashing-blockchain-in-finance.html>
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
- Özdağoğlu, G., Damar, M. & Özdağoğlu, A. (2022). Web of science süzgecinden yalın üretim araştırma portföyü: Nereden başlamalıyız? *Verimlilik Dergisi*, (2), 213-230.
- Polat, C., Sağlam, M. & Sarı, T. (2013). Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 273-288.
- Pournader, M., Shi, Y., Seuring, S. & Kohe, SC. L. (2019). Blockchain applications in supply chains, transport and logistics. *International Journal of Production Research*, 58(7), 2063-2081.
- Sapra, R. & Dhaliwal, P. (2021). Blockchain: The perspective future of technology. *International Journal of Healthcare Information Systems and Informatics*, 16(2), 20.
- Savelyev, A. (2018). Copyright in the blockchain era: Promises and challenges. *Computer Law & Security Review*, 34(3), 550-561.
- Schlapkohl, K. (2020). The future of blockchain. <https://www.ibm.com/blogs/blockchain/2020/04/the-future-of-blockchain/>
- Setyowati, M. S., Utami, N. D., Saragih, A. H. & Hendrawan, A. (2020). Blockchain technology application for value-added tax systems, *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 156.
- Toraman, S. (2021). Karma yöntemler araştırması: Kısa tarihi, tanımı, bakış açıları ve temel kavramlar. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3(1), 1-29.
- TÜBİTAK. (2022, 4 Nisan). Blokzincir teknolojiler. <https://www.tubitak.gov.tr/https://blokzincir.bilgem.tubitak.gov.tr/bz-calistay/blok-zincir>
- Türkay K. & Kabadayı, M. (2021). Türkiye'de turizm finansmanı teorik alanının gelişimi: Bibliyometrik bir inceleme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 2703-2722.
- Wang, X., Zha, X., Ni, W., Liu, R. P, Guo, Y. J., Niu, X. & Zheng, K. (2019). Survey on blockchain for internet of things. *Computer Communications*, 136, 10-29.

YÖK. (2022, 8 Nisan). Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Çalışma Hayatında Bilinçli Farkındalık ve Empatik Öfkenin Demografik Değişkenler Açısından İrdelenmesi[†]

Examination of Mindfulness and Empathic Angry in Work Life in Terms of Demographic Variables

Ömer Okan FETTAHLİOĞLU*

Necmettin GÜL**

Öz

Bu çalışma, işletmelerde çalışanların bilinçli farkındalık ve empatik öfke algulamalarını tespit etmeye, bu iki değişken arasında ilişki olup olmadığını belirlemeye ve bilinçli farkındalık ile empatik öfke algulamalarının demografik özellikler açısından fark yaratıp yaratmayacağını belirleme amacına yöneliktir. Çalışmada, değişkenler arasında ilişki model biçiminde desenlenmiş bir yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemi, Mersin ilinde sigorta acentesi olarak faaliyet gösteren firmalarda çalışan 338 kişiden oluşmaktadır. Çalışmada veri toplayabilmek için anket yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda iki değişken arasında bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Ancak bu sonucun sebeplerinden biri, bilinçli farkındalık kavramının empatik öfke gibi olumsuz durumların bireylerde ortaya çıkmasına engel olabileceği şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte demografik özelliklerdeki farklılıkların, iki değişken üzerinde kısmen de olsa algı farkı meydana getirebildiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli Farkındalık, Empati, Empatik Öfke.

Abstract

This study aims to determine that the mindfulness and empathic anger perceptions of employees, there is a relationship between these variables and make a difference or not in demographic characteristics. Hereof, a method designed in the form of a relational model between the variables was used in the study. The sample of the study consists of 338 people as insurance agencies in Mersin. Questionnaire was used to collect data in the study. As a result of the analysis, it was seen that there was no relationship between the two variables. However, one of the reasons for this result can be expressed as the concept of mindfulness may prevent negative situations such as empathic anger from occurring in individuals. Also demographic characteristics can create a perception difference on two variables.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye, e-posta, omerokanfettahlioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0621-1699.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye, e-posta, ncmtngull@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9497-5674.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 16.11.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 22.12.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Fettahlioglu, Ö. O. & Gül, N. (2022). Çalışma hayatında bilinçli farkındalık ve empatik öfkenin demografik değişkenler açısından irdelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 340-351.

Keywords: Mindfulness, Empathy, Empathic Anger.

Giriş

Kaotik yaşam; beklenmedik durumların, hazırlıksız süreçlerin, ani değişimlerin ve istenmeyen sonuçların ortaya çıkması kapsamında bireyleri, örgütleri ve toplumları önemli ölçüde etkilemektedir. Aynı zamanda birçok fırsatı da beraberinde getirebilmektedir. Kaotik durumların sunduğu fırsatları fark ederek bu doğrultuda eylemlerini tatbik edebilen bireyler, örgütler veya toplumlar yaşamlarına devam edebilme becerisini gösterebilirken, bu fırsatları yakalama ve kullanma konusunda zorluk yaşanan unsurlar temel amaçları olan yaşama adapte olma ve devam ettirebilme yeteneklerini gösteremeye bilmektedirler. Bu doğrultuda baktığımızda geçmişte matematik ve geometri alanlarında kullanılan kaos kuramı artık günümüzde sosyal bilimlerde de bilim insanları tarafından araştırmalarda kullanılmaktadır. Altun (2001)'a göre bunun nedeni kaos teorisinin sosyal sistemleri ve oluşumları idrak etmek ve tasvir etmek için metafor olarak kullanılma isteğidir. Sosyal bilimler açısından özellikle de çeşitli örgütlerin içerisinde bulunan bireylerin incelenmesi konusunda çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılar için kaos teorisi oldukça önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Aybala (2018)'ya göre gündelik hayatımızda dikkatimizi yönlendirmediğimiz rastlantılar sonucu oluştuğunu düşündüğümüz ancak aslında sistemli bir düzenin parçası olan olaylar kaosun kanıtı olarak karşımızda durmaktadır.

Çalışma hayatında meydana gelen birçok olay bireyler açısından önem arz etmemektedir. Ancak bu durumun aksine yöneticiler çalışanlarından çevrelerinde gerçekleşen olayları belirli düzeyde gözlemlenmelerini ve idrak etmelerini çalışma performansı ve verimliliği açısından arzu etmektedirler. Çünkü çevresine ve yaşadığı ana odaklı bireylerin, iş yaşamında performans olarak kendilerini örgüt içerisinde gerçekleşen eylemlere verdiklerini rahatlıkla ifade edebiliriz. Geçmiş deneyimlerin oluşturduğu durumları ve geleceğin kaygı-endişe oluşturacak belirsizliğini zihinlerinde taşıyan bireyler yaşadıkları anda gerçekleşen olaylara tam anlamıyla kendilerini veremeyecekleri için önemli detayları kaçırma ihtimaline sahiptirler. Bu önemli detaylardan bir tanesi de çalışmanın bağımlı değişkeni olarak incelenen empatik öfke olabilir. Çünkü ahlak felsefesi kapsamında insan iyilik yapmak ve iyiliği gözetmek ile erdem dolu davranışlar sergileme kapsamında kendi içinde bir arzu ve dürtü barındırmaktadır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ilk basamağından sonra gelen güvenlik ihtiyaçları içerisinde ahlak unsurunu daha sonraki basamaklarda ise özsaygı ve erdemli olmak unsurlarını barındırmaktadır (Maslow, 1943; Akarsu, 1982). Temelde bakıldığında bu durumlar her şeyden önce kişinin gereksinim olarak hissettiği kendi özünde ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda ele alındığında başkasının uğradığı bir haksızlık veya yanlış davranışa karşı bireyin ahlaki olarak bir tepki göstermesi empatik öfke olarak alan yazında yer almaktadır. Bununla birlikte bilinçli farkındalığın temel unsurlarından biri de bireyin yargılama yapmadan yani tamamen objektif bir şekilde içerisinde bulunduğu anda gerçekleşen olayları ve davranışlara odaklamasıdır. Bunun içinde birey bu durumları idrak edebilmek adına empati yapabilme becerisini kullanmalıdır diyebiliriz. İki değişkenin birlikte ele alınmasında her ikisinin de belirli düzeyde empati olgusunu içeriğinde barındırması olarak açıklayabiliriz. Sonuç olarak bilinçli farkındalık ve empatik öfke arasında bir ilişkinin olup olmadığının ortaya konması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bununla birlikte

iki temel değişken ile bireylerin demografik unsurları arasındaki ilişki de çalışmanın bir başka amacını kapsamaktadır.

Kaos kuramı kapsamında bireylerin yaşadıkları olaylar esnasında bilinçli farkındalık olgusunun andaki küçük detayları fark etme noktasında bireye sağlayacağı fayda bu çalışmada araştırmacıların zihinlerinde soru işareti olarak yer bulmaktadır. Bir başka açıdan ise bireylerin ana odaklanma yaşarken duygu durumlarını göz ardı edip edemedikleri çalışmanın bir diğer sorusunu karşımıza çıkarmaktadır. Kaos teorisinin temelinde, gerçekleşen olayların içerisinde kaybolan küçük detayların aslında kelebek etkisi teorisi nezdinde büyük sonuçlara yol açtığı ifade edilirken bireylerin içerisinde buldukları ana dikkat vermeyerek daha sonra büyük sonuçları ortaya çıkarabilecek nüansları kaçırma ihtimallerinin yarattığı kaygı ve endişe durumları ile birlikte duygu durumlarının etkisi alanyazın açısından çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada bulunan değişkenler kapsamında literatür incelemesi sonucunda iki değişkenin daha önce birlikte ele alındığı bir araştırma bulunmamıştır. Bu doğrultuda bu durum çalışmanın özgünlüğünü göstermektedir. Bu araştırma; ilk bölümü oluşturan giriş kısmından sonra sırasıyla değişkenlerin teoriksel yapıları, yöntem ve bulgular ve son olarak sonuç ve tartışma bölümlerinden meydana gelmektedir.

Bilinçli Farkındalık

Siegel, 2009 yılında yayınladığı “Bilinçli Farkındalık Çözümü: Günlük Sorunlar için Günlük Pratikler” isimli kitabında bilinçli farkındalık için, dikkat çekici bir unsur olan panzehir terimini kullanmaktadır. Bilinçli farkındalığı, kalplerin ve zihinlerin hayatı olduğundan daha zor şekilde insanlara yansıttığı ve doğal alışkanlıklara karşı bir panzehir olduğu aktarılmak istenmiştir (Siegel, 2009). Siegel’in panzehir olarak bahsettiği bu bilinçli farkındalığın kökleri, uzun süredir devam eden Doğu manevi geleneklerine, özellikle Budist felsefesine dayanır (Shonin vd., 2014). Başka bir ifade ile Doğu kültürüne uzanan bilinçli farkındalık (Özyeşil vd., 2011) dikkati odaklamanın bir yöntemidir (Baer, 2003). Çünkü dikkat içerisinde olmak daha fazla farkındalığa ve yaşanan anın gerçekliğinin daha fazla kabul edilmesine destek sunacaktır. Aynı zamanda bilinçli farkındalık, kişinin şu anda hem kendi içinde hem de çevresinde neler olup bittiğini (Shapiro vd. 2006), yargılamadan düşünmesi ve kabul etmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Bravo vd., 2018). Araştırmalar, kişinin kendi zihni ve içinde bulunduğu an hakkında farkındalık geliştirerek, insanların daha az kaygı, daha fazla olumlu duygu ve bağlılık ile diğer zihinsel ve duygusal faydaları deneyimlediğini göstermektedir (Weinstein vd., 2009). Bireylerde bilinçli farkındalık düzeyinin yükselmesi algılanan stresin azalmasında (Arslan, 2018; Matousek, 2009) ve aynı zamanda ruhsal iyi oluş açısından yüksek değerlere sahip olmasında önemli rol oynamaktadır (Deniz vd., 2017). Bilinçli farkındalık insan yaşamında canlı ve uyanık olmak için bir fırsat olarak nitelenmektedir (Germer vd., 2005).

Bilinçli farkındalık anda gerçekleşen eylemlerin farkında olma durumu olarak özetlenebilir (Brown ve Ryan, 2003). Kısaca bilinçli farkındalık yaşanan an içerisinde geçmiş deneyimleri ve gelecek düşüncesini bir kenara bırakarak bireyin özüne dönmesi ve bu öz benlik üzerinden çevresinde gerçekleşen olayları ilk kez o an var olmuşçasına bir bilinç ve canlılıkla idrak etmesi olarak tasvir edilebilir.

Empatik Öfke

İnsan biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak ifade edilmektedir (Gürler, 2021:86). Bununla birlikte bireyler duygu yoğun yaşayan ve duyguları doğrultusunda eylemlerde bulunan bir canlı türü olarak bilinmektedir. Çünkü bireyler doğuştan kazanılan veya sonradan öğrenilen çeşitli birçok duyguya sahiptir. İnsanı bu duyguları yaşamaya iten içerden veya dışardan birçok uyarıcı kişisel, toplumsal, sosyal, kültürel alanda ve iş hayatında oldukça fazla bulunmaktadır. Birey bu uyarıcılara maruz kalır ve duygusal anlamda bunu psikolojik yapısı çerçevesinde davranışları üzerinden yansıtma yoluna girmektedir şeklinde ifade edilebilir.

İş hayatında öfke hem olumlu hem de olumsuz sonuçları ortaya çıkarma potansiyeli olan bir fenomen olarak ifade edilebilir (Gibson ve Callister, 2010). İnsan ilişkileri sağlıklı ve doğru iletişim süreçleri üzerinden gelişen, ilerleyen ve içerisinde duyguları barındıran olgulardır. Bu olguların kötü sonuçlar elde etmesinde bireylerin barındırdığı ve kontrolünü sağlayamadığı öfke duygusu önemli bir yer tutmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde öfke: “Engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet ve gazap” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.org.tr). Bir başka görüşe göre öfke birey için sorun yaratabilen terapötik yardım arama nedeni oluşturan bir dizi duygusal durumdan biri olarak ifade edilmektedir (Howells ve Günü, 2003:319).

Amerikan Psikoloji Derneği (APA) ise öfkeyi bir başka bakış açısından değerlendirmeye almaktadır. Öfkenin kasıtlı olarak yanlış yapılan bir eyleme karşı bireyin düşmanlık hissi içerisinde bir duygu durumu yaşaması olarak ifade etmektedir (www.apa.org). Bu ifade edilmiş şekilden yola çıkarak birey sadece kendisine yapılabilecek değil herhangi bir şekilde kasıtlı bir biçimde yanlış bir duruma kimin maruz kaldığı fark etmeksizin bir öfke duygusu içerisine girebilmektedir. Başka bir ifade ile bir başkasının maruz kaldığı bir haksızlığa veya bir başkasına zarar veren bir duruma yönelik bireyin hissettiği ya da gösterdiği tepki empatik öfke olarak isimlendirilebilir.

Viatglione ve Barnett (2003) empatik öfkeyi empatinin yeni bir boyutu olarak inceledikleri araştırmada iki unsur üzerinde durduklarını görmekteyiz. Empatik öfkenin bir mağdura yardım etmek arzusu ile mi ortaya çıktığı yoksa bir suç oluşturan davranışı cezalandırmak arzusu ile mi gerçekleştiği çalışmanın temel unsurlarını oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda hem mağdura yardım hem de suçlu davranışını cezalandırma empatik öfke olarak nitelendirilmektedir. Hoffman (1989)'na göre empatik öfke ise başka bireylerin iyiliğini gözetme ve bireylere haksız bir davranış veya eylemin yapıldığına şahit olma durumunda bireyde mağdura karşı bir empati, gerçekleştirene karşıda bir empatik öfke hissedilmesidir. Kişisel hissedilen öfke ile başka birinin mağduriyetine karşı ortaya çıkan öfke farklılık olarak empati gösterme sürecini kapsamaktadır. Bu doğrultuda hareketle ifade edebilir ki empatik öfke (tepki) kişinin karşısındakini her haliyle hissedebilmesi ve mağduriyet yaşayan kişiye yardımda bulunma isteğinin olmasıdır (Yılmaz vd., 2022:116).

Yöntem ve Bulgular

Amaç ve Yöntem

Yapılan çalışmanın ana amacı, işletme bünyesinde çalışanların bilinçli farkındalık düzeyi ile empatik öfke algıları arasında ilişki olup olmadığını ve söz konusu değişkenlerin

demografik özellikler açısından farklılık ortaya çıkartıp çıkartmayacağını belirlemeye yöneliktir.

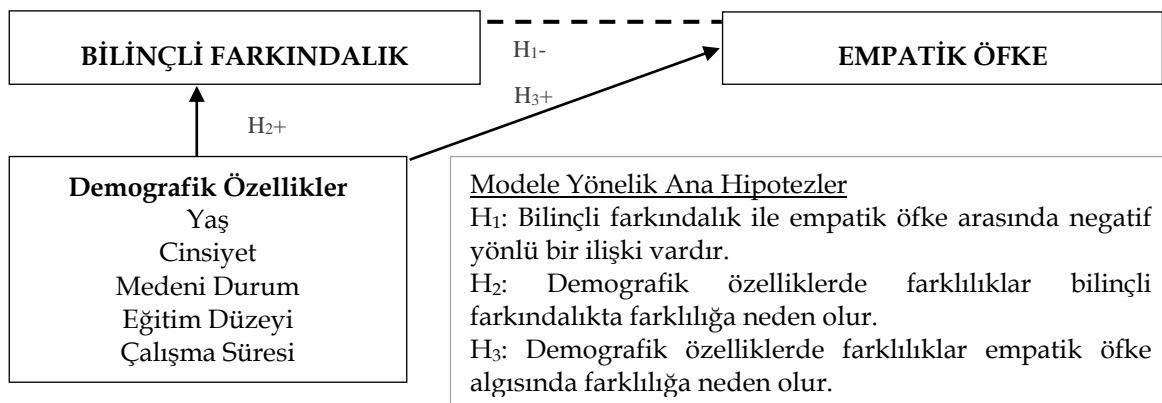
Çalışmanın literatür kısmı yurt içi ve yurt dışındaki alan yazın taraması ile oluşturulmuştur. Araştırma yöntemi olarak nicel bir teknik olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket aracılığı ile toplanan veriler ise, SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Hipotezler, frekans, faktör, güvenilirlik, geçerlilik, korelasyon ve regresyon analizleri ile test edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulgular, sonuç ve öneriler kısmında tartışılarak yorumlanmıştır.

Ana Kültesi ve Örneklem

Çalışma kapsamında, Türkiye sigorta acenteleri federasyonu bilgilerine göre (<https://www.tusaf.org.tr/>) Mersin ilinde sigorta acentesi olarak faaliyet gösteren yaklaşık 400 işletmede çalışan yaklaşık 1.550 çalışan ana evren olarak belirlenmiştir. Ana evren olarak düşünülen bu evreni temsil edebilmesi adına örneklem tespitinde %95 güven seviyesi (%5 kabul edilebilir hata oranı) dikkate alınmıştır. Evren üzerinden örneklemin hesaplanması için örneklem hesaplama robotu ile 309 örneklem grubuna ulaşılması gerektiği tespit edilmiştir. Tesadüfi örneklem yöntemi ile çalışanlara 400 adet anket formu dağıtılmıştır. Katılımcılar tarafından yanıtlanan 352 anket incelenmiş ve eksik veya hatalı olduğu belirlenen 14 form analiz dışında bırakılarak geri kalan 338 anket formu analize tabi tutulmuştur.

Model ve Hipotezler

Araştırma çerçevesinde ele alınan değişkenler ve bu değişkenlere yönelik kurgulanan hipotezler aşağıda modellenmiştir (Şekil 1). Model içinde yer alan ilk hipotez bilinçli farkındalık ile empatik öfke algısı arasındaki ilişki olup olmadığına yöneliktir. Bu ilişkinin ters yönlü bir ilişki olması beklenmektedir. Başka bir değişle, bilinçli farkındalıkta ortaya çıkan bir birimlik artışın, empatik öfke algısını olumsuz yönde etkilemesi ve bu algıyı düşürmesi beklenmektedir. Çalışmada test edilmek istenen ikinci hipotez ise, bilinçli farkındalık ve empatik öfke algısı değişkenlerinin, demografik özelliklere göre farklılık arz edip etmeyeceğine yöneliktir. İki değişkene göre demografik özelliklerin farklılık arz etmesi beklenen sonuçlar arasındadır.

Şekil 1: Çalışma Modeli ve Hipotezler.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın bilinçli farkındalık ve empatik öfke olmak üzere iki temel değişkeni vardır. Veri toplamak amacı ile oluşturulmuş anket formu ise 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda bilinçli farkındalık algılamalarına yönelik veri toplayabilmek için Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlama çalışması Özyeşil vd (2011) tarafından yapılan bilinçli farkındalık ölçeğine yönelik sorular yer almaktadır. Bu ölçek 15 soru önermesi ve tek bir boyuttan oluşmaktadır. İkinci kısımda ise, empatik öfke algılamalarına yönelik veri toplayabilmek için Vitaglione ve Barlett (2003) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlama çalışması Okutan (2019) tarafından yapılan empatik öfke ölçeğine yönelik sorular yer almaktadır. Bu ölçek 7 soru önermesi ve tek bir boyuttan oluşmaktadır. Her iki ölçekte katılımcılar tarafından soru önermelerine yönelik cevaplar 5 beşli likert derecelendirmesine göre cevaplandırılmıştır. Anket formunun üçüncü kısmı ise katılımcılarının genel demografik özelliklerini belirlemeye yönelik açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Söz konusu anket formlarının kullanılabilmesi adına, Türkçe uyarlamasını yapan bilim insanlarından da mail yoluyla kullanım izni alınmıştır.

Ölçek Geçerlilik ve Güvenirliliği

Araştırmada kullanılan bilinçli farkındalık ve empatik öfke ölçeklerinde yer alan soru önermeleri orijinal çalışmada tek bir boyutta ele alındığı belirtilmiştir. Bu nedenle de söz konusu ölçeklerde yer alan soru önermelerine ait doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapısal açıdan ölçek geçerlilik durumunun belirlenmesi adına Kaiser Meyer Olkin katsayısı ve Bartlett Sphericity değerleri incelenmiş ve elde edilen değerlerin, ölçek açısından gruplandırma yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek veri setinin uygunluğu sonucundan sonra soru önermelerinin kendi arasında güvenirliliği testi ve soru önermelerinin homojenik bir yapıda bütünlük oluşturup oluşturmadığını anlayabilmek için Cronbach Alfa değerlerine bakılmıştır. Analiz sonrasında elde edilmiş olan bulgular tablo halinde sunulmuştur (Tablo 2).

Ölçekler / Güvenirlilik Bulguları	Bilinçli Farkındalık	Empatik Öfke
Cronbach's Alpha	,853	,746
Standardize Edilmiş Cronbach's Alpha	,857	,770
Varyans	33,708	44,721
Faktör Yükleri (Soru Önermesi Sıralamasına Göre)	,591; ,613; ,625; ,587; ,593; ,534; ,690; ,554; ,648; ,634; ,529; ,607; ,556; ,591; ,593	,782; ,795; ,509; ,788; ,773; ,594; ,696
Soru Önerme Sayısı	15 Soru / Tek Boyut	7 Soru / Tek Boyut
Kaiser Meyer Ölçek Güvenirliliği	854	815
Bartlett's Küresellik Testi Ki-Kare	1439,019	650,854
Sd	105	21
P Değeri	,000	,000

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Güvenirlilik Bulguları.

Araştırmada kullanılan bilinçli farkındalık ölçeği, 15 soru ve tek bir boyuttan oluşmaktadır. Söz konusu ölçeğin soru önermeleri sırası ile 591; ,613; ,625; ,587; ,593; ,534; ,690; ,554; ,648; ,634; ,529; ,607; ,556; ,591; ,593 değerinde faktör yükleri almıştır. Bu ölçeğin soru önermeleri yeterli düzeyde faktör yükü aldıklarından dolayı sorulardan hiçbiri analiz dışında tutulmamıştır. Bilinçli farkındalık ölçeği varyansın 33,708'ini açıklayabilmektedir. Ölçeğin genel güvenirlilik derecesi ,853 (KMO: ,854; Ki-Kare: 1439,019; sd: 105; p: ,000)'tür. Araştırmada kullanılan diğer değişkene ait empatik öfke ölçeği, 7 soru ve tek bir boyuttan oluşmaktadır.

Ölçek içinde yer alan 7. Soru ters kodlanmıştır. Söz konusu ölçeğin soru önermeleri ise sırası ile ,782; ,795 ,509; ,788; ,773; ,594; ,696 değerinde faktör yükleri almıştır. Bu ölçeğin soru önermeleri yeterli düzeyde faktör yükü aldıklarından dolayı, yine sorulardan hiçbiri analiz dışında tutulmamıştır. Empatik öfke ölçeği varyansın 44,721'ini açıklayabilmektedir. Ölçeğin genel güvenilirlik derecesi ,746 (KMO: ,815 Ki-Kare: 650,854; sd: 21; p:;000)'dır.

Bilinçli farkındalık ölçeğine ilişkin Özyeşil vd (2011) tarafından yapılan çalışmada Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının ,80 olduğu; empatik öfke ölçeğine ilişkin Vitaglione ve Barlett (2003) tarafından yapılan çalışmada Cronbach Alpha değeri 0.86, Okutan (2019) tarafından yapılan çalışmada Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının ,71 olduğu sonucuna ulaşıldığı ifade edilmiştir. Çalışmamızda elde edilen güvenilirlik sonucu söz konusu bu iki çalışmanın sonucunu destekler niteliktedir. Sonuç olarak güvenilirliğe ilişkin elde edilmiş bulgular, kullanılan ölçeğin sosyal bilimler araştırmaları için yeterli düzeyde geçerlilik oranına hatta yüksek derecede geçerlilik oranına sahip olduğunu teyit eder niteliktedir.

Bulgu ve Tartışmalar

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Çalışma çerçevesinde anket formunu dolduran katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bulgular aşağıda tablo halinde sunulmuştur (Tablo 1).

Yaş	Sayı	%	Medeni Durum	Sayı	%
20 ve Altı	139	41,1	Evli	101	29,9
21-30	137	40,5	Bekâr	237	70,1
31-40	40	11,8	Cinsiyet	Sayı	%
41-50	16	4,7	Erkek	157	46,4
51 üstü	6	1,8	Kadın	181	53,6
Eğitim	Sayı	%	Çalışma Süresi	Sayı	%
Orta Öğretim	57	16,9	1 Yıldan Az	166	49,1
Lise	142	42,0	1-5 Yıl	88	26,0
Ön Lisans	49	14,5	6-10 Yıl	38	11,2
Lisans	77	22,8	11-15 Yıl	28	8,3
Lisansüstü	13	3,9	16 Yıl +	18	5,3

Tablo 2: Demografik Özelliklere Ait Analiz Bulguları (n: 338)

Anket formunu cevaplandıran örneklem grubunun yaş demografik değişkeni incelendiğinde en çok 20 ve altı (%41,1) ile 21-30 (%40,5), en az ise 51 yaş ve üstü (%1,8) yaş grubuna yığılma olduğu, eğitim düzeyi ile ilgili demografik değişken incelendiğinde en çok lise (%42,0), en az ise lisansüstü (%3,9) eğitim grubuna yığılma olduğu, çalışma süresi ile ilgili demografik değişken incelendiğinde en çok 1 yıldan az (%49,1), en az ise 16 yıl ve üstü (%5,3) çalışma süresi grubuna yığılma olduğu tespit edilmiştir. Anket formunu dolduranların %29,9'unun evli, %70,1'inin bekar ve son olarak %64,4'ü erkek, %53,6'sının kadın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikî Bulgular

Bilinçli farkındalık ve empatik öfke algısına yönelik tanımlayıcı istatistikî bilgiler tabloda yer almaktadır

Değişkenler	N	Genel Ortalama	Standart Sapma	Maksimum	Minimum
-------------	---	----------------	----------------	----------	---------

Bilinçli Farkındalık	338	3,4844	,83772	5,00	1,00
Empatik Öfke		2,9320	,71807	4,80	1,00

Tablo 3: Değişkenlere Ait İstatistiki Tanımlamaya Yönelik Bulgular.

Elde edilmiş olan sonuçlara göre, örneklem grubunda yer alan katılımcıların bilinçli farkındalık ortalaması $X=3,48$ ($S=.837$) iken, empatik öfke algısı ortalamasının $X=2,93$ ($S=.718$) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre katılımcıların bilinçli farkındalık düzeyinin, empatik öfke algısından daha fazla olduğu sonucuna ulaşıldığını söylemek mümkündür.

Korelasyon Sonuçları

Bilinçli farkındalık ile empatik öfke algısı değişkenleri arasında korelasyon ilişkisi olup olmadığı tespit edilmek amacı ile iki değişken arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Parametrik veri setinden oluşan ölçeğin Pearson korelasyonu incelemesi yapılmıştır. Elde edilen veriler aşağıda tablo halinde sunulmuştur (Tablo 3).

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Empatik Öfke	
Bilinçli Farkındalık	3,3846	,80029	Person Corr. Sig. (2-tailed)	-,062 ,258
Empatik Öfke	2,9320	,71807		

Tablo 4: Değişkenler Arası Korelasyon Bulguları.

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed). (p < 0,01, * p < 0,05)

Araştırma çerçevesinde incelenen bilinçli farkındalık ile empatik öfke algısına yönelik değişkenler arasında korelasyon sonucu incelendiğinde $r=,062$ $p: ,258$ ve $p>0,00$ sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuca göre iki değişken arasında korelasyon ilişkisi tespit edilememiştir. Bu nedenle de birinci hipotez olan bilinçli farkındalık ile empatik öfke arasında negatif yönlü bir ilişki vardır ifadesi ile kurgulanan H1 hipotezi kabul edilmemiştir.

Değişkenlerin Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi

Değişkenler	Demografik Özellikler	t / ANOVA	Anlamlılık (2-kuyruklu)	Ortalama	p	Sonuç
Bilinçli Farkındalık	Cinsiyet	t = 53,905	,000	1,4645	p<0,05	KABUL
	Medeni Durum	t = 5,067	,000	1,7012	p<0,05	KABUL
	Yaş	F = ,049	,995	,522	p>0,05	RED
	Eğitim Durumu	F = 1,044	,391	,515	p>0,05	RED
	Çalışma Süresi	F = ,462	,764	,519	p>0,05	RED
Empatik Öfke	Cinsiyet	t = 76,468	,000	1,4645	p<0,05	KABUL
	Medeni Durum	t = 68,226	,000	3,4844	p<0,05	KABUL
	Yaş	F = ,546	,702	,706	p>0,05	RED
	Eğitim Durumu	F = 4,711	,000	3,134	p<0,05	KABUL
	Çalışma Süresi	F = ,985	,416	,691	p>0,05	RED

Tablo 5: Değişkenlerin Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi

Elde edilen bulgulara göre cinsiyet değişkenine göre, bilinçli farkındalık algısının ($p:;000$; $p<0,05$) ve empatik öfke algısının ($p:;000$; $p<0,05$) anlamlı derecede değişiklik gösterebileceği; medeni durum değişkenine göre de, bilinçli farkındalık algısının ($p:;000$; $p<0,05$) ve empatik öfke algısının ($p:;000$; $p<0,05$) anlamlı derecede değişiklik gösterebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Yaş değişkeni incelendiğinde, yaş farklılığının bilinçli farkındalık

algısında ($p: ,049$; $p>0,05$) ve empatik öfke algısında ($p: ,702$; $p>0,05$) anlamlı derecede değişiklik göstermediği, yani herhangi bir farklılık meydana getirmeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim durumundaki farklılığın, bilinçli farkındalık algısında ($p: ,391$; $p>0,05$) farklılık arz etmediği, ancak empatik öfke algısında ($p: ,000$; $p<0,05$) anlamlı derecede farklılık ortaya çıkarabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma süresi incelendiğinde ise, çalışma süresinin de bilinçli farkındalık algısında ($p: ,764$; $p>0,05$) ve empatik öfke algısında ($p: ,416$; $p>0,05$) anlamlı derecede farklılık meydana getirmeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bu bulgular sonucunda, demografik özelliklerin değişkenler üzerinde farklılık ortaya çıkartıp çıkartmayacağına ilişkin hipotezler (H2 ve H3) kısmen desteklenmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada iki değişken kavram bir arada ele alınmıştır. Bu kavramlar daha önceki çalışmalarda bir arada ele alınmamış kavramlardır. Çalışma kapsamında ele alınan ilk değişken, kişinin yaşamış olduğu anı iyi yaşamasına, yaşadığı olumsuz unsurların ortaya çıkaracağı negatif etkilerden daha kolay kurtulabileceğine yönelik unsurları açıklayan bilinçli farkındalık değişkenidir.

Psiko-sosyal varlık olan insanların, yaşamsal kalitesini arttırabileceği bilinçli farkındalık ile birlikte duyguların da devreye girdiği olumsuzluk içeren bir unsur da söz konusu olabilmektedir. Bu unsur empatik öfke kavramı ile açıklanmaktadır. Empatik öfkenin açıklanmasında insanların tek başına yaşamını idame ettiren bir varlık olmadığı, diğer insanlarla etkileşim içinde yaşadığı unsurundan hareketle, başkalarının maruz kaldığı haksızlıklar karşısında tepkiler gösterilmesi durumu ön plana çıkmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın ana odak noktası da bilinçli farkındalık ile empatik öfke durumunun kontrol altına alınıp alınmayacağı irdelenmek istenmiştir.

Anket formunu cevaplamayı kabul eden örneklem grubunun bilinçli farkındalık algısının empatik öfke algısından daha fazla olduğu ($3,4844 > 2,9320$) sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda bilinçli farkındalık unsurunun daha fazla olduğu, empatik öfke algısının ise daha az hissedildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bilinçli farkındalık ile empatik öfke arasında korelasyon sonuçları incelendiğinde ise iki değişken arasında korelasyon ($r= ,062$ $p: ,258$ ve $p>0,00$) olmadığı yönündedir. O nedenle de hipotez 1 Red edilmiştir. Bu sonuçlar kapsamında da 2 ve 3. hipotezler (H2 ve H3) kısmen desteklenmektedir.

Bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, bilinçli farkındalık düzeyi empatik öfke algısından daha yoğunluktadır. Bu nedenle de bilinçli farkındalık düzeyi yüksek olan bireylerde empatik öfke kontrolünün daha fazla olabileceği düşünülürse, aralarında korelasyon unsurunun olmaması normal bir durum olarak düşünülebilir. Çalışmanın özgünlük kısmı açısından değişkenler arasında bir anlamlı bir ilişki olmamasına rağmen alinyasına sunacağı katkı ve çalışmanın özgünlüğü açısından önemlidir. Ninivaggi'ye göre (2019) bilinçli farkındalık, tahmin edilemeyen ve bir anda gelişen durumlarda, örneğin bir öfke anında, huzursuzluk hissetmekten ziyade güven sayesinde yönetimi başarılı bir şekilde sağlanabilecek olumlu duyguları tetiklemektedir. Bununla birlikte bilinçli farkındalık

bireylerde olumsuz duygu ve durumların azalmasında ya da hiç meydana gelmemesinde ya da başarılı şekilde yönetilmesinde oldukça önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda Arslan (2018) bilinçli farkındalık ile depresyon ve algılanan stres arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada bilinçli farkındalığın depresyon ve algılanan stres algılarını azalttığını tespit etmiştir. Başka bir çalışmada ise Birkök ve Albayrak (2021) bilinçli farkındalık ve stresle başa çıkma arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulduklarını ifade etmişlerdir. Başka bir olumsuz durum olan tükenmişlik olgusu ile bilinçli farkındalığın ilişkisini çalışmada ele alan Tonga ve Erden (2021) bilinçli farkındalığın artması ile tükenmişliğin azaldığını belirtmişlerdir.

Elde edilmiş verilerin belirli örneklem grubunu kapsamaması da araştırmanın kısıtı kabul edilebilir. Çalışmanın diğer örneklem gruplarında veya farklı sektörlerde uygulanmasının faydalı olabileceğini söylemek de mümkündür.

Kaynaklar

- Akarsu, B. (1982). *Ahlak Öğretileri*. Remzi Kitabevi.
- Akbaba A. S. (2001). *Kaos ve yönetim*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Arslan, İ. (2018). Bilinçli farkındalık, depresyon düzeyleri ve algılanan stres arasındaki ilişki. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 73-86. <https://doi.org/10.20493/birtop.477445>.
- Aybala, L. (2018). Kaos teorisi çerçevesinde Arap baharının incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(22), 476-491. <https://sobider.com/DergiTamDetay.aspx?ID=4172>.
- Baer, R. A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: A conceptual and empirical review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 125-143. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1093/clipsy.bpg015>.
- Bravo, A. J., Pearson, M. R. & Kelley, M. L. (2018). Mindfulness and psychological health outcomes: A latent profile analysis among military personnel and college students. *Mindfulness*, 9(1), 258-270. <https://doi.org/10.1007/s12671-017-0771-5>.
- Brown, K. & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822-848.
- Brown, K. W. & Ryan, R. M. (2003). The Benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822-848. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.4.822>.
- Birkök, M. C. & Albayrak, C. (2021). Polis memurlarının bilinçli farkındalık ve stres ile başa çıkma durumları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 3(4), 279-288. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.21.4.29>.
- Deniz, M. E., Erus, S. M. & Büyükcebeci, A. (2017). Bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş ilişkisinde duygusal zekanın aracılık rolü. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 7(47), 17-31. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/631351>.
- Germer, C. K., Siegel, R. D. & Fulton, P. R. (2005). *Mindfulness and psychotherapy*. Guilford Press.

- Gibson, D. E. & Callister, R. R. (2010). Anger in organizations: Review and integration. *Journal of Management*, 36(1), 66-93. <https://doi.org/10.1177/0149206309348060>.
- Gürler, A. (2021). Yoksulluk ve sosyal hizmet. Şen, B. & Taşkesen, M. Ö. (Editörler), *Yoksulluk ve Suç*. (ss. 83-105). Eğitim Yayınevi.
- Hoffman, M. L. (1989). Empathic emotions and justice in society. *Social Justice Research*, 3(4), 283-311. <https://doi.org/10.1007/BF01048080>.
- Howells, K. & Day, A. (2003). Readiness for anger management: Clinical and theoretical issues. *Clinical Psychology Review*, 23(2), 319-337. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(02\)00228-3](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(02)00228-3).
- Maslow, A. H. (1943). *A theory of human motivation*. *Psychological Review*, 50(4), 370-396. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fh0054346>.
- Matousek, R. H., Dobkin, P. L. & Pruessner, J. (2010). Cortisol as a marker for improvement in mindfulness-based stress reduction. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 16(1), 13-19. <https://doi.org/10.1016/j.ctcp.2009.06.004>.
- Ninivaggi, F. J. (2019). *Learned mindfulness: Physician engagement and MD wellness*. Oxford Academic Press.
- Okutan, N. (2019). (Özellik) empatik öfke ölçeği'nin türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 3(6), 237-250. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ybpd/issue/48522/621985>.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. & Deniz, M. E. (2011). Bilinçli farkındalık ölçeği'ni türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim Ve Bilim Dergisi*, 36(160), 224-235. <http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/697/271>.
- Shapiro, S. L., Carlson, L. E., Astin, J. A. & Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal Of Clinical Psychology*, 62(3), 373-386. <https://doi.org/10.1002/jclp.20237>.
- Shonin, E., Van Gordon, W. & Griffiths, M. D. (2014). The emerging role of Buddhism in clinical psychology: Toward effective integration. *Psychology of Religion and Spirituality*, 6(2), 123. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0035859>.
- Siegel, R. D. (2009). *The mindfulness solution: Everyday practices for everyday problems*. Guilford Press.
- Tonga, F. E. & Tantekin Erden, F. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin bilinçli farkındalık ve tükenmişlik puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (60), 151-174. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd/issue/65646/886235>.
- Vitaglione, G. D. & Barnett, M. A. (2003). Assessing a new dimension of empathy: Empathic anger as a predictor of helping and punishing desires. *Motivation And Emotion*, 27(4), 301-325. <https://doi.org/10.1023/A:1026231622102>.

Weinstein, N., Brown, K. W. & Ryan, R. M. (2009). A multi-method examination of the effects of mindfulness on stress attribution, coping, and emotional well-being. *Journal of Research in Personality*, 43(3), 374-385. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.12.008>.

Yılmaz, H., Demirkol Y. P. & Zahal, O. (2022). Konservatuvar öğrencilerinin empatik öfke düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Sanat ve Yorum*, (40) 115-123. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2741658>.

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 10.10.2022 tarih ve 2022/10 (E-72321963-044-161571) sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Covid-19 Kapsamında Kullanılan Dijital Veri Gözetimi Uygulamalarının Distopyalar Üzerinden Değerlendirilmesi[†]

Assessment of Digital Data Surveillance Applications in the Covid-19 Scope Through Dystopias

Doğukan YANDIM*

Öz

Toplumlar, yaşamlarını ve güvenliklerini tehdit eden salgın hastalık, terör ve doğal afetler gibi bir anda meydana gelen şok anlarında, özgürlükleri ve hatta yaşamları konusunda korkuların ortaya çıktığı durumlarda kendi rızalarıyla gözetime teslim olabilmektedirler. Pandemi süreci göz önüne alındığında özellikle distopyalardan aşına olduğumuz şekliyle gözetimin normalleştirileceği düşüncesi ve sürekli gözetime dayalı bir toplum yaratılacağı korkusu, cezaya varacak kontrol endişelerinin artmasına neden olmuştur. Dünya genelinde gündelik hayatın tamamını etkisi altına almış olan pandemi süreciyle mücadele etmek ve onu kontrol altına almak amacıyla kullanılan dijital gözetim teknolojileri, kişilerin internete bağlı olduğu ve izin verdiği her zaman ve her saatte konumlarına göre coğrafi hareketlerini ve buldukları mekanları takip eden geniş çaplı bir etki alanına sahiptir. Bu çalışma, kullanıcıların politik ve ticari nedenlere ek olarak virüsten korunma ve güvenlik gerekçeleriyle de gözetlenebilir olduğu varsayımına dayanarak, Covid-19 sonrası gündelik hayatımızda daha çok maruz kaldığımız, ülkemizde de çeşitli dijital uygulamalar aracılığıyla deneyimlediğimiz veri gözetimi faaliyetlerinin yaratacağı gözetim sorunlarını eleştirel yaklaşımlarla tartışmayı amaçlamaktadır. Araştırma verileri örnek olay analizi yöntemi kullanılarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Veri Gözetimi, Dijitalleşme, Distopya.

Abstract

Societies may willingly submit to surveillance in suddenly occurring shocking times, such as pandemics, terrorism, and natural disasters, which threaten their lives and security and when fears about their freedom and even lives arise. Considering the pandemic process, concerns about total control to the extent of posing punishment have intensified the idea that monitoring as we currently are acquainted with it, especially from dystopias, will become routine, and fear of establishing a society based on permanent surveillance. Surveillance technologies, which are employed to strive and control the pandemic process that has globally influenced every aspect of daily life, have a broad range of impacts on tracking the geographical movements and whereabouts of people based on their location whenever and every single hour they get connected to the internet and to the extent they permitted. Based on the premise that users are potentially monitorable for antivirus and security

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye, e-posta, dogukan.yandim@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6300-9905.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 31.10.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 22.12.2022

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Yandım, D. (2022). Covid-19 kapsamında kullanılan dijital veri gözetimi uygulamalarının distopyalar üzerinden değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 352-376.

reasons in addition to political and commercial motives, uses method of case this study aimed to discuss the surveillance issues with a critical approach originating from the data surveillance activities that people are more exposed to in their daily life in post-Covid-19 period and that experience through various digital applications in our country.

Keywords: Covid-19, Data Surveillance, Digitization, Dystopia.

Giriş

2020 yılı itibariyle tüm dünyada etkisi hissedilen Covid-19, Koronavirüs Hastalığı 2019'un kısaltmasıdır. SARS-COV-2 virüsünün insanlara bulaşması sonucu genellikle akciğeri etkileyerek solunum güçlüklerine yol açan öldürücü bir hastalıktır (BBC News Türkçe, 2020, 12 Mayıs). Covid-19, şüphesiz ki toplumların gündelik hayat pratiklerini de derinden etkiledi. Bu salgın ekonomiden siyasete, ev yaşamından sosyal hayata ve eğitimden toplumsal benlik sunumuna kadar hayatımızdaki birçok şeyi aşındırdı. Virüse maruz kalan ilk hasta 1 Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinde, 11 milyondan fazla nüfusa sahip Wuhan kentinde ortaya çıkmıştır. Ocak 2020'nin ortalarına doğru ise hızlıca yayılan salgın, Çin'de 12.000'i geçkin vakada tespit edilmiştir. Daha sonraları tüm dünyaya yayılacak olan virüs, insanlığın bilişim çağında karşılaştığı ilk salgın olma özelliğini taşıması anlamında ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle günümüz toplumlarının küresel karakteri de göz önüne alındığında, salgınların kısa bir süre içinde küresel olarak yayılma tehlikesinin olduğu ve ülkelerin yeni hastalıkların uluslararası alanda çabucak yayılımının önüne geçebilmek açısından aldığı önlemlerin başarısızlıkla sonuçlanabileceğinin görülmesi konuya ayrı bir önem daha atfetmektedir. Neredeyse herkesin uluslararası olarak seyahat ettiği, son derece bağlantılı bir küresel dünyada yaşamaktayız, bu nedenle küreselleşmenin geçirgen yapısı, virüslerin yayılması için her türlü uygun ortamı sağlamaktadır. Üstelik insanların birbirleriyle sürekli olarak yüz yüze ve sosyal temas dayalı iletişim kurmaya alışmış olmaları, sosyal mesafe kurallarına uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Bu koşulların tamamı iletişimin değişen yapısı ve küreselleşmenin toplumsal alandaki dezavantajlarını gündelik hayatımızda deneyimlememize yol açmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2020 yılı Mart ayında, salgınla mücadele etmek için pandemi uygulamalarının devreye sokulması, sosyal mesafe tedbirlerinin zamanında ve eksiksiz bir şekilde uygulanması tavsiyesinde bulunmuştur (WHO, 2020). Ülkelerin çoğu bu çağrıya kulak verip tedbirler almaya çalışmış, okul ve üniversitelerde eğitim öğretime ara verilmiş, uzaktan ve esnek çalışma politikaları uygulamaya sokulmuştur. İnsanlara evde kalmanın zorunlu kılınması ve sokağa çıkmanın yasaklanması, maske ve temizlik önlemlerinin özendirilmesi, yoğun saatlerde toplu taşıma kullanımının en aza indirilmesi ve şehirlerarası seyahatlerin ertelenmesi vb. gelişmeler pandemi ilanından sonra hayata geçirilmiştir. Bu tedbirler ve sonuçları iletişim alanındaki akademik araştırmalar için de oldukça önemli bir veri kaynağı niteliğindedir. Ülkemizde ise gündelik hayatı sürdürmek, organize etmek ve tatmin olmak oldukça büyük bir problem olmuş, gece ile gündüz anlamını yitirmiştir. Evde geçen zaman, belirli zaman ve mekanlara adanmış toplumsal rollerin kaybolmasına neden olmuştur. İnsanın gündelik hayat pratiklerinde meydana gelen bu türden dönüşümler, elbette gözetim ilişkilerinin de dönüşmesine ve pandemiye uygun bir hal almasına sebep olmuştur. Ülkede yaygın olarak kullanılan Hayat Eve Sığar uygulaması, özel alanı kamusalılaştırmış ve insan hayatını sürekli görünür hale getirerek gözetim ilişkileri ve özel alan arasındaki sınırı bulanıklaştırmıştır.

Covid-19'u öngörülemez oluşu sebebiyle olağanüstü bir istisna hali olarak nitelemek mümkündür. Bu olağanüstü istisna halinde, yürütülmesi gereken 'dünya işleri' yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla sürdürülmüştür (Morin, 2020: 14). Teknoloji kullanımı, salgının taşıdığı riskleri en azından sanal ortamlarda bertaraf etmeye yardımcı olmuştur. Zaman ve mekân tanımaksızın iletişim sürecinin devam etmesini sağlamıştır (Tokgöz Şahoğlu & Aydoğan, 2020: 7). Böylece sosyal mesafenin bir hayatta kalma stratejisi haline geldiği günümüzde, dijital teknolojilerin gündelik hayat içerisindeki kapsayıcılığı ve etkisinin ne kadar büyük olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

Covid-19'a karşı alınan tedbirlerden en göz önünde olanı sosyal mesafe kuralıdır. Bu kural, iletişimin ve dolayısıyla da sosyal ilişkilerin radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Bu dönemde insanlar yüz yüze iletişimden kaçınarak sanal sosyallığın ve iletişimin alanları olan *WhatsApp*, *Zoom*, *Skype*, *Telegram*, *Discord*, *Blackboard* vb. mesajlaşma ve video konferans yazılımları yardımıyla mesleklerini icra etmişlerdir. Dünyayla esnek biçimde de olsa bağ kurmayı başarmışlardır. Bunların yanında, yeni medyanın popüler uygulamalarından da neredeyse gündelik yaşamın bütününe yayılan şekilde yararlanılmıştır. Pandemi sürecinde insanlar, gerçek dünyayı ekranlardan ve ekranların gösterdiği kadarıyla deneyimlemek zorunda kalmıştır. İnsanların gündelik yaşamlarında dikkatlerini ve odaklarını tümenden sanal uygulamalara vermeleri ve bu uygulamalar tarafından gözetim altında tutulmaları da kolaylaşmıştır. Kullanıcı verilerini gizlilik koşulları altında toplayan, depolayan, analiz eden ve paylaşan tüm sosyal ağ uygulamaları, veri gözetiminin baş aktörleri olarak görülmelidir. Bu sebeple pandemi tedbirleri, internet altyapısı gelişkin ve iletişim teknolojilerine erişilebilirlik koşulları elverişli toplumlar için bir distopyada yaşadığımız hissini yaratır hale gelmiştir.

Vatandaşların hem özel alanlarda hem de kamusal alanda (işyerleri, sokaklar, parklar, kafeler, ulaşım araçları ve mağazalar) geçirdiği zamanları 'pandemi tedbirleri' kapsamında kontrol altında tutulabilmesinin yolu dijital gözetim uygulamalarıyla mümkün olmuştur. Böylece eski kamusal alanlar, internet ve sosyal ağlar vasıtasıyla enformasyona dönüşerek yerini daha çok gözetime ve kontrole bırakmıştır. Dijitalleşmenin iletişimi gözetime çevirmesi ve toplumda her bir kişinin verilerinin hedeflenebilir, depolanabilir ve pazarlanabilir bir enformasyon konumuna getirilmesi gözetimin yol açtığı mahremiyet sorununu bir kez daha gündeme taşımıştır (Niedzviecki, 2019: 260). Böylece gözetim ilişkilerini akışkan bir boyuta taşıyan dijital gözetim ağlarını sadece gözetim ve tüketim toplumu açısından değil, sağlık sektörü açısından da ele almak gerekliliği doğmuştur (Harari, 2018: 61). Günümüz gözetim ilişkilerinin, hasta ve doktor arasındaki mahremiyeti de ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. Bu uyarı, yapay zekalı algoritmalar ve çerezlerin¹ (*cookie*), vatandaşların sağlık bilgilerini kolaylıkla büyük veriye aktararak işleyebilme ve onları ölçümleyerek kontrol edebilme becerilerinin gözetim ilişkilerini çevrimiçi ve çevrimdışı alanda süreklileştirdiği ve de kesintisiz kıldığını iddia etmektedir (Castells, 2019: 238-239). Araştırmada, gözetlenmeye gönüllü olarak rıza gösteren yeni bir kullanıcı tipinin ortaya çıktığı görülmüş, o yüzden *Sinoptikon*, *Omnipoptikon* ve *Banoptikon* kavramları üzerinden tartışmalar yürütülmüştür.

¹ İnternet sitelerinin bilgisayarda depoladığı veriler veya kullanıcı hareketlerini depolayan iz sürücüler (tracker).

Tarihsel bütüncül yaklaşıma dayanan bu araştırma, dijital teknolojilerdeki gelişmeleri ve ona bağlı olarak güçlenen gözetim faaliyetlerini eleştirel yazın çerçevesinde ele almayı amaçlamıştır. İletişim teknolojileri ve sosyal ağlar yardımıyla modern yaşamın akışkanlığına uyum sağlayan gözetim, tarihte hiç görülmedik biçimde hızlanmış ve işlevsellik kazanarak etki alanını genişletmiştir (Bauman & Lyon, 2016: 17). Bir takım güvenlik ve sağlık gerekçeleri ile özel alanlarımız da dahil tüm nefes alma mekanlarımız, dijital bir panoptikon hapishanesine dönüşerek hareketlerimizi kuşatmıştır. Pandemiye yaşadığımız 'güvensizlik ve korku' hissi gözetime de meşrulaşma zemini yaratmıştır (Bauman, 2018: 93).

Gözetim faaliyetinin derinleştiği varsayımına dayanan bu çalışmanın hedefi, özellikle distopyalarda bahsedildiği gibi sürekli gözetime dayalı bir toplum yaratılacağı öngörüsü ve düşüncesinden hareketle çağdaş gözetim ilişkilerini, eleştiri süzgecinden geçirerek ele almak ve pandemi koşulları çerçevesinde yeniden yorumlamaktır. Gözetim olgusu, dijital teknolojiler aracılığıyla sürekli bir hale gelmesine karşın, virüsün tespitinde de katkılar sağlamıştır. Pandemi tedbirleri arasında hastaların gözetimi ve kontrolünün de olduğu düşünüldüğünde, dijital gözetim teknolojileri aracılığıyla yapılan veri gözetimini hastaların güvenliği ve korunması açısından ele almak önem arz etmiştir. Çalışmada öncelikli olarak, gözetim kavramının anlaşılmasına yarar sağlayacak olan kontrol ve koruma ikileminden yola çıkılarak gözetimi meşrulaştıran güvenlik, endişe, korku, salgın gibi durumların yarattığı istisna hallerinden biri olan Covid-19 örneğine değinilmiş ve bununla başa çıkmak için kullanılan 'Hayat Eve Sığar' uygulaması distopyalarla benzerlikler taşıyan yönleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Gözetim Kavramının Ortaya Çıkışı ve Kullanım Alanları

Şeyler ancak görüldükleri zaman bir değer kazanırlar (Han, 2017: 25). Gözetim görme ile başlar, dolayısıyla insanın varoluşu kadar eski bir olgudur. Platon'a göre idealar, sanrılarla dolu görülen dünyanın ötesinde, görülemeyene dair gerçek bilgileri içinde barındırır. İdea görülen şey demektir ve görmesini bilene bilginin temelini veren, olayları olduğu gibi gösterendir. Platon, idea yerine bazen *eidōs*; görülen şey, biçim, şekil kavramını da kullanır. İdeanın yarattığı imaj, fikir, bilgi olmadan hayat doğru şekilde kavranamaz. Öyleyse görme bilginin temelini verir ve gözetlemeyle aynı temele dayanmaktadır (Cevizci, 2018: 80,89). Platon'un öğrencisi Aristoteles'e göre ise görmek bilmek, bilmek ise güçle eş değer bir olgudur. Onun gözetim araştırmalarına yaptığı katkı; görülemeyen bir şeyin bilinemeyeceğine yaptığı vurguda gizlidir (Cevizci, 2018: 115, 118).

Gözetim olgusunun kökeni hakkında çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Marx'da kapitalist toplum ve Weber'de bürokratik topluma işaret eden gözetim olgusu, Michel Foucault'un yaklaşımlarında iktidarın gözetimi söylemini almıştır. Foucault, modern gözetimin çıkış noktasını cezalandırmayla birlikte düşünmüş ve panoptikon hapishane mimarisinin üzerine yaptığı analogiyle gözetimi tanımlamaya çalışmıştır. Pandemi tedbirleri kapsamında uygulamak zorunda olduğumuz evlere kapanma durumu insanlık tarihinde karşılaşılan ilk kapatılma deneyimi değildir. İlk örnekleri, orta çağda baş gösteren salgın hastalıkları önlemek ve bulaşmasına engel olmaya çalışmakla ortaya çıkmıştır. Batı toplumlarında hapishane, tımarhane, hastane gibi ayrımların tamamını kapsayan kapatılma yöntemi, özellikle 17. yüzyılda çalışmayan ya da çalışmak istemeyen aylak kesimin kontrol altında tutulmasıdır. O dönemki toplumda şüpheli, suçlu, meczup, hasta, sakat ve işsizlerin

sürekli gözetlenebilmeleri ve ıslah edilebilmeleri için kapatılmaları gerektiği inancı yaygındır (Foucault, 2006: 89-95). Kapitalizmde ise işsizlik ve istihdam sorununun üstesinden gelmek ve kriz dönemlerinde asayişin bozulmasının önüne geçebilmenin yolu olarak kapatılma faaliyetine başvurulmuştur. O dönem yaygın olan bu gözetim ve kontrol etme biçimi otoritenin çalışmayan, problem çıkarıcı nüfusu görülebilir hale getirmek ve sonra kontrol altında tutmak için kapatılması olarak tanımlanabilir. 19. yüzyıl başında kapitalizmin de olgunlaşmasıyla birlikte gözetime ilişkin kullanım alanları ve yöntemler birbirinden ayrılmıştır (Foucault, 2006: 102).

Antik Yunanca bir ifade olan *pan* (bütün) ve *opticon* (gözlemek) kelimelerinin birleşiminden oluşan '*panopticon*' kavramı bütünü gözleyen anlamı taşır (Aslantunalı, 2019: 134). Bilgi ve iktidarı birbiriyle eş değer gören Foucault, Bentham'ın panoptikon hapisanesini modern toplumda gözetimi açıklamak için, düzenlemenin mimarisi metaforuyla kullanmıştır. Gözetim olgusunu toplumsal yaşamın düzenlenmesi şeklinde ele alan Foucault, insan hareketlerinin zaman ve mekân sınırları içerisinde hapsedildiği kapatılma alanlarını iktidarı tanımlamak için de kullanır. Ona göre, sürekli görülebilirlik halini yaratmak ve görülmeden görebilmek iktidara özgü bir niteliktir:

Çevrede halka şeklinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm katlarını katetmektedir. Bunların biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer penceresi vardır. Bu mimariye göre en yüksek kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya okula giden bir çocuk kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevredeki binanın hücreleri içine kapatılmış küçük silüetleri görebilmek mümkündür (Foucault, 2015: 251-252).

Hücrelerde gözetlenen mahkûmlar tek başınadır, tümüyle bireyselleşmişlerdir ve kuledeki gözetleyen tarafından (belki de gözetleyen yoktur) sürekli olarak görülebilir haldedirler. Işığın da yardımıyla hücre içerisinde gizlenmek, ışıktan kaçmak ve saklanmak mümkün değildir. Böylece mahkûm sürekli olarak gözetlendiğini düşünür ve hücrelerinde ona göre kendini disipline eder. Gözetimi kendi zihninde normalleştirir ve yadırgamaz. Bu duruma alışan mahkûm, gözetleyen birileri olmasa dahi zihninde bir oto-kontrol mekanizması geliştirir ve sürekli hareketlerini kendi kendine denetler. Göze batmayan yollardan yayılan gözetim, bireyi öznenen nesne konumuna getirir ve kendi kendine otosansür uygulamaya alıştırır. Foucault'a göre gözetim, hayatın her alanında disipline edici uygulamalara ve kurumlara dönüşmüştür (2012: 41). Kapitalist üretim alanları, askeri organizasyonlar, eğitim alanları ve devlet bürokrasisi disipline edici uygulamalara örnektir.

Gözetim ihtiyacı üretim tarzının geçirdiği evrelere entegre olmak için pek çok değişim geçirmiş ve günümüze kadar önemini korumuştur. Örneğin tarım, sanayi ve hizmet sektöründe kullanım alanları yönünden farklar bulunsa da denetleyen için düzeni sağlayıcı bir ihtiyaç olma hali hiç değişmemiştir. Değişen, teknolojik gelişmelerin sunduğu imkanlar ve uygulama alanlarının çeşitliliğidir. Gözetim olgusu daha çok sanayi devrimiyle birlikte insan hayatında hissedilir bir etki bırakmıştır. Kapitalist işletmeler ve fabrikalarda gözetim, daha çok verimlilik ve üretkenlik gibi amaçlar doğrultusunda göze batmayacak şekillerde gerçekleşir (Rigel, 2005: 131). Kapitalizm aşamasında sermaye, daha çok artık değer ve

büyüme için, işçileri sürekli disipline etme amacını güder. İşçileri fabrikada geçirdikleri süreç boyunca bilginin elde edildiği, bilgi nesnelere konumuna indirger (Dolgun, 2015: 76). Marx'a göre, tarihsel emek-sermaye çelişmesini gözetim olgusu üzerinden tartışmak gerekmektedir. Feodalizmdeki toprağa bağımlı köleliğin ortadan kalkması ve kapitalist sistemin olgunlaşması sonucu, emek gücünün çalıştırılma koşullarında zora dayalı, katı kontrol yöntemlerini kullanmak imkansızlaşmıştır. Eskiye göre en azından ekonomik şartların el verdiği ölçüde, emekleri üzerinde tasarruf edebilecekleri ve kendi seçecekleri bir işte çalışma şansları olan işçiler için kontrolü sağlamanın daha insancıl yollarını bulmak gerekmiştir. İşveren, işçilere verilen ücreti belirlemek ve onların gözetimini sağlamak adına bilimsel yönetim olgusunu hayata geçirmiştir. Bu sebeple, sınırları belli olan fabrikalarda çalışmanın zamanlaması, örgütlenmesi, takip edilmesi ve disipline edilmesi için işçileri gözetim altında tutmaya gereksinim duyulmuştur. Frederick Taylor'un geliştirdiği Taylorcu Yönetim Tarzı da işçilerin emeği üzerinde mekanik bir disiplin sürecini hayata geçirmesi yönünden bunlara örnektir (Lyon, 1997: 54-55).

Toplumsal konumunu hep kendine meşru bir zemin yaratabilme özelliğine borçlu olan gözetim olgusu, kitlelere çabucak ulaşabilen dijital teknolojileri gözetime yönelik kullanmaya başlamasıyla evrensel bir hal almıştır. Böylece yalnızca cezalılar, işçiler ve şüpheliler için değil, çeşitli çıkar grupları için de gündelik hayatın bütünü kontrol edecek yönde genişlemiştir. Gözetim altında tutulmak kimi zaman bireyin güvende hissedeceği ve isteyeceği bir durum olabilmektedir. Salgın, terör, darbe, kriz ve doğal afet gibi olağanüstü dönemlerde, gözetim davranışı güvenlik ihtiyacına yönelik anlaşıldığı için normalleştirilir. Bu normalleşmede, teknolojilerin gelişmesi ve bu teknolojilerin gözetim önceliğiyle kullanılabilir olması da etkindir (Gere, 2019: 209-210). Örneğin ekonomik kriz dönemlerinde marketlerde kontrollerin artması, toplumsal üretim ilişkileri içerisinde (üretimde, tüketimde, sosyal alanda) gözetimin normalleştirilmesiyle sonuçlanır.

Günümüzde de Covid-19 sonrası ölüm korkusu ve endişesi ağır basan birey, ne zaman ve nasıl gözetlendiğinin tam olarak farkında olmasa da gözetlenebileceğinin bilinciyle gözetime gönüllü olarak katılım göstermiş ve ses çıkarmamıştır. Gözetimin normalleştirilmesi, üretim tarzına bağlı olarak yönetim anlayışlarının değişmesi ve dijital teknolojilerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Bu gelişmeler, gözetim ilişkileri içinde egemenlik ve mülkiyet biçimlerinin farklılaşmasına da neden olmuştur.

Küresel düzlemde ortaya çıkan birtakım gelişmelere göndermede bulunan küreselleşme olgusu dünyanın küçüldüğüne, merkezi yönetimlerin ve ulus devletlerin zayıfladığına vurgu yapmaktadır. Bireyin özgürlüğünün artması, aynı düzeyde gözetim olgusunun da gündelik hayatın içinde kendine daha çok yer bulmasına sebep olmuştur. Bu koşullar altında insanın toplumsal varlığı gözetime tabi bir duruma gelmiştir. Panoptikon kavramının günümüzde dijital teknolojilerle olan bağlantısı ise bu teknolojilerin gündelik yaşamın tam ortasına, gözetim kulesi gibi konumlanmış hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu analojiye göre kullanıcının, kendi yaşam alanına yine kendi elleriyle konumlandırılmış olduğu dijital teknolojiler vasıtasıyla; kişisel alışkanlık, beğeni ve istekler, konum ve sağlık bilgileri çerçevesinde elde ettiği verileri adeta Panoptikon kulesinde bulunan iktidar gibi görebilmesi sağlanmıştır. Kimin gördüğünü bilmeden gözetlenme durumu, günümüzde dijital teknolojilerinin hayatımızda kapladığı yer kadar geçerli ve kapsayıcıdır.

Dijital Gözetim Teknolojileri ve Veri Gözetimi

Toplumlar tarih boyunca doğa şartlarında hayatta kalma, yaşamlarını kolaylaştırma veya günlük zahmeti hafifletme arayışı içinde olmuştur. Bu arayış insanlığı çeşitli üretim tarzlarını keşfetmeye ve onun koşullandırdığı toplumsal ve ekonomik ilişkiler etrafında gerçekleşen döneme ait teknik ve teknolojik aletler üretmeye mecbur bırakmıştır. Bu evrelerde kullanılan teknolojiler yaşanan dönemi tanımlayan toplumsal üretim, tüketim ve bölüşüm kalıplarını etkilemiştir. İnsanın bulunduğu mekânı algılayış biçimi, hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan üretim faaliyeti, sosyal ilişkilerinin gelişme süreci ve bunlardan kaynaklanan kendi ve toplumu hakkındaki düşünceleri teknoloji aracılığıyla açığa vurur (Marx, 2010: 357-370). Marx için, doğaya egemen olabilme tarzı teknolojidir. İnsanın doğayla karşılıklı ilişkisinin, gerçeği algılayış biçiminin ve sosyal ve zihinsel hayatının çeşitli koşullarını anlamının yolu da yine teknolojik gelişmelerin etkileri tarafından belirlenir (Postman, 2013: 19, 25). Bir teknolojinin gelişmesi, onun toplum tarafından çeşitli amaçlarda kullanılacak faydalı bir üretim aracı olma ve toplumsal ilişkiler içerisinde bir ihtiyaca cevap verme potansiyelinden kaynaklanır. İnsanın buna bağlı olarak geliştirdiği bilgi düzeyi, becerileri ve kullandığı enerji türü üretimde yararlanılan teknolojiyi belirlemiştir (Şaylan, 1994: 105). Dolayısıyla toplumsal emeğin koşullandırdığı toplumsal üretim süreçlerinden bağımsız düşünülmemeyecek olan iletişim teknolojileri de toplumsal ilişkileri belirleyen doğal güçleri ifade etmesi bakımından önem taşır. Bu sebeple doğanın (buharlı makine, lokomotif, demiryolu ve elektrikli telgraf vb.) kendi başına teknik araç ve teknolojileri üretemeyeceğini, bunların, *“insan vücudunun her organı gibi çalışabilmesi için faaliyet ve emek harcıyla geliştirilmesi”* (Marx, 2014: 176-177) gereken, insan eli tarafından, insan beyninin yarattığı nesnelere olduğunu unutmamak gerekir.

Yazının bulunması ve bugünkü iletişim teknolojilerinde meydana gelen her türlü teknik gelişme (matbaa, telgraf, radyo, telefon, televizyon ve internet) çeşitli nedenlerle kitleleri gözetim altına alabilmenin de önünü açmıştır. Dünya üzerinde enformasyon akışının hızlanması, onu katlayarak çoğaltmış ve günümüzde mesafe ve zaman tanımayan bir konuma getirmiştir (Baldini, 2000: 104). Ulaşım yollarının gelişmesine paralel bir gelişim çizgisi seyreden iletişim teknolojilerinin gözetim ve kontrol amaçlı ilk kullanımları, trenin kullanımının yaygınlaşması sonucu mümkün olmuştur. Demir yolları boyunca döşenen raylar, ‘uygarlığın’ yayılmasına aracılık etmesinin yanında sömürgelemlerden elde edilecek malların takibi, taşınması ve kontrolünü sağlıklı yapabilmek için kullanılmıştır (Erdoğan & Alemdar, 2002: 165). İletişim teknolojilerinin etki gücünü genişleten en önemli gelişme ise internet olmuştur. Gerek iktidar gerekse kitlelerin modern dönemde veri gözetimine dahil oluşları internetin sağladığı imkanlardan dolayı hızlıca gerçekleşmiştir. Tüm bu gelişmelerin ortak özelliği ise toplanan enformasyonun artışıyla birlikte, daha geniş bir kitlenin gözetim altında tutulabilmesi ve çok sayıda kişisel veriye sahip olunabilmesidir (Sütçü & Aytekin, 2018: 15-16). İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, insanın başkalarından haberdar olmak ve bilgisine ulaşmak için mesafelere karşı verdiği mücadeleden doğan toplumsal bir ihtiyacın ürünüdür (Oskay, 2011, 2014).

Geleneksel toplumda gözetimi görünür kılan sınıflı toplum yapısıdır, önceleri mülk sahibi tarafından canı pahasına herhangi bir ücret almadan çalıştırılan toprağa bağımlı kölelerin sayımı ve kontrolü ile başlamıştır. Bugünkü gözetim ise yönetmenin ve düzen

içerisinde tutmanın bir yolu veya yöntemi olarak, dijital teknolojilerin sunduğu imkanlardan yararlanmadan yapılamaz bir hale gelmiştir. Bell Laboratuvarları'nda askeri şifrelerin araştırılmasında çalışan Shannon'un bilgisayarların işlem dilinin özünü oluşturan bit'i (ikili sayılar, 0 ve 1) kullanarak enformasyonu ölçülebilir kılması, dijitalleşmeyi gündeme getirmiştir. Dijitalleşme (sayısallaşma) "veri, ses, müzik, metin, fotoğraf, görüntü biçiminde her türlü enformasyonun bit'lere (0 ve 1'lere) ya da bilgisayarın diline, mikro işlemciler yardımıyla" (Törenli, 2005: 98) dönüştürülmesi olarak tanımlanır. Enformasyon, bireyin yaşadığı dünyayı, çevresini, ailesini ve kendini tanıma, yorumlama ve sınıflandırma ihtiyacına cevap verir. Dijitalleşme özelliğinin bir sonucu olarak veriyi toplayan, toplanan veriyi depolayan ve diğerleriyle eşleştiren, anlamlı bir hale gelmiş enformasyonu işleyen, enformasyonun pazarlanması ve yayılabilmesine olanak tanıyan bilgisayarlardır (Aytekin & Yandım, 2017: 11). Dijitalleşmeyle birlikte bilgisayarın dünyayı daha görünebilir, gözetlenebilir ve daha işlenebilir hale getirdiği, güç eşitsizliklerini belli noktalarda derinleştirdiği görülmektedir (Bridle, 2020: 43-44). Bu yüzden 'yeni gözetimin' en önemli gücü de yine bilgisayarlardır. Gündelik hayat içerisinde bilgisayarların yerini almaya başlayan akıllı telefonlar (mobil aygıtlar) ve bunlara yüklenen her uygulama, kullanıcı verilerinin hedeflenmesi üzerinden mükemmel birer gözetim aracına dönüşmüştür (Lokke, 2018: 11).

5 Haziran 2013, dijital teknolojilere yönelik fazla iyimserlik taşıyan ütopyaların yerini distopik bir karamsarlığa bıraktığı turnusol kâğıdı işlevi de gören, daha sonraları Snowden Sızıntısı olarak adlandırılacak olayın tarihidir. Edward Snowden'in ABD merkezli küresel gözetim mekanizmasının işleyiş yollarını ifşa etmesiyle mahremiyet sorununun tahmin edilenden daha büyük bir sorun teşkil ettiği ortaya çıkmıştır (BBC News Türkçe, 2022, 26 Eylül). Dijital gözetim teknolojilerinin inziva, rahatlama ve dokunulmazlık bölgesi olarak da tanımlanan mahremiyet hakkını bulanıklaştırması ve kamusal alan ile özel alan arasındaki güç ilişkilerini değiştirmesi yarattığı derin sorunlara örnektir. Tüm ilgi ve dikkatini sosyal ağlara aktaran ve ürettiği enformasyonla bu medyalarda bir 'üretketicî'² konumuna gelen insan, çoğu zaman özel alan ve kamusal alan ayrımını gözden kaçırmakta ve gözetime tabi tutulması sonucu ortaya çıkan sorunların önemini kavrayamamaktadır (Toffler, 2018: 428-431).

Dijital gözetleme teknolojileri "bilgi ve bilgiyle gelen güçteki eşi benzeri görülmemiş asimetri üzerinden faaliyet gösterir" (Zuboff, 2021: 24). Bu sebeple dijital teknolojilerdeki gelişmeleri, toplumda eşit dağılım göstermeyen güç ilişkileri ve güç unsuru özelinde gözetimle ilişkilendirerek ele almak gerekmektedir. Güç düzen sağlayarak elde edilir. Düzen de görmek, bilmek ve gözetlemeyi gerektirir. Çünkü özellikle görünür olmak, görünür olanın bilgisine sahip olmak, görenin gücünün ve üstünlüğünün belirtisidir. Tarihsel ve toplumsal olarak incelendiğinde bu güç ilişkileri her daim denetleyenin lehine güç sağlarken, günümüz koşullarında gören ve görünür olan arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Demek ki eleştirel yaklaşımın sınırları içerisine dahil olabilmesi için taraflar arasında güç eşitsizliğinin var olması ve iktidarın gözetime katılması gerekmektedir.

Dijital teknolojiler özgürlük hissi içerisinde gerçekleşen, modern toplumda şekilsiz ve amorf bir yapıya dönüşen gözetime istikrar kazandırmaktadır. Günümüzde şiddet ve baskı sonucu gözetim altına alma, gözetleyen iktidarını kaybetmesine neden olur. Bu sebeple

² Alvin Toffler'in üretici (*producer*) ve tüketici (*consumer*) kelimelerinin birleşiminden türettiği 'üretketicî' (prosumer) kavramı bağlamında kullanılmıştır.

birey, gözetim ve kontrole konu olan davranışlarında seçimin kendisi tarafından yapıldığı bir özgürlük yanılması içinde hareket etmelidir. Bu şekilde gözetleyen iktidarı “*daha fazla uzam ve zamana*” dayanır (Han, 2020: 14-16). Dijital gözetlenmeyi kanıksatır ve gönüllü olarak yayar. Bentham’ın kulesinin tepesine konumlanmış olan gözcünün varlığı mahkumlara sürekli gözetlendiklerini hatırlatırken, dijital gözetime maruz kalan bireyler özgür olduklarını düşünürler. Dijital panoptikonun, Bentham’ın panoptikonundan farkı da buradan gelir; uysal kitleler sorgulamadan özgür olduklarına inandırılırlar (Han, 2017: 68).

Byung-Chul Han, Foucault’nun disiplin toplumunda, bedeni islah eden ve itaatini sağlayan ama ruhun ihtiyaç ve arzu istencini kontrol edecek kadar incelikli ve derin bir yöntem olamayan biyopolitikanın yerine, dijital psikopolitika çağına geçildiğine vurgu yapmıştır. Dijital psikopolitika çağı, özgür seçimler yaptığını düşünen bireylerin davranışlarının önceden bilinmesine (öngörülmesine) yönelik bir gözetimi mümkün kılar (Han, 2009: 29-35). Disiplin gözetiminin bedenler üzerinde kurduğu kontrolün aksine bugünkü gözetim enformasyon (iletişim) ve veriler üzerinden yapılır. Böylece her enformasyon gözetime dönüşür. Bireyin gözetimi, davranış kontrolü ve hareketlerinin tahmini için üretim araçlarına sahip olmak değil, daha fazla enformasyona erişim sağlamak yeterlidir (Han, 2022: 7).

Dijital psikopolitika çağında gündelik hayata kolaylık sağlamak amacıyla sızan gözetim, akıllı giyilebilir teknolojiler (akıllı saatler) ve akıllı telefonlar, bunlarda kullanılan pedometre türü (adımsayar) aktivite uygulamaları, akıllı evlerde bulunan robot süpürge, akıllı yatak vb. nesnelerin internet aracılığıyla birbirine bağlanmasıyla sağlanır. Böylece kullanıcıların kişisel, mekânsal, duygusal verilerinin veri tabanlarında depolanarak kayıt altında tutulması, küresel konumlama sistemi (GPS), yüz tanıma, parmak izi vb. biyometrik uygulamalar da beden üzerinde tahakküm kurmanın ötesinde özgürce kullanılan, normalleştirilen ve gündelik hayatı kolaylaştırdığına inanılan dijital gözetim hapishanesine örnektir (Han, 2022: 12). Pandemi sürecinde kendine meşru bir zemin bulan bu tarz teknolojilerin ortak amacı; bireyleri gözetleyerek verilerine ulaşmak ve bunları sayısal verilere çevirerek, devletler ve reklamveren şirketler yararına ölçülebilir bir biçimde kullanıma hazır hale getirmektir.

David Lyon, gözetim politikalarının birbirine zıt iki yüzü olduğuna dikkat çekmiştir. Gözetimin ilk anlamı koruma amaçlı gözetlemektir, burada gözetim bir saldırı olarak algılanmaz ve itaat etmek akla uygun bir gerekçe taşır. İkinci anlamı, yasaklamak veya cezalandırmak için kontrol içermektedir. Gözetlemenin yönetme, denetleme, kısıtlama ve kontrol gibi bireyi rahatsız edici diğer yüzü sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri sürdürmesinden, özgürlükleri kısıtlamasından ve arzuları yönetmesinden dolayı mahremiyet sorunsalının derinleşmesine sebep olur (Lyon, 2006: 14-16). Bu iki zıt gözetim biçimi, bazı durumlarda (kriz dönemleri) iç içe geçmiş, bazen de kategorilere ayrılarak kullanım verimliliğini arttırmıştır. İktidarın her zaman ağır basan güvenlik ve kontrol etme istenci, belli bir tehlikenin olmadığı durumlarda bile gözetime devam etmeyi sürekli kılmıştır.

Gözetimin dijital teknolojilerle birlikte geçirdiği evreleri Sinoptikon ve Omniptikon kavramlarıyla açıklamak mümkündür. İlk kez 1997 yılında Thomas Mathiesen tarafından tartışmaya açılan Sinoptikon kavramı, ‘az sayıda kişinin çok sayıda kişiyi’ izleyebildiği televizyon teknolojisine göndermede bulunmaktadır. Sinoptikon, kitle iletişim teknolojileri

aracılığıyla genişleyen yeni bir sürecin başlangıcı olmasına rağmen, benzer kaygıları taşıması bakımından panoptikonla paralel özellikler taşır (Lyon, 2013: 19). Mathiesen'e göre, çok sayıda insanın, az sayıda insanı gözetleyebilmesi kitle iletişim toplumuna özgü bir formdur. Buna örnek olarak, bireylerin özel alanından ayrılmadan televizyonda gösterilen 11 Eylül Saldırısını veya popüler kültüre ait içerikleri deneyimlemesi gösterilebilir. Böylece Sinoptikon, az sayıdakilerin teşhirini ve görünürlüğü arttırmakla kalmaz, elektronik gözetimi de gönüllülük esasına göre yeniden üretir (Lyon, 2013: 201-202) Truman Show filmi ve Biri Bizi Gözetliyor adlı program, Sinoptikon'a sıklıkla verilen örneklerdir. Agamben'in istisna halleri olarak nitelediği durumlarda, örneğin toplumda pandemi gibi beklenmedik bir dönemle karşılaşıldığında, risk grubunda yer alanları tespit etmek ve işaretlemek için Ban-optikon gözetimi olarak bilinen yöntem benzer teknikler kullanılmıştır. Toplumun güvenliği için devlet tarafından riskli olarak damgalanmış bireyleri banlamak veya dışlamak amacı taşımaktadır.

Ban-optikon kavramı daha çok terörizmle mücadele ve izinsiz göçmenlerin tespiti için kullanılsa da pandemi sürecindeki temaslı-temassız sınıflandırılmasının tespitiyle benzer bir amaca sahiptir (Lyon 2013: 99-100). İnternet ve sosyal ağların egemen olduğu, insanların her an ve her yerde iki yönlü olarak birbirini gözetleyebildiği durum ise Omniptikon kavramıyla açıklanır. Omniptikon, dijital teknolojilerin olanaklı kıldığı gözetim sürecini tarif etmesi bakımından önemlidir. Sosyal ağ platformlarında kullanıcının rızası, platformu kullanabilmek için gözetleneceği ve verilerinin üçüncül kişilerle paylaşılacağı gibi gizlilik koşullarının kabulü sonucu alınmaktadır. Sosyal ağ platformlarında alınan rızanın, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal hayattan soyutlanmamak adına kullanıcılara dayatılan bir zorunluluğun tezahürüdür. Dijital teknolojiler ve onun gözetim yöntemleri, maddi hayatın üretimine ve yeniden üretimine katkı sağlamaktadır. Dijitalleşen gözetim ağlarının işlevini, Walter Benjamin'in "*Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı*" (Benjamin, 2019: 39) adlı makalesinde gözetimi ele aldığı biçimde; toplumsal servetin yeniden üretiminden doğan ve buna bağlı ihtiyaçlara cevap olmak için geliştirilen toplumsal ihtiyaçların bir ürünü olarak düşünmek gerekir. Dijital teknolojiler ve sosyal ağlar yoluyla veriye, ürünlere ve insanlara ilişkin enformasyonun sürekli takip edilerek işlenmesi, kişisel veri gözetiminin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Veri gözetiminin yaygınlaşması, internetteki 'siber-flanörün ölümü'nün de ilanıdır (Morozov, 2012). Çeşitli nedenlerle (reklamcılık, güvenlik vb. gerekçelerle) kimlik bilgileri hedeflenen kullanıcıların, anonim olarak internet üzerinde arama, tarama ve bulma arzusuyla gezintiye çıkması bile zorlaşmıştır.

Distopyalarda Gözetim Olgusunun İdealize Edilişi

Kafka'nın Dava romanında Josef K. adındaki talihsiz kahramanı, bir sabah, nedenini bilmediği, üzerine atılmış bir suç nedeniyle mahkemeye çağrılır. Romanda belirsizliğin ve korkunun insan üzerindeki hakimiyetinin, insanın asla boyun eğmeyeceği uygulama ve cezalara boyun eğdirebileceğine işaret edilmiştir. Josef K. derdini anlatacak bir yetkiliyi onlar istemedikçe göremediği gibi, bürokratik prosedürler gereği de bir türlü yetkililerle irtibata geçememektedir. Bu koşullar altında, suçsuz olmasına karşın atfedilen suçu kabul etmek zorunda kalmıştır (Kafka, 2020: 10). Covid-19 hakkında çok şey bilmeyen birey de hastalığın bulaşıcılığı konusunda korkuya ve belirsizliğe düşmüştür. Pandemi koşullarındaki belirsizlik ve korkunun yol açtığı eve kapanma ve çeşitli uygulamalar aracılığıyla yapılan gözetim ve

kontrolü kabullenme durumu da böylesine bir çaresizliğin ürünüdür. Bu sebeple, geçirdiğimiz süreci daha iyi kavrayabilmek için, korku ve belirsizlik durumunun imkân sağladığı veri gözetimi uygulamalarını distopyalar çerçevesinde incelemek amaçlanmıştır. Gözetim olgusuna distopyalardan bakma fikri; hem teknolojinin egemenliğindeki bir geleceğe yönelik toplum tasavvurlarını içinde barındırmaları hem dünyada meydana gelen olay ve olguları daha önceden tahmin edebilmeleri hem de bireyin sürekli gözetim karşısında düştüğü sosyal, psikolojik ve ekonomik konuma yaptıkları vurgular nedeniyle ortaya çıkmıştır. Distopyaların geleceğe yönelik öngörülerinde en çok benzerlik taşıyan unsurların başında, iletişim teknolojilerinin gözetime dair sunduğu imkanlar yatmaktadır. Bu nedenle gözetim olgusunun toplumsal kontrol boyutunu daha iyi anlamak ve gözetlenen bireyin görme gücünü elinde tutanla olan ilişkisini, gözetimin disipline edici rolünü unutmadan değerlendirmek için önemli referans kaynaklarıdır.

Bütün ütopyaların ortaya çıkışında geçmişte yaşanmış bir altın çağa geri dönüş fikri vardır. Örneğin Francis Bacon'un Yeni Atlantis'i (2011: 11), devlet yönetiminde bilimcilerin söz sahibi olduğu ve toplum üzerinde akıl ile bilimin egemen olduğu Platoncu bir düşünceye geri dönüşün ütopyasını barındırır. Tommaso Campanella'nın Güneş Ülkesi de Bacon'un ütopyasına yakın bir şekilde gerçekleşmesi muhtemel bir altın çağın ütopyasıydı ancak başkalarına göre, hikayesi totaliter şehir devleti Civitas Solis'te geçmekte olan bir distopyayı anımsatıyordu. Dolayısıyla okuyucuların dünya görüşleri ve ideolojik konumları gereği "*her ütopya bir distopya içerir, her distopya da bir ütopya*" (Aslantunalı, 2019: 98-102) ülküsü taşımaktadır. Her şeyin sıkı kurallara bağlı olduğu kolektif toplum düzeninde, binalar bitişik düzendir ve iç içe tasarlanmış geniş halkalar şeklinde yedi kez tekrarlanmış dairesel duvarlarla çevrelenmiştir. Bu dairesel surlarda, vatandaşların bilmesi gereken bütün bilgiler ifşa edilir. Özel mülkiyetin ve aile kurumunun olmadığı toplum düzeninde kişiler, küçük yaştan itibaren devletin gözetimi ve kontrolüne tabi şekilde tek tip eğitime maruz kalmaktadır. Toplumun her alanında katı bir hiyerarşi vardır. Herkesin davranışları devlet tarafından kurallarla önceden teşvik edilmektedir ve eylemlerinde özgür karar alabilen birey söz konusu değildir (Campanella, 2016: 48-59).

İlk olarak 1868 yılında sosyolog John Stuart Mill tarafından ütopyanın (iyi yer) tersine kötü toplumsal ve siyasi gelişmelerin yarattığı olumsuz koşulların portresini çizmek veya 'kaçınmamız gereken yaşam biçimlerini' göstermek ve hicvetmek olarak betimlenen distopya kavramının, yazınsal alandaki kelime anlamının olumsuz ütopya (*dystopia*) ya da karşı ütopya (*anti-utopia*) olduğu bilinmektedir. Diğer bir deyişle distopya kavramı; bireyin davranışlarının cezaya dayanan yöntemlerle denetlendiği, özgürlüğün bedelinin devamlı teyakkuzda kalmak olduğu ıslah edilmiş bir toplum düzenine ayna tutmaktadır (Claeys, 2018: 156). Covid-19 sonrası gelişen pandemi tedbirlerinin gözetim imkanlarına sunduğu kolaylıklar, distopyalarda da benzer şekillerde kendine yer bulmuştur. Başlı çeken distopyalar arasında Zamyatin'in Biz adlı romanı, Orwell'in meşhur 1984 romanı ve Huxley'in günümüze yönelik fütüristlik çıkarımlarda bulunduğu Cesur Yeni Dünyası vardır. Örneğin, gözetime dair aklımıza gelen ilk metaforlardan biri her yerde olan, her şeyi sürekli izleyen ve duyan büyük biraderdir.

Tüm ütopya ve distopyalar gerçeklikle bir yönden bağlantı kurmak zorundadır, bu nedenle arzu, uyum, tasarım ve umut öğelerinden oluşur. Günümüzü açıklamak,

anlamlandırmak ve insanlığın durumu üzerine akıl yürütmek için çeşitli yolları gösteren bir harita görevini üstlenir (Kumar, 2005: 35). Bu tasvire uyacak ilk örneklerden biri, H.G Wells'in 'Efendi Uyanıyor' adlı kitabından esinlendiği söylenen Biz adlı distopyadır (Aslantunalı, 2019: 136). Zamyatin'in Tek Devlet'inde insanlar İntegral adlı camdan (şeffaf) evlerde yaşarlar ve sürekli olarak seçilen Velinimet yönetiminde sıkı bir kontrol toplumu yaratılmıştır. Şehirdeki bütün evler, herkesin ve her şeyin her an gözetlenebilmesine yönelik tasarlanmıştır. Zamyatin aslında Sanayi Devrimi'nin ve Taylorist yönetimin gizli hedeflerini hicvetmektedir. Sanayileşmenin olgunlaştığı kentlerde yaşayan bireyin hayatında çalışma ve boş zaman arasındaki ayrımın ortadan kalktığı, her şeyin her an görünür olduğu ve kimsenin birbirinden bir şey saklamadığı bir toplum tasvir edilmiştir (2012: 28). Zamyatin'in distopyası Orwell'in 1984'üne kapı aralamış ilk distopyalardan biridir. Katı hiyerarşik düzende kategorilere ayrılmış bürokratik devletin kişiler üzerindeki tektipleştirici etkisini konu edinen roman, insanın 'ben' yerine hep 'biz' olarak yaşamını sürdürmek zorunda kaldığı topluma vurgu yapar. Bu toplumda herkes kendine ait bir numara/rakam ile sınıflandırılmaktadır ve kişilerin adları dahi yoktur (Mattelart, 2012: 64). Hikâye doğaya, kendine ve yaşamına yabancılaşmamak için sürekli günlük tutan D-503'ün yazdıkları tarafından aktarılır. Romanın baş kahramanı olan D-503, kendini sürekli olarak gözetleyen bir çift gözün varlığını bilerek, gönüllü köleliği içselleştirmiştir. Tek Devlet'in kalabalıkların arasında insanları gözetim altında tutan, her konuşmayı kayıt altına alan ve sokakta kendini kamufle etmesini bilen korucuları ve onları yetiştiren korucular bürosu, Orwell'in düşünce polisiyle aynı işlevi üstlenir. Gerçek dünyada korucular, istihbarat servislerine veya bireylerin enformasyonel hareketini sürekli takip eden büyük bilişim şirketlerine işaret eder. Romanın yazıldığı dönem göz önüne alındığında korucuların gözetim altına aldığı sokaklar, günümüzde gelişmiş bilgisayar teknolojisi ve uydular aracılığıyla takibi yapılan ses, görüntü ve biyolojik gözetim yöntemleriyle denetlenebilmektedir (Dolgun, 2015: 225).

Orwell'in 1984 adlı distopyasının önemi Foucault'nun panoptikon yaklaşımına benzer şekilde, bireyin sürekli görünebilir olduğu toplumsal gözetim ağına yaptığı vurguda saklıdır. Bunca zaman sonra içeriğinde günümüz gözetim ilişkileriyle ilgili tartışılacak güncel bağlantılar kurmak mümkündür. Orwell, tarihte gözetime sebep olan en temel gerekçenin, bilgi üretimini kontrol etmek ve bilgi kaynaklarını çarpırtmak olduğunu yarattığı Okyanusya imparatorluğu üzerinden anlatmaktadır. Orwell'a göre totaliter rejimlerde bilgi üretiminin tek yolu mevcuttur, o da cehaleti yayan, büyük biladerin otoritesini pekiştiren bilgidir. Okyanusya'da partinin söylemi dışında her söylem yasaktır. Doğruluk bakanlığının binası üzerinde dev harflerle yazılmış olan savaş barıştır, özgürlük köleliktir, bilgisizlik kuvvettir sloganları totaliter bir gözetim toplumunun yönetsel sistemi olan Ingsos'un propagandasının en can alıcı noktalarını teşkil eder (Orwell, 2010: 11). Böylece bilgiyi denetleyen olmanın yanında ürettiği bilgiyi tartışılmaz kılan Büyük Bilader, sonsuz iktidar sahibi olması ve sürekli gözetim halinde toplumu kontrol edebilmesinin yanında, yeni konu³ ve çift düşün⁴ gibi dili ve düşünceyi tahakküm altına alan yöntemleriyle geçmişi denetleyerek geleceği denetleme gücünü de elinde tutar. Düşünce polisleri, parti çıkarlarıyla çelişen bir bilgiyi

³ Yenikonuş, Okyanusya'nın resmi dilidir.

⁴ Çiftdüşün ilkesi, çelişik iki düşünceyi zihinde aynı anda bulundurmanın sonucunda gerçeklik duygusunun bozulması olarak nitelenebilir.

unutmanın toplum için daha faydalı olacağı düşüncesini normalleştirir ve en ufak bir özel alan sızıntısına izin vermeksizin bireylerin davranışı, yüz mimikleri, konuştukları ve hatta kalp ritmini bile izleyerek her hareketlerini denetler. Romanın kahramanı Winston, büyük biladerin görüş alanından kaçış şansı olmadığını bütün umutları ve uğraşlarının boşa çıkması sonucu kanıksamıştır. Tıpkı panoptikon hapishanesindeki mahkumların gözetimi içselleştirerek davranışlarına bilinçli bir oto-sansür uygulamaları gibi, 1984'te de 'suçdurdurma' içgüdüğü vardır. Suçdurdurma sürekli gözetim altında olduğunu bilen bireyin, parti tarafından tehlikeli olduğu söylenen bir düşüncüyü dile getirmenin eşliğinde içgüdüsel olarak düşüncesini ve söylemini durdurmasıdır. Her şey tele ekranlar sayesinde kestirilebilir, hesap edilebilir durumdadır ve özel alana izin verilmeyecek şekilde sistematik olarak izlenen mekanlarda insan, bireyselliğinden arındırılıp nesne konumuna getirilmiştir.

Huxley'in Cesur Yeni Dünya eseri Orwell'in totaliter gözetim toplumundan farklıdır. Gelecekteki Amerika'yı betimlediği düşünülen kitapta, sanayileşmenin ve teknolojinin oldukça geliştiği, biyolojik gözetim imkanlarının arttığı, demokratik ve özgür gibi görülen sınıfların daha bebekken belirlendiği bir devlet anlayışına ayna tutulduğu görülmektedir. Romanda, yeni dünyanın fikir babası ve tasarımcısı olarak gösterilen, T modeli üretim hattının yaratıcısı Ford'dan yaklaşık 600 yıl sonrası tasvir edilmiştir. Fordizmin tümüyle kontrol altına aldığı toplum, insanlığın bilim ve makineleşmeye tüm varlıklarını teslim ettiği kontrol aygıtlarını üretmiştir. Sanayileşmede tam otomasyon aşamasına geçilmiş toplum tasavvurunda Huxley, insanlarda gözetimi kolaylaştıran genetik mühendisliğini ve onun yapay duygular yaratan uygulama alanlarını konu edinmiştir. Yeni dünyada televizyon ve gazeteler, kısaca medya propaganda amaçlıdır ve duygu mühendisliğinin kontrolindedir. Böylece hedeflenen kitleye ulaşan mesaj duygu mühendisleri tarafından düzenlenmekte ve bireylerin duygularını kontrol altına alarak yeni duygular uyandırmak için kullanılmaktadır (Huxley, 2015: 84-85). Çeşitli genetik uygulamalar yoluyla bireylerin bedenine de sürekli müdahalelerde bulunmak, bilinçlerini inşa etmek ve yönlendirmek mümkündür. Hipnomya (uykuda öğrenim), Kuluçka Merkezleri ve Şartlandırma Merkezleri yeni dünyanın toplum üzerindeki gözetim ağına gücünü ortaya koymaktadır. Yeni dünyanın gözetleyenleri denetlemek ve yönetmek için zor kullanımına gerek duymamaktadır artık, yeni toplum düzeninde bedenler ve zihinler çeşitli biyolojik ve psikolojik teknolojiler kullanılarak kontrol altında tutulmaktadır (Kumar, 2006: 405). Bireylerde küçük yaşlardan itibaren kullanılmakta olan ve kaygıyı hafifleten Soma gibi maddelerin de yardımıyla 'mutlu' oldukları hissi uyandırılır. Bu yüzden toplumun çoğunluğu ilaç bağımlılığı ve aşırı tüketim alışkanlıkları arasında kapitalist hedonizme (hazcılık) sıkışıp kalmıştır.

Huxley, biyo-teknolojik gözetimin egemen olduğu devlet sisteminde özgür irade, hastalık, acı, keder, korku ve gözyaşının olmadığı bir toplumsal yaşam öngörüsünde bulunmuştur. Öyle ki, herkesin her şeye ulaşabildiği bir bolluk toplumunda yaşandığı halde aşırı nüfus artışını kontrol altına almak için doğumların sadece %30'una izin verilir. Mükemmel olduğu düşünülen bir dünyada kimsenin gizleyecek bir şeyi kalmamıştır. Doğurganlık ilaçlarla ve birtakım şartlandırma teknikleriyle kişinin kendi özgür iradesi olduğu düşündürülerek engellenmektedir (Huxley, 2018: 11). Yeni dünyada devlet ise bireylerin hayatı üzerinde son derece etkili bir mekanizma olmasına rağmen, bu gücünü kendini görünür kılmadan kullanır. Panoptikon hapishanesindeki mahkumlarda olduğu gibi,

yeni dünyada da gerçek kontrolün dışarıdan değil özgür gibi görülen bireylerin ruhları ve bedenleri üzerinden gerçekleştiği anlatılmıştır. Fordizm öncesi toplumla ilgili aydınlanma çağına ait klasik kitap ve anıtların modası geçmiş, atıl duruma düşmüş ve yok edilmiştir. Geçmiş silinen toplum, başına buyruk şekilde geçmişte yaşayanları 'vahşiler' olarak kodlamıştır. Kitapta, gözetim faaliyetlerine karşı tepkili olan John karakteri, çoktan unutulmuş aydınlanma düşüncesine ait kitaplarıyla merkezden uzak 'Ayrıbölgede' kendine başka bir yaşam kurabileceğine inanmıştır. Ancak tektipleştirilmiş ve genetik geçmişleri değiştirilmiş bir toplumda, kendi başına özel yaşam ve mahremiyet arayışına çıkması onun toplum tarafından medeniyetsiz veya vahşi olarak damgalanmasına sebep olur. Bu toplumda sürekli görünür kılınan köle yığınları, "esaretlerini sevmektedir" (Claeys, 2018: 168).

Gözetimin devlet, medeniyet ve bireyle özdeş kılındığı Cesur Yeni Dünya romanı, günümüz gözetim faaliyetlerinin gönüllü bir biçimde bilerek ve istenerek kullanılmasıyla benzerlikler taşımaktadır. Orwell'in distopyasında hem parti adına propaganda yayınları yapan hem de bulunduğu yerin ses ve görüntülerini gözetim altında tutabilen Tele-Ekran teknolojisi, günümüz iletişim teknolojileri ve mobil uygulamaların yaptığı gözetimi düşündürmektedir. Öte yandan Huxley'in biyolojik gözetim teknikleri ve ilaç kullanımına olan bağımlılıklara dikkat çekmesi ise günümüzde karşılaştığımız sorunların başında gelen bilgisayar, internet ve sosyal ağ bağımlılığıyla birlikte düşünülebilir. Cesur Yeni Dünya'da bireylerin rahatlamak ve eğlenmek için gereksinim duyduğu maddelerin yerini, günümüzde iletişim teknolojileri ve sosyal ağlar almıştır. Dolayısıyla düşünme, harekete geçme ve üretme yetileri teknolojinin kontrolünde olan ve ona bağımlı hale gelen bir toplumun, Orwell'in totaliter toplum tasavvurundan daha tehlikeli olduğu ortadadır (Huxley, 2018: 32-33).

Bu bağlamda distopya eserleri üzerinden değerlendirilecek olan Hayat Eve Sığar uygulaması, ülkemizde, Covid-19 ile mücadelede kullanıcılara zorunlu olarak kullandırılmıştır. Bu yönüyle kontrol amaçlı gözetim olgusuna örnek teşkil etmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu örnek olay araştırmasının amacı, gözetimin tarihsel boyutlarına odaklanarak ülkemizde sağlık gözetimi kapsamında kullanılan tek uygulama olan Hayat Eve Sığar'ı, geleceğimize ayna tutan klasik distopya örnekleri üzerinden tartışmaya açmaktır. Araştırmanın özgünlüğü ve önemi de HES uygulamasını distopik bir bakış açısıyla değerlendirmek suretiyle farkındalığa katkı sağlamaktır.

Covid-19 pandemisi sonrası alınan tedbirler, dijital teknolojilerin bireylerin sağlık bilgileri ve konumlarını haritalandırarak şehirlerdeki temas noktalarını belirlemek için kullanılmıştır. Buradan hareketle, özellikle Agamben'in istisna halleri olarak nitelediği, distopik bir gelecekte yaşadığımız hissini uyandıran pandemi tedbirlerinin öncelikli olduğu bir dönemde, gözetim faaliyetlerinin bireyler üzerinde daha yoğun ve işlevsel olarak kullanılabilirdiği gözlenmiştir. Türkiye'de de bu anlamda değerlendirilebilecek Hayat Eve Sığar uygulaması hayata geçirilmiştir.

Hayat Eve Sığar, pandemi sürecindeki riskli-risksiz bölgeleri konum verisine göre sınıflandırmak ve testi pozitif çıkan bireylerle etkileşime girilmesi halinde onları uyarmayı amaçlamaktadır. Uygulama dijital teknolojiler aracılığıyla GPS ve Bluetooth verilerini kullanarak bireylerin kişisel bilgilerine ulaşabilmektedir. Toplum ve birey sağlığı için gözetimi

meşrulaştıran uygulama, enfekte olanlarla temas edilmesi halinde bildirim göndererek vatandaşları uarmaktadır. Hayat Eve Sığar, kullanıcılar tarafından girilen sağlık verileri üzerine çeşitli tavsiyelerde de bulunmakta ve acil durumlarda pandemi hastanelerine yönlendirmektedir. Evinden uzaklaşan bireyin kontrolü sürekli gönderilen bildirimlerle sağlanmaktadır:

- Covid-19 pozitif (temaslı) birisiyle karşılaştınız.
- İzolasyon bölgenizin dışına çıktığınız tespit edildi.
- Herkesin iyiliği için lütfen evinizde kalmaya devam edin.

İlk iki bölümde eleştirel literatürden yararlanarak gözetim ve pandemi ilişkisi tartışılmıştır. Daha sonraki bölümlerde gözetim olgusu, dijital teknolojileri ve distopyaların birbirini tamamlayan ortak yönlerine değinilerek gözetime ilişkin değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada sınırları çizilen literatür araştırması sonucu gözetim, dijitalleşme ve distopya kavramlarının tanımlarının yapılması, bu olguların belli süreçler dahilinde birbirini tamamlayan yönlerinin ortaya çıkarılması, distopyalarda anlatılan gelecek tasavvurlarıyla günümüz gözetim uygulamalarının benzerliklerinin tartışılması ve bu kavramlar hakkında eleştirel görüşlere yer verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın hipotezi, “*distopik bir gelecek hissi uyandıran pandemi döneminde, dijital veri gözetimi faaliyetleri bireyler üzerinde daha yoğun ve işlevsel kullanılabilir*” olarak belirlenmiştir. Bu hipotezi desteklemek için kavramsal tartışmada bahsedilen durumların yanında, Sağlık Bakanlığı tarafından vatandaşların mekânsal gözetiminin yapılabildiği, kapanma tedbirlerine uymayan veya evinden uzaklaşan bireylerin kontrolünün sürekli gönderilen bildirimler yoluyla sağlandığı göz önünde bulundurularak tartışmak amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan örnek olay analizinden yararlanılmıştır.

Sosyal bilimler alanında sıkça tercih edilen nitel araştırma yöntemi, “*varsayımlarla, geniş bir bakış açısıyla, teorik yaklaşımların mümkün olduğu kadar kullanılmasıyla sosyal fenomenleri, insan davranışlarını ve bu davranışların sebeplerinin neler olduğunu*” (Güler, Halıcıoğlu, & Taşgın, 2013: 39-40) sayısal olmayan verilere dayanan bir şekilde detaylıca açıklamayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemi, araştırmada yorumsamacı/kuramsal çerçevenin kullanımına ek olarak edebi metinler, mülakatlar, fotoğraflar, filmler üzerinden insanların davranış ve hareketlerini görerek yakından bilgi toplar. Örnek olay analizi ise nitel araştırma yöntemlerinden biridir. Örnek olay analizi, araştırmada kullanılacak yazılı, görsel ve sözel malzemenin, çalışmanın hipotezine/problemine uygun sorulara yanıt verecek şekilde ele alınarak yorumlanmasını içerir. Araştırmacı, çalışmasında bütüncül bir yaklaşımla genel bir tanımdan özele doğru giderek problemin detaylı bir açıklama ve yorumlamasını yapmayı ve literatüre katkı sunmayı hedefler (Creswell, 2020: 44-47). Özellikle distopyaların ve dijital teknolojilerinin gözetim faaliyetine etkileri üzerine bir araştırma yapmak amaçlandığı için, çalışmada örnek olay analizi yönteminin kullanılması gerektiği düşünülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında incelenen dijital gözetim teknolojisi Hayat Eve Sığar uygulamasıdır. Hayat Eve Sığar uygulamasının seçilme nedeni, Türkiye’de pandemi döneminde yaygın olarak kullanılan bir uygulama olma özelliğine sahip olmasındandır. Hayat Eve Sığar uygulaması, çalışmada incelenen distopyalarda benzer teknolojilerin yapabildiğinin de ötesinde, GPS ve Bluetooth verilerini kullanarak bireylerin kişisel bilgilerine ulaşabilmekte ve bunu toplum ve birey sağlığını korumak için yapmaktadır. Hayat Eve Sığar’ın kişi bilgileri, hareketleri ve kişinin bulunduğu konumun veri gözetimini gerçekleştirecek kadar işlevsel bir hale gelmesinde dijitalleşmenin sunduğu imkanlar göz ardı edilemez. Devletin kurumu tarafından elde edilen kişisel sağlık verileri, enfekte olanlarla temas edilmesi halinde vatandaşları uyarmakta kullanılmaktadır. Bu sebeple, kontrol amaçlı gözetimi meşrulaştıran uygulamalara örnek gösterilerek incelenmiştir. Örnek olay analizinin doğrudan gözlem metodu kullanılarak elde edilen uygulama içi görseller ve bildirimler tablo haline getirilmiştir. Elde edilen görsel ve yazılı ifadeler, distopyalarda bahsi geçen gözetim teknolojileriyle karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Pandemi döneminde karşılaşılan belirsizlik ve korku durumlarının yol açtığı eve kapanma süreci insanları internet ortamlarını sıklıkla kullanmaya, işlerini online yapmaya ve mobil uygulamalar aracılığıyla sağlık durumlarını kontrol etmeye zorlamıştır. Bu koşullar kullanıcıların dijital veri gözetiminin ve hedefleme olanaklarının artmasına neden olmuştur. Dijital uygulamalar aracılığıyla yapılan gözetim ve kontrolü kabullenme durumu da böylesine bir zorunluluk sürecinin ürünüdür. Araştırmada, korku ve belirsizlik durumunun imkân sağladığı veri gözetiminin, benzer distopya örnekleri çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Covid-19 sonrası gözetim olanaklarına distopyalar üzerinden bakma fikri, bunların geleceğe yönelik uyarı ve eleştiri görevini üstlenmiş klasik eserler olmalarındandır. Günümüze dair benzerlikler taşıyan distopyaların, veri işlemeye dayalı dijital uygulamalar ve pandemi sürecine dair söyleyecek pek çok sözü vardır. Distopyalar hem teknolojinin egemenliğindeki bir geleceğe yönelik toplum tasavvurlarını içinde barındırmaları hem dünyada meydana gelen olay ve olguları daha önceden ön görebilmeleri hem de bireyin sürekli gözetim karşısında düştüğü sosyal, psikolojik ve ekonomik konuma yaptıkları vurgular nedeniyle önemlidir.

Hayat Eve Sığar Uygulamasının Analizi ve Bulgular

Giorgio Agamben, istisna hali adlı kitabında; siyasal olan ve hukuki olan arasındaki sis perdesinin yarattığı, ikircikli ve belirsiz sınır çizgisinin kesişme noktası olan zorunluluk hallerini ‘istisna hali’ olarak nitelendirmiştir (2018: 12). İlgili eserinde, devletlerin istisna halleri olarak nitelediği kriz durumlarında, olağanüstü hâl ilan etmesi ve güvenlik durumunu öne sürerek gözetim ve kontrollerini toplum üzerinde yoğunlaştırmasına dikkat çekmiştir (Agamben, 2018: 13). Agamben’in çizdiği doğrultuda, günümüzde de bu olağanüstü hallerin aslında oldukça olağan ve sık biçimde tekrarlandığı, hayata geçirilme amacının gözetim ve kontrolü kolaylaştıran bir yönetim anlayışını topluma benimsetmek olduğu söylenebilir. İstisna hallerinde vatandaşlar bu tür ‘zorunluluk hallerine’ gönüllülük esasına dayalı olarak izin vermekte ve böylece toplumların özgürlüklerden çabucak vazgeçmeye alıştırılma süreci de başlamaktadır. Naomi Klein’de Şok Doktrini (2010: 604-607) adlı kitabında benzer konulara dikkat çekmiştir. Klein, yakın dönemde, devletlerin birey üzerindeki gözetimi ve kontrolünü

daha çok arttıracığı bir politik/yönetimsel anlayışın geliştiğine ve hâkimiyetini arttırarak şok anları olarak nitelediği olağanüstü hallerde kendini daha çok hissettireceğine değinmiştir.

DSÖ, COVID-19'a karşı küresel ölçekte alınacak önlemler raporunda, COVID-19 salgınının ulusal ve küresel bir acil durum olmaya devam ettiğini, pek çok hükümetin, yeni varyantların ortaya çıkma ve gelecekteki dalgalanma riskinin gerçek olduğu bir zamanda önlemler almak için çeşitli takip ve kontrol faaliyetlerini sıklaştırması gerektiğini belirtmiştir (WHO, 2022, 2 Kasım). DSÖ'nün, 2022 yılında COVID-19'la mücadele planını güncelleyerek iki stratejik hedef belirlediği bilinmektedir: İlki bireyleri, özellikle de ciddi hastalık veya mesleki olarak virüse maruz kalma riski yüksek vakaları, savunmasız bireyleri korumak ve virüsün bulaşmasını engellemek için, çeşitli takip yöntemlerinden yararlanmaktır. İkincisi, virüsün henüz fazlaca yayılmadığı bölgelerdeki ölümleri, hastalıkları azaltmak için COVID-19'u önleyici teşhis ve tedavilerin herkese ulaştırılmasını sağlamak olarak belirtilmiştir. Bu birleşik stratejiler doğrultusunda bölgesel ve küresel düzeyde riskleri öngörebilmek için, virüs (yeni varyantlar) hakkında bilgi toplamak ve temaslı kişilerin sağlık bilgileri doğrultusunda tedaviye yönlendirici ekipleri hazır tutmak hayati öneme sahiptir. DSÖ, sağlık gözetimi yoluyla COVID-19 testini uygulamış veya uygulamamış kişileri tanımlamak, ulusal ve küresel düzlemde aşı hedefine ulaşıp ulaşılamadığı, enfeksiyonu önleyici kontrol mekanizmalarının sürdürülmesi için risk iletişimi ve topluluk gözetimi yoluyla güven oluşturmanın önemine değinerek, testler neticesinde onaylanmış COVID-19 vakalarını tespit etmek için verilerin toplanması, tasnif edilmesi ve analizinin yapılması gibi yöntemlerle salgını yönetme politikalarını gündeme almıştır (TTB, 2020: 48-49).

Dijitalleşme öncesi ölçülemeyen ne varsa artık ölçülebilir, nicelleştirilebilir, sayısallaştırılabilir ve gözetlenebilir hale gelmiştir. Günümüzde gözetimle ilişkili olmayan ve tabi tutulmayan hiçbir sektörün, kurumun ve bireyin varlığından söz edilemez (Sumpter, 2020: 79). Özellikle 'Hayat Eve Sığar' koşullarında ekonomik, politik ve psikolojik tertibatın yürütülebilmesi kolaylaşmıştır. Covid-19 kapsamında Sağlık Bakanlığı'nın hayata geçirdiği Hayat Eve Sığar adlı mobil uygulama ücretsiz olarak erişime açılmıştır. Uygulama kişilerin her gün girdikleri sağlık bilgilerini kullanarak bölgelere göre virüsün bulaşma olasılığını ölçümleyerek bu olasılığın yüksek olduğu yerlerdeki kişileri uyarmaktadır. Uygulama, kullanıcıların mobil telefonlarındaki verilerine otomatik olarak erişebilmektedir. Yakınlardaki kişilerde de bu uygulamanın yüklü olması koşuluyla belli gün ve saatlerde temaslı olma olasılığı olan kişilerden korunmaları için uyarı mesajı gönderilebilmektedir.

Gözetim İçin Kullanılan Araç	İçerik Örneği
Uygulama Bildirimi	Covid-19 pozitif (temaslı) birisiyle karşılaştınız.
Uygulama Bildirimi	İzolasyon bölgenizin dışına çıktığınız tespit edildi.
Uygulama Bildirimi	Herkesin iyiliği için lütfen evinizde kalmaya devam edin.

Tablo 1: Hayat Eve Sığar Uygulamasında 'Kontrol Amaçlı Gözetim' Tezine İlişkin İçerik Örnekleri.

Sağlık gözetiminin bu politikalar yoluyla normalleştirildiği ve toplum nazarında içselleştirildiği düşünüldüğünde, pandemi sürecinin gözetim faaliyetlerini derinleştirdiği ve gözetime çıkar sağladığı anlaşılmaktadır. Pandemi tedbirleri dolayısıyla gözetimin işlevsel ve süreklilik taşıyan yöntemlerinin başında, sağlık gözetimi gelmektedir. Sürekli bildirimler yoluyla Covid-19'a karşı tedbir amaçlı kullanılan uygulama, kullanıcılarda hiyerarşik kontrolün işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik hissini yaratmıştır. Kullanıcılar, uygulama tarafından kullanılmasına rıza gösterdikleri verilerinin o anda takip edilip edilmediğini bilemeyecek, ama her an takip edildiklerini düşüneceklerdir. Gözetimi bireyselleştiren ve süreklileştiren uygulama, herhangi bir zorlama içermeden kullanıcıları pandemi tedbirlerine uymaya, özenli olmaya ve önerilen tedaviye rıza göstermeye içsel bir kabul yaratmayı amaçlamaktadır.

İnternet teknolojisinin sağladığı algoritmalara sadece tüketim toplumu penceresinden değil, sağlık sektörünü de içine alacak şekilde genişlemiş bir gözetim ilişkileri penceresinden bakmak daha uygun olacaktır. Hayat Eve Sığar örneği, Türkiye'deki kullanıcıların kişisel sağlık verilerini gizlilik koşulları altında toplayan, depolayan, analiz eden ve paylaşan bir uygulamadır. Kullanıcılar pandemi tedbirleri doğrultusunda Covid-19'dan korunmak için, uygulamayı gönüllü olarak telefonlarına indirmektedir. Kullanıcıların korunma amaçlı gönüllü olarak izin verdikleri gözetim faaliyeti, virüsten korunma ve ıslah etme iddiası ile gerçekleştirilmektedir. Bu durum, dijital uygulamalara yönelik tekno-determinist⁵ bakış açısına göre gayet anlaşılır görünmesine rağmen, endişe yaratan karşı argümanlar da üretilebilmektedir: 1) Hasta ve doktor arasındaki mahremiyetin aşıldığı, 2) kişinin belli bir zaman ve mekân içerisinde hangi konumda olduğu bilgisinin 'kime ve neye' hizmet ettiğinin bilinemediği, 3) gözetim faaliyetlerinin toplum gözünde hayatın her alanına sızan kişisel veri gözetimini normalleştirici etkide bulunduğu iddia edilebilir.

Görsel 1: Hayat Eve Sığar uygulamasına ait Risk Bölgeleri, Hes Kodu Alma-Sorgulama, İhbarda Bulunma Özellikleri.

⁵ Tekno-Belirlenimcilik (Determinizm): 'teknoloji merkezli bir tarih anlayışı' çerçevesinde dünya meselelerinin teknolojik gelişmeler veya yenilikler tarafından tetiklendiği yönünde yorumlara dayanır.

Görsel 1 Analizi:

Foucault'nun panoptikon hapishanesinin yerini dijital veri gözetimine dayalı, sürekli ve işlevsel kontrol amaçlı gözetim sağlayabilen uygulamalar almıştır. Uygulama aracılığıyla yapılan kontrol amaçlı gözetimin de esas etki gücünü kullanıcıların dijital verilerini profilleyip işleyerek sağladığı görülmüştür. Tıpkı Orwell'in 1984 romanındaki Büyük Biraderin Okyanusya halkı üzerinde Tele Ekran teknolojisiyle otomatik olarak gözetimi sağladığı gibi, günümüz uygulamaları da bireyin üzerinde bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmıştır. Hayat Eve Sığar'ı açıklamak için Zamyatin'in Biz romanında D-503'ün tuttuğu günlükler yoluyla aktardığı; bireyselliğin yitimi ve hayatın şeffaflığına yaptığı vurgu çok önemlidir. Uygulamayı mobil telefonlarına indiren kullanıcılar, Huxley'in sanayi ötesi toplumundaki gibi gönüllü olarak kendi kendilerini denetleme ve gözetime rıza gösterme hali içindedir. Kullanıcılar gelen bildirimler ve uyarılar dışında ne zaman ve nerede izlendiklerini asla anlayamayacak, ama her zaman izlendiklerini bileceklerdir.

Uygulamada herkesin birer HES kodu vardır, kişiler tıpkı Biz'deki D-503 karakteri gibi bu kodlardan ibarettir ve bu kodlar tarafından işaretlenmektedirler. Verilen HES kodu sayesinde sokağa çıkabilen, sosyal hayata dahil olabilen, alışveriş yapabilen, çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilen ve işe gidebilen bireyler, Covid-19'un yarattığı istisna haline ayak uydurmaya çalışmaktadır. *"Tepemdeki zil canlı, kristalize bir sesle çaldı. Saat 7.00, kalkma zamanı. Sağımdaki ve solumdaki cam duvarlarda binlerce kere tekrarlanan kendimi, tüm odamı, elbisemi ve hareketlerimi görüyorum. Devasa ve güçlü bir bütünün parçası olduğumu görmek insanı diriltiyor. Ve bu bütünün, kusursuz güzelliğini görüyorsunuz: gereksiz tek bir jest, eğilme ve dönüş yok"* (Zamyatin, 2012: 41-42).

Yukarıdaki pasajda Zamyatin, insan hayatını 'zaman çizelgesine' göre, Taylorcu bir anlayışa dayanan şekilde, içten gelen bir dürtüyle, tek bir bedenmiş gibi düzenleyen ve gözetimi otomatikleştiren teknolojilere dikkat çeker. Hayat Eve Sığar'da veri gözetimini otomatikleştiren ve bireysel olanı kamusallaştıran bir düzenek olarak zor kullanmaksızın; bireyi alınan tedbirlere uymaya, takip edilmeye rıza göstermeye, ıslah olmak için eve kapanmaya, virüs şüphesi bulunan kişileri ihbarda bulunmaya ve Covid-19 aşısını kullanarak önerilen tedavileri kendi inisiyatifiyle kabul etmeye yönlendirir. Uygulamanın en dikkat çeken özelliği, dijital bir Panoptikon Hapishanesi'ni andıran coğrafi risk bölgeleri ve alanlarını harita üzerinde göstermesidir. Uygulama bulunan bölgedeki virüslü alanları derecelendirerek göstermekte ve virüs olasılığı yüksek olarak puanlanmış kişilerin yoğun olduğu bölgeleri riskli olarak belirlemektedir. Ayrıca bölgedeki virüslü hasta yoğunluğunu da gösterebilmektedir. Böylece kişileri hem zihinsel hem de fiziksel olarak kontrol amaçlı gözetim altında tutabilmektedir.

Görsel 2: Hayat Eve Sığar uygulamasına ait Konumlama, Sağlık Durumu Testi, Covid-19 Aşı Bilgileri Özellikleri.

Görsel 2 Analizi:

Bentham panoptikonunu tasarlarlarken sadece belli kurumları ve kişileri gözetim altında tutmayı düşünmüştür. Günümüzdeki uygulamalar aracılığıyla mahrem olanın kamusal alana taşınması bir alışkanlık haline gelmiş, her an her yerde, sınıf, statü, kategori fark etmeksizin genişlemiş ve herkesin herkesi gözetlediği bir toplum söz konusu olmuştur. Zamyatin'in Biz'deki şehirlerinde bütün duvarların şeffaf olduğu, herkesin ve her şeyin her an görünmesini sağlayacak şekilde düzenlendiği distopik durum, günümüzde kullandığımız dijital teknolojiler ile sürdürülmektedir.

Tele-ekran aynı anda hem alıcı hem de verici işlevi görüyordu. Fısıltıyla konuşmadığı sürece Winston'ın çıkardığı her ses tele-ekran tarafından alınıyordu; dahası, madeni levhanın görüş alanında kaldığı sürece Winston işitilmekle kalmıyor, görülebiliyordu da. Hiç kuşkusuz, ne zaman izlendiğinizi anlamanız olanaksızdı. Düşünce Polisi'nin, kime ne zaman ve hangi sistemle bağlandığını kestirmek çok zordu. Herkesi her an izliyor da olabilirlerdi... Çıkardığınız her sesin duyulduğunu, karanlıkta olmadığınızı sürece her hareketinizin gözetlendiğini varsayarak yaşamak zorundaydınız; zorunda olmak ne söz, artık iç- güdüye dönüşmüş bir alışkanlıkla öyle yaşıyordunuz (Orwell, 2010: 22).

Bu pasajda Orwell'in gözetim toplumuna yaptığı vurgu, günümüz veri gözetimi uygulamalarına kapı aralayan noktalara işaret etmektedir. Bugünkü teknolojik gelişmeler göz önünde tutulduğunda, Orwell'in hayal edebileceğinden çok daha fazla gözetlenebilir halde olduğumuz söylenebilir. Bireyler, akıllı telefonlarının akıllı ekranlarında hiç kuşkusuz 'zorlama' olmaksızın, çeşitli ticari kuruluşlar ve resmî kurumlar tarafından belli amaçlar için izlenebilir ve hedeflenebilir durumdadır. Üstelik kullanıcıların, uygulamalar üzerinde vakit geçirdikleri zaman boyunca birbirlerinden saklayacak bir şeyleri kalmayınca kadar paylaşımlar, beğeniler ve yorumlar yaparak veri girişini arttırmakta olduğu da ortadadır. Orwell'in distopiasında gözetim elektronik iletişim aracı olan Tele-Ekranlar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Bu araç ortam dinlemesi ve görüntü takibi üzerinden kişi gözetimini gerçekleştirmekteydi.

Hayat Eve Sığar ise dijitalleşmeye bir örnektir ve gözetleme yöntemi olarak internete bağlı telefonlardaki İnternet Protokol (IP) adreslerini, GPS ile Bluetooth teknolojilerini kullanarak kişi verilerini toplamaya ve bu verileri çözümlyerek raporlamaya dayanmaktadır. Bu yüzden uygulama, eski gözetime değil internet ve dijitalleşme sonucu ortaya çıkan veri gözetimine örnek verilebilir. Hayat Eve Sığar, bireylerin buldukları mekân veya konum verilerini tespit ederek gözetim ve kontrolü sağlamanın yanı sıra, aşı bilgileri ve sağlık durumu testlerinin sonuç verilerini de ilgili kişi ve kurumlarla paylaşabilmektedir. Uygulama, virüslü alanları ve daha az risk taşıyan alanları hastanelerden gelen raporlara göre belirlemektedir. Uygulamanın belirlediği riskli alanlarda dolaşan ve fazla insan ile temas eden bireylerin risk puanı da yükselmektedir. Risk puanı yükselen bireyler, görüştükları arkadaşlarının da risk puanlarını yükseltebilmektedir. Kullanıcıların sağlık bilgileri, Sağlık Bakanlığı tarafından raporlanmak üzere veri depolarında saklı tutulmaktadır. Bu veriler, bireylerin HES kodlarına yansıtılarak risk puanı yüksek veya tehlikeli olarak kodlanmaktadır.

Dünya denetçisi Mustafa Mond kalemini alıp kapak sayfasına şöyle yazdı: Yazarın amaç kavramına yazdıkları son derece yenilikçi ve ustaca, fakat aykırı ve sosyal düzen açısından bakıldığında tehlikeli ve yıkıcı. Yayınlanamaz... Yazar gözetim altında tutulacaktır... İnsanlar arasında kafası karışık olanların şartlandırmasını bozabilecek türden düşünceler barındırıyor... Mutluluğa olan inançlarını yitirmelerine neden olabilir ve asıl amacın daha derinlerde bir yerlerde, fiziksel insanın ötesinde bulunduğu inanmaya yönlendirebilirdi... Yaşamın amacının, mutluluğun sürekli kılınması değil, bilincin yoğunlaştırılması ve arınması, bilginin zenginleştirilmesi olduğunu düşünmeye itebilirdi insanları (Huxley, 2015: 181).

Huxley'in Cesur Yeni Dünya'sında, insanları disipline etmek ve kontrol etmenin yöntemi zora başvurmak değil, şartlandırma yoluyla rıza üretimidir. Günümüz veri gözetimi ve veri madenciliğine dair çıkarımlar yapmamıza olanak tanıyan kitap, mahremiyetin toplumsal bir gereklilik ve kural olmadığı bir topluma, şeffaflık toplumuna (Han, 2017: 57-61) vurgu yapmaktadır. Kitapta, insanların gözetime gönüllü ve özgür şekilde rıza gösterdiği ve hatta biyolojik yöntemlerle kendi gözetimlerini bilerek ve isteyerek kendileri sağladığı, herkesin sağlıklı ve mutlu olduğu bir bolluk dünyası tasvir edilmiştir. Gözetimin yerini ise eğlence, anti-depresanlar, tüketim ve hazza yönelik teknolojiler almıştır. Tıpkı bugünkü gibi, Cesur Yeni Dünya'daki insanların da bu teknolojilerin sunduğu imkân ve olanaklardan uzaklaşıp kontrol amaçlı gözetime dikkat kesilmesi veya fark etmesi oldukça zordur.

Sonuç

Bilgisayarların bilgi işleme kapasiteleri arttıkça, verilerin sayısallaştırılması ve sayısal verilerin ağ ortamında daha akışkan ve hızlı işlenebilir hale gelmesi kolaylaşmıştır. Bilgisayar ve internetin arasındaki yakınsama, gözetleme-denetleme teknolojilerine çağ atlatmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda iletişim teknolojileri gündelik hayatta bireyle ve mekânla bütünleşen hale gelmiş, dijital gözetim uygulamalarının etki alanı genişlemiş, fark edilebilirliği ise azalmıştır. Hayat Eve Sığar, pandemi sürecinde endişe ve korku duyan vatandaşın hayatının tam ortasında konumlanmıştır. Covid-19 bulaşıcı risk taşıdığı için, yalnızca bireylerin tedavisinde gerekli veriye ihtiyaç duymamakta, aynı zamanda hastanın karantina altına alınabilmesi için konum verisine de ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak Hayat Eve Sığar uygulamasının pandemi tedbirleri ve hastalık gözetimi sınırlarını aşan distopik bir

toplumsal kontrolü andıran özellikler barındırdığı görülmüştür. Özellikle kişisel verilerin kontrol amaçlı kullanımına zemin açtığı ortadadır. İstisna hallerinde böyle sınırların bulanıklaştığı, gözetimin meşrulaştırılması, yayılması ve gündelik hayata yerleşmesine güçlü katkılar yaptığı bilinmektedir.

Distopyalar, gözetim ilişkilerinin korumacı ve kontrol amaçlı yapılan iki yüzünü anlamak için rehberdir. Çalışmada geleceği ve bugünü tahlil etmede başvurulmuş distopya eserleri, günümüz dünyasını anlamak, üretmek ve yeniden üretmek için temel argümanları ve eleştirel yaklaşımları içerisinde barındırmaktadır. Hayat Eve Sığar'da her ne kadar virüsün yayılmasını sınırlamak ve farkındalık yaratmak adı altında hayata geçirilmiş olsa da gözetim ilişkileri yönünden distopyalardan alıştığımız yöntemlerle benzerlikler taşımaktadır. Pandemi süreci, gözetim ve kontrol politikalarını hayata geçirmek adına oldukça elverişli gerekçelere sahiptir ve küresel alanda bir dönüm noktası yaratmıştır. Bu sebeptendir ki, virüsün etkilerinden ve onun 'kontrol amaçlı' gelişen gözetim sistemlerinden ülkenin en ücra köşeleri bile muaf değildir. Dünya genelinde alınan önlemler ve yapılan çalışmalara bakıldığında bu uygulamaya benzer sistemlerin çok daha önce hayata geçirildiği ve böylece kontrol ve gözetim politikalarının kamusal ve özel alan dışında sağlık sektörünü de kapsayarak kesintisiz hale geldiği görülmüştür. Bu gelişmeler, devletlerin birey üzerindeki gözetimini arttırıcı ve sağlık bilgilerinin mahremiyeti de dahil her türlü özel alanı aşındıran uygulamaların yaygınlaştığına bir işarettir.

Toplumun bu uygulamalar vasıtasıyla gözetilmesi bir yana hastaların bilgileri diğer vatandaşlar tarafından denetlenebilir hale gelmiştir. Kontrol amaçlı gözetim uygulamalarının gelişmesiyle topluluk ve toplumsallık önemini gittikçe kaybetmekte ve kişiler arası mahremiyet ise yok olmaktadır. Kişisel sağlığı korumak için toplum sağlığı yitirilmiştir. Covid-19 döneminde her gün ölü sayılarını inceleyen ve bu konuda (özellikle evde sağlıklı olanlar) iddiaya giren insanlar toplumsal kaygı ve yardımlaşma duygularını da kaybetmiştir. Öte yandan vatandaşlık, yani kamusal alanda görünebilir olmak olgusu da değersizleşmekte ve önem kaybına uğramaktadır. Sanal ortamlar ise tam tersi bir yükselişle fiziksel ortamların yerine geçmiştir. Covid-19, insanların evlere kapandığı, el ele tutuşamadığı ve insan ilişkilerindeki güven duygusunun zedelendiği bir dönem olarak kontrol amaçlı gözetimi kolaylaştıran kapatılma uygulamalarını meşrulaştırmıştır.

Geleceği gören distopyalar, günümüz insanının sürekli gözetleniyor oluşunun, onların davranışlarına ve karakterine doğrudan etkilerde bulunduğunu gerçekçi bir tasvirle önümüze koyar. Bugün veri gözetimini bir sorunsal olarak ele almamızdaki neden, toplumun kimler tarafından izlendiği, toplanan enformasyonun ne için ve nasıl kullanılacağı konularında soru işaretlerimizin giderilememiş olmasındandır. Bu dünyada etkin özneler olamayan ve hayatın etkin bir öznesi olarak konumlanamayan insan, distopik yazının öngördüğü biçimde bir geleceğe mahkûm edilmiş olabilir. Dijital gözetim teknolojilerinin hayatımızı kapsayan boyutlarıyla baş edebilmek için, önce insan olarak hâkim hayat tarzının karşısında söz sahibi özneler olabilmek, sonrasında ise siber güvenlik uygulamalarının önemini kavrayarak bu konuda önlemleri hızla almak gerekmektedir. Bedene ve mekâna dair mahremiyet ihlallerine karşı farkındalık seviyesini arttırmak insan ruhuna iyi gelen uygun bir çaba olacaktır. Bu çaba anonim kalınabilen, kişisel haklara saygılı, kullanıcıya güvenlik amaçlı toplanan verilerin

depolanma süreçleri hakkında daha şeffaf olabilen ve pandemi sonrası özel verilerin silineceğini garanti eden uygulamaları kullanırsak başarıya ulaşabilir.

Kaynaklar

- Agamben, G. (2018). *İstisna hali* (K. Atakay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Aslantunalı, M. (2019). *Teknopolis, akıllı makineler dağınık zihinler*. İletişim Yayınları.
- Aytekin, Ç. & Yandım, D. (2017). Yeni iletişim ortamlarının ekonomi politikası bağlamında ağır zorlayıcılığı üzerine bir araştırma. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 1-29.
- Bacon, F. (2011). *Yeni Atlantis* (Ç. Dürüşken, Çev.) Kabalcı Yayınları.
- Baldini, M. (2000). *İletişim tarihi* (G. Batuş, Çev.). Avcıoğlu Basım.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan hayat* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2016). *Akışkan gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- BBC News Türkçe (2020, 12 Mayıs). Koronavirüs sözlüğü: Hangi terim ne anlama geliyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52630571>.
- BBC News Türkçe (2022, 26 Eylül). Edward Snowden'a rus vatandaşlığı verildi. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj2x3d3716o>.
- Benjamin, W. (2012). *Fotoğrafın kısa tarihi, teknik araçlarla yeniden üretim (çoğaltma) çağında yeniden üretimi* (A. Cemal, & O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Bridle, J. (2020). *Yeni karanlık çağ, teknoloji ve geleceğin sonu* (K. Güleç, Çev.). Metis Yayınları.
- Campanella, T. (2016). *Güneş ülkesi* (S. Bağdatlı, Çev.). Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Claeys, G. (2018). *Ütopya edebiyatı* (Z. Demirsu, & D. Göl, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri* (M. Bütün, & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitapevi.
- Castells, M. (2019). *İnternet galaksisi* (T. A. Hasdemir, Düz.). Phoenix Yayınları
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu*. Ötüken Yayınları.
- Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2002). *Öteki kuram*. Erk Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin tarihi* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitapevi.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü* (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Yayınları.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B. & Taşgın, S. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Gere, C. (2019). *Dijital kültür* (A. Akın, Çev.). Salon Yayınları.
- Han, B. C. (2022). *Enfokrasi, dijitalleşme ve demokrasinin krizi* (M. Özdemir, Çev.). Ketebe Yayınları.

- Han, B. C. (2009). *Psikopolitika, neo-liberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2017). *Şeffaflık toplumu* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2020). *İktidar nedir?* (M. Özdemir, Çev.). İnsan Yayınları.
- Harari, Y. N. (2018). *21. yüzyıl için 21 ders* (S. Sıral, Çev.). Kolektif Kitap.
- Huxley, A. (2015). *Cesur yeni dünya* (Ü. Tosun, Çev.). İthaki Yayınları.
- Huxley, A. (2018). *Cesur yeni dünyayı ziyaret* (S. Kılıç, Çev.). İthaki Yayınları.
- Kafka, F. (2020). *Dava* (A. Cemal, Çev.). Can Yayınları.
- Klein, N. (2010). *Şok doktrini, felaket kapitalizminin yükselişi* (S. Özgül, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyaçılık* (A. Somel, Çev.). İmge Yayınları.
- Kumar, K. (2006). *Modern zamanlarda ütopya ve karşıütopya* (A. Garip, Çev.). Kalkedon Yayıncılık.
- Lokke, E. (2018). *Mahremiyet, dijital toplumda özel hayat* (D. Başak, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik göz, gözetim toplumunun yükselişi* (D. Hattatoğlu, Çev.). Sarmal Yayınevi.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen toplum: Günlük hayatı kontrol etmek* (G. Soykan, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları* (A. Toprak, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Marx, K. (2010). *Kapital: Ekonomi politişin eleştirisi* (Cilt 1). (N. Satlıgan, & M. Selik, Çev.). Yordam Kitap.
- Marx, K. (2014). *Grundrisse* (S. Nişanyan, Çev.). Birikim Yayınları.
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin küreselleşmesi: Güvenileştirme düzeninin kökeni* (O. Gayretli, & S. E. Karacan, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Morin, E. (2020). *Yolumuzu değiştirelim, koronavirüsün öğrettikleri* (M. Erşen, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Morozov, E. (2012). *Sosyalliğin ve umumiyetin zorbalığı: Siberflanörün ölümü*. (E. Gen, Çev.). E-skop. <https://www.e-skop.com/skopbulten/sosyalligin-ve-umumiyetin-zorbaligi-siberflanorun-olumu/568>.
- Niedzwiecki, H. (2019). *Dikizleme günlüğü* (G. Gündüç, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Orwell, G. (2010). *Bin dokuz yüz seksen dört* (N. Akgören, Çev.). Can Yayınları.
- Oskay, Ü. (2011). *İletişimin ABC'si*. Der Yayınları.
- Oskay, Ü. (2014). *Kitle iletişiminin kültürel işlevleri*. İnkılap Yayınları.
- Postman, N. (2013). *Teknopoli: Kültürün teknolojiye teslim oluşu* (M. E. Yılmaz, Çev.). Sentez Yayıncılık.

- Rigel, N. (2005). *Kadife karanlık, 21. yüzyıl iletişim çağını aydınlatan kuramcılar*. Su Yayınevi.
- Sumpter, D. (2020). *Sayılarla yenik düşmek* (Ü. Şenesen, Çev.). Yordam Yayınları.
- Sütçü, C. S. & AYTEKİN, Ç. (2019). *Veri bilimi*. Paloma Yayınları.
- Şaylan, G. (1994). *Değişim küreselleşme ve devletin yeni işlevi*. İmge Kitapevi.
- Törenli, N. (2005). *Yeni Medya, Yeni iletişim ortamı: Bilişim teknolojileri temelinde haber medyasının yeniden biçimlenişi*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Toffler, A. (2018). *Üçüncü dalga, bir fütürist ekonomi analizi klasiği* (S. Yeniçeri, Çev.). Koridor Yayıncılık.
- Tokgöz Şahoğlu, C. & Aydoğan, B. (Der.). (2020). *Konumsal medya: Dijital çağda mekân üzerine disiplinlerarası tartışmalar*. Siyasal Kitabevi.
- TTB. (2020). COVID-19 pandemisi aylık değerlendirme raporu. <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf>
- WHO. (2022, 2 November). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic: COVID-19 policy briefs. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-policy-briefs>.
- WHO. (2020, 30 July). Public health considerations while resuming international travel. <https://www.who.int/news-room/articles-detail/public-health-considerations-while-resuming-international-travel>.
- Zamyatin, Y. (2012). *Biz* (F. Arıkan, & S. Arıkan, Çev.). İthaki Yayınları.
- Zuboff, S. (2021). *Gözetleme kapitalizmi çağı, ürünün sen olduğu çağda insanın geleceği için savaş* (T. Uzunçelebi, Çev.). Okuyan Us Yayınları.

Mütevâtir Kıraat İmâmlarının Kıraat Öğretimindeki Usûlleri[†] Methods of Mutawatir Recitation Imams in Recitation Teaching

Cemil KÜÇÜK*

Öz

Bu çalışmanın amacı mütevâtir Kıraat İmâmlarının Kıraatteki usûlleri ve öğretim metotları hakkında bilgi vermektir. Kıraat ilmi, Kur'an'ın metnini ve kıraatini (telaffuzunu) farklılıkları ile ilk nâzil olduğu günden itibaren aslını muhafaza ederek bir usûl ve metod dairesinde nesilden nesile intikalini sağlayan bir ilimdir. Rasûlullah (s.a.s), Cebrâil vasıtasıyla kendisine indirilen ve öğretilen usûle göre vahyi ashâbına tebliğ etmiş; hem yazdırmış hem de kıraatini öğretmiştir. Ashâb da Rasûlullah'tan öğrendikleri şekliyle kendilerinden sonra gelen ve öğrencileri mesabesinde olan Müslümanlara hem tilâvetini öğretmiş hem de gerektiğinde izahını yapmıştır. Hz. Osman zamanında birçok beldelere gönderilen Mushaf'larla birlikte bunları Müslümanlara okuyan ve okutan muallimler görevlendirilerek kıraat eğitiminin gelişmesine öncülük etmişlerdir. Kıraat eğitim ve öğretimi konusunda ashâbın izinden giden Tabiînden ve tebeu't-tabiînden oluşan meşhur kıraat imâmı, kendilerine sahih senetlerle ulaşan mütevâtir kıraatleri onları takip eden sonraki nesillere öğretmişlerdir. Kıraat imâmının ta'lim usûlleri ashâbtan kendilerine intikal eden usûllere göre olduğu gibi onlardan sonra gelen nesiller tarafından da aynı metotla devam ettirilmiştir. Bu çalışmada sahih kıraat imâmının ve râvilerinin usûl bahsine taalluk eden ve kurala tâbi olan kıraat farklılıklarını okuma ve öğretme yöntemleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıraatler, Usûl, Kıraat İmâmı, Kıraat Eğitimi, Mushaf.

Abstract

The aim of this study is to give information about the methods and teaching methods of Mutawatir Qiraat Imams. The Messenger of Allah (pbuh) conveyed the revelation to his companions in accordance with the method revealed and taught to him through Gabriel; He both had it written and taught his recitation. The Companions, as they learned from the Messenger of Allah, both taught the recitation and explained when necessary to the Muslims who came after them and were at a distance from his students. Along with the Mushafs sent to many towns in the time of Hz.Osman, the karis who read and taught them to Muslims were appointed and they pioneered the development of recitation education. Famous recitation imams, consisting of Tabiin and Etba'u't-Tabiin, who followed the footsteps of the Companions in recitation education and training, taught mutawatir recitations that reached them with sound proofs to the next generations who followed them. In this

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye, e-posta, cemilkucuk2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8412-1162.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 08.10.2022

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 12.12.2022

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2022

Atıf-Reference: Küçük, C. (2022). Mütevâtir kıraat imâmının kıraat öğretimindeki usûlleri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 377-393.

study, the methods of reading and teaching the recitation differences, which are related to the method and subject to the rule, of the imâms and narrators of qiraat-i ashare will be discussed.

Keywords: Recitations, Methods, Recitation Imams, Recitation Education, Mushaf.

Giriş

Mütevatir kıraat imâmlarının kıraat öğretimindeki usûllerine geçmeden önce usûl kavramının ne anlama geldiğini izah etmemiz gerekmektedir.

Asl kelimesinin çoğulu olan *usûl*, birçok manalarıyla birlikte bir ilmin eğitim ve öğretiminde uygulanan “temel prensip, izlenen düzenli yol, metot ve yönetime” denir (Mutçalı, 1995: 18; Parlatır vd, 1998: 2287). Kıraat ilmi literatüründe ise “birbirine benzeyen farklı okuyuşların tümünün aynı kâideler uygulanarak tilâvet edilmesi ve öğretilmesi” şeklinde tarif edilebilir. Nitekim Zürkânî usûl kavramını, “birbirine benzeyen parçaların tümünün toplandığı veya sınıflandığı genel kâidelerin bütünü” (Zürkânî, 1995: 1/358) olarak izah etmiştir. Meselâ kaynaklarda idğâm, teshîl, imâle, terkîk, sıla ve işmâm gibi tecvîd kâideleri *usûl* başlığı altında işlenir. Bunlara *usûl* denilmesinin nedeni, bu kurallardan birinin hükmünün, diğer hepsine uygulanabilir olmasındandır.

Kur’ân’da aynı şekilde geçen ve tilâvetleri farklı olan kelimelerin hepsinde geçerli olan bu kâideler, sadece tilâvette/seslendirmede kendini göstermekte ve Mushaflarda yazı şeklinde yer almamaktadırlar. Onun içinde her kıraat imâmı kendi usûlüne göre okur ve ondan sonra gelenlerde bu kelimeleri onun usûlü dairesinde tilâvet ederler (Dağ, 2011: 58).

Kıraat ilmi, Kur’ân lâfızlarının okunuşu ile ilişkili olduğu gibi ta’limi de kendine hâs usûllerle yapılmaktadır. Mütevatir kıraatler nakle dayanır. Bir kısım Kur’ân kelimelerinin farklı şekilde okunması ilâhî müsaadeye (eş-Şu’ara 26/192-195) dayandığı gibi onların ta’lim yöntemi diyebileceğimiz arz ve sema usûlünün de ilâhî olduğu söylenebilir (el-Müzzemmil, 73/4; el-Kiyâme, 75/16-19). Nitekim Dimyâtî’nin (ö.1117/1705) kıraat ilmini, “Kur’ân lâfızlarındaki hazf, isbât, tahrik, teskîn, fasıl, vasıl, ibdâl ve bunların dışında, ancak semâ’ yoluyla sabit olabilecek telaffuz vecihlerindeki ittifak ve ihtilaf noktalarını bize öğreten ilimdir.” (Dimyâtî, 1987: 1/67) şeklinde tarif ederken, kıraat ta’limindeki bu hususa işaret etmesi önemlidir.

Bu çalışmada dökümantasyon yöntemi uygulanarak, kıraat imâmlarının temel kıraat kaynaklarında dağınık halde yer alan ve yüzyıllardır süre gelen usûlî farklılıkların öğrenimi hususundaki yöntemler hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Her bir imâmın kendine has yöntemi olduğu inkâr olunmaz bir gerçektir. Söz gelimi İmâm Nâf’ın metoduyla İmâm Asım’ın ve diğer imâmların metotları farklıdır. Bildiğimiz kadarıyla, bu konuyla alakalı olarak yapılan çalışmalar, Kıraat imâmlarının hayatları anlatılırken onların kıraatlerinin özellikleri kabilinden verilen kısa bilgiler ile sınırlı kalmıştır.

Kıraatler menşei bakımından ele alındığında, kıraatlerin doğuşuna paralel olarak eğitim-öğretimine de tarihsel perspektiften yaklaşmak gerekmektedir. Bu yönüyle kıraat ilminin eğitiminin tarihî gelişmesini incelediğimizde, farklı okunuşlara müsaadeyle birlikte Hz. Peygamber’in Kur’ân öğretimi, sahâbenin, tabînin ve meşhur kıraat imamlarının metotları hakkında kısa da olsa bilgi verilecektir.

Kur'ân'ın lâfızlarıyla yani kıraat ve tilâvetiyle ilgilenen temel iki ilim vardır. Bunlar, tecvîd ve kıraat ilmidir. Tecvîd, Kur'ân kelimelerinin nazil olduğu ve Cebrâil'in öğrettiği orijinini koruyacak şekilde okunmasını sağlayan bir ilimdir. Her harfin mahreç ve sıfatlarını belirleyerek bu harflerin ne şekilde okunması gerektiği ile ilgili usûl ve esaslara uygun okunmasını sağlar. Diğer bir ifade ile Kur'ân'ın lâfızlarını tahrip ve tahriften koruyan ve güzel okunmasını temin eden bir sanattır. Kur'ân'ın metnini ve kıraatini (telaffuzunu) ilk nâzil olduğu günden itibaren aslını muhafaza ederek nesilden nesile intikalini sağlayan ve nakle dayanan kıraat ilmi, vahiyyle gelmiş, mütevâtiren sâbit olmuş, bir takım usûl ve esaslar dairesinde bu farklı kıraatleri tespit eden ve bu ölçülere uymayanları ise dışarıda tutan bir ilimdir. Dolayısıyla kıraat ilmi sayesinde Kur'ân'ın vahiy kaynaklı olan, bu okuma şekilleri hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar korunmuştur

Kur'ân, kıraat yönünden hem nüzûl şekli hem de lâfız ve mana ilişkisi bakımından diğer ilâhi kitaplara göre kendine hâs özellikler ve farklılıklar arz etmektedir. Kur'ân kelimelerinin kıraatındaki bu farklılıkların ve özelliklerin tümü vahiy kaynaklı olup Hz. Peygamberin (s.a.s.) Cebrâil'den (a.s.) aldığı şekilde okumasından ibarettir.

Kıraat ilmini kendinden sonraki nesillere aktaran Sahâbe-i kirâm, Kur'ân kıraatını Rasûlullah'tan farklı şekillerde öğrenmişlerdir. Çünkü Kur'ân lâfızları birbirinden farklı ve değişik şekillerde okunabiliyordu. Ashâbın bir kısmının öğrendiği farklılıkları diğerleri tarafından meşguliyetinin ve sahip olduğu konum nedeniyle bilinmeyebiliyordu. Onun için de ashâbın Hz. Peygamber'den kıraatleri elde edişleri farklı oluyordu.

Kıraat Farklılıklarının Kaynağı ve Çeşitleri

Muhtelif beldelere Kur'ân öğretmek için dağılan ashâbtan her biri öğrendikleri kıraat şekillerini öğretiyordu. Böylece birbirinden farklı kıraat şekilleri ortaya çıkmış oluyordu (Karaçam, 2007: 211-213).

Kur'ân kelimeleri, kıraat/okuyuş farklılıkları yönünden iki şekil arz etmektedir. Bu özellik ve farklılıkların bir kısmı Arapçanın lehçe farklılıklarına uyarken bazıları bu kuralın dışında tamamen Cebrâil'in öğrettiği şekildedir (Zerkeşi, ts.:1/211-213; Âlu İsmail, 2000: 64-70).

Kıraat farklılıklarının kaynağını teşkil eden yedi harfin mahiyetinin ne olduğu net bir şekilde izahı olmadığından, kıraatlerin kaynağı konusu, Kur'ân tarihinin en önemli meselelerinden birini oluşturmaktadırlar.

Ancak şu tespiti burada zikretmemiz gerekmektedir. O da yedi harfin mahiyeti hakkında fikir birliği olmamakla beraber, kıraat farklılıklarının kaynağının yedi harf ruhsatı olduğu hususunda görüş birliği olduğunu görmekteyiz (Küçük, 2018: 207-228).

İbn Kuteybe (ö.276/889), Ebû Bekr el-Bakillânî (ö.403/1013), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 535/619) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi kıraat ilmi otoritelerinin bu husustaki çalışmalarına bakıldığında yedi harf ruhsatının, lehçe farklılıklarından, müteradif kelimelerin kullanılmasına ve mana ile kıraate kadar geniş bir alanı kapsayan bir ruhsat olduğu görülmektedir (Maşalı, 2016: 17).

İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre Ebû'l-Abbas el-Mehdevî'nin (ö. 440/1048) yedi harften kaynaklanan kıraat farklılıklarının genelde iki gruptan oluştuğunu söylemektedir:

Birincisi, ziyade ve noksanlığı, tebdîl yani bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılması, takdim-te'hir den meydana gelen kıraat farklılıkları.

Ziyade; “ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ (فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ) ” (el-Bakara, 2/197).

Noksanlık; “ (۱) حَمَّ (۲) عَسَقُ (سِق) ” (eş-Şûrâ 42/1, 2).

Takdim-te'hir; “ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (إِذَا جَاءَ فَتْحُ اللَّهِ وَ النَّصْرُ) ” (en-Nasr, 110/1).

Aslında bu kabil okuyuşlar Kur'ân kıraati olarak kabul edilmediklerinden üzerinde icmâ olunan Mushaf'a alınmamışlardır.

İkincisi, bugün kıraat olarak okunan ve Mushaf imlâsının imkân verdiği ölçüler dâhilinde olan farklılıklardır ki bunlar; izhâr, idgâm, revm, işmâm, kasr, med, tahfif, teşdîd, hareke değişimi ve harf değişimi gibi farklılıklardır (İbnü'l-Cezerî, 2006: 26-27).

Kıraat farklılıklarının çoğunluğunu lehçe farklılıkları teşkil etmektedir. Bu da birçok kıraatçıyı, yedi harf ruhsatının, Kur'ân'ın çeşitli lehçeler ile okumasından ibaret olduğu düşüncesine sevk etmiştir (Ebû Ubeyd b. Sellâm 1995: 2/168-169; İbn Kuteybe, 1973: 39-40).

Yedi harf ruhsatının tabii bir sonucu olarak kıraat farklılıklarının meydana geldiği görüşünde olan âlimler, Allah Rasûlü'nün bu farklılıkları bizzat göstermiş ve kıraat farklılıklarının tamamının bizatihi kendisi okumuş olduğu görüşündedirler (el-Umânî, 2006: 8). Ebû Amr ed-Dânî 'ye (444/1053) göre Hz. Peygamber (s.a.s) her sene Kur'ân'ı Cebrâil ile karşılıklı mukabele ederken, Cebrâil O'na her seferinde bir kıraat getirmekte ve kıraat vecihlerini okumakta idi. Hz. Peygamber ümmete bu vecih ve kıraatlerin içinden kendilerine kolay geleni tercih etmelerini ve okumalarını müsaade etmiştir. Tümü'nün Allah'tan indirildiğini söylemiş ve tümüne iman etmelerini istemiş ve dolayısıyla bu kıraatlerin ve vecihlerin hepsi de Hz. Peygamber tarafından hem okunmuş hem de okutmuştur (ed-Dânî, 1997: 46, 53).

Rasûlullah'ın Okuma Şekli ve Öğretim Metodu

Kur'ân'ın nüzûlü ile birlikte kıraatinin de Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygambere indirildiği ve Hz. Peygamberin de kendisine vahyolunan Kur'ân'ı hem ezberlediği hem de ashâbına öğrettiği bir vaki'dir (Küçük, 2021: 40-59).

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı okuması, ezberlemesi, öğretmesi ve kitâbeti Vahyin kendisine bildirmesi ile başlamış ve çeşitli safhalar halinde öğretimini devam ettirmişti. Hz. Peygamber'e vahiy getiren Cebrâil, aynı zamanda nasıl okunacağını öğrettiği gibi gerektiğinde ona açıklamasını da yapıyordu. Kur'ân'ın tamamının Melek ile Peygamber'e vahy edilmesinin temel hikmeti, Cebrâil'in ona tilâvetini de öğretmesidir. Diğer bir ifade ile onun Peygambere mu'allimlik yapmasıdır. Nitekim senede bir defa, peygamberliğin son senesinde ise iki defa karşılıklı olarak Kur'ân'ı mukabele ile okumaları da bunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı ezberlemesi kesbi değil vehbîdir. Rasûlullah, semâ ve arz metoduyla Cebrâil ile öğrenirken aynı zamanda ilâhî bir mevhibe olarak da ezberliyordu (el-Kıyâme, 75/17). Vahiy alma işlemi bittikten sonra, Peygamberimiz ashâbı çağırarak onlardan yazmaları için okur, yazdırır ve ezberlettirirdi. Gerektiğinde sahâbeye de okumaları için tekrarlatır ve böylece onlara da öğretmiş olurdu (Tetik, 1990: 31-32).

Kur'ân'ın tadrîcî olarak nâzil olması, Rasûlullah'ın namazlarda okuması ve Müslümanlara okutması ayrıca ashâbın çok istekli bir şekilde öğrenme ve öğretme iştiağı sağlam bir şekilde ezberlenmesine ve muhafazasına sebep oluyordu.

Hiz. Peygamber, Kur'ân'ı çeşitli zamanlarda ve mekânlarda kendi okuduğu gibi bazen de sahâbeye okutuyordu. Nitekim bir defasında İbn Mes'ud, Hiz. Peygamberin kendisinden Kur'ân okumasını istediğini söylediği gibi bir defasında da Ubey bin Ka'b'ı çağırarak "sana Kur'ân okumakla emrolundum" demiştir. Yine İbn Mes'ud Hiz. Peygamberin bizzat ağzından yetmiş sure öğrendiğini rivayet etmiştir (Küçük, 2021: 40-59). Rasûlullah'ın asıl görevi ve temel gayesi kendisine verilen risâlet görevini tebliğ etmektir (el-Mâide, 5/67). Bu da en başta Kur'ân'ı insanlara okumak, açıklamak ve öğretmekle oluyordu (el-Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/161; en-Nahl, 16/44).

Hiz. Peygamber, vahyin emrini yerine getirerek, Kur'ân'ı tertîl ile okur ve okuturdu (el-Müzzemmil 73/4). Hiz. Enes (r.a), Allah Rasûlü'nün okuyuşu hakkında sorulan bir soruya, 'uzatılması gereken harfleri uzatırdı' diyerek bismelenin okuyuş şeklini açıklamıştır (Buhârî, 1981: 26). Hiz. Hafsa ve Ümmü Seleme 'den gelen rivayetlerde de onun durarak âyet âyet okuduğunu, vakfedilmesi gereken yerlerde vakf ettiğini söyleyerek onun adeta tecv' din en önemli konularından biri olan vakf ve ibtidâyı öğrettiğini bize bildirmektedir (İbn Hanbel, 1985: 288, 302). Rasûlullah, vahyi tadrîcen aldığı gibi öğretiyordu. O'nun Kur'ân öğretimi Usûlü şu şekilde formüle edilebilir: tadrîc, tertîl, sema, arz, tilâvet, kitâbet ve hıfz.

Hiz. Peygamber, Cebrâil ona vahiy okuduğunda onu dinler ve o gidince de okunan vahyi kendisine okunduğu gibi ezberlemiş olurdu (Buhârî, 1981: 5).

Hiz. Peygamber, Kur'ân eğitim-öğretimini bireysel yaptırdığı gibi Mescid-i Nebevî'de ve ona bitişik olan suffa da ashâba toplu olarak yaptırıyordu. Hatta Ubâde b. Sâmit gibi bazı sahabiler Rasûlullah'a Kur'ân öğretiminde yardımcı oluyorlardı (el-İsfehânî, t.s.: 1/42). Zamanla kıraat öğretiminde Mus'ab b. Umeyr, Mu'az b. Cebel, Amr b. Hazm ve Ebû Ubeyde b. Cerrah gibi ashaptan bazıları mu'allimlik yapacak duruma geldiler (Ünal, 2005: 42). Ashâbtan Abdullah b. Mes'ud, Ubey b. Ka'b, Ebû'd-Derda, Osman b. Affan, Ali b. Ebi Talip, Ebû Musa el-Eş'arî ve Zeyd bin Sâbit Kur'ân'ı bizzat Rasûlullah'ın ağzından dinleyerek ezberlenmişlerdi. Bu sekiz sahâbî aynı zamanda kıraat-ı 'aşere imâmlarının senetlerinde ikinci halkada yer almaktadırlar (ez-Zehebî, 1995: 42). Hiz. Peygamber Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiği konusunda ashâbtan bazılarına örnek veriyordu. Meselâ bir defasında, "kim Kur'ân'ı nâzil olduğu gibi okumak isterse İbn Ümmü Mektum (İbn Mes'ud) okuyuşu gibi okusun" demiştir (İbn Hanbel, 1985: 25-26). Âlimler burada İbn Mes'ud'un tertîl üzere okuduğunu söylerler (es-Sehâvî, 1987: 437).

Rasûlullah Kur'ân'ı tecvîd ile okuduğu gibi ashâbına da bunun uygulamasını öğretiyordu (Tetik, 1990: 23). Ashâb da Rasûlullah'tan semâ yoluyla öğrendikleri gibi diğer insanlara öğretmişlerdir. Kur'ân kıraati konusunda ashâbın ileri gelenlerinden biri olan İbn Mes'ud'un söyle dediği rivayet edilmiştir, "Kur'ân'ı tecvîd üzere okuyunuz ve güzel sesle süsleyiniz" (İbnü'l-Cezerî, 2006: 210). Rasûlullah Kur'ân'ı güzel sesi ile süslediği gibi güzel sesle okumayı birçok hadisinde istemiş, güzel sesle okumayı da beğenmiştir (Buhârî, 1981: 30).

Ashâb da Rasûlullah 'tan öğrendikleri şekli ile kendilerinden sonra gelen ve öğrencileri mesabesinde olan Müslümanlara hem tilâvetini öğretmiş hem de gerektiğinde izâhını yapmışlardır.

Ashâbın kıraat öğrenmeleri çeşitli şekillerde olmuştur. Hz. Peygamber'den bizzat kıraat öğrenen olduğu gibi başka sahâbelerden alanlarda olmuştur. Rasûlullah 'tan yalnız bir kıraat alan/öğrenen olduğu gibi birden fazla alanda olmuştur. Ashâbdan bazılarının diğerlerinin öğrendiklerinden haberdar olmamaları kıraat farklılıklarına da neden olmuştur. Onun için ashâb arasındaki rivayet farklılıkları kendilerinden sonraki dönemlere de yansımıştır. İbnü'l-Cezerî 'nin de dediği gibi kıraat alanında âlim olanlar çoğalarak çeşitli beldelere ve şehirlere dağıldılar, bunlar arasında rivayeti ve dirayeti ile meşhur olanlar takva ve ahlâkı ile temâyüz edenler öne çıkarak kıraat imâmı olmaları ile tanınmaya başladılar. Sahih kıraat kriterlerine hakkıyla uyanlar, toplumun içerisinde kendilerine uyulmaya hak kazanan şahsiyetler oldular (İbnü'l-Cezerî, 2006: 9).

Tâbiîn Devrinde Kıraat Eğitim-Öğretim Usûlü

Ashâb Rasûlullah'tan (s.a.s) aldıkları Kur'ân eğitimini, onun kıraatini gittikleri bölgelerde aynı usûl ile öğrencilerine öğretmişlerdi. Özellikle kıraat ilminde uzmanlaşarak kurra' makamında olan Abdullah b. Mes'ûd Kûfe de, Ubey b. Ka'b ve Ebû'd-Derdâ Şam'da, Ebû Musa el-Eş'arî Basra'da Kur'ân öğreticiliği yapmışlardır.

Ashâbtan kıraat öğrenen işlerinde bazı kıraat imâmının da bulunduğu onlarca tâbiîn vardı (Zehebî, 1995: 43-81). Hz. Osman zamanında kendini gösteren kıraat ihtilafları tâbiîn devrinde İmâm Mushafın varlığıyla önemli ölçüde kıraat birliği sağlamıştır.

Rasûlullah'ın öğreticiliğinde olduğu gibi tâbiîn devrinde de arz ve semâ usûlü ile eğitim-öğretim devam etmiştir. Mesela tâbiînden de olan Kûfe ekolünün imâmı olan Asım, kıraatini arz yoluyla Zirr b. Hubeyş ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den almıştır (İbnü'l-Cezerî, 1974: 347).

Tabiîn ve tebeu't-tâbiîn devrinde bazı insanlar kıraatleri öğrenme ve öğretme konularında ileri çıkarak kıraat imâmı konumuna yükselmişlerdir. Bu devirde kıraat ilminin tespit ve talimi kâide ve usûlleri de tespit edilmeye başlanmıştır.

Tâbiînin ashâbtan aldığı kıraat eğitimi usûlünü onlardan sonra gelen tebeu't-tâbiîn neslinin de aynı şekilde uyguladıklarını görmekteyiz mesela, Zirri b. Hubeyş kıraatı İbn Mes'ud'dan âyet-âyet öğreniyorken, Ebû Abdurrahman es-Sülemî onar âyet öğretiyordu. (Zehebî, 1995: 46-47).

Etba'u't-tâbiîn de, tâbiîn neslinde olduğu gibi imâm mushafını baz almışlardır. Bu da Müslümanlar arasında birleştirici olmuştur.

Bu dönemde diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi kıraat ilmi de sistematik bazı esas ve kurallara bağlanmış, gerek toplu gerekse de bireysel usûllerle öğrenimi sürdürmüşlerdir. Bu dönem sahîh ve sahîh olmayan kıraatleri birbirinden ayıran birtakım ölçü ve kriterlerin oluşturulduğu dönem olduğu gibi kıraat imâmının da öne çıktığı dönemdir.

İlk zamanlar bugünkü şekli ile tasnif edilmemiş olan kıraatler, hafızlar ve kıraat imâmîleri tarafından şifâhen naklediliyordu. Ancak daha sonraki zamanlarda tedvîn edilmeye başlanmıştır. Bu cümleden olarak ilk defa kıraat-ı seb'a imâmîlerini bir arada İbn Mücâhid ele almıştır. İbn Mücâhid (324/936), Kitabu's-Seb'a fî'l-Kıraat adlı eseriyle büyük kabul görmüştür. İbn Mücâhid'in kitabında düzenlemesine göre Medine'de Nâfi', Mekke'de İbn-i Kesîr, Kûfe'de Asım, Hamza, Kisâi, Basra'da Ebû Amr ve Şam'da İbni Amir kıraat-ı seb'a imâmîleridir.

İbn Mücâhid'in bu tasnifi ulemâ tarafından gayet beğeni kazanmış, kabul görmüş ve onun tasnifi günümüze kadar devam etmiştir. Daha sonraları en-Nisabûrî (470/1077) tarafından Ebû Ca'fer, Ya'kup ve Halef'te sahîh kıraatler kategorisine alınmış ve özellikle İbnü'l-Cezerî ile birlikte sahîh kıraatler içinde sayılmış ve bu kıraatler kıraat-ı 'aşere olarak ümmet tarafından benimsenmiş ve eğitimde bu kıraatler üzerinden devam etmektedir (Mekkî b. Ebi Tâlib, t.s.: 64).

Mütevâtir Kıraat İmâmîlerinin Kıraat Eğitimindeki Usûlleri

Kırâat imâmîleri, Kur'ân-ı Kerîm'in edâsı yönüyle birçok hususta ittifak ederken bazı konularda farklı uygulamalarda bulunmuşlardır. Kıraat ulemâsı, lâfızlarda ki bu telaffuz farklılıklarını *Usûlî* ve *Ferşî* farklılıklar olmak üzere iki grupta ele almışlar. Kur'ân nazımının telaffuzu hususunda okuyuş farklılıklarının söz konusu olduğu yerlerde her kırâat imâmînin belli bir yöntem dâhilinde tercih ettikleri okuyuş tarzları kırâat ilminde *usûl farklılıkları* olarak ifade edilmektedir. Usûl farklılıkları tefhim, terkîk, idğâm, teshil, med, imâle ve işmâm gibi kelimelerin seslendirilmeleriyle ilgili farklılıklara denir. Bu tür farklılıklar daha çok seslendirme ile ilgili oldukları için, bunlara fonetik farklılıklar da denir. *Ferşî farklılıklar* ise Mushafta dağıntık bulunan, kelimelerin iskeletlerinde ve okunuşlarında meydana gelen ve bir kurala bağlı olmaksızın yalnızca nakle dayanarak okunan farklılıklardır (Ünâl, (2019: 20).

Biz bu çalışmamızda yer ve zaman sınırlılığından dolayı ancak yedi kıraat imâmînin usûl farklılıklarında izledikleri metotlarını ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

İmâm Nâfi'nin (159 / 775) Kıraatteki Usûlü

Medine imâmî olan Nâfi' b. Abdirrahman b. Ebî Nu'aym kıraatı tâbiînden almıştır. İmâm Nâfi'nin kıraatinde iki usûlü vardır; bunlardan birini Kâlûn'a diğerini de Verş'e öğretmiştir.

İmâm Nâfi'nin Kâlûn (220 / 835) Yoluyla Gelen Kıraatindeki Usûlü

1. Kâlûn, Tevbe suresi hariç tüm sureleri besmele ile okur. Enfal'den Tevbe'ye geçiş yaparken, besmele okumadan; Kat', sekt ve vasl olmak üzere üç vecihle okur (İbnü'l-Cezerî, 2006: 264; Ed-Dânî, 2015: 17).

2. Çoğul/cemi' mîminden sonra gelen kelimenin ilk harfi, ister hemze ister başka harf olsun, harekeli bir harf ise bir vâv harfi ilave edilerek vasıl halinde med yaparak okur (İbnü'l-Cezerî, 2006: 271-274-305). “ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ” (Bakara, 2/6)

3. Medd-i munfasılî kasr ve tevassut ile okur (el-Kâdî, 2013: 17); “ وفي أنفسكم ” “ قوآ ” “ يَا أَيُّهَا ” “ وفي أنفسكم ”

4. Aynı kelimedede gelen iki hemze arasına bir elif getirerek ikinci hemzeyi teshîl ile okur. İkinci hemze; fethalı “ءأنتم”, esreli “إنكم” veyâ ötreli “قُلْ أُوْنِبْتُكُمْ بِخَيْرٍ” olabilir (İbnü'l-Cezerî, 1972: 210).

5. İki ayrı kelimelerde art arda gelen hemzelerden ikisinin de harekesi fetha olursa birinci elifi iskât ederek okur; “نَمْ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ” (Abese, 80/22). Yine aynı şekilde bu eliflerin harekesi esre ve ötre de olursa birinci elifi iskât ederek okur. Birinci hemzeyi teshîl ile ikinci hemzeyi tahkîk ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 210); “وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءٌ أُولَئِكَ” (Ahkâf, 46/32).

6. Art arda gelen iki hemzenin harekesi farklı olursa beş durum söz konusu olur. Şöyle ki; birincisi fetha, ikincisi kesra olduğu zaman ikinci hemzeyi teshîl ile ve elif ve yâ arası bir sesle okur; “وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ” Birinci hemze meftûh, ikinci hemze mazmûm olursa ikinci hemzeyi teshîl ile elif ve vâv arası bir sesle okur; “كلما جاء امة”. Birinci hemze maksûr, ikinci hemze meftûh olursa ikinci hemzeyi tam bir yâ harfi olarak okur; “من السماء اية” Eğer ikinci hemze meftûh ilk hemze mazmûm olursa ikinci hemzeyi tam bir vâv harfi olarak okur; “لو” Eğer ikinci hemze maksûr, birinci hemze mazmûm olursa ya teshîl ile ya da vâv harfine çevirerek okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 210-215); “يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى”

7. Zâl “ذ” harfini ت tâ harfine idğâm ederek okur. اِتَّخَذْتُمْ

8. Kur’ân’da geçen bütün تورا kelimelerini küçük imâle ile okur.

9. İzafet yâ’sı alan bir kelime kendisinden sonra fethalı, esreli, ötreli hemze veya harf-i tarif ile başlayan bir kelime ile yan yana gelirse yâ harfi fethalı okunur; fetha ile “إِنِّي أَعْلَمُ”, esre ile “مَنْيَ إِنَّكَ”, ötre ile “إِنِّي أُرِيدُ” harf-i tarif ile “لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ”, Hûd suresi “يَوْمَ يَأْتُ” ve Kehf suresinde “ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبِغُ” gibi yerlerde geçiş yaparken kelimenin sonuna ziyâ de yâ’ları ekleyerek okur; ما كُنَّا نَبِغِي: ما كُنَّا نَبِغُ gibi (İbnü'l-Cezerî, 2006: 2/170; İbnü'l-Kâsîh, 1954: 174-175).

İmâm Nâf'nin Verş (197/812) Yoluyla Gelen Kıraatindeki Usûlü

1. Kâlûn gibi Tevbe suresi hariç bütün sureleri besmele ile ve üç vecih; Kat', sekte, vasl ile okur.

2. Medd-i muttasılı ve medd-i munfasılı işba' (tûl) okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 210).

3. Hemzeden önce gelen harf-i lîni tevassut ve tûl ile okur. Verş dışında hiçbir kıraat imâmı böyle okumaz (ed-Dabba', ts: 132).

4. Aynı kelimedede art arda iki hemze geldiği zaman ve harekesi meftûh olduğunda aralarına bir hemze koymadan ikinci hemzeyi harf-i medde çevirerek ve teshîl ile okur. Ancak harekesi maksûr veya madmûm olursa yalnızca teshîl ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 210-215).

5. Ayrı iki kelimedede art arda gelen ve harekeleri aynı olan hemzelerden ikincisini teshîl ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 210-215).

6. Ayrı iki kelimedede art arda gelen ve harekeleri farklı olan iki hemzeden ikincisini Kâlûn gibi harf-i medde çevirerek ve teshîl ile okur (el-Kâdî, 2002: 18).

7. Kelimenin başında gelen sâkin elifi, bazı istisnaları olmakla beraber, harf-i medde çevirerek okur: يَوْمَنونَ يُؤْمِنونَ gibi. Kelimenin başında, dammeli bir harften sonra gelen meftûh

hemzeyi vâv harfine çevirerek okur: موجلا gibi (İbnü'l-Cezerî, 1972: 34-35; ed-Dânî, 2015: 56-57).

8. Cemi' mimiyle biten bir kelimedden sonra kat' hemzesi gelirse mim harfini uzatarak okur: منهم اميون ، منهمو gibi (İbnü'l-Cezerî, 1972: 42; a.mlf, 2006: 271-274).

“قد” kelimesinden sonra “ض” ve “ظ” harfleri gelirse “د” harfini bu harflere idğâm ederek okur: فَتَقْظَلْ - فَتَقْضَلْ ، فَتَقْظَلْ

Müenneslik tâ'sını “ظ” harfine, “ذ” harfini “ت” harfine idğâm ederek okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 46-47; ed-Dânî, 2015: 22-24) :

كَانَتْ ظَالِمَةً ، كَانَتْ ظَالِمَةً - أَخَذْتُمْ ، أَخَذْتُمْ

9. Aslı yâ olan elif-i maksûreleri iki vecihle; tahkîk veya küçük imâle ile okur: الهدى- . Eğer elif-i maksûre râ harfinden sonra gelirse küçük imâle ile okur (İbnü'l-Cezerî, 2006: 30): اشترى - النصرارى

10. Kelimenin sonunda gelen meksûr bir râ harfinden önce gelen elifleri küçük imâle ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 70): الابرار- الاشرار- ابصارهم - ديارهم

11. Meftûh veyâ sâkin ط, ص ve ظ harflerinden sonra gelen lâm harflerini kalın okur; الصلاة - يصلى - بطل - مطلع - ظلم - و لا يظلم . Râ ve lâm harflerini Verş dışında hiçbir kıraat imâmı böyle okumaz (İbnü'l-Cezerî, 2006: 90-95).

12. Verş de izâfe ve ziyâde yâ'larını Kâlûn gibi okur. Ancak bazı yerlerde farklıdır.

13. Ayrıca Verş'te nakil vardır. Yani hemzeden önce sâkin bir harf geldiği zaman hemzenin harekesini kendinden önceki sâkin harfe verir (el-Kâdî, 2002: 21);

قَدْ اَفْلَحَ - اَلْاَرْضِ

İbn Kesîr'in (120 / 737) Kıraatteki Usûlü

Abdullah b. Kesîr, kıratını Hz. Ömer, Ubey b. Ka'b ve Abdullah b. Sâib'den almıştır. Mekke kıraat imâmı olarak bilinir.

Kâlûn gibi Tevbe sûresi hariç bütün sureleri besmele ile okur.

1. Cemi' mimi, eğer ardından harekeli bir harf gelirse, bir vâv ilave eder ve tek vecihle uzatarak okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 51; İbnü'l-Cezerî, 2006: 305).

2. Hâ “ه” zamirinin harekesi ötre veyâ esra olur, kendinden önceki harf sâkin ve kendinden sonraki harf harekeli olursa uzatarak okur. (İbnü'l-Cezerî, 1972: 42; a.mlf, 2006: 310): منه آيات , فيه هدى

3. Medd-i munfâsılı kasr ile medd-i muttâsılı tevassut ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 210).

4. Aynı kelimedde yan yana gelen iki hemzeden ikincisini araya bir hemze koymadan teshîl ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 53).

5. Aynı kelimedde art arda gelen ve harekeleri aynı olan hemzelerde râvilerinden Bezzî Kâlûn gibi okur. Kûnbul ise ikinci hemzeyi teshîl ile okur: هؤلاء ان . Veya Verş gibi harf-i medd yapar (İbnü'l-Cezerî, 1972: 53).

6. Hemzelerin harekesi ayrı olunca da her iki râvisinden gelen rivayete göre Verş ve Kâlûn gibi ikinci hemzeyi ibdâl ile okur (el-Kâdî, 2002: 18).

7. İzafet yâ'sından sonra meftûh bir kat' hemzesi veya hemze-i vasl veya elif- lâm takısı olan veya olmayan bir kelime gelirse izafet yâ'sını meftûh okur: "اني اعلم"

8. Bazı ziyade yâ'larını hem vasl halinde hem de vakf halinde okur.

9. Açık tâ'ları (ت) yuvarlak tâ (ة) gibi durduğunda hâ (ه) okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 76; ed-Dânî, 2015: 60).

Ebû Amr'ın (154 / 770) Kıraatteki Usûlü

Ebû Amr b. el-A'lâ el-Mâzinî, Basra imâmıdır. Öğretiminde arz ve semâ usulünü uygulamış ve kolaylık yolunu tercih ettiği rivayet edilmiştir (İbnü'l-Cezerî, 1974: 1/289; Tetik, 1990: 66). Öne çıkan ve kıraatini nakleden iki râvisi Sûsî ve Dûrî'dir.

1. Ebû Amr'da Tevbe hariç bütün sureleri besmele ile okur.

2. Sûsî rivayetinde belli bazı şartlarda idğâm-ı misleyn "الرحيم ملك", idğâm-ı mütekâribeyn "و شهد شاهد" ve idğâm-ı mütecâniseyn "ربكم اعلم بكم" yapar (İbnü'l-Cezerî, 2006: 13-14; ed-Dânî, 2015: 41-42).

3. Her iki râvisi de medd-i muttâsılı tevassut ile okur (İbnü'l-Cezerî, 2006: 313).

4. Dûrî, medd-i munfâsılı hem kasr hem de tevassut ile okurken; Sûsî, sadece kasr ile okur (İbnü'l-Cezerî, 2006: 313).

5. Aynı kelimedede art arda gelen hemzelerin arasına bir hemze koyar ve ikincisini teshîl ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 53).

6. Ayrı kelimelerde art arda gelen ve harekeleri aynı olan hemzelerden birincisini düşürerek (iskât) okur (el-Kâdî, 2002: 31).

7. Bu hemzelerin harekeleri farklı olduğu zaman da İbn Kesir gibi ikinci hemzeyi değiştirerek okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 58; ed-Dânî, 2015: 36-37). (tam bir yâ harfi yapar veya tam bir vâv harfi yaparak okur)

8. Sûsî, sâkin olan hemzeyi ibdâl yaparak okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 58; ed-Dânî, 2015: 36-37): المؤمنون - المؤمنون

9. İmam Nâfi'de olduğu gibi "ذ" ve "د" harflerini bazı harflere idğâm ederek okur. إذ كذَّبْتُمُود) gibi. Müenneslik tâ'sını bazı harflere idğâm eder, (كذَّبْتُمُود) , Mülk ve Hakka surelerindeki (هل ترى) ifadesindeki (هل ترى) kelimesinin lâmunu sonraki kelimeyle idğâm yapar (İbnü'l-Cezerî, 1972: 64; ed-Dânî, 2015: 42). (فهترى لهم).

10. Aslı yâ olan elif-i maksûreler فَعْلَى فَعْلَى veya فَعْلَى kalıplarından birinde gelirse küçük imâle ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 70; İbnü'l-Cezerî, 2006: 30.): الفئلى, سيماهم, السلوى.

Aslı yâ olan elif-i maksûre râ harfinden sonra gelirse tam imâle ile okur: النَّصَارَى, اشترى

11. Kelimenin sonunda gelen esreli râ'dan önce elif gelirse imâle yapılır (İbnü'l-Cezerî, 1972: 70): "من ديارهم"

12. Aslı yâ olan elif-i maksûre iki râ harfi arasında bulunur ve ikinci râ kelimenin sonunda ve esreli olursa tam imâle ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 70): “ إِنَّ كِتَابَ الْإِبْرَارِ ” .

13. Mushafta açık olarak yazılan ت harfini durduğu zaman yuvarlak tâ (ة) gibi “ه” olarak okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 76; ed-Dânî, 2015: 60).

14. Kendisinden sonra meftûh veya meksûr kat' hemzesi, başında elif-lâm takısı olan vasl hemzesi veya başında elif-lâm takısı olmayan vasl hemzesi geldiği zaman izafe yâ'sını meftûh okur (ed-Dânî, 2015: 63-69):

“ هرون اخي أشدد - لا ينال عهدي الظالمين - فإنه مني إلا - إني أعلم ”

İbn Âmir'in (118 / 736) Kıraatteki Usûlü

Şâm kıraat imâmlarından olan Abdullah b. Amir, tabiindendir. Kıraatini Ebû'd-Derdâ ve Muğîre b. Şihâb'tan almıştır (Zehebî, 1995: 68). Râvîleri, Hişâm ve İbn Zekvân'dır.

1. Besmeleyi okuma tarzı Ebû Amr gibidir.

2. Medd-i muttâsıl ve medd-i munfâsılı tevassut ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 52).

3. Aynı kelimedede art arda gelen ve harekesi meftûh olan ikinci hemzeyi aralarına bir hemze koymak suretiyle teshîl ile ya da tahkîk ile okur. Eğer ikinci hemzenin harekesi meksûr veya madmûm olursa araya bir hemze koyarak veya hemze koymadan tahkîk ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 28; ed-Dânî, 2015: 33).

4. Kelimenin sonunda gelen hemzeyi durduğu zaman ibdâl ile okur. Vakıf yaparken de beş şekilde durur: Tûl, tevassut, kasr, teshîl, ravm ve ravm ile teshîl (İbnü'l-Cezerî, 1972: 60).

5. Hişâm, اذ kelimesindeki ذ harfini bazı harflere idğâm ederek okur: اذ تبرا، اذ تبرا

6. Hem Hişâm hem de İbn Zekvân, nerede art arda gelirse د harfini ث (sâ) harfine; ث (sâ) harfini ت (tâ) harfine idğâm ederek okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 64).

7. “لبت، لبتت، ” ، “ و من يرتوَاب، و من يرتوَاب ” . Yine ذ ve ت harfleri nerede art arda gelirse ذ harfini ت harfine idğâm ederek okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 64); اَخْتُ، اَخْتُتْ

8. Hişâm، اناه - مشارب - عابدون - عابد - كمثل الحمار - اكراهين - المحراب - حمارك - شاء - جاء

9. Hişâm، ابراهيم kelimesindeki hâ harfini ve sonraki elifi bazı yerlerde meftûh olarak okur.

10. İbn Zekvân şu fiil ve harfleri geçtikleri her yerde imâle ile okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 73-74; ed-Dânî, 2015: 55-57).

عمران - والاكرام - كمثل الحمار - اكراهين - المحراب - حمارك - شاء - جاء

11. İbn Zekvân, Sâffât (37/123) âyetinde geçen و انّ الياس و انّ لِيَاسَ şeklinde okur (el-Kâdî, 2002: 38).

Asım'ın (127 / 744) Kıraatteki Usûlü

Küfe imâmı olan Âsım b. Eb'î'n-Necûd, kıraatini Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den almış ve ondan sonra imâmlık makamına geçmiştir. İmâm Âsım'ın râvîleri Ebû Bekir eş-Şu'be ve Hafs'dir.

1. Berâe (Tevbe) suresi hariç bütün surelerin başında besmeleyi okur. Enfâl ile Tevbe sureleri arasında besmele olmaksızın kat', sekte ve vasl olmak üzere üç vecih yapar.

2. Medd-i muttâsıl ve medd-i munfâsılda tevassut şeklinde uzatır (İbnü'l-Cezerî, 1972: 52).

3. Asım kıraatinde genelde imâle yoktur, sadece Ebû Bekr eş-Şu'be Enfâl suresinde رمى, İsrâ suresinde ونأى بجانبه ve أعمى, Mutaffifinde ران, Tevbede هار kelimelerinde imâle yapar. Hafs ise مجريها kelimesinde ر harfinden sonra gelen elifi imâle eder.

4. Şu'be rivayetinde Sâff suresinde من بعدى إسمه kelimesinde izafet yâ'sı fetha ile okunur. Yine Şu'be, Mâide suresinde أمي إلهين ve En'âm suresinde "وجهي لله" kelimesinde yâ harfini sâkin okur. Ayrıca Nûh suresinde "وَلَمَنْ دَخَلَ بُيُوتِي مُؤْمِنًا" âyetindeki "بيتي" ve Kâfirûn suresinde "ولي دين" âyetindeki "ولي" kelimelerini sâkin okur.

5. Şu'be rivayetinde ziyade yâ'lar geçişte de durunca da hafzedilir. Yine Neml suresinde (فما أتاني الله) kelimesindeki yâ hafzedilir (İbnü'l-Cezerî, 1972: 122; ed-Dânî, 2015: 65).

6. Şu'be rivayetine göre Kehf suresinde من لئنه kelimesinin dâl harfi sâkin ve işmâmla birlikte nûn ve hâ harflerini de esreli okuyarak من لئنه şeklinde okur (İbnü'l-Cezerî, 2006: 33).

Hamza'nın (156 / 772) Kıraatteki Usûlü

Âsım'dan sonra Kûfe kıraat imâmılarından olan Ebû 'Ammar Hamza b. Habib b. 'Ammâr'e'nin kıraati, İbn Mes'ûd yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Râvileri, Halef ve Hallâd'dır.

1. Her surenin sonunu kendisinden sonra gelen surenin başına vaslederek okur. Yani iki sure arasını besmele okumadan vasıl yapar.

2. Şu üç kelimedede vasl ve vakf durumunda hâ harfini dammeli okur (İbnü'l-Cezerî, 1972: 42): "إليهم ، عليهم ، لديهم"

3. نُؤَلِّهِ ، وَنُصَلِّهِ ، يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ kelimelerinde hâ harfini sâkin okur (İbnü'l-Cezerî, 2006: 1/305; İbnü'l-Cezerî, 1972: 51).

4. Medd-i muttâsıl ve medd-i munfâsılda işba' (tûl) şeklinde uzatır (İbnü'l-Cezerî, 1972: 52; a.mlf, 2006: 333).

5. Hamza'nın iki râvisi Halef ve Hallâd شيأ ve ال kelimelerinde sekte yapar. Halef ayrıca عَدَابٌ أَلِيمٌ kelimesini de sekte ile okur (İbnü'l-Cezerî, 2006: 238 vd.; ed-Dimyâtî, 1987: 130).

6. Kelimenin ortasında veyâ sonunda olsun hemzede durulduğu zaman tebdil yapar yani hemzeyi değiştirir يومنون ، ينشأ

7. Halef rivayetinde ذ kelimesinin "ذ" harfini dâl ve tâ harfine idğâm ederek okur. Hallâd ise "ج" cim harfi dışında bütün hatflere idğâm eder (İbnü'l-Cezerî, 2006: 13-14).

8. Halef ve Hallâd iki râvi de قد kelimesinin dâl'ını ve müenneslik tâ'sını bütün harflere idğâm ederek okurlar (İbnü'l-Cezerî, 2006: 13-14).

9. Mutaffifin suresinde "هَلْ تُؤَبِّ" ibaresinde "هَلْ" edatının lâm'ını "ث" sâ harfine idğâm ederek okur; "هَتُّؤَبِّ"

10. Yûsuf suresinde بل سولت لكم âyetindeki “بِ” lafzının lâm’ını sin harfine idğâm ederek okur. Yine aynı şekilde بل تأتيهم ibaresindeki lâm’ı tâ harfine idğâm eder.

11. Hallâd rivayetine “وان تعجب فعجب” ibâresindeki cezimli bâ’ harfini fâ harfine idğâm ederek okur.

12. “ذ” harfini (ت) harfine idğâm ederek okur, “إِتخَذْتُمْ”. Aynı şekilde bütün yerlerde sâ harfini tâ harfine idğâm eder; أُرْتَمَوْهَا (İbnü’l-Cezerî, 2006: 13-14).

13. Elif-i Maksûreleri imâle ile okur. الهدى، إشتري، النصارى ve yine şu kelimelerde de imâle yapar; طاب وحقاق; جاء، خاب، طاب وحقاق; من الاشرار (İbnü’l-Cezerî, 1972: 68)

14. İzâfet yâ’larını sâkin okur. İbrahim suresinde قل لعبادى الذين آمنوا âyetinde olduğu gibi (Ed-Dânî, 2015: 65).

el-Kisâî’nin (189/804) Kıraatteki Usûlü

Ebû’l-Hasen Ali b. Hamza, İmâm Hamza’dan sonra Kûfe’de kıraat İmâmı makamına yükselmiştir. Tedrisatını semâ yoluyla ve topluca yaptırdığı rivâyet edilmiştir (Zehebî, 1995: 101). İmâm Kisâî’nin meşhur iki râvisi, Dûrî ve Ebû’l-Hâris’dir.

1. Tevbe suresinin dışındaki bütün surelerin başında besmeleyi okur. Enfâl ile Tevbe sureleri arasında geçiş yaparken besmele okumadan vakf, sekte ve vasl yaparak üç vecihle okur.

2. Medd-i munfâsıl ve medd-i muttâsılı tevassut ile okur (İbnü’l-Cezerî, 2006: 135).

3. قد kelimesinin “ذ” zâl harfini, “ج” cîm harfi dışında bütün harflere idğâm eder. قد edâtının “د” dâl harfini müenneslik tâ’sını ve هل kelimesinin lâm’ını bütün harflere idğâm ederek okur.

Sâkin bâ harfini fâ harfine idğâm ederek okuduğu gibi “إِذْهَقَمَنْ”، sâkin fâ harfini de bâ harfine idğâm ederek okur, “نَحْسَبُهُمْ”

Leys’in rivayetine göre her geldiği yerde sâkin lâm, zâl harfine idğâm edilerek okunur, “يَفْعَدُكَ”

(ذ) harfini “ت” harfine idğâm ederek okur “إِتخَذْتُمْ” aynı şekilde “ث” sâ harfini “ت” tâ harfine idğâm eder. أُرْتَمَوْهَا. (İbnü’l-Cezerî, 1972: 64).

4. el-Kisâî, Hamza’nın imâle yaptığı yerlerde imâle yaptığı gibi başka lafızlarda da imâle yapar (İbnü’l-Cezerî, 2006: 30).

5. Durulduğu zaman “ه” hâ harfine dönüşen Müenneslik “ة” tâ’sının üzerinde imâle yaparak durur; رحمة ملائكة. (İbnü’l-Cezerî, 1972: 72).

6. Mushafta açık “ت” tâ ile yazılan kelimelerde hâ harfiyle durur; (İbnü’l-Cezerî, 1972: 76).

“ شَجَرَتٌ ، جَنَّتُ ، رَحِمْتُ ”

7. İzâfet yâ’larını sâkin okur. İbrahim 14/31 “قُلْ لِعِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا” ve Zümer 39/53 “قُلْ يَا عِبَادِي” gibi yerlerde izâfet “ى” yâ’sını sâkin okumaktadır (ed-Dânî, 2015: 63-69; el-Kâdî, 2002: 55).

8. Bazı zâid yâ'ları okur. Neml suresinde *أتمدونن بمال* ayetinde nûnu geçiş halinde sabitleyerek okur.

Bütün bu tespitlerden, Kıraat imâmlarının kıraat eğitimi konusunda usûl bakımından genelde birçok ortak yönleri olmakla beraber bazı yerlerde farklı yöntemler benimsemiş olduklarını görüyoruz.

Sonuç

Kur'ân'ın ve kıraatinin ta'liminin usûlü, diğer kitapların aksine, kendine özgü bir özellik arz etmektedir. Bu özgünlük onun ilâhî kaynaklı olmasındandır.

Hiz. Peygamberin Kur'an eğitim-öğretimi onun risâlet görevi ile mütenasiptir. Diğer bir ifadeyle Kur'ân'ın inzâli ile beraber ilâhî irâde O'na vahyi nasıl okuyacağını ve nasıl muhafaza edeceğini de bildirmiştir.

İlk andan itibaren Rasûlullah vahyi ilk muallim olan Cebrâil'den nasıl almış ve öğrenmişse öylece de insanlara öğretmiştir. Çünkü Melek, vahyi Rasûlullah'a ilka ederken onun nasıl okunacağını, nasıl telaffuz edileceğini de öğretmiştir. Burada takip edilen usûl/metot günümüze kadar takip edilen ve Kur'an eğitiminde değişmez temel prensip olan; semâ ve arz usulüdür.

Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ı okuması, ezberlemesi, öğretmesi ve yazdırması vahyin kendisine bildirilmesi ile başlamış ve ashabına tebliğ etmiş, hem yazdırmış hem de kıraatini öğretmiştir.

Ashâb da Rasûlullah'tan öğrendikleri şekli ile kendilerinden sonra gelen Müslümanlara hem tilâvetini öğretmiş hem de gerektiğinde izâhını yapmışlardır.

Kıraat öğreniminde müşâfehe esastır. Öğrenci semâ usulüyle hocasından dinleyerek öğrendikten sonra tekrar ona arz eder. Bu şekilde öğrenim hem ferdî hem de toplu halde sürdürülür. Kıraat imâmlarının kıraatlerini öğretme şekilleri ashaptan kendilerine intikal eden usûllere göre olduğu gibi onlardan sonra gelen nesillerde de aynı usûl ve metotlar süregelmiştir.

İmâmların usûl bakımından genelde birçok ortak yönleri olmakla beraber bazı yerlerde farklı yöntemler benimsemişlerdir. Kıraatlerdeki usûl farklılıkları daha çok telaffuz/seslendirme ile alakalı farklılıklardır. Bu farklılıklar genelde şu hususlarda öne çıkmaktadır:

1. İdğâm yapılması. Kıraat ilminde idğâm-ı kebir ve idğâm-ı sağır olmak üzere iki çeşit idğâm vardır. İdğâmı yapılan birinci harf harekeli ise ardından gelen ikinci harfe katılarak okunur. Buna idğâm-ı kebir denilmektedir. Bu tür idğâmları daha çok Kıraat-ı Aşere imâmlarından Ebû Amr'ın uyguladığı görülmektedir.

2. Hemzenin Kıraati. Hemze harfinin kelime içerisinde aldığı pozisyona göre ya teshil ile ya da tahkik ili okunması hususunda kıraat imâmları arasında farklı okuma şekilleri vardır. Kıraat-ı Aşere imâmlarından İmâm Asım kelimenin ortasında gelen hemzeyi tahkikli okurken diğer kurra imâmlar teshil ile okumuşlardır.

Kıraat imâmları yan yana gelen ve bir arada bulunan hemzelerin hareketlerinin farklılıklarına göre uygulamalarda bulunmuşlardır.

3. Medd. Kıraat imâmlarının medd-i muttasıl ve medd-i lâzımın uzatılmasında ittifak etmekle beraber uzatma miktarında farklı uygulamaları vardır. Ayrıca kurra medd-i munfâsıl ile medd-i ârızın uzatma veya uzatmama konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hamza ve Verş medd-i muttasılın tûl; Asım, İbn Âmir, Kisâî, Halef ve Ebû Amr farklı ölçülerde uzatmışlardır.

4. Harflerin tefhîm ve terkîk ile okunuşları. Kurra arasında farklı okuyuşlara sebep olan harfler, râ (ر) ile lâm (ل) harfleridir. Tüm kıraat imâmları sadece lafzatullah'daki makabli mazmûm ve meftûh olan lâm harfini kalın okumuşlardır. Meksûr olanları ise ince okumuşlardır. İmam Verş, tefhim/kalın harfleri olan, sâd/ص, tâ/ط ve zâ/ظ harflerinden sonra fethali bir lâm gelirse kalın okumuştur. Râ harfi üç yerde kıraat imâmlarının ittifakı ile ince okunmuştur; râ harfi meksur olduğunda, râ'dan sonra sakın medd harfi olan yâ/ي geldiğinde ve râ'nın kendisi sakın olup kendinden önceki harfin harekesi meksûr olduğunda bunların dışındaki râ'larda geldikleri yere göre ihtilafli okunmuştur. İmâle yapan kurralar râ harfinin imâle harfinden önce veya sonrasına göre kalın veya ince okumuşlardır.

5. İmâle. Kureyş lehçesinde imâle olmamasına rağmen yedi harf ruhsatından sonra imâle ile okunmaya izin verilmiştir. Nâfi, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef kıraatlerinde imâle yapmakla beraber İbn Âmir, İbn Kesîr ve Asım pek nadir imâle yapmışlardır.

6. Kurra, ihfâ, ızhâr ve ğunne'nin uygulaması konusunda da hem ittifak hem de ihtilaf etmişlerdir.

7. Kurranın farklı şekillerde telaffuz ettikleri harflerden biri de izafet yâ'sıdır. Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Amr gibi bazı kıraat imâmları izafet yâ'sını vâsıl halinde fethali okurken diğer bazıları sakın okumuşlardır.

8. Sekte hâ'sı: هاء سكت. Kıraat imâmları Kur'an da bazı kelimelerin sonlarında gelen sekte hâ'larını vakıf halinde ispat ederek okuma konusunda ittifak ettikleri halde vâsıl halinde ihtilaf etmişlerdir. Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Asım ve İbn Âmir vâsıl durumunda da bu hâ'ları isbat ile okurlarken, Hamza gibi bazı kurra bu harflerin hafifçe okunması görüşündedirler.

Sonuç olarak kırâat imâmları, Kur'an-ı Kerim'in edâsı hususunda, bazı konularda farklı olmakla birlikte, genelde uygulama birliği içindedirler. Kur'an lafızlarının telaffuzunda okuyuş farklılığının geçtiği yerlerde her kırâat imâmının uyguladığı kendilerine özgü okuyuş şekline kırâat ilminde o imâmın kıraat usulü denir. Kırâat ilminde, daha sonra gelenler ve bu ilmin öğrenimini görenler, her imâmın okuduğu usûle göre okurlar ve bu geleneği aynı şekilde kendilerinden sonraki nesillere aktarırlar.

Kaynaklar

Ahmed b. H. (1985). *el-Müsned* (Muhammed Saîd Besyûnî, Nşr.). y.y.

Akdemir, M.A. (2015). *Kıraat ilmi eğitimi ve öğretim metotları*. İFAV Yayınları.

Buhârî. (1981). *el-Câmi u's-şâhih*. Mektebetü'l-İslâmiyye.

Çetin, A. (1982). *Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim tarihi*. Dergâh Yayınları.

- Dabba', A. M. (ts.). *el-İdâetü fi usûli'l-kıraeti*, (Abdülhamid Ahmed Hanefi, Nşr.). y.y.
- Dağ, M. (2011). *Geleneksel kıraat algısına eleştirel bir yaklaşım*, İSAM Yayınları.
- Dânî. (1997). *el-Ahrufü's-sab'a li'l-Kur'ân* (Abdümüheymin Tahhan, Nşr.). Dâru'l-Menâr.
- Dânî. (2015). *et-Teysîr fi'l-kıraati's-sebi*. Dâru'l-Endülüs.
- Dimyâtî. (1987) *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbaate 'aşer*, (Şa'bân Muhammed İsmail, Thk.). Âlemü'l-Kütüb.
- Ebû Şame, Ş. A. (1986). *Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmi tetallağu bi'l- Kitâbi'l-âziz* (Tayyar Altkulaç, Thk.). TDV Yayınları.
- İbn Kuteybe. (1973). *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* (Ahmed Şakar, Nşr.). el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî. (1972). *Tahbîru't-teysîr fi'l-kıraati'l-aşri* (Ahmed Muhammed Müflihu'l-Kudât, Thk.). Dâru'l-Furkân.
- İbnü'l-Cezerî. (1974). *Gayetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* (Cilt. 2). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî. (2006). *en-Neşr fi kıraati'l-aşr*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Kâsîh. (1954). *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedi' ve tezkiratü'l-mükrii'l-müntehâ* (Muhammed Âli ed-Debbâ, Haz.). Mektebetü Mustafa el-Bâbî.
- İsfehânî, E. N. A. (ts.). *Hilyetü'l-evliyâ'*. Mektebetü'l-Hancı.
- Kâdî. (2002). *Tarihu'l-kurrâi'l-aşere*. el-Mektebetü'l-Ezheriyetü li't-Türâs.
- Kâdî. (2013). *el-Büdüru'z-zâhira fi'l-kıraati'l-aşri'l-mütevâtira*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Karaçam, İ. (2011). *Kur'ân-ı Kerim'in nüzülü ve kıraati*. İFAV Yayınları.
- Kasîh, E. U. (1995). *Fedâilü'l-Kur'ân ve meâlimuh ve âdâbüh*. (Ahmed b. Abdulvâhid el-Hayyâtî, Nşr.). Matba'atü'l-Füdâle.
- Küçük, C. (2018). Kur'ân ve kıraatlerin kaynağı. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 207-228.
- Küçük, C. (2021). Abdullah İbn Mes'ud ve kıraatı. *Van İlahiyat Dergisi*, 9(15), 40-59.
- Mekkî el-Kaysî. (ts.). *el-İbâne un me'âni'l-kırâât* (Abdulfettah İsmâil Şiblî, Thk.). Dâru'n-Nahdâ.
- Parlatır, İsmail vd. (1998). *Türkçe Sözlük*. TDK Basım Evi.
- Sehâvî, A. (1987). *Merâtibu'l-usûl ve garaibü'l-füsûl* (Ali Hüseyin el-Bevvâb, Thk.). Mektebetü't-Türâs.
- Tetik, N. (1990). *Başlangıçtan IX. hicrî asra kadar kıraat ilminin ta limi*. İşaret Yayınları.
- Umânî, (2006). *el-Kitâbü'l-evsât fi ilmi'l-kıraat* (İzzet Hasan, Nşr.). Dâru'l-Fikr.
- Ünal, M. (2005). *Kur'ân'ın anlaşılmasında kıraat fârklılıklarının rolü*. Fecr Yayınları.

Zehebî, Ş. M. (1995). *Ma'rife-tu'l-kurrâi'l-kibâr ala't-tabakât ve'l-a'sâr* (Cilt. 4) (Tayyar Altıkulaç, Thk.). İSAM Yayınları.

Zerkeşî, B. (ts.). *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Thk.). Dâru't-Turâs.

Zürkânî, M. A. (1990). *Menâhîlu'l-irfân fî 'ulum'l-Kur'ân*. Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.